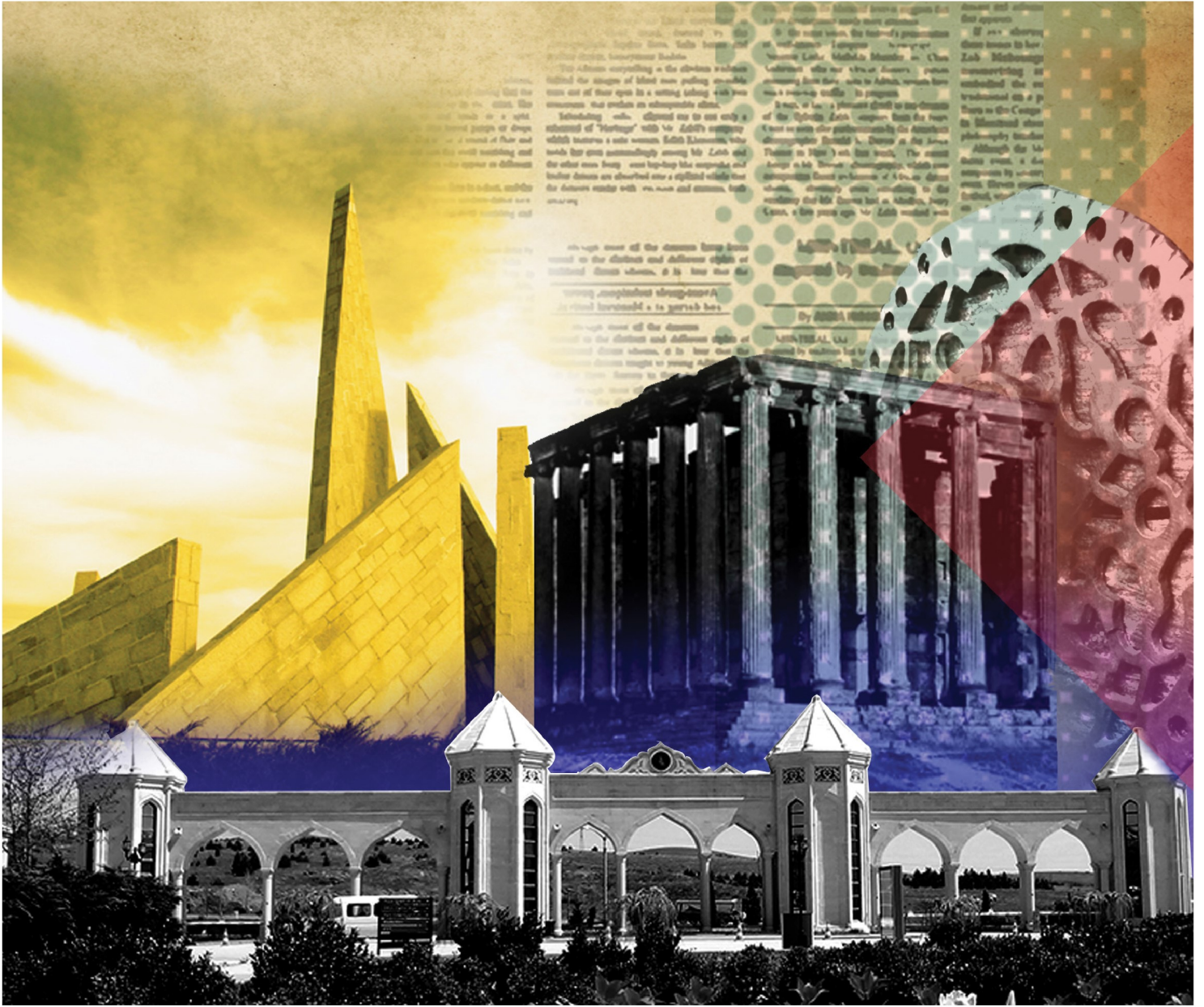

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

OCAK/2022

71

71. Sayı - Ocak 2022
Number 71 - January 2022

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı / Number: 71
OCAK / JANUARY 2022

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Kazım UYSAL
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Doç. Dr. Arif KOLAY
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Şahmurat ARIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜLAÇTI/ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Arif KOLAY / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz BOZKURT / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAŞAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dil Editörü / Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ
Dr. Öğr. Üyesi Münire BAYSAN

Dergi Sekreteryası / Secretariat of Journal

Arş. Gör. Pınar ÖZER BURHAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR

Dizgi / Typeset

Öğr. Gör. Betül AYHAN

Web Tasarım / Web Design

Alper YILMAZ

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 443 43 43
sbd@dpu.edu.tr

E - ISSN 2587-005X

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	József KÁPOSZTA - Szent István University
Arzu AL - Marmara Üniversitesi	Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University	Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi
Ali ARI - Marmara Üniversitesi	Musa MUSAI - Üniversitesi i Tetovës
Ricardas BARTKEVICIUS - Vilnius Pedagogical University	Gulnar NADIROVA - Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Ann Marie BISESSAR - University of the West Indies	Henrietta NAGY - Kodolanyi Janos University
Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	H. Nüvit OKTAY - Anadolu Üniversitesi
Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi	Ahmet ÖZEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi	H. Mustafa PAKSOY - Gaziantep Üniversitesi
Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi	Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Vahdettin ENGİN - Marmara Üniversitesi	Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi
Metin Kamil ERCAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Cengiz TOMAR - Ahmet Yesevi Üniversitesi
Ersen ERSOY - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Assem Abdel FATTAH - Minia University	Gülden ÜLGEN - İstanbul Üniversitesi
Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University	Okan YEŞİLOT - Marmara Üniversitesi
Ömer Faruk GENÇKAYA - Marmara Üniversitesi	Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi
Mehmet GÜNEŞ - Marmara Üniversitesi	M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Nagy HENRIETTA - Szent István University	Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi
Fadil HOCA - International Vizyon University	Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi
Selehattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi	Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Hasan Basri KARADENİZ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Elmira ZULPIHAROVA - Ahmet Yesevi Üniversitesi

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve SOBİAD'a taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Salgın Sürecinin İşletmelerin Faaliyet Sonuçlarına Etkisi: BİST İmalat Sektöründe Bir Araştırma

The Effect of the Epidemic Process on the Operating Results of Enterprises: A Research in the BIST Manufacturing Sector

Murat DÜZER

1-23

Muhasebe Mevzuatı ve Standartlarında Tarımsal Faaliyetler: Muhasebeleştirme ve Ölçüm
Agricultural Activity in Accounting Legislation and Standards: Booking and Valuation

Selçuk YALÇIN

24-43

Benlik Saygısı, Mutluluk, Temel Psikolojik İhtiyaç Doymu ile Siyasi Parti Örgütlerine Bağlılık ve Sadakat Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

The Investigation of the Relationship Between Self-Esteem, Happiness, Basic Psychological Needs Satisfaction and Organizational Commitment and Loyalty to Political Parties

Sedef ZEYREKLİ YAŞ, Işıl USTA KARA

44-58

“Şeytan Tüyü”: Düzensiz Bir Göçmenin Almanya’da Hayatta Kalma Stratejileri
Şeytan Tüyü”: An Irregular Migrant's Survival Strategies in Germany

Ayşe ÇİÇEK

59-74

Dünya Ekonomisinin Evrim Sürecinde Almanya'nın Dördüncü Sanayi Devrimi
Germany's Fourth Industrial Revolution in the Evolutionary Process of the World Economy

İsmail ERMAĞAN

75-92

The “Break” in Seamus Heaney’s “Mid-Term Break”
Seamus Heaney’in “Mid-Term Break” İsimli Şiirinde “Kırılma”

Mahmut KAYAALTI

93-98

The Effects of the Capitalist System on Individuals: *The Fool*
The Fool Adlı Oyunda Kapitalist Sistemin Bireyler Üzerindeki Etkisi

Sevcan IŞIK

99-106

Kütahya Çiniciliğinin Ekonomik ve Sosyokültürel Bakımdan Değerlendirilmesi
An Economic and Sociocultural Evaluation of the Art of Tile-Making of Kütahya

Ramazan KILIÇ, Ezgi BAHÇE

107-127

Bursa Hanlarının Güncel Kullanım Pratikleri ve Ziyaretçi Görüşlerinin Kültürel Mirasın Yaşatılması Bağlamında Değerlendirilmesi

The Evaluation of the Current Usage Practices and Visitor's Opinions of Bursa Khans with the Context of Keeping the Cultural Heritage on
Sercan EKLEMEZLER, Selda ADİLOĞLU

128-143

Suçla İlişkin Makro Veriler Üzerinden Kadın Suçluluğunun Analizi: Türkiye Özelinde Dönemsel Tespitler

Analysis of Female Criminality Based on Crime-Related Macro Data: Periodic Findings in the Case of Turkey

Aykut ÇALIŞKAN

144-167

Kütahya Sancağındaki Vakıf ve Zaviyelerin Muhasebe ve Müzayede İşlemleri (1832-1863)

Accounting and Auction Transactions of Foundations and Zawiyes in Kütahya Sanjak (1832-1863)

Meltem AYDIN, Lokman AYDIN

168-188

Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Devletinde Hastane Çalışmaları: İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İngiliz Sağlık Hizmetleri (1854-1856)

Hospital Studies in the Ottoman State During the Crimean War: British Health Services According to British Consul Reports (1854-1856)

Fuat İNCE, Oğuz KALAFAT

189-197

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sayısı Sorunu: Bir Model Önerisi

The Problem of the Number of Vice President in the Presidential Government System: A Model Proposal

Fatih KIRIŞIK, Kübra ÖZTÜRK

198-213

Fedor Fedoroviç Laşkov ve Kırım Tarihi Üzerine Çalışmaları

F. Fedorovich Lashkov and Their Studies on the History of Crimea

Muhammet ŞEN

214-226

Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikasından Yansımalar: Arşiv Belgeleri Işığında Aşiret Mektebi ve Arnavut Öğrenciler

Reflections from the Educational Policy in the Period of Sultan Abdulhamid II: Imperial Tribal School and the Albanian Students in Light of Archive Documents

Mesut YAVAŞ

227-246

Araştırma Makalesi / Research Article

SALGIN SÜRECİNİN İŞLETMELERİN FAALİYET SONUÇLARINA ETKİSİ: BİST İMALAT SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

Murat DÜZER¹

Öz

Çalışmanın amacı; salgın sürecinin, imalat sektöründeki şirketlerin faaliyet sonuçları üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu amaçla BİST İmalat sektöründe yer alan şirketlerin 2020 yılı birinci, ikinci ve üçüncü çeyrek dönemlere ilişkin gelir tablosu verilerinde yaşanan değişimler, alt sektörler itibariyle yatay analiz tekniği ile incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; ikinci çeyrek dönemde hasılat ve dönem karının en fazla düşüş gösterdiği sektör tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü olurken, hasılatın en fazla artış gösterdiği ve şirketlerin büyük bir bölümünde kar artışının yaşandığı sektör ise taş ve toprağa dayalı sektörler olmuştur. Üçüncü çeyrek dönemde ise, bütün alt sektörlerde hızlı bir toparlanma eğilimi gözlenmiştir. Ayrıca belirsizliğin arttığı ikinci çeyrek dönemde birçok sektörde finansman giderlerinin düşüş gösterdiği, buna karşılık faiz oranlarının düşük seyir izlediği üçüncü çeyrek dönemde ise sektörlerin tamamına yakınında finansman giderlerinin önemli ölçüde artış gösterdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Gelir Tablosu, İmalat Sektörü

JEL Kodları: M20, M40

THE EFFECT OF THE EPIDEMIC PROCESS ON THE OPERATING RESULTS OF ENTERPRISES: A RESEARCH IN THE BIST MANUFACTURING SECTOR

Abstract

The aim of the study is to examine the effects of the epidemic process on the operating results of companies in the manufacturing sector. For this purpose, the changes in the income statement data of the companies in the BIST Manufacturing sector for the first, second and third quarters of 2020 were analyzed by sub-sectors using the horizontal analysis technique. According to the results of the study, while the sector with the highest decrease in revenue and profit of the period in the second quarter was the textile, clothing and leather sector, the sector with the highest increase in revenue and the increase in profits for most of the companies was non-metallic mineral products sector. In the third quarter, a rapid recovery was observed in all sub-sectors. In addition, it was observed that in the second quarter, when uncertainty increased, financing expenses decreased in many sectors, whereas in the third quarter, when interest rates followed a low course, financing expenses increased significantly in almost all sectors.

Keywords: Covid-19, Income Statement, Manufacturing Sector

JEL Codes: M20, M4

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, murat.duzer@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4514-0798

Başvuru Tarihi (Received): 10.05.2021

Kabul Tarihi (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Covid-19 salgını, son yüzyılda dünyayı birçok açıdan derinden etkileyen olayların arasında ilk sıralarda yer almaktadır. 2019 yılının son ve 2020 yılının ilk günlerine dönüldüğünde herhalde hiç kimse, salgının bütün dünyayı birçok açıdan bu ölçüde etkileyebileceğini tahmin edemezdi. Tahmini zor olan ve akıllara gelmeyen ihtimalin gerçekleşmesi sonucu bir yılı aşkın süredir tüm dünya salgın ile mücadelesini sürdürmektedir.

Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan ve hızla yayılan Koronavirüs vakaları nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü ilk olarak 30 Ocak 2020'de "Uluslararası Kamu Sağlığı Acil Durumu" ilan etmiştir. Koronavirüs vakalarının Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesine yayılması ve ölen insan sayısının da hızla artması sonucu Dünya Sağlık Örgütü'nün 11 Mart 2020 tarihinde "Pandemi" ilan etmesi, önemli bir dönüm noktası olarak görülebilir. Türkiye'de de ilk Koronavirüs vakası 10 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiş olup, Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilanı ile aynı tarihlere denk gelmektedir. 12 Mart 2020 tarihinden itibaren de Covid-19 salgınına ilişkin önlemler alınmaya başlanmış ve insan hareketliliği en az düzeye indirilmeye çalışılmıştır. Covid-19 salgın süreci, sağlık alanı başta olmak üzere ülkeleri özellikle ekonomik açıdan önemli ölçüde etkilemiştir. Şöyle ki ülkeler bir yandan vatandaşlarının sağlığını korumak ve salgının yayılımını azaltmak amacıyla insan hareketliliğini düşüren tedbirler alırken öte yandan ekonomik hayatın aktörlerinin salgın sürecinden en az şekilde etkilenmesini sağlamak için onları destekleyici düzenlemeler yapmaktadır. İçinde kalınan bu ikilemin ne zaman sona ereceği belirsizliğini korumakla birlikte, aşılama aşamasına geçilmesi gelecek adına umut vermektedir.

Çalışmanın kapsamı itibarıyla, salgın sürecinin daha çok ekonomik etkileri üzerine odaklanılmıştır. Salgın sürecinin yarattığı belirsizlik, makro düzeyde ülke ekonomilerinin mikro düzeyde ise işletmelerin olmak üzere ekonomik aktörlerin büyük bir kısmının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu olumsuz etki; finansal piyasalarda bozulma, tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar, üretimde yaşanan sorunlar, ülke borsalarında yaşanan sert düşüşler, müşterilerden gelen talebin azalması, müşteri kaybı, tesis ve mağazaların kapanması gibi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Ayrıca gelirleri azalan işletmelerin, çalışanları işten çıkarması sonucu işsizlik seviyesinin yükselmesi de kaçınılmaz olmuştur (Cavlak, 2020: 146-147). Salgın sürecinin olumsuz etkileri birçok sektörde görülmeyle birlikte Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Birliği [TÜRMOB]'nin Nisan 2020'de yayınladığı raporda; turizm, ulaşım, otomotiv, inşaat ve emlak, imalat sanayi, tekstil ve konfeksiyon ve finansal hizmetler sektörlerinin olumsuz etkilenecek sektörler olduğu belirtilmiştir. Aynı raporda sağlık hizmetleri ve ilaç, gıda, perakende, kişisel bakım ve hijyen ürünleri, bilişim ve iletişim teknolojileri ve e-ticaret sektörlerinin olumlu etkilenecek sektörler olduğu ifade edilmiştir (TÜRMOB, 2020). Yine salgın sürecinin ilk dönemlerinde Covid-19'un ekonomi üzerindeki sektörel etkisini yüksekte düşüğe doğru gösteren bir araştırmada; insan hareketliliğinin değişmesinden etkilenen ve ülke ekonomileri açısından önemli yer tutan konaklama ve gıda hizmetleri, toptan ve perakende ticaret, imalat, gayrimenkul gibi sektörlerin salgın sürecinden yüksek düzeyde etkilendiği; öte yandan eğitim, kamu hizmetleri, savunma, sağlık gibi sektörlerin ise düşük düzeyde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır (Global Times, 2021). Buna göre salgın sürecinden en olumsuz etkilenecek sektörlerden birisinin imalat sektörü olduğu söylenebilir.

İmalat sektörü dünya ticaret hacmi içerisinde önemli bir paya sahiptir. 2019 yılında dünya ticaret hacmi 18,89 trilyon dolar olurken, imalat sanayi ticareti ise 13,31 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Başçı, Savsar ve Demirer, 2020: 13). Dünya ticaret hacmi içerisinde önemli bir paya sahip olan imalat sektörü aynı zamanda ülke ekonomileri açısından da büyük önem taşımaktadır. Ülke ekonomilerinin lokomotifi sayılabilecek imalat sektörü, Türkiye'nin Gayri

Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) içerisinde 2018’de %19’luk ve 2019’da da %18,3’lük (Türkiye İstatistik Kurumu [TUİK], 2021a) pay ile en fazla paya sahip olan sektör konumundadır. Bununla birlikte imalat sektörünün GSYİH içerisindeki payının 2023 yılına gelindiğinde %21’e ulaşması hedeflenmektedir. Yine benzer şekilde 2018’de 158,8 milyar dolar olan imalat sanayi ihracatının 2023 yılında 210 milyar dolara çıkarılması planlanmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Stratejisi, 2021).

Öte yandan gerek dünya ticaretinde gerekse ülkeler açısından önemi büyük olan imalat sektörünün, Türkiye’de salgın döneminin ilk aylarından itibaren nasıl bir seyir izlediği Tablo 1’de gösterilen imalat sanayi üretim endeksi verilerine bakılarak görülebilir.

Tablo 1: İmalat Sanayi Üretim Endeksi Verileri

2020 Yılı			
Ocak	108,0	Temmuz	118,8
Şubat	112,0	Ağustos	113,7
Mart	114,7	Eylül	133,3
Nisan	76,5	Ekim	136,4
Mayıs	82,9	Kasım	132,6
Haziran	114,5	Aralık	146,4

Kaynak: (TUİK, 2021b)

Tablo 1 incelendiğinde, imalat sanayi üretim endeksinin salgın sürecine ilişkin katı tedbirlerin uygulandığı Nisan ve Mayıs aylarında en düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Haziran ayı itibariyle alınan önlemlerin hafifletilmesiyle artmaya başlayan imalat sanayi üretim endeksi Aralık ayında en yüksek noktaya çıkmıştır. İmalat sektörü açısından bir diğer önemli gösterge olan İmalat PMI (Satın Alma Yöneticileri Endeksi), Nisan ayında 33,40 ve Mayıs ayında 40,90 (İstanbul Sanayi Odası [İSO], 2021) seviyesine gerilemiştir. İmalat PMI göstergesinin normal kabul edilen 50 seviyesinin oldukça altına gerilemesi imalat sektöründe Nisan ve Mayıs aylarında meydana gelen yavaşlamanın şiddetini göstermektedir. Bu dönemde uçuşların durdurulması, üretim tesislerinin kapanması ve uzun süreli sokağa çıkma kısıtlamalarının uygulanması gibi önlemler; birbirine bağlantılı tedarik zincirlerinde aksaklıklar yaşanmasını, şirketlerin çoğunun olumsuz etkilenmesini (Desmukh ve Haleem, 2020: 49) ve dolayısıyla üretimde sert düşüşleri beraberinde getirmiştir.

Ülkeler açısından ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir olmasında, imalat sektörünün önemi büyüktür. İmalat sektörü; bilim ve teknolojiye katkı sağlayan ve diğer sektörlerin desteklenmesinde de önemli bir paya sahip olan bir sektördür (Başçı ve diğerleri, 2020: 9). Ayrıca imalat sektörü, doğrudan ve dolaylı olarak istihdam fırsatları sunmaktadır. Tüm dünyada salgın sürecine bağlı olarak istihdamda yaşanan ciddi azalma göz önüne alındığında, imalat sektörünün önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Desmukh ve Haleem, 2020: 50).

Salgın sürecinde, alınan önlemlerin de etkisiyle insan ihtiyaçlarının önceliğinin değişim gösterdiği söylenebilir. Özellikle salgın sürecinin ilk dönemlerinde insanların gıda maddelerine ve kişisel hijyen ürünlerine yoğun talep göstermesi, insan hareketliliğinin azalmasına bağlı olarak petrol tüketiminin azalması gibi normal zamanlardan farklı durumların ortaya çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla imalat sanayinin alt sektörler itibariyle salgın sürecinden farklı düzeylerde etkilenmesinin doğal olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmada da, imalat sanayinde farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin faaliyet sonuçlarının, salgın sürecinde nasıl etkilendiği sorusuna cevap aranmıştır. Bu amaçla çalışmada; imalat sektörü şirketlerinin 2020 yılının birinci, ikinci ve üçüncü çeyrek dönemlerine ilişkin faaliyet sonuçlarını gösteren gelir tablosu verileri incelenmiş ve alt sektörler itibariyle karşılaştırmalar yapılarak sektörel farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada giriş bölümünün ardından literatürde yer alan çalışmalara değinilecek, sonrasında veri ve yöntem hakkında bilgi verilecek ve çalışmada elde edilen bulgular değerlendirildikten sonra sonuç bölümüne yer verilecektir.

1. Literatür

Covid-19 salgının etkilerine yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde; çalışmalarda genellikle salgının hisse veya sektör endeksi getirilerine olan etkisinin araştırıldığı (Al-Awadhi, Alsaifi, Al-Awadhi ve Alhammadi, 2020; Alfaro, Chari, Greenland ve Schott, 2020; Barut ve Kaygın, 2020; Bayraktar, 2020; Çetin, 2020; Göker, Eren ve Karaca, 2020; Gümüş ve Hacıevliyagil, 2020; Keleş, 2020; Kılıç, 2020; Korkut, Eker, Zeren ve Altunışık, 2020; Levend, 2020; Mazur, Dang ve Vega, 2020; Mittal ve Sharma, 2021; Orhan ve Tırman, 2020; Ölmez ve Ekinci, 2020; Özdemir, 2020; Peker ve Demirhan, 2020; Shen, Fu, Pan, Yu ve Chen, 2020; Tayar, Gümüştekin, Dayan ve Mandi, 2020; Zeren ve Hızarcı, 2020) görülmektedir. Bununla birlikte salgının finansal tablolar üzerindeki etkilerinin oran analizi ve içerik analizi yöntemiyle incelendiği çalışmalar (Cerezo, Gonzales, Izquierdo ve Benito, 2021; Demir, 2020; Özen, 2020; Tibiletti, Marchini, Gamba ve Todaro, 2020) da bulunmaktadır.

Çalışmada öncelikle salgının hisse veya sektör endeksi getirilerine olan etkisini araştıran çalışmalara yer verilmiştir. Al-Awadhi ve diğerleri (2020), bulaşıcı hastalıkların borsa getirilerini etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Panel veri analizi yönteminden yararlanılan çalışmada, 11 Ocak – 16 Mart arasında Şangay ve Hang Seng Endeksi'ndeki şirketlerin verileri kullanılmıştır. İncelenen dönemde hisse getirilerinin, onaylanmış vaka ve salgın kaynaklı ölüm sayılarının büyümesiyle negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ilaç üretimi ve bilgi teknolojileri sektör hisselerinin piyasaya göre daha iyi; buna karşılık kara, hava ve su yolu taşımacılığı ile içecek sektörü hisselerinin piyasadaki performansı sergilediği görülmüştür.

Alfaro ve diğerleri (2020), Covid-19 salgının seyrinde meydana gelecek beklenmedik değişikliklerin ABD borsası hisse getirilerini nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Oluşturulan parametre tahminlerine göre, ertesi gün öngörülen enfeksiyon tahminlerinin beklenmedik bir şekilde ikiye katlanması veya yarıya inmesi durumlarında, ABD borsası toplam piyasa değerinin %4-11 arasında artış veya azalış gösterdiği görülmüştür. Ayrıca firma düzeyinde piyasa değerindeki Covid-19 ile ilgili kayıpların, sermaye yoğunluğu ve kaldıraçla birlikte arttığı ve hastalığın bulaşmasına elverişli endüstrilerde daha derin etkiler bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte madencilik, konaklama, eğlence, inşaat ve ulaşım sektörlerinin salgından daha fazla etkilendiği; tarım ve eğitim sektörlerinde ise etkilenme düzeyinin daha düşük olduğu görülmüştür.

Barut ve Kaygın (2020), vaka sayıları ile hastalığın en fazla görüldüğü 11 ülkenin önde gelen borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi Bayer ve Hanck Eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. İlk vakanın görüldüğü günden 8 Nisan 2020 tarihine kadar olan dönemin seçildiği çalışmanın sonuçları; vaka sayıları ile Türkiye, İtalya, İspanya, Hollanda ve Çin borsa endeksleri arasında eşbütünleşme olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte vaka sayıları ile Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre, İngiltere ve ABD borsa endeksleri arasında eşbütünleşme olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bayraktar (2020) tarafından Borsa İstanbul (BIST) imalat sektörü hisse getirileri üzerinde Covid-19'un etkileri incelenmiştir. Çalışmada BIST 100'de işlem gören 39 adet imalat sektörü şirketlerinin hisse senetlerinin, Türkiye'de ilk vakanın duyurulduğu 11 Mart 2020 tarihinin bir gün öncesi ve sonrası ile 130 öncesi ve sonrası süreç bazlı olarak incelenerek getiri elde edip etmediği araştırılmıştır. T testinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, ilk vakanın duyurulduğu tarih etrafında dünyaya paralel olarak fiyat oynaklığının arttığı bulunmuştur.

Bununla birlikte imalat sektörü hisselerinin, pandemiden sonra pandemi öncesine göre ortalama olarak daha fazla getiri sağladıkları görülmüştür.

Çetin (2020), salgının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisini borsa endeksi ve genel ekonomik faaliyetlerin düzeyi açısından analiz etmiştir. Borsa endeksi olarak BIST 100'ün, genel ekonomik faaliyetlerin düzeyi için Satın Alma Yöneticileri Endeksi'nin kullanıldığı çalışmada analiz dönemi olarak 23 Mart – 24 Nisan 2020 seçilmiştir. Çok değişkenli regresyon modelinin uygulandığı çalışmanın bulguları, sosyal mesafe ve sokağa çıkma kısıtlaması uygulamasının genel ekonomik faaliyet düzeyini düşürdüğü fakat hisse senedi piyasasına olumsuz etkide bulunmadığını göstermiştir. Ayrıca, para politikası kararlarının Covid-19 salgınının etkilerini azaltmada kamu harcamaları uygulamasından daha fazla etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Göker ve diğerleri (2020), Covid-19 salgınının BIST'te yer alan 26 sektör endeksi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Olay çalışması yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, BIST'te yer alan sektörlerin büyük çoğunluğunun kısa, orta ve uzun dönemlerin çoğunda negatif Kümülatif Ortalama Olağandışı Getiri (CAAR) değeri elde ettiği görülmüştür. Bununla birlikte genel olarak spor, turizm ve tekstil sektörlerinin salgından en olumsuz etkilenen sektörler olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan gıda, kimya ve bankacılık sektörlerinde ise pozitif CAAR değerlerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gümüş ve Hacıevliyagil (2020), Covid-19 kaynaklı vaka ve ölüm sayıları ile turizm ve ulaştırma sektörlerinin borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Autoregressive Distribution Lag (ARDL) yaklaşımının kullanıldığı çalışmada vaka sayıları ile ilgili borsa endeksleri arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bununla birlikte ölüm sayıları ile turizm ve ulaştırma sektörü borsa endekslerinin %5 anlamlılık düzeyinde uzun vadede eşbütünleşik olarak ters yönde hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Keleş (2020), virüsün ortaya çıktığı ve yayıldığı dönemde hisse senedi piyasasının kısa dönemli tepkilerini araştırmıştır. BIST 30 Endeksi'nde yer alan şirketlerin 2 Mart – 29 Nisan 2020 tarihleri arasındaki fiyat verilerinin kullanıldığı çalışmada olay çalışması yönteminden yararlanılmıştır. Salgının seyri açısından kritik tarihler belirlenmiş ve bu tarihlerdeki hisse senedi getirileri incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, hisse senedi piyasasının yüzüncü ve bininci vaka ile bininci ölüm haberlerine negatif tepki gösterdiği görülmüştür. Ayrıca salgına ilişkin vaka ve ölüm sayıları ile uygulanan tedbirlere piyasanın tepkisinin sektörel olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Otomobiller ve bileşenleri grubu ile taşımacılık grubunun diğer sektörlerle göre daha fazla etkilendiği, ara mallar ve sermaye malları gruplarının ise daha sınırlı tepkiler verdiği gözlenmiştir.

Kılıç (2020), koronavirüs salgınının BIST sektör endeks getirileri üzerindeki etkisini olay etüdü yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada 11 Ocak, 11 Şubat, 11 Mart ve 11 Nisan 2020 şeklinde dört olay günü seçilmiş ve bu tarihlerdeki sektör endeks getirileri gözlenmiştir. 11 Ocak ve 11 Şubat tarihlerinde sektör endeks getirilerinin normal seyrinde olduğu, buna karşılık 11 Mart tarihinde sektör endekslerinde genel olarak keskin düşüşler olduğu görülmüştür. En yüksek düşüşler tekstil ve turizm sektörlerinde ortaya çıkarken, ticaret sektöründe ise pozitif getiriler yaşanmıştır. 11 Nisan tarihinde ise önemli anormal getirilerin görülmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Korkut ve diğerleri (2020), salgın kaynaklı günlük vaka ve ölüm sayılarının BIST Turizm Endeksi üzerindeki etkisini ARDL sınır testi ile incelemiştir. 11 Mart – 2 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki günlük verilerin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, vaka ve ölüm sayılarının turizm endeksi ile eşbütünleşik bir yapıda olduğu bulunmuştur. Öte yandan kısa dönemde Covid-19'un BIST Turizm Endeksi şirketlerini negatif etkilediği, uzun dönemde ise normalleşme süreci ile beraber hisse fiyatlarında toparlanmaların yaşandığı görülmüştür.

Levend (2020), Covid-19 salgınının gıda ve içecek sektöründeki şirketlerin hisse senedi getirisine ve volatilitesine etkisini araştırmıştır. BIST Gıda Endeksi'nde yer alan 22 şirketin dahil edildiği çalışmada 10 Ocak – 29 Mayıs 2020 tarihleri arası analiz dönemi olarak belirlenmiştir. Gıda Endeksi'nin performansı diğer referans endeksler ile trend analizi ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerinin kullanılarak karşılaştırılmıştır. Ayrıca Gıda Endeksi şirketlerinin hisse senedi getiri performansları ve volatiliteyi; şirket büyüklüğü, karlılık ve borç oranlarına göre oluşturulan 10 portföyde incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, Gıda Endeksi'nin diğer endekslere göre daha olumlu bir performans izlediğini ve bunun yanında salgının ilk dönemlerinde bütün endekslerde önemli değer kayıplarının yaşandığını göstermiştir. Bununla birlikte gıda sektörü şirketlerinden oluşturulan portföylerin tamamının diğer endekslerden daha yüksek getiri sunduğu ve aynı zamanda daha yüksek volatiliteye de sahip oldukları tespit edilmiştir.

Mazur ve diğerleri (2020), Covid-19 salgını nedeniyle 2020 yılı Mart ayında piyasalarda meydana gelen çöküş sırasında ABD borsasının performansını araştırmıştır. Olay çalışması yönteminin kullanıldığı çalışmada doğalgaz şirketlerinin büyük düşüşlerin yaşandığı günlerde %11 ile %17 arasında getiri elde ettiği, yine gıda ve kimya sektöründeki şirketlerden bazılarının bir günde %20 getiri sağladığı görülmüştür. Ayrıca sağlık ve yazılım şirketlerinin de önemli getiriler sağladığı, öte yandan petrol, gayrimenkul, eğlence ve konaklama şirketlerinin ise dramatik düşüşler yaşadığı tespit edilmiştir.

Orhan ve Tırman (2020), Covid-19'un BIST 100 Endeksi'nde yer alan 15 farklı sektör üzerindeki etkisini incelemiştirlerdir. 15 farklı sektörün 2018, 2019 ve 2020 yıllarının 11 Mart – 11 Nisan tarihleri arasındaki ortalama getirilerinin incelendiği çalışmada; tanımlayıcı istatistikler, korelasyonlar ve risk getiri dağılımları kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, bütün sektörlerde pandemi süresince 2019 ve 2018 yıllarına göre riskin arttığını göstermiştir. Bununla birlikte sektörlerin ortalama getiri kayıplarının kademeli olarak azaldığı görülmüştür. Ayrıca salgının ilk dönemlerinde en yüksek getiri %9,21 ile sağlık ve ilaç sektöründe, en yüksek getiri kaybı %17,40 ile tekstil ve giyim eşyası sektöründe gerçekleşmiştir.

Ölmez ve Ekinci (2020), Covid-19 salgınının BIST 100 Endeksi üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında olay çalışması ve zaman serileri yöntemlerini kullanmışlardır. Türkiye'de salgının ortaya çıktığı 10 Mart 2020 tarihinde BIST 100 Endeksi ve mali, sınai, hizmet ve teknoloji sektör endekslerinin anormal getiriye sahip olduğu ve salgın döneminde olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. Ayrıca, belirsiz ve beklenmedik bir olay olarak değerlendirilebilecek salgının BIST 100 üzerinde etkili olduğu ve oynaklığa sebebiyet verdiği görülmüştür.

Özdemir (2020), Covid-19 vaka ve ölüm sayılarıyla mali, sınai, hizmet ve teknoloji sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi Hatemi-J asimetrik nedensellik testi ile incelemiştir. 12 Mart ile 31 Ağustos tarihleri arasındaki günlük verilerin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; vaka sayılarındaki önemli düzeydeki artışların mali sektör endeksinde negatif etki gösterdiği, öte yandan vefat sayıları ile mali sektör endeksi arasında nedensel bir ilişkinin bulunmadığı görülmüştür. Vaka sayılarındaki pozitif veya negatif şokların hizmet sektör endeksinde zaman zaman pozitif zaman zaman da negatif şoklara neden olduğu gözlenmiştir. Hem vaka hem de vefat sayılarında ortaya çıkan pozitif ya da negatif şoklar sınai sektör endeksi üzerinde pozitif veya negatif şok etkisi gösterdiği, teknoloji sektör endeksinde ise pozitif şoklara neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Peker ve Demirhan (2020), Covid-19'un BIST'te işlem gören hisse senetlerinin getirileri ve volatiliteyi üzerindeki etkilerini sektörel olarak incelemiştirlerdir. Çalışmada; sektör getirilerinin salgının Çin'de başladığı 7 Ocak, Türkiye'de başladığı 11 Mart ve salgına yönelik ciddi önlemlerin alındığı 21 Mart tarihlerinde nasıl tepkiler verdiği analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; salgının Çin'de başlamasından pozitif, Türkiye'de başlamasından negatif etkilenen sektörlerin gıda, tekstil, inşaat, perakende ticaret, kağıt, lokanta ve oteller, gayrimenkul

yatırım ortaklıkları, ulaştırma, bankacılık ve sigortacılık ile teknoloji sektörleri olduğu görülmüştür. Öte yandan salgının Çin’de başlamasından etkilenmeyip Türkiye’de başlamasından etkilenen sektörlerin ise kimya, metal ana sanayi, metal eşya, taş ve toprağa dayalı sanayi, toptan ticaret ile spor sektörleri olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte salgının Çin’de başlamasından negatif yönde etkilenen sektörlerin holdingler, mali hizmetler ve finansal kiralama sektörleri olduğu görülmüştür. Elektrik, gaz ve buhar sektörünün ise salgından bağımsız her dönemde olumlu gelişme gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca volatilitede yaşanan değişimlerin, getiri performanslarıyla benzer bir davranış gösterdiği gözlenmiştir.

Shen ve diğerleri (2020), Çin borsasındaki şirketlerin kurumsal performansları üzerine Covid-19’un etkisini araştırmışlardır. Bu amaçla, şirketlerin 2014 ve 2020 yılları arasındaki ilk çeyrek verilerinin dahil edildiği çalışmada, yatırım ölçekleri ve toplam gelirleri azalan şirketlerde salgının olumsuz etkilerinin daha fazla olduğu görülmüştür. Bununla birlikte salgından etkilenen turizm, yiyecek içecek ve ulaştırma sektörlerinde üretim, faaliyet ve satışların olumsuz etkilenmesinin getiri oranına da negatif yansıdığı tespit edilmiştir. Ayrıca salgından yüksek düzeyde etkilenen bölgelerde olumsuz etkinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tayar ve diğerleri (2020), Covid-19’un Türkiye’deki sektörel etkilerini Basit Lineer Regresyon modeli ile incelemişlerdir. Aktif vaka sayılarındaki değişimin bağımsız değişken, BIST sektör endekslerindeki günlük değişimlerin bağımlı değişken olarak alındığı çalışmanın sonuçlarına göre; salgının elektrik, ulaştırma, mali, sınai ve teknoloji sektör endeksleri üzerinde yüksek düzeyde olumsuz etkilere sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte incelenen 10 sektörün, ticaret sektörü hariç, salgından farklı düzeylerde olumsuz olarak etkilendiği tespit edilmiştir.

Zeren ve Hızarcı (2020), 23 Ocak – 13 Mart 2020 tarihleri arasındaki günlük ölüm ve vaka sayılarının borsalar üzerindeki etkilerini Maki eşbütünleşme testini kullanarak araştırmışlardır. Çin, Güney Kore, İtalya, Almanya, Fransa ve İspanya verilerinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; toplam ölüm sayısı bu ülke borsalarının birlikte hareket ettiği görülmüştür. Buna karşılık vaka sayısı Çin, Güney Kore ve İspanya borsalarının eşbütünleşik yapıda olduğu İtalya, Fransa ve Almanya borsalarının ise eşbütünleşik yapıda olmadığı sonucuna varılmıştır.

Mittal ve Sharma (2021) salgın sürecinin Hindistan borsasındaki sağlık ve ilaç sektörü hisselerini nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Olay çalışması yönteminin kullanıldığı çalışmada ilgili sektör endekslerinin 15 Mayıs 2019 ve 24 Nisan 2020 tarihleri arasındaki kapanış verileri esas alınmıştır. Üç aşamalı analizin yapıldığı çalışmanın ilk bölümünde ilgili sektör endekslerinin son 1 aylık durumu incelenmiş ve sağlık sektörünün %14 getiri sağladığı görülmüştür. İkinci aşamada ise 31 Ocak 2020 öncesi 177 gün ve 1 Şubat 2020 sonrası 55 günün ortalama getirileri analiz edildiğinde sadece sağlık sektörünün %18 gibi pozitif getiri elde ettiği tespit edilmiştir. Üçüncü aşamada ise ülkede ilk vakanın görüldüğü günden sonra sağlık sektörünün anormal getiriler getirip getirmediği incelendiğinde bu sektörün anormal pozitif getiriler sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Salgının finansal tablolar üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalardan bazıları ise şöyledir: Demir (2020), Covid-19’un etkilerini BIST 100 şirketlerinin mali tablo verileri üzerinden oran analiz yöntemiyle analiz etmiştir. Ocak – Haziran 2019 ile Ocak – Haziran 2020 döneminin karşılaştırıldığı çalışmada, 2020 yılının ilk yarısı itibarıyla şirketlerin borçlarının varlıklarından daha fazla artış gösterdiği, 2020 yılı birinci çeyrekteki büyümenin yavaşladığı ve satış ve karlılıkların düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca enerji, imalat, toptan ve perakende ticaret sektörlerinde likidite oranlarında iyileşme, diğer sektörlerde ise bozulmanın olduğu görülmüştür. Mali yapı oranlarının; imalat, teknoloji ve haberleşme sektörlerinde geçen yıla göre iyileşme kaydettiği, varlık kullanım oranlarında ise perakende ticaret sektörü hariç diğer sektörlerde bozulmanın olduğu tespit edilmiştir.

Özen (2020) ise BIST 30 şirketlerinin salgın öncesi ve sonrası üçer aylık iki dönemdeki ve 2019 ve 2020 yılı 6 aylık gelir tablolarını yatay analiz tekniği ile karşılaştırarak incelemiştir. Yapılan inceleme sonucunda 2020 yılının ilk 6 ayında, BIST 30 şirketlerinin 16'sının dönem karının 2019 yılı ilk 6 ayına göre artış, 14 şirketin dönem karının ise azalış gösterdiği görülmüştür. Havayolu ulaşımı, petrol ve demir çelik sektörleri salgından en yüksek düzeyde etkilenen sektörler olurken, en düşük düzeyde etkilenen sektörlerin ise bankacılık, iletişim, perakende ticaret ve teknoloji sektörleri olduğu sonucu elde edilmiştir.

Tibiletti ve diğerleri (2020), Covid-19 salgınının İtalya'da borsaya kayıtlı şirketlere etkisini analiz etmişlerdir. Finansal şirketler hariç olmak üzere tesadüfi olarak seçilen 152 İtalyan şirketinin mali tablolarının içerik analizi ile incelendiği çalışmanın sonuçlarına göre; 31.12.2019 mali tablolarında şirketlerin %60'ı Covid-19'un gelirlerini etkilemediğini belirtmişken, 30.06.2020 mali tablolarında şirketlerin %70'i salgının gelirlerini etkilediğini ifade etmiştir. Ayrıca 2019 yılı ile karşılaştırıldığında ortalama %21'lik bir ciro kaybı olduğu ve sektörel olarak sadece gıda ve ilaç sektörünün salgından olumlu etkilendiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte şirketlerin gelirlerinde düşüş yaşanmasına rağmen yükümlülüklerini yerine getirmede bir sıkıntı yaşamadıkları görülmüştür.

Cerezo ve diğerleri (2021), şirketlerin salgın sürecinden ne kadar ciddi bir şekilde etkilendiklerini inceledikleri çalışmalarında The Banco De Espana'nın yapmış olduğu İşletme Faaliyetleri Anketi'nin Kasım 2020'de yayınlanan ilk sonuçlarından yararlanmışlardır. İşletmeler tarafından anketteki sorulara verilen yanıtlar ile işletmelerin karakteristik özelliklerini birleştiren çalışmanın sonuçları, küçük ölçekli işletmelerde cironun ve istihdamın daha belirgin bir şekilde azaldığını göstermiştir. Ayrıca her sektör ve bölgede; daha genç, daha az verimli ve kentsel alanlarda bulunan işletmelerde salgının olumsuz etkilerinin daha fazla olduğu görülmüştür. En fazla ciro ve istihdam kaybının konaklama sektöründe olduğu görülürken, imalat sektöründeki ortalama ciro kaybının ise %12,7 olduğu tespit edilmiştir.

2. Veri ve Yöntem

Çalışma örnekleme, BIST'te işlem gören imalat sektörü şirketlerinden oluşmaktadır. İmalat sektöründe yer alan şirketler, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'nda yer alan sektör sınıflandırması esas alınarak alt sektörler ayrışmış ve her bir alt sektör itibarıyla salgın sürecinin şirketlerin faaliyet sonuçlarını gösteren gelir tablosu verileri üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada incelenecek olan sektörler numaralandırılmış ve çalışmanın geri kalan bölümündeki tablolarda, sektörler bu numaralandırma biçimiyle ifade edilmiştir. Çalışmada yer alan şirketlerin sektörler itibarıyla dağılımı ve sektörlerin numaralandırması Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı ve Sektörlerin Numaralandırması

Ana Sektör	Sektör No	Alt Sektörler	Sayı
İmalat	1	Ana Metal Sanayi	18
	2	Diğer İmalat Sanayi	1
	3	Gıda İçecek ve Tütün	27
	4	Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım Yayın	13
	5	Kimya, İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler	36
	6	Metal Eşya, Makine, Elektrikli Cihazlar ve Ulaşım Araçları	33
	7	Orman Ürünleri ve Mobilya	5
	8	Taş ve Toprağa Dayalı	26
	9	Tekstil Giyim Eşyası Deri	23
Toplam			182

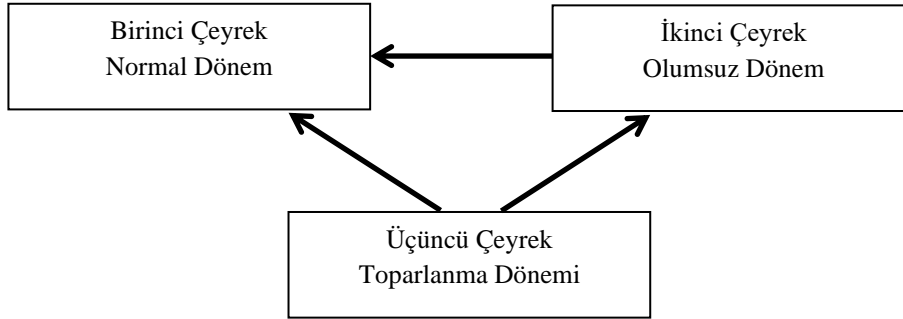
Çalışmada imalat sektöründe yer alan şirketlerin 2020 yılına ait 3 aylık, 6 aylık ve 9 aylık gelir tablolarındaki veriler kullanılarak birinci çeyrek, ikinci çeyrek ve üçüncü çeyrek dönemlere ilişkin üçer aylık verileri elde edilmiştir. İmalat sektöründeki şirketlerin çalışma kapsamında incelenen gelir tablosu verileri Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: *İncelenen Gelir Tablosu Verileri*

Hasılat	Esas Faaliyet Karı / Zararı
Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri (PSDG)	Finansman Giderleri
Genel Yönetim Giderleri (GYG)	Dönem Karı / Zararı

Şirketlerin Tablo 3’te sunulan üç ayrı çeyrek döneme ilişkin verileri, Şekil 1’de gösterildiği gibi karşılaştırılarak, COVID-19 salgın sürecinin şirketlerin gelir tablosuna yansımaları incelenmiştir.

Şekil 1: *Çalışma Kapsamındaki Şirketlerin Karşılaştırılan Dönemleri*

Birinci Çeyrek Dönem: Salgın etkilerinin şirketlerin mali tablolarında görülmediği dönem olarak kabul edilmiştir.

İkinci Çeyrek Dönem: Salgını önlemek amacıyla alınan önlemler ve insan hareketliliğinin azalması nedeniyle şirket mali tablolarında salgının olumsuz etkilerinin hissedildiği dönem olarak kabul edilmiştir.

Üçüncü Çeyrek Dönem: Alınan önlemlerin gevşetilmesi ve insan hareketliliğinin yeniden artmasına bağlı olarak şirket mali tablolarında toparlanma sürecinin yaşandığı dönem olarak kabul edilmiştir.

Çalışmada ilk olarak ikinci çeyrek verileriyle birinci çeyrek verileri karşılaştırılarak, salgın sürecinin şirketlerin faaliyet sonuçları üzerindeki olası olumsuz etkileri sektörler itibariyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra üçüncü çeyrek ve ikinci çeyrek dönem verileri karşılaştırılmış ve toparlanma sürecinin sektörler itibariyle durumu gözlenmiştir. Son olarak üçüncü çeyrek ve birinci çeyrek verilerinin karşılaştırılması yoluyla, şirketlerin üçüncü çeyrek itibariyle normal dönem olarak kabul edilen birinci çeyreğe göre ne durumda oldukları sektörel olarak belirlenmek istenmiştir.

Çalışmada; her bir alt sektör için bu sektörlerde yer alan şirketlerin, karşılaştırılan çeyrek dönemler itibariyle Tablo 3’te gösterilen gelir tablosu verilerinde yatay analiz tekniği uygulanarak meydana gelen yüzdesel değişim hesaplanmış ve sektörler göre meydana gelen değişimler, ortalama ve medyan cinsinden ifade edilmiştir. Karşılaştırılan gelir tablosu verilerinden brüt kar / zarar, esas faaliyet karı / zararı ve dönem net karı / zararı verilerinde karşılaştırılan çeyrek dönemler itibariyle değişim yüzdeleri hesaplanırken karın artması ve zararın azalması olumlu değişim; karın azalması ve zararın artması ise olumsuz değişim olarak değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Sektörlere Göre Hasılatlarda Meydana Gelen Değişimlere İlişkin Bulgular

Tablo 4: Sektörlere Göre Çeyrek Dönemler İtibariyle Hasılat Değişimlerine İlişkin Veriler

	Sektör	Ortalama	Medyan	Max	Min	Artan	Azalan	N
İkinci Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	-%11,51	-%14,70	%61,46	-%52,55	5	13	18
	2	%17,47	%17,47					1
	3	-%2,52	-%2,27	%60,27	-%84,32	10	14	24
	4	-%7,21	-%5,19	%30,18	-%44,09	5	8	13
	5	-%9,31	-%14,55	%138,20	-%55,70	9	22	31
	6	-%3,95	-%0,74	%106,19	-%102,78	15	15	30
	7	-%4,51	-%4,51	-%3,20	-%5,81	0	2	2
	8	%26,66	%22,04	%128,64	-%33,19	11	5	16
	9	-%40,20	-%46,91	%30,59	-%87,51	2	18	20
Üçüncü Çeyrek- İkinci Çeyrek	1	%110,88	%40,87	%1154,43	-%28,68	16	2	18
	2	%32,20	%32,20					1
	3	%88,50	%7,20	%1554,60	-%31,19	14	10	24
	4	%122,36	%20,16	%1363,92	-%14,25	10	3	13
	5	%34,42	%37,97	%125,07	-%17,58	22	5	27
	6	%128,18	%43,24	%2619,07	-%24,01	26	5	31
	7	%54,10	%54,10	%63,50	%44,70	2	0	2
	8	%33,04	%29,50	%95,60	-%20,69	14	2	16
	9	%134,23	%77,73	%516,63	%17,86	19	0	19
Üçüncü Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	%96,65	%18,34	%1366,20	-%27,32	15	3	18
	2	%55,30	%55,30					1
	3	%28,46	%1,42	%227,52	-%61,94	13	11	24
	4	%64,99	%11,62	%718,54	-%15,87	10	3	13
	5	%23,28	%18,91	%144,70	-%45,08	20	6	26
	6	%34,20	%35,03	%94,91	-%41,28	26	4	30
	7	%47,03	%47,03	%54,00	%40,06	2	0	2
	8	%58,28	%39,52	%156,59	%13,76	15	0	15
	9	%14,34	%4,39	%89,68	-%37,97	11	8	19

İkinci Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 4 incelendiğinde; salgın sürecinin etkisinin en yoğun hissedildiği dönem olan ikinci çeyrekte birinci çeyreğe göre, diğer imalat sanayi ile taş ve toprağa dayalı sektörler dışında diğer bütün sektörlerde hasılatlarda ortalama olarak azalış yaşanmıştır. Tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü; bu dönemde uygulanan kısıtlamaların etkisiyle insan hareketliliğinin azalmasına bağlı olarak en fazla hasılat azalışı yaşayan sektör olarak dikkat çekmektedir. Bu sektörde hasılatlar ortalama olarak %40,20 gerileme göstermiştir. Tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe ikinci çeyrekte hasılatı artan sadece 2 şirket bulunmaktadır. Yine ikinci çeyrekte hasılatı en olumsuz etkilenen sektörler, ana metal sanayi ile kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörüdür. Bu sektörlerde hasılatlar, ortalama olarak sırasıyla %11,51 ve %9,31 azalış göstermiştir. Gıda, içecek ve tütün (-%2,52), metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları (-%3,95) sektörleri ile orman ürünleri ve mobilya sektöründe (-%4,51) hasılatlarda ortalama olarak daha sınırlı bir azalış gerçekleşmiştir.

Taş ve toprağa dayalı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin hasılatlarında, ikinci çeyrekte ortalama olarak artış yaşanması dikkat çekicidir. Bununla birlikte sadece bu sektörde, hasılatı artan şirket sayısı hasılatı azalan şirket sayısından fazladır. Dolayısıyla, ikinci çeyrekte taş ve toprağa dayalı sektörlerde yer alan şirketlerin faaliyetlerinin olumlu yönde etkilendiği söylenebilir. Bu sonucun en temel sebebi; taş ve toprağa dayalı sektörlerde yer alan şirketlerin (çimento, seramik vb.) faaliyetlerinin, insan hareketliliğinin azalmasından etkilenmemesi olarak gösterilebilir.

Üçüncü Çeyrek – İkinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 4 incelendiğinde üçüncü çeyrekte imalat sektörünün bütün alt sektörlerinde, hasılatlar beklendiği gibi ortalama olarak artış göstermiştir. Hasılatların ortalama olarak en fazla artış gösterdiği sektör ise, %134,23 ile ikinci çeyrekte en fazla azalış yaşanan sektör olan tekstil, giyim eşyası, deri sektörüdür. Ayrıca tekstil, giyim eşyası, deri sektöründe üçüncü çeyrekte hasılatı azalan şirket bulunmamaktadır. Dolayısıyla kısıtlamaların kalkması ve insan hareketliliğinin artmasından en olumlu etkilenen sektörün tekstil, giyim eşyası, deri sektörü olduğu söylenebilir. Bu sektörü; %128,18 ortalama hasılat artışı ile metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları, %122,36 ile kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın ve %110,88 ile ana metal sanayi sektörleri takip etmektedir. Bu sektörlerdeki ortalama hasılat artışının bu kadar yüksek çıkmasının, bazı şirketlerde yaşanan aşırı hasılat artışlarından kaynaklandığı söylenebilir.

Hasılat artışlarının ortalama olarak en az olduğu sektörler; %32,20 ile diğer imalat sanayi, %33,04 ile taş ve toprağa dayalı ve %34,42 ile kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörleridir. Buna bağlı olarak; ikinci çeyrekte hasılat artışı yaşanan veya diğer sektörlerle nazaran daha az hasılat azalışı yaşanan sektörlerde, üçüncü çeyrekte daha zayıf hasılat artışlarının yaşandığı söylenebilir. Hasılatı azalan şirket sayısının en fazla olduğu sektör ise gıda, içecek, tütün sektörüdür. Gıda, içecek, tütün sektöründe 10 şirketin hasılatında azalış gerçekleşmiş olup, medyan değerleri açısından değerlendirildiğinde de bu sektörün en az hasılat artışı yaşanan sektör olduğu görülmektedir. Ayrıca hasılatı en fazla azalış gösteren şirket (%31,19) de gıda, içecek, tütün sektöründe yer almaktadır. Bu sonuçlar; insanların zamanın büyük bölümünü evlerinde geçirdiklerinde ve insan hareketliliğinin azaldığı dönemde gıda, içecek, tütün sektörünün en olumlu etkilenen sektörlerden olduğunu, bununla birlikte insan hareketliliğinin arttığı dönemde ise olumsuz etkilenen sektörlerin başında geldiğini göstermektedir.

Üçüncü Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 4'e göre, imalat sektörünün bütün alt sektörlerinde üçüncü çeyrekte gerçekleşen ortalama hasılat verilerinin, normal dönem olarak kabul edilen birinci çeyrek hasılat verilerine göre artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum üçüncü çeyrekte hızlı bir toparlanma sürecinin yaşandığına ilişkin önemli bir göstergedir. Diğer bir ifadeyle ikinci çeyrekte biriken talebin, üçüncü çeyrek hasılat rakamlarında etkisini gösterdiği söylenebilir.

Üçüncü çeyrekte birinci çeyreğe göre; ortalama olarak en fazla hasılat artışı yaşanan sektörler %96,65 ana metal sanayi, %64,99 ile kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın ve %58,28 ile taş ve toprağa dayalı sektörlerdir. Bu sektörlerde ortalamanın yüksek çıkmasının en önemli nedeni, bazı şirketlerin hasılatlarında yaşanan aşırı artışlardır. Dolayısıyla uç değerlerin etkisini gidermek için medyan verilerine bakıldığında; tek şirketin yer aldığı diğer imalat sanayi ve sadece 2 şirketin verilerinin hesaplamaya dahil olduğu orman ürünleri ve mobilya sektörünün dışında en fazla hasılat artışının %39,52 ile taş ve toprağa dayalı sektörde gerçekleştiği görülmektedir. Taş ve toprağa dayalı sektörü %35,03 ile metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörü takip etmektedir.

Gerek ortalama gerekse medyan değerleri açısından üçüncü çeyrekte birinci çeyreğe göre, en az hasılat artışı gerçekleşen sektörlerin başında tekstil, giyim eşyası, deri sektörü gelmektedir. Yine

kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü de her iki değer açısından daha düşük düzeyde hasılat artışı gerçekleşen sektörler arasında yer almaktadır.

Tabloda dikkat çeken bir başka sonuç ise, taş ve toprağa dayalı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin hasılatlarında karşılaştırılan bütün dönemler itibariyle istikrarlı bir artış yaşanmasıdır. Dolayısıyla salgın sürecinin etkilerinin görüldüğü 2020 yılının, bu sektörde faaliyet gösteren şirketler açısından pozitif gelişmelerin yaşandığı bir yıl olduğu söylenebilir.

3.2. Sektörlere Göre Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderlerinde Meydana Gelen Değişimlere İlişkin Bulgular

Tablo 5: Sektörlere Göre Çeyrek Dönemler İtibariyle PSDG'deki Değişimlere İlişkin Veriler

	Sektör	Ortalama	Medyan	Max	Min	Artan	Azalan	N
İkinci Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	-%15,85	-%18,34	%19,49	-%45,76	3	15	18
	2	-%5,65	-%5,65					0
	3	-%10,65	%0,94	%35,81	-%70,84	13	11	24
	4	%1,13	-%2,34	%47,93	-%30,16	6	7	13
	5	%13,20	-%8,90	%752,30	-%63,37	10	21	31
	6	-%16,28	-%18,74	%91,20	-%88,20	6	24	30
	7	-%12,58	-%12,58	-%3,08	-%22,08	0	2	2
	8	-%5,96	-%14,35	%40,62	-%46,98	7	9	16
	9	-%28,13	-%33,44	%69,69	-%87,32	2	18	20
Üçüncü Çeyrek- İkinci Çeyrek	1	%28,41	%25,62	%110,47	-%44,25	14	4	18
	2	%21,24	%21,24					0
	3	%102,25	%11,50	%1141,18	-%23,10	15	9	24
	4	%29,26	%6,08	%294,32	-%27,21	9	4	13
	5	%16,55	%14,38	%71,97	-%17,60	21	6	27
	6	%170,78	%28,47	%3485,99	-%70,61	25	6	31
	7	%19,14	%19,14	%48,30	-%10,02	1	1	2
	8	%42,56	%19,15	%342,10	-%42,85	10	6	16
	9	%82,70	%38,22	%710,35	-%27,97	19	1	20
Üçüncü Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	%6,07	%2,18	%94,35	-%60,79	11	7	18
	2	%14,38	%14,38					0
	3	%47,20	%7,81	%600,59	-%69,13	17	7	24
	4	%36,22	%3,59	%416,26	-%20,82	8	5	13
	5	%31,01	%7,61	%745,25	-%60,06	16	11	27
	6	%39,77	%9,17	%748,97	-%59,74	19	11	30
	7	%1,38	%1,38	%15,56	-%12,79	1	1	2
	8	%22,05	%8,94	%184,01	-%42,96	10	5	15
	9	%5,04	-%4,50	%109,68	-%54,84	10	10	20

İkinci Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 5 incelendiğinde kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörü ile kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü dışındaki diğer sektörlerde PSDG'de ortalama olarak azalış gerçekleştiği görülmektedir. Medyan değerleri açısından bakıldığında da gıda, içecek ve tütün sektörü dışındaki diğer sektörlerde PSDG'de azalış olduğu dikkat çekmektedir. Aynı zamanda ikinci çeyrekte birinci çeyreğe göre gıda, içecek ve tütün sektörü dışındaki diğer bütün sektörlerde PSDG azalan şirket sayısının PSDG artan şirket sayısına göre fazla olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak, ikinci çeyrek dönemde insan hareketliliğinin azalması neticesinde, imalat sektöründe yer alan şirketlerin pazarlama satış

ve dağıtım giderlerinde ortalama olarak azalış meydana gelmiştir. Gerek ortalama olarak gerekse medyan değerleri açısından PSDG en çok azalan sektör, tekstil, giyim eşyası ve deri sektörüdür. İkinci çeyrekte hasılat açısından da en çok gerileme yaşayan sektörün tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü olduğu düşünüldüğünde, PSDG'nin de en çok azaldığı sektörün tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü olması normal olarak değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle satış hasılatının azalmasına bağlı olarak satışların gerçekleşmesi için yapılan giderlerde de azalma meydana geldiği söylenebilir. Tekstil, giyim eşyası ve deri sektörünün dışında metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörü, ana metal sanayi sektörü ile orman ürünleri ve mobilya sektöründe de PSDG'de ortalama olarak %10'un üzerinde azalış gerçekleşmiştir.

Kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektöründe PSDG ortalama olarak artmasına rağmen bu artışın, bu sektörde yer alan bir şirketin PSDG'nin aşırı düzeyde (%752,30) artmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektöründe de PSDG'nin ortalama olarak az da olsa (%1,13) artış gösterdiği görülmektedir.

Ana metal sanayi sektörü, tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü ve metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektöründe PSDG artan şirket sayısının PSDG azalan şirket sayısına göre oldukça düşük olduğu söylenebilir. Bu durum, bu sektörlerin PSDG'nin ortalama olarak en fazla azaldığı sektörler olması sonucunu doğurmaktadır.

Üçüncü Çeyrek – İkinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 5'teki verilere bakıldığında üçüncü çeyrekte ortalama ve medyan değerleri açısından bütün sektörlerde PSDG'nin artış gösterdiği görülmektedir. Metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörü ile gıda, içecek ve tütün sektöründe PSDG ortalama olarak %100'ün üzerinde artış göstermiştir. Bu sektörlerde bazı şirketlerin PSDG'nin aşırı düzeyde artmasının, böyle bir sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Orman ürünleri ve mobilya sektörü dışındaki diğer bütün sektörlerde PSDG artan şirket sayısı, PSDG azalan şirket sayısından fazladır. Özellikle tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe yer alan 20 şirketin 19'unun PSDG'nde artış gerçekleşmiştir. Üçüncü çeyrekte ikinci çeyreğe göre, PSDG ortalama olarak en az artan sektörler ise kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü (%16,55) ile orman ürünleri ve mobilya (%19,14) sektörleridir. Kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü, üçüncü çeyrekte ortalama olarak en az hasılat artışı gerçekleşen sektörlerden biri olmasına paralel olarak PSDG'nin de ortalama olarak en az arttığı sektör olmuştur. Ayrıca orman ürünleri ve mobilya, diğer imalat sanayi, ana metal sanayi ve kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörlerinde de PSDG'nin diğer sektörlerle göre daha ılımlı bir artış gösterdiği görülmektedir.

Üçüncü Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 5'te yer alan üçüncü çeyrek verilerinin birinci çeyrek ile karşılaştırmasını içeren sonuçlar incelendiğinde, bütün sektörlerde PSDG'nin ortalama olarak artış gösterdiği görülmektedir. Üçüncü çeyrekte birinci çeyreğe göre PSDG'nin ortalama olarak en çok arttığı sektör %47,20 ile gıda, içecek ve tütün sektörü olurken, bu sektörü %39,77 ile metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörü ve %36,22 ile kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörü izlemektedir. Kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü ile taş ve toprağa dayalı sektörlerde de PSDG birinci çeyreğe göre %20'nin üzerinde artış göstermiştir. Bu karşılaştırma döneminde hemen hemen bütün sektörlerde PSDG artan şirket sayısı ile PSDG azalan şirket sayısının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Üçüncü çeyrekte birinci çeyreğe göre PSDG'nin ortalama olarak en az arttığı sektör %1,38 ile orman ürünleri ve mobilya sektörü olurken, bu sektörü %5,04 ile tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü ve %6,07 ile ana metal sanayi sektörü izlemektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, üçüncü çeyrek dönemde insan hareketliliğinin artması imalat sektöründe yer alan şirketlerin hasılatlarına olumlu yansımış ve bunun neticesinde de şirketlerin hasılat elde edebilmek için katlandıkları PSDG'de artışlar meydana gelmiştir.

3.3. Sektörlere Göre Genel Yönetim Giderlerinde Meydana Gelen Değişimlere İlişkin Bulgular

Tablo 6: Sektörlere Göre Çeyrek Dönemler İtibariyle GYG'deki Değişimlere İlişkin Veriler

	Sektör	Ortalama	Medyan	Max	Min	Artan	Azalan	N
İkinci Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	-%8,96	-%7,82	%16,16	-%37,65	3	15	18
	2	-%4,37	-%4,37					0
	3	-%9,26	-%6,60	%61,50	-%64,16	9	15	24
	4	-%12,95	-%9,34	%8,94	-%57,87	4	9	13
	5	%14,77	%0,32	%145,77	-%67,94	16	15	31
	6	%1,51	-%11,73	%163,64	-%74,53	11	19	30
	7	-%12,69	-%12,69	%18,30	-%43,67	1	1	2
	8	-%2,26	-%5,50	%68,71	-%44,20	5	11	16
	9	-%19,49	-%26,18	%260,84	-%109,86	3	18	21
Üçüncü Çeyrek- İkinci Çeyrek	1	%18,88	%11,81	%65,93	-%8,20	14	4	18
	2	%2,42	%2,42					0
	3	%19,67	%6,56	%115,40	-%71,84	17	8	25
	4	%10,63	%1,18	%122,12	-%18,22	7	6	13
	5	%14,14	%2,44	%358,88	-%88,55	16	11	27
	6	%12,43	%16,02	%148,15	-%108,32	20	11	31
	7	%24,04	%24,04	%64,27	-%16,19	1	1	2
	8	%4,93	%11,59	%41,53	-%47,16	12	4	16
	9	%72,02	%14,50	%1481,91	-%494,79	18	3	21
Üçüncü Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	%6,52	%4,29	%36,08	-%15,98	12	6	18
	2	-%2,06	-%2,06					0
	3	%6,29	%0,90	%138,85	-%51,12	13	11	24
	4	-%3,85	-%0,64	%96,75	-%49,68	5	8	13
	5	%17,23	%1,70	%134,84	-%78,12	16	11	27
	6	%0,87	%1,18	%162,49	-%121,94	16	14	30
	7	-%4,17	-%4,17	-%0,86	-%7,47	0	2	2
	8	%0,70	%2,03	%40,56	-%36,96	8	7	15
	9	-%5,70	-%1,32	%39,32	-%78,17	10	11	21

İkinci Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 6 incelendiğinde, ikinci çeyrekte kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü ile metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörü dışındaki sektörlerde GYG'nin ortalama olarak azalış gösterdiği görülmektedir. Kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektöründe gerek ortalama gerekse medyan değerlerine bakıldığında GYG'de bir artış yaşandığından söz edilebilir. Bu sektör dışındaki diğer bütün sektörlerde GYG azalan şirket sayısı, GYG artan şirket sayısından fazladır. GYG'de ortalama olarak en fazla azalış yaşayan sektör, %19,49 ile tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü olmuştur. %12,95 ile kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörü ve %12,69 ile orman ürünleri ve mobilya sektörü, GYG'de ortalama olarak en fazla azalış meydana gelen diğer sektörlerdir.

Üçüncü Çeyrek – İkinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 6'da yer alan veriler incelendiğinde üçüncü çeyrekte ikinci çeyreğe göre bütün sektörlerde ortalama ve medyan değerleri açısından GYG'de artış meydana gelmiştir. GYG'de en çok artış yaşanan sektör %72,02 ile tekstil, giyim eşyası ve deri sektörüdür. Tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe diğer sektörlerle nazaran

GYG'nin bu kadar fazla artış göstermesinin, bu sektörde yer alan bir şirketin GYG'sinde %1481,91 düzeyinde bir artış yaşanmasından kaynaklandığı söylenebilir. %24,04 ile orman ürünleri ve mobilya sektörü, %19,67 ile gıda, içecek ve tütün sektörü ve %18,88 ile ana metal sanayi sektörü GYG'nin ortalama olarak en fazla artış gösterdiği diğer sektörlerdir. Diğer imalat sanayi sektörü (%2,42) ile taş ve toprağa dayalı sektörler (%4,93) ise, GYG'nin ortalama olarak en az artış gösterdiği sektörlerdir.

Üçüncü Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 6'da üçüncü çeyrek verilerinin birinci çeyrek verileriyle karşılaştırma sonuçlarını içeren bölüm incelendiğinde, bazı sektörlerde GYG'nin artış bazı sektörlerde ise azalış gösterdiği görülmektedir. Bu artış ve azalışların da kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü (%17,23) dışındaki sektörlerde tek haneli rakamlarda gerçekleştiği söylenebilir. Bu sektörü %6,52 artış ile ana metal sanayi sektörü ve %6,29 artış ile gıda, içecek ve tütün sektörü izlemektedir. Üçüncü çeyrekte birinci çeyreğe göre GYG'nin ortalama olarak en fazla azaldığı sektörler ise %5,70 ile tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü, %4,17 ile orman ürünleri ve mobilya sektörü ve %3,85 ile kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayım sektörleridir.

3.4. Sektörlere Göre Esas Faaliyet Karı / Zararında Meydana Gelen Değişimlere İlişkin Bulgular

Tablo 7: Sektörlere Göre Çeyrek Dönemler İtibariyle Esas Faaliyet Karı / Zararındaki Değişimlere İlişkin Veriler

	Sektör	Ortalama	Medyan	Max	Min	Artan	Azalan	N
İkinci Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	-%6,34	%8,87	%355,11	-%262,17	10	8	18
	2	%184,92	%184,92					0
	3	%98,79	%14,30	%1040,95	-%176,85	15	9	24
	4	%3,76	-%17,45	%456,04	-%447,67	6	7	13
	5	-%13,38	-%11,82	%247,42	-%234,96	14	17	31
	6	%160,57	%25,04	%1650,77	-%526,85	19	11	30
	7	%36,19	%36,19	%60,06	%12,31	2	0	2
	8	%101,96	%41,40	%506,63	-%102,68	12	4	16
	9	%148,58	-%47,28	%4362,02	-%302,46	3	18	21
Üçüncü Çeyrek- İkinci Çeyrek	1	%609,47	%228,65	%4782,15	-%910,68	16	2	18
	2	-%47,14	-%47,14					0
	3	%160,86	%18,64	%2870,26	-%305,63	16	9	25
	4	-%2,77	%14,17	%416,21	-%505,68	8	5	13
	5	%192,12	%92,39	%3854,90	-%3209,41	21	6	27
	6	%142,01	%69,23	%1417,82	-%106,05	23	8	31
	7	%198,43	%198,43	%263,25	%133,60	2	0	2
	8	%65,33	%86,09	%762,91	-%1792,69	13	4	17
	9	%421,43	%155,10	%2082,61	-%4,59	20	1	21
Üçüncü Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	%266,47	%133,72	%2360,83	-%116,19	16	2	18
	2	%50,62	%50,62					0
	3	%216,89	%11,80	%2597,84	-%86,56	14	10	24
	4	%13,33	%65,75	%183,03	-%434,89	8	5	13
	5	%85,47	%64,40	%547,07	-%336,62	20	7	27
	6	%508,19	%130,40	%6537,77	-%118,63	24	6	30
	7	%290,94	%290,94	%307,98	%273,91	2	0	2
	8	%234,29	%156,86	%881,62	-%150,80	13	3	16
	9	%617,59	%56,75	%10955,95	-%291,03	14	7	21

İkinci Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 7 incelendiğinde, ana metal sanayi ile kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektöründe esas faaliyet karında ortalama olarak olumsuz bir değişim gözlenirken, diğer sektörlerde olumlu değişimler görülmüştür. Esas faaliyet karında en olumlu performans gözlenen sektörler; diğer imalat sanayi (%184,92), metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörü (%160,57), tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü (%148,58) ile taş ve toprağa dayalı sektörler (%101,96)'dir. Bu sektörlerden tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe medyan değerlerine bakıldığında negatif bir performans gözlemlendiği gibi esas faaliyet karı olumlu yönde değişen şirket sayısının (3), olumsuz yönde değişen şirket sayısına (18) göre oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla tekstil, giyim eşyası ve deri sektörüne ilişkin olumlu gözükken performansın aslında tek bir şirketin esas faaliyet karında meydana gelen aşırı artıştan kaynaklandığı ve buna bağlı olarak tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe ikinci çeyrekte esas faaliyet karı göstergesi açısından da olumsuz bir performansın varlığından söz edilebilir. Tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü ile beraber en olumsuz performans gösteren sektörün kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü (-%13,38) olduğu söylenebilir. Öte yandan orman ürünleri ve mobilya sektörü ile taş ve toprağa dayalı sektörlerde esas faaliyet karı olumlu yönde değişen şirket sayısının, olumsuz yönde değişen şirket sayısına göre önemli ölçüde üstün olduğu dikkat çekmektedir. Bu sektörlerin dışındaki sektörlerde esas faaliyet karında olumlu ve olumsuz yönde değişen şirket sayılarının genel olarak birbirine yakın olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, ikinci çeyrekte bazı şirketlerin faaliyet karlarında yaşanan aşırı artış veya azalışların sektör ortalamalarına önemli ölçüde etki ettiği söylenebilir.

Üçüncü Çeyrek – İkinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 7'deki verilere göre, tek bir şirketin yer aldığı diğer imalat sanayi ile kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörü dışındaki sektörlerin tamamında esas faaliyet karında gerek ortalama gerekse medyan değerleri açısından olumlu performanslar gözlenmektedir. Kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektöründe de ortalama değer ile az da olsa olumsuz (-%2,77) bir performans varken, medyan değerleri ile olumlu bir durum söz konusudur. Yine aynı zamanda bu sektörde esas faaliyet karı artan şirket sayısı esas faaliyet karı azalan şirket sayısından fazladır. Dolayısıyla üçüncü çeyrekte yaşanan toparlanma sürecinin, genel olarak esas faaliyet karı üzerinde de olumlu yansımalarının olduğu söylenebilir.

Ana metal sanayi sektörü %609,47 ortalama esas faaliyet karı değişimi ile ilk sırada yer alırken, bu sektörü %421,43 ile tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü, %198,43 ile orman ürünleri ve mobilya sektörü ve %192,12 ile kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü izlemektedir. Yine tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü, diğer göstergelerde olduğu gibi esas faaliyet karı göstergesi açısından da üçüncü çeyrekte en olumlu performansın yaşandığı sektörler arasında yer almaktadır. Ana metal sanayi sektörü ile tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe faaliyet karında olumlu değişim yaşanan şirket sayısının, esas faaliyet karında olumsuz değişim yaşanan şirket sayısına göre önemli bir üstünlüğü bulunmaktadır. Taş ve toprağa dayalı sektörlerde diğer sektörlerle göre, üçüncü çeyrekte esas faaliyet karı açısından nispeten daha ılımlı bir performans gözlenmiştir. Bu sektörde esas faaliyet karında meydana gelen olumlu ortalama değişimin %65,33 ile diğer sektörlerin oldukça gerisinde kaldığı söylenebilir. Bununla birlikte bu sektörde faaliyet gösteren 17 şirketin 13'ünün esas faaliyet karında olumlu yönde bir değişim gerçekleşmiştir.

Üçüncü Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 7 incelendiğinde bütün sektörlerde üçüncü çeyrekte birinci çeyreğe göre hem ortalama hem de medyan değerler açısından esas faaliyet karında olumlu bir değişim görülmektedir. Tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü (%617,59), metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörü (%508,19), orman ürünleri ve mobilya sektörü (%290,94) ve ana metal sanayi sektörü (%266,47) esas faaliyet karı açısından ortalama olarak en olumlu değişimlerin yaşandığı sektörlerdir. Buna karşılık; kağıt ve

kağıt ürünleri, basım yayın sektörü (%13,33), diğer imalat sanayi (%50,62) ve kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörünün (%85,47) esas faaliyet karında nispeten daha az olumlu değişimin yaşandığı sektörler olduğu söylenebilir.

Ayrıca ana metal sanayi sektöründe yer alan 18 şirketin 16'sının ve taş ve toprağa dayalı sektörlerde faaliyet gösteren 16 şirketin 13'ünün esas faaliyet karında olumlu yönde bir değişim gözlenirken diğer sektörlerde de esas faaliyet karında olumlu değişim yaşanan şirket sayısının fazla olduğu görülmektedir. Bu durum üçüncü çeyrekte yaşanan olumlu sürecin yansımaları olarak değerlendirilebilir.

3.5. Sektörlere Göre Finansman Giderlerinde Meydana Gelen Değişimlere İlişkin Bulgular

Tablo 8: Sektörlere Göre Çeyrek Dönemler İtibariyle Finansman Giderlerindeki Değişimlere İlişkin Veriler

	Sektör	Ortalama	Medyan	Max	Min	Artan	Azalan	N
İkinci Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	-%8,57	-%0,58	%52,48	-%114,92	8	10	18
	2	%40,46	%40,46					0
	3	%32,37	-%0,21	%709,02	-%62,38	12	12	24
	4	-%8,41	-%14,92	%202,31	-%98,40	2	11	13
	5	%0,96	-%11,70	%129,87	-%56,38	12	19	31
	6	%274,31	-%4,69	%5648,94	-%75,10	12	18	30
	7	%22,68	%22,68	%29,15	%16,21	2	0	2
	8	-%2,47	-%2,07	%62,33	-%90,62	6	10	16
	9	-%10,07	-%1,77	%68,25	-%139,48	9	11	20
Üçüncü Çeyrek- İkinci Çeyrek	1	%88,33	%48,95	%525,37	-%66,27	14	4	18
	2	-%14,67	-%14,67					0
	3	%21,13	%7,98	%452,57	-%111,99	14	11	25
	4	%41,40	%7,15	%231,79	-%263,57	9	4	13
	5	%167,58	%42,01	%3334,12	-%90,39	17	10	27
	6	%52,10	%41,71	%340,08	-%138,67	22	9	31
	7	%52,58	%52,58	%54,88	%50,28	2	0	2
	8	%75,36	%8,36	%950,81	-%73,20	10	7	17
	9	%17,20	%37,58	%186,77	-%309,68	13	8	21
Üçüncü Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	%46,07	%38,17	%253,67	-%86,26	13	5	18
	2	%19,86	%19,86					0
	3	%22,63	%13,74	%145,54	-%112,20	17	7	24
	4	-%4,61	-%6,26	%145,14	-%236,25	5	8	13
	5	%80,99	%37,69	%1398,09	-%77,92	18	9	27
	6	%201,66	%59,97	%3868,52	-%268,30	23	7	30
	7	%87,33	%87,33	%100,02	%74,63	2	0	2
	8	%25,34	%12,13	%152,73	-%70,51	9	7	16
	9	%32,78	%25,78	%152,02	-%150,35	13	7	20

İkinci Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 8 incelendiğinde, medyan değerleri ile değerlendirme yapıldığında 9 sektörden 7'sinde, ortalama değerlerine bakıldığında ise 9 sektörün 4'ünde finansman giderlerinde ortalama olarak azalış gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte diğer imalat sanayi ile orman ürünleri ve mobilya sektörü dışındaki sektörlerde finansman giderleri azalan şirket sayısının finansman giderleri artan şirket sayısından fazla

olduğu dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak ikinci çeyrekte genel olarak imalat sektörünün alt sektörlerinde finansman giderlerinde azalış yönünde bir seyir izlendiği söylenebilir.

Metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektöründe finansman giderlerinin ortalama %274,31'lik bir artış gösterdiği görülmektedir. Fakat bu artışın, bu sektörde yer alan bir şirketin finansman giderlerinin %5648,94'lük bir artış göstermesinden kaynaklandığı söylenebilir. Finansman giderlerinde en çok azalışın yaşandığı sektör ise %10,07'lik bir azalış ile tekstil, giyim eşyası ve deri sektörüdür. Bu sektörü %8,57 ile ana metal sanayi sektörü ve %8,41 ile kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörü izlemektedir.

İkinci çeyrekte faaliyetlerindeki yavaşlamanın en yoğun hissedildiği sektörlerden olan tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe finansman giderlerinde de ortalama olarak daha fazla azalışın gerçekleşmesi de önemli bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Üçüncü Çeyrek – İkinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 8'deki üçüncü çeyrek – ikinci çeyrek karşılaştırmasına ilişkin verilere bakıldığında, diğer imalat sanayi dışındaki 8 sektörde finansman giderlerinde hem ortalama değerlerle hem de medyan değerleriyle artış yaşandığı görülmektedir. Aynı zamanda bu 8 sektörün tamamında finansman giderlerinde artış meydana gelen şirket sayısının, finansman giderlerinde azalış meydana gelen şirket sayısına göre fazla olması, finansman giderlerinin üçüncü çeyrekte artış eğiliminde olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Finansman giderlerinde ortalama olarak en fazla artış meydana gelen sektörler; kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü (%167,58), ana metal sanayi sektörü (%88,33) ve taş ve toprağa dayalı (%75,36) sektörlerdir. Ortalama olarak en az artış gerçekleşen sektörler ise; tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü (%17,20) ve gıda, içecek ve tütün (%21,13) sektörleridir.

Faizlerde meydana gelen düşüşün de etkisiyle üçüncü çeyrekte, imalat sektöründe yer alan şirketlerin büyük bir bölümünün finansman giderlerinde artan borçlanmaya paralel olarak artışlar yaşandığı söylenebilir.

Üçüncü Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 8'deki üçüncü çeyrek – birinci çeyrek karşılaştırmasına ilişkin verilere bakıldığında, kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörü dışındaki 8 sektörde finansman giderlerinde hem ortalama değerlerle hem de medyan değerleriyle artış yaşandığı görülmektedir. Buna paralel olarak 8 sektörün tamamında finansman giderlerinde artış meydana gelen şirket sayısı, finansman giderlerinde azalış meydana gelen şirket sayısına göre fazladır. Dolayısıyla üçüncü çeyrekte imalat sektörünün alt sektörlerinin tamamına yakınında katlanılan finansman giderlerinin, hem ikinci çeyreğe hem de birinci çeyreğe göre artış eğiliminde olduğu söylenebilir.

Karşılaştırılan dönemler itibariyle finansman giderlerinde ortalama olarak en çok artış yaşanan sektörler; metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörü (%201,66), orman ürünleri ve mobilya sektörü (%87,33) ile kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörüdür (%80,99). Finansman giderlerinde ortalama olarak azalış gerçekleşen kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörü dışında ortalama olarak en az artış yaşanan sektörler ise; diğer imalat sanayi (%19,86), gıda, içecek ve tütün (%22,63) ile taş ve toprağa dayalı sektörlerdir (%25,34).

Finansman giderleri üçüncü çeyrekte birinci çeyreğe göre en çok artış gösteren şirket %3868,52 ve en çok azalış gösteren şirket ise %268,30 ile metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektöründe yer almaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde ikinci çeyrekte kısmen de olsa düşme eğilimine giren finansman giderlerinin, üçüncü çeyrek itibariyle faizlerdeki düşüşün de etkisiyle tekrar arttığı ve birinci çeyrek verilerine göre de daha yüksek seviyelere ulaştığı söylenebilir.

3.6. Sektörlere Göre Dönem Karı / Zararında Meydana Gelen Değişimlere İlişkin Bulgular

Tablo 9: Sektörlere Göre Çeyrek Dönemler İtibariyle Dönem Karı / Zararındaki Değişimlere İlişkin Veriler

	Sektör	Ortalama	Medyan	Max	Min	Artan	Azalan	N
İkinci Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	%19,47	-%7,38	%1290,23	-%412,64	9	9	18
	2	%11073,49	%11073,49					0
	3	%137,99	-%2,73	%1322,11	-%734,96	12	12	24
	4	%28,22	%32,40	%317,96	-%116,39	7	6	13
	5	%71,53	-%27,40	%1617,70	-%303,09	10	21	31
	6	%118,27	%38,02	%1305,94	-%174,08	17	13	30
	7	-%35,84	-%35,84	-%22,94	-%48,74	0	2	2
	8	%129,58	%26,79	%986,24	-%189,13	12	4	16
	9	-%137,35	-%79,28	%227,23	-%657,08	5	16	21
Üçüncü Çeyrek- İkinci Çeyrek	1	%285,85	%150,17	%1892,22	-%104,76	14	4	18
	2	-%100,29	-%100,29					0
	3	-%514,80	%20,01	%306,78	-%13848,17	16	9	25
	4	%10,20	%20,93	%319,76	-%545,36	8	5	13
	5	%729,36	%99,42	%15062,39	-%296,57	20	7	27
	6	%71,42	%76,91	%633,43	-%1636,41	24	7	31
	7	%301,78	%301,78	%322,12	%281,43	2	0	2
	8	%1067,30	%78,30	%11493,61	-%368,16	11	6	17
	9	%218,60	%93,00	%1775,55	-%233,40	17	4	21
Üçüncü Çeyrek- Birinci Çeyrek	1	%212,05	%156,24	%892,25	-%568,72	14	4	18
	2	%68,67	%68,67					0
	3	%189,34	-%2,54	%3123,22	-%1661,61	12	12	24
	4	%23,65	%47,92	%153,65	-%130,39	8	5	13
	5	%338,90	%49,41	%3279,71	-%461,56	17	10	27
	6	%151,63	%117,85	%606,58	-%393,51	25	5	30
	7	%297,58	%297,58	%369,86	%225,30	2	0	2
	8	%214,07	%167,49	%859,35	-%181,46	12	4	16
	9	%38,17	%24,46	%533,19	-%349,89	12	9	21

İkinci Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 9 incelendiğinde, ikinci çeyrekte birinci çeyreğe göre dönem karında gerçekleşen değişim açısından en olumsuz performansın tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe olduğu görülmektedir. Bu sektörde yer alan 21 şirketin 16'sının dönem karında azalma yaşanmış olup, sektörde ortalama olarak %137,35'lik bir kayıp yaşanmıştır. Bu sektörü ortalama %35,84'lük düşüş ile orman ürünleri ve mobilya sektörü izlemektedir. Bu iki sektör dışında ortalama değerlerine bakıldığında dönem karında olumsuz yönde değişim yaşayan sektör bulunmazken, medyan değerlerine bakıldığında ise kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü, gıda, içecek ve tütün sektörü ile ana metal sanayi sektöründe negatif değerler dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu 3 sektörde de dönem karı açısından kısmen de olsa olumsuz bir durumdan söz edilebilir.

Tek bir şirketin yer aldığı diğer imalat sanayi sektörü, taş ve toprağa dayalı sektörler, metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörü ve kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörü dönem karında olumlu yönde değişim yaşanan sektörler arasında yer almaktadır. Bu sektörlerde medyan değerleri açısından da pozitif bir durum söz konusu olduğu gibi dönem karı

artan şirket sayısı, dönem karı azalan şirket sayısından fazladır. Dolayısıyla bu sektörlerde genel olarak, dönem karı açısından olumlu gerçekleştirmelerin olduğu söylenebilir.

Üçüncü Çeyrek – İkinci Çeyrek Karşılaştırması: Toparlanma sürecinin yaşandığı dönem olarak nitelendirdiğimiz üçüncü çeyrekte ikinci çeyreğe göre sektörlerde genel olarak dönem karı verisinin olumlu yönde değişim gösterdiği söylenebilir. Karşılaştırılan bu çeyrek dönemler itibariyle dönem karında ortalama olarak olumsuz yönde değişim gerçekleşen sektörler, diğer imalat sanayi sektörü ile gıda, içecek ve tütün sektörleridir. Gıda, içecek ve tütün sektöründe gerçekleşen olumsuz yöndeki değişimin en büyük sebebi ise tek bir şirketin dönem karında meydana gelen aşırı düşüştür. Bu sektörde dönem karı artan şirket sayısının da fazla olma durumu ve medyan değerlerinin pozitif olması göz önüne alındığında genel olarak olumlu bir durumdan söz edilebilir. Dolayısıyla üçüncü çeyrekte diğer imalat sanayi dışındaki sektörlerde dönem karlarında olumlu yönde değişim gerçekleştiği söylenebilir. Taş ve toprağa dayalı sektörler, kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü ve orman ürünleri ve mobilya sektörü olumlu yönde değişimin en fazla olduğu sektörlerdir. Dönem karında olumlu yönde değişimin en az olduğu sektörler ise %10,20 ile kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörü ve %71,42 ile metal eşya, makine, elektrikli cihazlar ve ulaşım araçları sektörüdür.

Üçüncü Çeyrek – Birinci Çeyrek Karşılaştırması: Tablo 9'daki verilere bakıldığında, üçüncü çeyrekte birinci çeyreğe göre bütün sektörlerde, dönem karının ortalama olarak olumlu yönde değişim gösterdiği görülmektedir. Sadece gıda, içecek ve tütün sektörlerinin medyan değerlerinde az da olsa olumsuz bir durum söz konusudur. Dönem karında ortalama olarak olumlu yönde değişimin en fazla olduğu sektörler; %338,90 ile kimya, ilaç petrol lastik ve plastik ürünler sektörü, %297,58 ile orman ürünleri ve mobilya sektörü, %214,07 ile taş ve toprağa dayalı sektörler ve %212,05 ile ana metal sanayi sektörleridir. Dönem karında ortalama olarak olumlu yönde değişimin en az olduğu sektörler ise; %23,65 ile kağıt ve kağıt ürünleri, basım yayın sektörü, %38,17 ile tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü ve %68,67 ile diğer imalat sanayi sektörleridir.

4. Sonuç

Covid-19 salgını, son yüzyılda dünyayı birçok açıdan etkileyen olayların başında gelmektedir. Salgın süreci; hayatın birçok alanını etkilemekle birlikte, akademik çalışmaların da ilgi odağı haline gelmiştir. Bu çalışmada da, ülke ekonomileri açısından büyük önem taşıyan imalat sektörünün alt sektörleri itibariyle, salgın sürecinin ilk zamanlarında şirketlerin faaliyet sonuçlarına yansımaların nasıl olduğu incelenmiştir. Bu amaçla, imalat sektöründe yer alan şirketlerin 2020 yılı birinci, ikinci ve üçüncü çeyrek dönemlerine ait faaliyet sonuçlarını gösteren gelir tablosu verilerinde yaşanan değişimler analiz edilmiştir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, ikinci çeyrek dönemde taş ve toprağa dayalı sektörler ile diğer imalat sanayi dışında kalan bütün sektörlerde hasılatların ortalama olarak azalış gösterdiği görülmüştür. En yüksek oranda hasılat azalışı gerçekleşen sektör tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü olurken, bu sonuç üzerinde alınan önlemler ile birlikte insan hareketliliğinin azalmasının etkili olduğu söylenebilir. Üçüncü çeyrek dönemde bütün sektörlerde bir hasılat artışı gözlenirken en yüksek oranda artışın ikinci çeyrek dönemde en fazla düşüş görülen tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe gerçekleştiği görülmüştür. Dolayısıyla ikinci çeyrek dönemde ertelenen talebin üçüncü çeyrek dönemde gerçekleştiği sonucu çıkarılabilir. Öte yandan PSDG'nin ikinci çeyrek dönemde, insan hareketliliğinin ve hasılatların azalmasına da bağlı olarak sektörlerin büyük bir bölümünde azalış gösterdiği görülmüştür. En yüksek azalış yine tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe gerçekleşmiştir. Üçüncü çeyrek dönemde ise hem birinci çeyreğe hem de ikinci çeyreğe göre PSDG'nin bütün sektörlerde artış gösterdiği tespit edilmiştir. GYG'de de ikinci çeyrek dönemde sektörlerin büyük bir bölümünde azalış gerçekleşmiştir. Bu gider kaleminde de en yüksek azalışın tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe olması dikkat

çekmektedir. Ayrıca ikinci çeyrekte GYG’de yaşanan azalışın üçüncü çeyrek itibariyle tekrar eski seviyelerine geldiği söylenebilir.

Esas faaliyet karının genel olarak bütün sektörlerde hem ikinci çeyrek hem de üçüncü çeyrek dönem itibariyle artış gösterdiği görülmüştür. Ancak ikinci çeyrekte tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe esas faaliyet karı azalan şirket sayısının çok fazla olması, bu sektörde salgın sürecinin etkilerinin boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Genel olarak ikinci çeyrekte hemen hemen bütün sektörlerde finansman giderleri azalan şirket sayısının finansman giderleri artan şirket sayısına göre daha fazla olduğu görülmektedir. İkinci çeyrek dönemde yaşanan belirsizliğin bu sonuç üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Bununla birlikte üçüncü çeyrek dönemde finansman giderlerinin bütün sektörlerde artış gösterdiği ve finansman giderleri artan şirket sayısının finansman giderleri azalan şirket sayısına göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre üçüncü çeyrekte faizlerde görülen tarihi düşük seviyelerin şirketleri borçlanmaya yönelttiği söylenebilir. İkinci çeyrekte yine tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe dönem karında yaşanan ortalama düşüş ve dönem karı azalan şirket sayısının oldukça yüksek olması bu sektörün ne kadar olumsuz etkilendiğinin bir göstergesidir. Bununla birlikte üçüncü çeyrekte yaşanan toparlanmanın, dönem karı verisinde de bütün sektörler itibariyle kendisini gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Genel olarak değerlendirilecek olursa, Nisan ve Mayıs aylarında gerek üretim tarafında yaşanan daralmanın gerekse talep tarafında görülen eksikliğin, şirketlerin ikinci çeyrek faaliyet sonuçları üzerinde etkisini net bir şekilde gösterdiği söylenebilir. Bununla birlikte yaşanan ilk şokun ardından, şirketlerin genel olarak bir toparlanma eğiliminde olduğu ve bunun da faaliyet sonuçlarına yansıdığı görülmektedir. Ayrıca bu süreçten en olumsuz etkilenen sektör tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü olurken, taş ve toprağa dayalı sektörler ise birçok açıdan en olumlu etkilenen sektör olmuştur.

Bu çalışma ile ülke ekonomilerinin lokomotifi konumunda olan imalat sektörünün alt sektörler itibariyle, salgın sürecinin başlarında ve devamında faaliyet sonuçlarının nasıl etkilendiği ortaya konularak literatüre katkı sağlandığı düşünülmektedir. Ayrıca salgın sürecinin de seyrine bağlı olarak, daha uzun vadeyi kapsayan ve her bir alt sektöre özgü daha kapsamlı çalışmalar da yapılabilir.

Kaynakça

- Al-Awadhi, A. M., Alsaifi, K., Al-Awadhi, A. ve Alhammadi S. (2020). Death and contagious infectious diseases: Impact of the COVID-19 virus on stock market returns. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 1-5.
- Alfaro, L., Chari, A., Greenland, A. N. ve Schott, P. K. (2020). *Aggregate and firm-level stock returns during pandemics, in real time (NBER Working Paper No.26950)*. Erişim adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26950/w26950.pdf
- Barut, A. ve Kaygın, C. Y. (2020). Covid-19 pandemisinin seçilmiş borsa endeksleri üzerine etkisinin incelenmesi [Özel Sayı]. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 59-70.
- Başcı, E. S., Savsar, C. ve Demirer, Ö. (2020). *Çorum ili imalat sanayi araştırması ve sektör raporu*. Erişim adresi: <https://www.oka.org.tr/assets/upload/dosyalar/b-corum-imalat-sanayi-sektor-raporu-v5-oka.pdf>
- Bayraktar, A. (2020). COVID 19 pandemisinin finansal etkileri: BİST imalat sektörü uygulaması. *Turkish Studies*, 15(8), 3415-3427.

- Cavlak, H. (2020). Covid-19 pandemisinin finansal raporlama üzerindeki olası etkileri: BİST 100 Endeksi'ndeki işletmelerin ara dönem finansal raporlarının incelenmesi [Özel Sayı]. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 143-168.
- Cerezo, A. F., Gonzalez, B., Izquierdo, M. ve Benito, E. M. (2021). *The economic impact of Covid-19 on Spanish firms according to the Banco De España Business activity survey*. Erişim adresi: <https://repositorio.bde.es/bitstream/123456789/15352/1/be2101-art04e.pdf>
- Çetin, A. C. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'de genel ekonomik faaliyetlere ve hisse senedi borsa endeksine etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4 (2), 341-362.
- Demir, Z. (2020). Covid-19'un BİST 100'deki şirketlerin mali tabloları üzerindeki etkisinin oran yöntemi ile analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (2), 408-438.
- Desmukh, S. G. ve Haleem, A. (2020). Framework for manufacturing in post-COVID-19 world order: An Indian perspective. *International Journal of Global Business and Competitiveness*, 15: 49-60.
- Global Times, (2021). *How does it affect the world of back?* Erişim adresi: <https://www.globaltimes.cn/content/1185119.shtml>
- Göker, İ. E., Eren, B. S. ve Karaca, S. S. (2020). The impact of the COVID-19 (Coronavirus) on the Borsa Istanbul sector index returns: An event study. [Özel Sayı]. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14-41.
- Gümüş, A. ve Hacıevliyagil, N. (2020). Covid-19 salgın hastalığının borsaya etkisi: Turizm ve ulaştırma endeksleri üzerine bir uygulama. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11 (1), 76-98.
- İstanbul Sanayi Odası, (2021). *ISO Türkiye İmalat PMI Mayıs 2020 Raporu*. Erişim adresi: <https://www.iso.org.tr/haberler/diger-haberler/iso-turkiye-imalat-pmi-mayis-2020-raporu-ile-turkiye-sektorel-pmi-raporu-aciklandi/>
- Keleş, E. (2020). COVID-19 ve BİST-30 Endeksi üzerine kısa dönemli etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42 (1), 91-105.
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da Covid-19 (Koronavirüs) etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5 (1), 66-77.
- Korkut, Y., Eker, M., Zeren, F. ve Altunışık, R. (2020). Covid-19 pandemisinin turizm üzerindeki etkileri: Borsa İstanbul Turizm Endeksi üzerine bir inceleme [Özel Sayı]. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 71-86.
- Levend, C. E. (2020). Covid-19 salgınının gıda ve içecek sektöründeki şirketlerin hisse senedi getiri ve volatilitesine etkisi. *Turkish Studies*, 15 (6), 721-737.
- Mazur, M., Dang, M. ve Vega, M. (2020). COVID-19 and the March 2020 stock market crash. Evidence from S&P1500. *Finance Research Letters*, 101690, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101690>.
- Mittal, S. ve Sharma, D. (2021). The impact of COVID-19 on stock returns of the Indian healthcare and pharmaceutical sector. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 15 (1), 5-21.
- Orhan, Z. H. ve Tırman, N. (2020). Analysis of the impact of covid-19 on different sectors in Turkey during early periods of the pandemic. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 2312-2326.

- Ölmez, U., ve Ekinci, A. A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgınının hisse senedi piyasasına etkisi: BIST 100 örneği [Özel Sayı]. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5, 225-239.
- Özdemir, L. (2020). Covid-19 pandemisinin BIST sektör endeksleri üzerine asimetrik etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (3), 546-556.
- Özen, İ. (2020). COVID-19'un kar veya zarar tablosuna etkisi. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5 (38), 2351-2368.
- Peker, Y. ve Demirhan, E. (2020). Covid-19 küresel salgınının Borsa İstanbul'daki sektörel etkileri. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*. Erişim adresi: <https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/1486>
- Sanayi ve Teknoloji Stratejisi, (2021). *2023 Sanayi ve teknoloji stratejisi*. Erişim adresi: <https://www.sanayi.gov.tr/2023-sanayi-ve-teknoloji-stratejisi>
- Shen H., Fu, M., Pan, H., Yu, Z. & Chen, Y. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on firm performance. *Emerging Markets Finance and Trade*, 56 (10), 2213-2230.
- Tayar, T., Gümüştekin, E., Dayan, K. ve Mandi, E. (2020). Covid-19 krizinin Türkiye'deki sektörler üzerindeki etkileri: Borsa İstanbul sektör endeksleri araştırması. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 293-320.
- Tibiletti, V., Marchini, P. L., Gamba, V. ve Todaro, D. L. (2021). The impact of COVID-19 on financial statements results and disclosure: First insights from Italian Listed Companies. *Universal Journal of Accounting and Finance*, 9(1): 54-64.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2021a). *Yıllık gayrisafi yurt içi hasıla*. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Annual-Gross-Domestic-Product-2019-33671#:~:text=%C3%9Cretim%20y%C3%B6ntemine%20g%C3%B6re%20cari%20fiyatlarla,%20ile%20imalat%20sanayi%20ald%C4%B1>
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2021b). Sanayi üretim endeksi. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Sanayi-114>
- Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Birliği, (2020). *Korona salgınının Türkiye ekonomisine etkisi öneriler ve değerlendirmeler raporu*, Erişim adresi: https://www.turmobil.org.tr/ekutuphane/detailPdf/64fb4303-b06e-4f16-97bb-3b68a332873c/_
- Zeren, F. ve Hızarcı, A. E. (2020). The impact of Covid-19 coronavirus on stock markets: Evidence from selected countries. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3 (1), 78-84.

Araştırma Makalesi / Research Article

**MUHASEBE MEVZUATI VE STANDARTLARINDA TARIMSAL FAALİYETLER:
MUHASEBELEŞTİRME VE ÖLÇÜM**

Selçuk YALÇIN¹

Öz

Ülkemizde muhasebe mevzuatı, daha çok Vergi Usul Kanunu düzenlemeleriyle uyumlu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ve Türk Ticaret Kanunu düzenlemeleriyle uyumlu Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları, Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı ve Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı taslağından oluşmaktadır. Tarımsal faaliyet TMS 41 Tarımsal Faaliyet standardında satışa veya geri dönüştürülmeye konu canlı varlıkların tarımsal ürünlere veya farklı canlı varlıklara dönüştürülmesi ve hasat işlemlerinin bir işletme tarafından yönetimi olarak tanımlanmıştır. Çalışmamızda bitkisel ve hayvansal üretim yapılan tarım işletmelerinin muhasebe sistemi belirtilen muhasebe mevzuatı düzenlemeleri çerçevesinde ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ayrıca konuyu açıklayıcı nitelikteki muhasebe kayıtları muhasebe mevzuatı hükümleri doğrultusunda karşılaştırmalı olarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Faaliyet, Muhasebe Standartları, TMS 41, BOBİ FRS, KÜMİ FRS

JEL Kodları: M41, M49

**AGRICULTURAL ACTIVITY IN ACCOUNTING LEGISLATION AND STANDARDS:
BOOKING AND VALUATION**

Abstract

In our country, the accounting legislation consists of the Accounting System Implementation General Communiqués, mostly in line with the Tax Procedure Law and Turkish Accounting-Financial Reporting Standards, Financial Reporting Standard for Large and Medium Enterprises and draft text of the Financial Reporting Standard for Small and Micro Enterprises in compliance with Turkish Commercial Code regulations. Agricultural activity is defined in IAS 41 Agriculture as the management by an entity of the biological transformation and harvest of biological assets for sale or for conversion into agricultural produce or into additional biological assets. In our study, the accounting system of agricultural enterprises with crop and animal production has been discussed in detail and comparatively within the framework of accounting legislation. In addition, the accounting entries that explain the subject were made comparatively in line with the provisions of the accounting legislation.

Keywords: Agriculture, Accounting Standards, IAS 41, Financial Reporting Standard for Large and Medium Enterprises, Financial Reporting Standard for Small and Micro Enterprises

JEL Codes: M41, M49

¹ Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, selcuk.yalcin@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9402-7524

Başvuru Tarihi (Received): 03.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Bu çalışmada tarımsal faaliyetlere konu varlıkların ülkemizdeki muhasebe mevzuatı doğrultusunda finansal tablolara alınması, değerlemesi ile finansal tablo dışı bırakılması konuları incelenmektedir. Ülkemizde muhasebe mevzuatı, Vergi Usul Kanunu (VUK) düzenlemeleriyle uyumlu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) ve Türk Ticaret Kanunu (TTK) düzenlemeleriyle uyumlu Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları (TMS/IFRS), Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) ve Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (KÜMİ FRS) taslağından oluşmaktadır. Çalışmamızda KÜMİ FRS taslağı KÜMİ FRS olarak ifade edilecektir. MSUGT'da tarımsal faaliyetlerle ilgili hüküm yoktur. VUK'da tarımsal faaliyetlerin vergilendirilmesiyle ilgili hükümler yer almaktadır. Muhasebe standart setlerinde tarımsal faaliyetler kapsamlı olarak düzenlenmiştir.

Ülkemizde tarımsal faaliyetlerin TMS 41 Tarımsal Faaliyet standardı, MSUGT ve VUK doğrultusunda muhasebeleştirilmesi ve finansal tablolarda sunumuyla ilgili olarak çok sayıda çalışma yapılmıştır. Canlı varlıklara odaklanan çalışmalar arasında Özulucan ve Deran (2008), Alagöz ve Antepli (2013), Yılmaz (2014), Okutmuş ve Kural (2015), Çevik ve Kırlioğlu (2016), Süklüm ve Akdoğan (2016), Hacıhasanoğlu ve Ünlü (2017), Doğan ve Arslan (2018), Tazegül ve Kahramani (2018), Öztürk ve Ünkaya (2019), Arslan (2019), Yavuzarslan ve Özerhan (2019) ve Karasioğlu vd. (2021) çalışmaları sayılabilir. Diğer taraftan taşıyıcı bitki ve tarla bitkilerinin kayıtlanması ve değerlemesi konularına odaklanan çalışmalar arasında Aksoylu (2013), Şen ve Karagül (2014), Gökgez ve Temelli (2016), Kaya ve Atasel (2016), Yazarkan (2016), Dikmen ve Köksal (2018), Demirci ve İsker (2019) ve Dikmen ve Köksal (2019) çalışmaları sayılabilir. Taşıyıcı bitkilerle ilgili 2014 ve sonrası çalışmalar taşıyıcı bitkilerin TMS 41 kapsamında çıkartılıp TMS 16 kapsamına alınması sonrası çalışmalardır. Yazarlar burada belirtilen çalışmalarında genellikle tarımsal faaliyet ve TMS 41 Tarımsal Faaliyet standardı hakkında genel açıklamalar yapmışlar; büyük ve küçük baş hayvanlar, kanatlı kümes canlıları ve su ürünlerinden oluşan canlı varlıklar ile şeker pancarı benzeri tarla bitkileri ile ceviz ve fındık gibi bitkilerin de dahil olduğu meyve bahçelerinin muhasebeleştirilmesi ve değerlemesine dönük örnekler üzerinde durmuşlardır. Ertaş vd. (2017) çalışmalarında TMS 20 ve TMS 41 kapsamında tarımsal teşvikleri incelemişlerdir. Karasioğlu vd. (2021) çalışmasında KGK hesap planı taslağı kullanılmıştır.

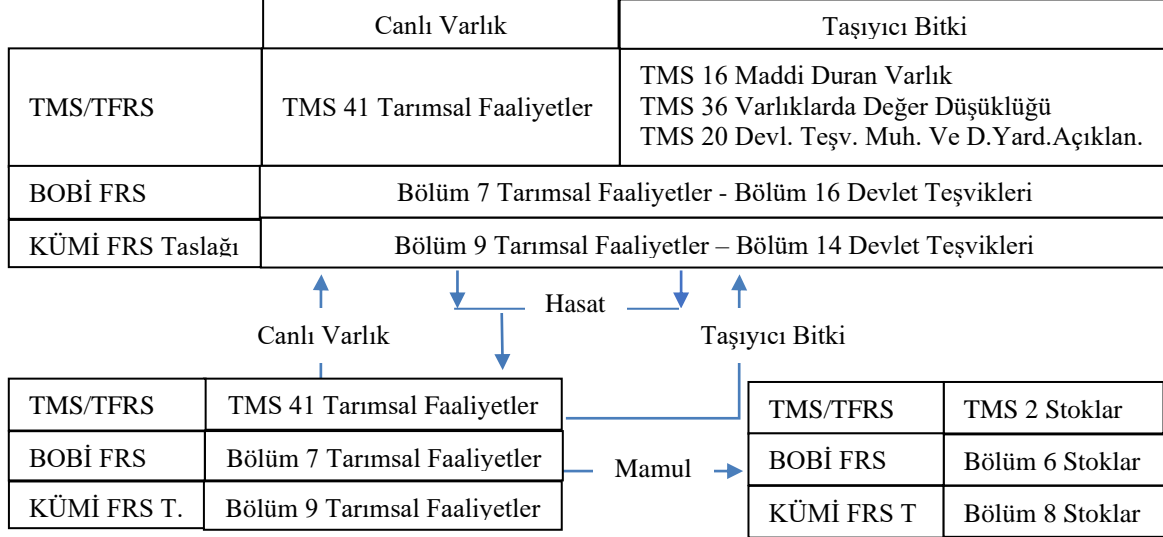
Çalışmamızda bitkisel ve hayvansal üretim yapılan tarım işletmelerinin muhasebe sistemi TMS/IFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS, MSUGT ve VUK düzenlemeleri çerçevesinde ayrıntılı olarak incelenmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca taşıyıcı bitkiler, canlı varlıklar ve tarımsal ürünlerle ilgili karşılaştırmalı örnek uygulamalar sunulmuştur. Muhasebe kayıtlarında MSUGT ile getirilen Tekdüzen Hesap Planı ve KGK tarafından yayınlanan Tekdüzen Hesap Planı Taslağı kullanılmıştır. Çalışmamızda KGK Hesap Planı Taslağı KGK hesap planı olarak anılacaktır.

Ülkemizde geçerli ve taslak halinde bulunan muhasebe standart setleri çerçevesinde tarım işletmelerinin muhasebe sistemi Şekil 1'de açıklanmıştır. TMS/IFRS uygulayan bir tarım işletmesinde hasat zamanındaki tarımsal ürünler ve canlı varlıklar ile tarımsal faaliyetlere ilişkin devlet teşviklerinin kayıtlara alınması, raporlama dönemlerinde ölçümü ile sunum ve açıklamaları TMS 41 Tarımsal Faaliyetler standardı çerçevesinde yapılacaktır. Tarımsal faaliyetler sonucunda canlı varlık ve taşıyıcı bitkilerden hasat edilen tarımsal ürünler TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı çerçevesinde hasat anındaki gerçeğe uygun değerinden (GUD) satış maliyetleri düşülmüş değeri ile ölçülerek ürün stoklarına alındıktan sonra dönem sonu ölçüm, sunum ve açıklamaları TMS 2 Stoklar standardı çerçevesinde yapılacaktır. Örneğin, üzüm bağı bir bitkisel canlı varlık, bağdaki üzümler, tarımsal üründür. Bu standart, üzüm hasat

edildiği aşamaya kadarki süreci kapsar. Bundan sonraki süreç standart kapsamında değildir (Örten vd. 2020: 769). Diğer taraftan TMS 41 kapsamında çıkartılan taşıyıcı bitkiler TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardı doğrultusunda muhasebeleştirilecek, sunulacak ve dönem sonu ölçümleri TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü standardı doğrultusunda yapılacaktır.

Şekil 1: Standartlar Doğrultusunda Tarımsal Faaliyetler

Belirtilen süreçler BOBİ FRS ve KÜMİ FRS uygulamalarında TMS/TFRS düzenlemelerine benzer şekilde yürütülecektir. Taşıyıcı bitkiler KGK'nın 12.11.2014 tarih, 30 ve 31 Sıra Nolu Tebliği ile TMS 41'de düzenlenen canlı varlıklardan ayrılmış ve ayrı bir maddi duran varlık sınıfı olarak TMS 16 kapsamına alınmıştır. Ancak benzer düzenleme BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'de olmadığı için bu standart setlerinde taşıyıcı bitkiler canlı varlıklar sınıfında yer almaktadır.

1. Temel Kavramlar

Çalışmada tarımsal faaliyetlerle ilgili olarak, tarımsal faaliyet, tarımsal ürün, canlı varlık ve taşıyıcı bitki kavramları ile tarımsal faaliyet sürecinin açıklanması yararlı olacaktır.

1.1. Tarımsal Faaliyet

Tarımsal faaliyet TMS 41 md. 5'te "satışa veya geri dönüştürülmeye konu canlı varlıkların tarımsal ürünlere veya farklı canlı varlıklara dönüştürülmesi ve hasat işlemlerinin bir işletme tarafından yönetimi"; BOBİ FRS B.7.2 ve KÜMİ FRS B.9.3'te ise: "canlı varlıkların biyolojik dönüşümünün ve hasadının, satmak ya da tarımsal ürüne veya ilâve canlı varlıklara dönüştürmek amacıyla yönetilmesi" olarak tanımlanmıştır. Tanımlar karşılaştırıldığında aynı şeylerin farklı kelime dizilimi ile ifade edildiği görülmektedir.

TMS 41 md. 6'da hayvan yetiştirme, ormancılık, yıllık ya da daha uzun süreli ürünler yetiştirme, meyve bahçesi oluşturma ve fidan ekme, çiçekçilik ve balık çiftçiliği dahil su ürünleri yetiştiriciliği tarımsal faaliyet kapsamında ele alınmış ve bu faaliyetlerin ortak özelliklerinin bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca yaşayan hayvan ve bitkilerin yönetilmesi ve ölçülebilmesi ve biyolojik dönüşüm geçirebildikleri ortaya konulmuştur. Bu itibarla yönetilmeyen okyanus balıkçılığı ve ormanların yok edilmesinin tarımsal faaliyet sayılmayacağı belirtilmiştir. Benzer açıklamalar BOBİ FRS B.7.2 ve KÜMİ FRS B.9.3'te belirtilmiş ve ormanlardan ve denizlerden ürün elde edilmesinin tarımsal faaliyet sayılmayacağı ancak balık çiftliklerinde balık yetiştiriciliğinin tarımsal bir faaliyet olduğu ifade edilmiştir. Böylece bir faaliyet yalnızca canlı

varlıkların biyolojik dönüşümünün yönetiliyor olması durumunda tarımsal faaliyet olarak kabul edilir. Aksi takdirde bu faaliyet tarımsal faaliyet olarak nitelendirilemez (Güler, 2018: 178).

1.2. Canlı Varlık

Canlı varlık TMS 41 md. 5, BOBİ FRS B.7.2 ve KÜMİ FRS B.9.3'te yaşayan hayvan veya bitki olarak tanımlanmıştır. Ayrıca TMS 41 md. 5C'de taşıyıcı bitkiler üzerinde yetiştirilen ürünlerin canlı varlık olduğu ifade edilmektedir.

Canlı varlıklar TMS 41, BOBİ FRS B.7 ve KÜMİ FRS B.9 kapsamında ele alınacaktır. Buna göre ilk muhasebeleştirilme ve her raporlama döneminde GUD'sinden satış maliyetleri düşülerek ölçülecek ve aradaki fark kâr zarara aktarılacaktır.

1.3. Taşıyıcı Bitki

Canlı varlık tüm standart setlerinde yer alırken taşıyıcı bitki kavramı BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'de yoktur. Bu tür varlıklar canlı varlıklar olarak sınıflandırılacaktır. Taşıyıcı bitki TMS 41 md. 5 ve TMS 16 md.6'da tarımsal ürünlerin üretimi veya temini için kullanılan, bir hesap döneminden fazla ürün vermesi beklenen ve önemsiz kalıntı satışları dışında tarımsal ürün olarak satılma ihtimali çok düşük olan bitkiler şeklinde tanımlanmıştır.

TMS 41 md. 5/A'da kerestesi için yetiştirilen ağaçlar gibi tarımsal ürün elde etmek amacıyla yetiştirilen bitkiler ile hem meyve hem de kerestesi için yetiştirilen ağaçlar ve mısır ve buğday gibi yıllık mahsullerin taşıyıcı bitki olmadığı özellikle belirtilmiştir. TMS 41 md. 5/B'de artık ürün vermeyen taşıyıcı bitkilerin kalıntı değer üzerinden satılabilme durumunun bu tür bitkilerin taşıyıcı bitki olmalarını engellemeyeceği ifade edilmiştir.

Taşıyıcı bitki TMS 41 kapsamından çıkartılmıştır. TMS 16 md. 37 doğrultusunda taşıyıcı bitkiler ayrı bir duran varlık sınıfı olarak raporlanacaktır. Bu itibarla diğer maddi duran varlıklar gibi GUD ile kayıtlara alınacak, dönem sonu değerlemesi maliyet veya yeniden değerlendirme modeline göre yapılacak ve amortisman tabii tutulacaktır. Bu bağlamda taşıyıcı bitkiler için amortisman; zamanın geçmesine bağlı olarak taşıyıcı bitkinin yararlı ömründe meydana gelen değer azalmalarının dönemler itibariyle gider kaydedilmesidir (Gökgöz ve Temelli, 2016: 151).

1.4. Tarımsal Faaliyet Süreci

Tarımsal faaliyetler sonucunda tarımsal ürünler elde edilir. TMS 41 md. 5, BOBİ FRS B.7.2 ve KÜMİ FRS B.9.3'te tarımsal ürün, işletmenin canlı varlıklarının hasadı yapılmış ürünü olarak ve hasat, ürünün canlı varlıklardan ayrılması veya canlı varlığın yaşam sürecinin sona ermesi ve biyolojik dönüşümü olarak tanımlanmıştır. Biyolojik dönüşüm ise canlı varlıklarda niteliksel ve niceliksel değişime yol açan büyüme, bozulma, üretim ve döllenme süreci olarak tanımlanmıştır.

TMS 41 md. 4, BOBİ FRS B.7.3 ve KÜMİ FRS B.9.4'te canlı varlıklar, tarımsal ürünler ve hasattan sonra işlenen diğer ürünlerle ilgili örnekler sıralanmıştır. Buna göre koyun canlı varlık; koyundan elde edilen yün tarımsal ürün ve yün ipliği ile halı ise hasat sonu işlenerek elde edilen ürün olarak ifade edilmektedir. Canlı varlık ve yün TMS 41 kapsamında yer alırken, iplik ve halı TMS 2 Stoklar kapsamında yer almaktadır.

2. Tarımsal Faaliyetlerin Muhasebeleştirilmesi

Çalışmamızın bu bölümünde tarımsal faaliyetler kapsamında taşıyıcı bitki ve canlı varlıklar ile bu varlıklardan hasat sonucu elde edilen tarımsal ürün, canlı varlık ve taşıyıcı bitkilerin finansal tablolara alınması, dönem sonu ölçümü ve finansal tablolardan çıkartılmasıyla ilgili muhasebe işlemleri ele alınacaktır. Muhasebe kayıtlarında MSUGT Tekdüzen Hesap Planı ve KGK Hesap Planı Taslağı kullanılacaktır. KGK Hesap Planı Taslağında canlı varlıklar dönen ve duran varlıklar olarak 17 ve 27 CANLI VARLIKLAR grubu altında toplanmıştır. Her iki grupta da tarla ve bahçe bitkileri; büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvanlar ile su ürünleri ve diğer canlı

varlıklar ayrı hesaplar olarak yer almıştır. Ayrıca canlı varlıklarla ilgili verilen avanslar her iki grupta yer alırken yapılmakta olan canlı varlık yatırımları sadece duran varlıklar grubunda bulunmaktadır. Ayrıca TMS/TFRS kapsamında taşıyıcı bitki tanımını karşılayan varlıklar 256 Diğer Maddi Duran Varlıklar hesabında takip edilecektir. Diğer taraftan BOBİ FRS ve KÜMİ FRS’de taşıyıcı bitki kavramı olmadığından bu tür varlıklar 17 veya 27 Canlı Varlıklar grubunda uygun hesapta takip edilecektir. MSUGT’de yer alan Tekdüzen Hesap Planına hesap planının bütünlüğünü bozmayacak ilave hesaplar ve alt hesaplar açılabilmesi konusunda esneklik tanınmıştır. Bu çerçevede MSUGT Hesap Planına da canlı varlıklarla ilgili hesaplar eklenebilir.

2.1. Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesi

TMS/TFRS’de taşıyıcı bitkiler TMS 16 kapsamına alınmış ancak taşıyıcı bitkilerden elde edilen ürünler TMS 41 md.2b doğrultusunda TMS 41 kapsamında değerlendirilmiştir. BOBİ FRS ve KÜMİ FRS’de ise taşıyıcı bitki kavramı yoktur. Bu yüzden TMS 41’de taşıyıcı bitki kapsamına alınan varlıklar BOBİ FRS ve KÜMİ FRS’de canlı varlıklar arasında yer almaktadır.

2.1.1. Taşıyıcı Bitkilerin Finansal Tablolara Alınması

TMS 16 md. 3b’de ilgili standardın taşıyıcı bitkilere uygulanacağı ayrıca belirtilmiştir. Taşıyıcı bitkiler diğer maddi duran varlık kalemleri gibi, gelecek ekonomik yararları işletmeye aktarılması muhtemel ve maliyeti güvenilir bir şekilde ölçülebildiği durumlarda finansal tablolara alınacaktır. TMS 16 md. 22A.’ya göre taşıyıcı bitkilerin yönetim amaçları doğrultusunda faaliyet gösterebilmesi için gerekli duruma ve yere getirilmeden önce muhasebeleştirileceği ve bunların yetiştirilmesi için gereken faaliyetleri kapsamaması gerektiği belirtilmektedir. Buradan taşıyıcı bitkilerin maliyetlerine amaç doğrultusunda kullanılabilir hale getirilinceye kadar varlıkla ilişkilendirilebilen tüm maliyetlerin dahil edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

KGK tarafından yayınlanan Hesap Planı Taslağına göre taşıyıcı bitkiler 256 Diğer Maddi Duran Varlıklar hesabında; canlı varlıklar ve taşıyıcı bitkilerin hasadından elde edilen ürünler ise 15 Stoklar grubunda takip edilecektir.

ÖRNEK: MEYMAR Tarım İşletmesi 2020 yılında kendisine ait 100 dönüm arazi üzerinde bir elma bahçesi kurmuştur. Elma bahçesinin dönüm başına maliyet bilgileri aşağıdaki gibidir:

Tarla amortisman gideri (GÜG)	150
Dönüm başına sulama birliğine ödenen (GÜG)	36
Toprağı dikime hazırlama (motorin 4,75 lt. * 5 ₺) (GÜG)	23,75
Mibzer ile ekim (motorin 0,50 lt. * 5 ₺) (GÜG)	2,50
Bodur ağaç fidanı (60 adet * 20 ₺) (DİMMG)	1.200
Dikim işçilik maliyeti	10
Toplam dikim maliyeti	1.422,25
Sonraki yıllarda Sulama, bakım ve ilaçlama dahil (GÜG)	350
Tarla amortisman gideri (GÜG)	150
Sonraki iki yılda yapılan gider toplamı	500
Devlet desteklemesi her yıl	400

Örnekte uzun süreli bir maddi duran varlık yatırımı söz konusu olduğundan yatırım süresince yapılan giderler 259 Yapılmakta Olan Maddi Duran Varlık Yatırımları hesabında toplanmış ve yatırım yapılan meyve ağaçları TMS 41 kapsamında taşıyıcı bitki olduklarından bu hesaptan çıkartılarak 256 Diğer Maddi Duran Varlıklar alt hesabında taşıyıcı bitkiler olarak kayıtlara alınmıştır. Diğer taraftan BOBİ FRS ve KÜMİ FRS’de taşıyıcı bitki kavramı olmadığından meyve ağaçlarıyla ilişkilendirilen tüm giderler 278 Yapılmakta Olan Canlı Varlık Yatırımları hesabında toplanacak ve yatırım bittiğinde 271 Ağaçlar hesabına aktarılacaktır.

.....2020 259 YAP. OLAN MDV YATIRIMLARI VE VERİLEN AVANSLAR MUHTELİF AKTİF HS 258 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN	142.225	127.225 15.000
.....2021 259 YAP. OLAN MDV YATIRIMLARI VE VERİLEN AVANSLAR MUHTELİF AKTİF HS 258 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN	50.000	35.000 15.000
.....2022 259 YAP. OLAN MDV YATIRIMLARI VE VERİLEN AVANSLAR MUHTELİF AKTİF HS 258 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN	50.000	35.000 15.000

2.1.2. Taşıyıcı Bitkilerin Sonraki Dönemlerde Ölçümü

TMS 16 md. 29'a göre işletmeler maddi duran varlık sınıflarının tamamının sonraki dönemlerde ölçümü amacıyla muhasebe politikası olarak maliyet ya da yeniden değerlendirme modelini belirleyecektir. Maliyet modelinde TMS 16 md 30'ya göre maliyetinden birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki değeri ve yeniden değerlendirme modelinde ise TMS 16 md 31'e göre GUD'sinden, müteakip birikmiş amortisman ve birikmiş değer düşüklüğü zararlarının indirilmesi suretiyle bulunan değeri kullanılacaktır. Ayrıca taşıyıcı bitkilere TMS 16 hükümleri doğrultusunda amortisman ayrılacak ve TMS 36 hükümleri doğrultusunda değer düşüklüğü testi uygulanacaktır.

BOBİ FRS B.7 ve KÜMİ FRS B.9'de taşıyıcı bitki kavramı olmadığından taşıyıcı bitki özelliğine sahip bitkiler bu standart setleri doğrultusunda yapılan uygulamalarda canlı varlıklar arasında raporlanır ve dönem sonunda maliyet veya GUD yöntemine göre ölçülür.

Taşıyıcı bitkilerin TMS 41'den TMS 16'ya alınması ve KGK Hesap Planında da ayrı bir MDV kalemi olarak raporlanması gerçeğe uygun sunumu artırmış olabilir. Ancak benzer düzenlemelerin BOBİ FRS ve KÜMİ FRS taslağında yer almaması kafa karışıklığına neden olacaktır. Gerçi hem TMS 16'da yer alan taşıyıcı bitkiler hem de BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'de canlı varlıklar arasında yer alan bitkiler maliyet veya yeniden değerlendirme modeliyle değerlendirilebilir de yeniden değerlendirme modelinde kullanılacak değer standart setlerinde farklı tanımlanmıştır. TMS 16 md. 31'de yeniden değerlendirilmiş tutar, yeniden değerlendirme tarihindeki GUD'sinden, müteakip birikmiş amortisman ve müteakip birikmiş değer düşüklüğü zararlarının indirilmesi suretiyle bulunan değer iken, BOBİ FRS 7.7 ve KÜMİ FRS B.9.7'de yeniden değerlendirilmiş tutar, yeniden değerlendirme tarihindeki GUD'sinden satış maliyetleri düşülmüş GUD'dir. Bu tanımlar uygulamayı aynı varlığın değerlemesinde farklı değerlere yöneltebilir.

ÖRNEK: Bir önceki örnekte yer alan MEYMAR Tarım İşletmesi sözü edilen meyve fidanları için maliyet modelini uygulamayı tercih etmiştir. Fidanlar üçüncü yıldan itibaren meyve vermeye başlayacaktır. Her ne kadar BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve MSUGT/VUK'da taşıyıcı bitki kavramı yer almasa da sorunun her üç standart seti ve MSUGT/VUK doğrultusunda yapılacak olan çözümlerinde meyve fidanlarının gelişim dönemi ve duran varlık olarak finansal tablolara alınmasına ilişkin kayıtlar aynı şekilde yapılabilecektir.

.....2023 256 DİĞER M. DURAN VARLIKLAR 256.28 Taşıyıcı Bitki 259 YAPILMAKTA OLAN MDV YAT. VE VERİLEN AVANSLAR	242.225	242.225
--	---------	---------

Fidanların ekonomik ömrü 15 yıl olarak değerlendirilmiş ve normal amortisman yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. Ağaçların üçüncü yıl taşıyıcı bitki haline gelmesi ve aynı yıl meyve vermesi dolayısıyla kıst amortisman uygulanması yapılmamıştır. Buna göre taşıyıcı

bitkilerin 242.225 ₺'lik toplam maliyeti 15 yıla bölünerek yıllık amortisman tutarı 16.148 ₺ olarak hesaplanmıştır.

31/12/2023 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ 258 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN	16.148	16.148
.....2023 730 GENEL ÜRETİM GİDERİ MUHTELİF AKTİF HS 258 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN	50.000	35.000 15.000

Üçüncü yılın sonunda dönümden iki ton elma alınmış olup, elmanın satış maliyeti düşülmüş GUD'si 1,50 ₺/kg olarak hesaplanmıştır.

Sorunun TMS 41, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS doğrultusunda mamullerin hasat yerinde satış maliyetleri düşülmüş GUD ile değerlendirme seçeneğine göre çözümü aşağıdaki gibi olacaktır. Buna göre 65.148 ₺ değerlendirme azalışı kayıtlara alınacaktır.

152 MAMULLER 653 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞERLEME AZALIŞLARI 731 GÜĞ YANSITMA HS	3.000 63.148	66.148
731 GÜĞ YANSITMA HS 730 GÜĞ	66.148	66.148

TMS 41, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'de tarımsal faaliyet sonucu elde edilen canlı varlık ve tarımsal ürünlerin hasat yerindeki GUD'sinden satış maliyetleri düşülmüş GUD ile kayıtlara alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca TMS 41 GUD'nin belirlenebileceği varsayımını öne sürmektedir. Bu itibarla üçüncü yılın toplam 66.148 ₺ ürün maliyetine (genel üretim giderleri toplamı) karşılık varlıkların satış maliyeti düşülmüş GUD'si 3.000 TL olduğundan aradaki 63.148 ₺'lik fark değerlendirme azalışı olarak işletme giderleri arasına alınmıştır.

MSUGT/VUK'ta esas değerlendirme ölçüsü maliyet bedeli olarak belirlenmiştir. Bu itibarla burada hasat edilen meyvelerin kayıtlara alınmasıyla ilgili yapılan çözüm MSUGT/VUK düzenlemeleri doğrultusunda geçerli değildir. Sorunun maliyet bedelini esas alan MSUGT/VUK doğrultusunda çözümünde mamullerin elde edilmesi ve satışında aşağıdaki kayıtlar yapılacaktır:

152 MAMULLER 731 GÜĞ YANSITMA HS	66.148	66.148
731 GÜĞ YANSITMA HS 730 GÜĞ	66.148	66.148

Bu durumda mamullerin MSUGT/VUK doğrultusunda hesaplanan değeri 66.148 ₺'dir.

2.1.3. Taşıyıcı Bitkilerin Finansal Tablo Dışında Bırakılması

Taşıyıcı bitkilerin finansal tablo dışı bırakılmasında özellikli bir durum yoktur. İşletme satış fiyatı üzerinden hasılatını ve maliyet fiyatı üzerinden satışlarının maliyetlerini kayıtlara alacaktır.

ÖRNEK: MEYMAR Tarım İşletmesinin üretmiş olduğu 200 kg elma peşin ve toptan olarak kilogramı 1,55 ₺'den satılmıştır.

19/07/20** 102 BANKA 600 YURTİÇİ SATIŞLAR 391 HESAPLANAN KDV	365,80	310 55,80
19/07/20** 620 SATILAN MAMULLER MALİYETİ 152 MAMULLER	300	300

Buna göre tüm standart setleri doğrultusunda tarımsal ürünlerini hasat yerindeki GUD'sinden satış maliyetleri düşülmüş değeriyle değerleyen işletmede üçüncü yılda 310 ₺ satış geliri, 300 ₺ satış maliyeti ve 63.148 ₺ değerlendirme zararı raporlanmaktadır. Ayrıca stokların dönem sonu değeri 2.700 ₺'dir.

Diğer taraftan MSUGT/VUK doğrultusunda yapılan satış kaydı aşağıdaki şekilde olacaktır:

19/07/20** 102 BANKA 600 YURTIÇİ SATIŞLAR 391 HESAPLANAN KDV	365,80	310 55,80
19/07/20** 620 SATILAN MAMULLER MALİYETİ 152 MAMULLER	6.614,80	6.614,80

Buna göre tarımsal ürünlerini MSUGT/VUK doğrultusunda maliyet değeriyle değerleyen işletmede üçüncü yılda 310 ₺ satış geliri, 6.614,80 ₺ satış maliyeti ve 6.304,80 ₺ brüt satış zararı raporlanmaktadır. Ayrıca dönem sonu stokların bilançodaki değeri de 59.533,20 ₺ olacaktır. Oysa stokların değeri bunun çok altındadır. Bu durumda VUK hükümleri doğrultusunda stok değer düşüklüğü karşılığı ayrılrsa bile VUK'un karşılıklar konusundaki zorlayıcı hükümleri yüzünden ayrılacak olan karşılığın kanunen kabul edilmeyen gider olarak kabul edilmesi gerekecektir. Bu durumda TMS/TFRS uygulayan işletmeler ve BOBİ FRS uygulayan büyük işletme sınıfındaki işletmelerin ertelenmiş vergi uygulamaları yapmaları gereği de ortaya çıkacaktır. Böylece MSUGT/VUK ve muhasebe standartlarının düzenlemeleri arasında çok önemli farklılıklar ortaya çıkmış olacaktır.

2.2. Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi

Canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi sunum ve değerlendirme konuları TMS 41, BOBİ FRS Bölüm 7 ve KÜMİ FRS Taslağı Bölüm 9'da düzenlenmiştir. Muhasebe Standartları Uygulama Genel Tebliğlerinde canlı varlıklarla ilgili ayrı düzenleme yoktur. Maddi duran varlıklar hakkındaki düzenlemeler canlı varlıklar için de geçerlidir.

2.2.1. Canlı Varlıkların Finansal Tablolara Alınması

TMS 41 md. 1'de ilgili standardın taşıyıcı bitkiler dışındaki canlı varlıklar, hasat zamanındaki tarımsal ürünler ve canlı varlıklara ilişkin devlet teşviklerine uygulanacağı; md. 2'de ise tarımsal faaliyetlere ilişkin arsalar, taşıyıcı bitki ve taşıyıcı bitkilere ilişkin devlet teşvikleri ve tarımsal faaliyetlere ilişkin arsa kiralamalarına uygulanmayacağı ancak taşıyıcı bitkilerin ürünlerine ve md. 3'e göre canlı varlıklardan hasat edilen tarımsal ürünlere hasat anında uygulanacağı belirtilmektedir. Hasat sonunda TMS 2 Stoklar veya uygun bir standart uygulanacaktır. Böylece TMS 41, tarımsal ürünlerin hasat sonrası işlenmesini düzenlemez. BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'de de benzer şekilde düzenlenmeler yer almaktadır.

TMS 41 md 10'a göre işletmeler canlı varlık ve tarımsal ürünlerini, geçmiş olayların sonucu olarak kontrol ettiği; varlığın ekonomik faydalarının gelecekte işletmeye aktarılmasının muhtemel olduğu ve değerini veya maliyetini güvenilir olarak ölçebildiği durumlarda kayıtlarına alacaktır. BOBİ FRS md. 7.4'te bu tür varlıkların kayıtlara alınması hususunda Kavramsal Çerçeve ve Finansal Tablolar bölümüne atıfta bulunularak, benzer şartlar ortaya konulmuştur. KÜMİ FRS'de canlı varlık ve tarımsal ürünlerin kayda alınması konusunda herhangi bir şart belirtilmemiştir. TMS 41 md. 11 bir sığırın doğum, damgalanma veya yasal mülkiyetinin edinilmesini bu varlık üzerinde kontrolün bulunduğu kanıt olarak göstermiştir. Ayrıca ilgili varlığın gelecekte sağlaması muhtemel faydalarının önemli fiziksel özelliklerinin ölçülmesiyle değerlendirileceği belirtilmektedir.

Canlı varlıklar ilk olarak muhasebe kayıtlarına alındığında ve her raporlama döneminde TMS 41 md. 12 doğrultusunda GUD'si güvenilir olarak ölçülememesi haricinde hasat yerinde GUD'den satış maliyetleri düşülmek suretiyle ölçülecektir. Diğer taraftan TMS 41 md. 30'da canlı varlıkların GUD'sinin güvenilir şekilde ölçülebileceği varsayılmıştır. Ancak bu varsayımın kote edilmiş piyasa fiyatı bulunmayan ve GUD'ye ilişkin alternatif ölçümlerin güvenilir olmayacağı açık olarak anlaşılan canlı varlıkların ilk muhasebeleştirilmesi sırasında ortadan kalkabileceği belirtilmektedir. Bu durumda ilgili canlı varlık, maliyetinden birikmiş amortisman ve birikmiş değer düşüklüğü karşılıkları düşülerek ölçülecektir. Bununla birlikte sonraki dönemlerde varlığın GUD'si güvenilir şekilde ölçülebilir hale gelirse varlık GUD'den satış maliyetleri düşülerek ölçülecektir. Ayrıca önceki dönemlerde canlı varlıklarını GUD'den satış maliyetlerini düşürerek ölçen işletme bu varlıklarını finansal tablo dışında bırakana kadar aynı şekilde GUD'den satış maliyetlerini düşürerek ölçmeye devam edecektir.

BOBİ FRS B.7.5 ve KÜMİ FRS B.9.5 doğrultusunda canlı varlıklar GUD ya da maliyet modeli kullanılarak ölçülebilir. Her iki standart seti de bu konuda kullanıcılara seçim hakkı tanımıştır. Ayrıca işletmeler farklı canlı varlık sınıfları için farklı ölçüm yöntemleri de kullanabilirler. GUD yönteminin seçilmesi durumunda ilk ve sonraki dönemlerde yapılacak değerlemelerde varlığın hasat yerindeki satış fiyatından satış maliyetleri düşülerek bulunan tutar varlığın değerini oluşturur. Diğer taraftan maliyet yönteminin seçilmesi durumunda BOBİ FRS B.7.9 ve KÜMİ FRS B.9.6 doğrultusunda canlı varlık maliyetinden birikmiş amortisman ve değer düşüklükleri indirilerek değerlendirilecektir.

Canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi konusunda MSUGT/VUK'da özel bir düzenleme yoktur. Bununla birlikte ilgili düzenlemelerde yeniden değerlendirme modeli yer almadığı ve esas değerlendirme yönteminin maliyet modeli olduğu düşünüldüğünde canlı varlıklar da işletmenin diğer maddi duran varlıkları gibi maliyet bedelleriyle muhasebeleştirilecek, uygun olması durumunda amortisman ayrılarak finansal tablolarda sunulacaktır.

Burada bir konuya dikkat çekmekte yarar vardır. TMS/IFRS'de taşıyıcı bitkiler TMS 16 kapsamına alınmış ve maliyet modeli veya yeniden değerlendirme modeliyle değerlendirilebilecektir. Diğer taraftan BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'de taşıyıcı bitkiler canlı varlıklarla birlikte ele alınmıştır. Bu standart setlerinde canlı varlıkların maliyet veya yeniden değerlendirme modeliyle değerlendirilebilecek olması taşıyıcı bitkilerin değerlemesi konusunda standart setleri arasında uyumsuzluk olmasına engel olmaktadır. Ancak daha önce açıklandığı üzere standartlardaki tanımlama farklılıkları benzer varlıklara farklı değerlerin hesaplanmasına yol açabilecektir.

TMS 41 md.27'ye göre canlı varlıkların ilk muhasebeleştirilmesinde varlığın GUD'sinden satış maliyetleri düşüldüğü için zarar ortaya çıkabileceği gibi, bir buzağının doğmasında olduğu gibi kazanç da elde edilebilir. TMS 41 md.26'ya göre canlı varlıkların ilk muhasebeleştirilmesi veya değerlendirme dönemlerinde ortaya çıkan kazanç veya zarar olduğu dönemin kâr veya zararına aktarılacaktır. BOBİ FRS B.7.7 ve KÜMİ FRS B.9.7'de de ortaya çıkan değerlendirme farklarının kâr zarara aktarılacağı belirtilmektedir.

ÖRNEK: KEÇİSAN Tarım İşletmesinin damızlık keçilerinden 20 tanesi doğum yapmıştır. Toplam 30 adet yavru elde edilmiştir. Bu yavruların GUD'den satış maliyetleri düşülmüş değeri 200 ₺ olarak belirlenmiştir.

19/07/2021 173 KÜÇÜKBAŞ HAYVANLAR 643 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞERLEME ARTIŞLARI	6.000	6.000
--	-------	-------

Bu soru her üç standart setine göre aynı şekilde çözülebilir. Ancak MSUGT/VUK doğrultusunda yapılacak olan çözümde alacaklı hesap olarak 649 Diğer Olağan Gelir ve Kârlar hesabı kullanılabilir.

ÖRNEK: BURKAY Tarım AŞ 15 Kasım 2020 tarihinde tanesi % 8 KDV hariç 60.000 ₺'den 20 adet danayı peşin olarak satın almıştır. İşletme danaları 2021 yılı temmuz ayındaki kurban bayramında satmayı planlamaktadır.

15/11/2020		
172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR	60.000	
191 İNDİRİLECEK KDV	4.800	
100 NAKİT KASASI		64.800

Satın alınan hayvanlar için 31.12.2020'ye kadar 5.000 ₺ direkt ilk madde malzeme, 2.000 ₺ direkt işçilik ve 6.000 ₺ genel üretim gideri yapılmış ve ilgili hesaplara kayıt edilmiştir. İlgili giderler dönem sonunda varlık maliyetine aktarılmıştır.

31/12/2020		
172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR	13.000	
711 DİMMG YANSITMA HESABI		5.000
721 DİG YANSITMA HESABI		2.000
731 GÜG YANSITMA HESABI		6.000
31/12/2020		
711 DİMMG YANSITMA HESABI	5.000	
721 DİG YANSITMA HESABI	2.000	
731 GÜG YANSITMA HESABI	6.000	
710 DİMMG. HESABI		5.000
720 DİG HESABI		2.000
730 GÜG HESABI		6.000

Bu sorunun çözümünde büyükbaş hayvanların alımı ve yapılan giderlerin muhasebeleştirilmesinde her üç standart seti ve MSUGT/VUK düzenlemeleri (kullanılacak hesaplar dışında) açısından herhangi bir farklılık yoktur.

ÖRNEK: BOBİ FRS veya KÜMİ FRS kullanan YUMSAN Yumurta AŞ. tanesi 15 ₺'den 10.000 adet civciv satın almıştır. Civcivlerin aylık yem tüketimi 6.500 ₺'dir. Hayvanlar altıncı ayda yumurta vermeye başlayacaktır.

.....2020		
278 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI MUHTELİF AKTİF HS	150.000	150.000
.....2020		
278 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI MUHTELİF AKTİF HS (6 ay boyunca her ay yapılacak kayıt)	6.500	6.500
.....2020		
274 KANATLI HAYVANLAR 278 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI (6.500 * 6) + 150.000 = 189.000	189.000	189.000

2.2.2. Canlı Varlıkların Sonraki Dönemlerde Ölçümü

TMS 41 md. 12'ye göre canlı varlıklar finansal tablolara alındıklarında ve her raporlama döneminde, GUD'sinin güvenilir şekilde ölçülemediği durumlar hariç, GUD'sinden satış maliyetleri düşülürken, BOBİ FRS B.7.6 ve KÜMİ FRS B.9.5 doğrultusunda GUD yöntemi ya da maliyet yöntemi kullanılarak ölçülür. Varlığın ilk ölçümünde GUD yöntemi tercih edilmişse, sonraki dönemlerde de aynı yöntem uygulanacaktır. Ölçüm sonucu ortaya çıkan kazanç ve kayıplar kâr/zarara yansıtılacaktır. Görüldüğü üzere BOBİ ve KÜMİ FRS'de canlı varlık ve tarımsal ürünlerin sonraki dönemlerde ölçümünde maliyet veya GUD yöntemi konusunda kullanıcılara tercih imkânı sunulmuşken, TMS 41 bu konuda sadece GUD yöntemini öngörmüştür.

BOBİ FRS B.7.7 ve KÜMİ FRS B.9.7 doğrultusunda bir canlı varlık ilk defa finansal tablolara alınırken GUD yöntemi tercih edilirse ilk kayıta ve her bir raporlama döneminde satış maliyetleri düşülmüş GUD'si ile ölçülür. Bu durumda canlı varlık ilk defa finansal tablolara alınırken ve sonraki dönemlerde ölçülürken ortaya çıkan kazanç veya kayıplar kâr/zarara aktarılır. Diğer taraftan işletmenin BOBİ FRS B.7.9 ve KÜMİ FRS B.9.6 doğrultusunda canlı varlıkların muhasebeleştirilmesinde maliyet yöntemini uygulaması halinde sonraki ölçümlerinde maliyet bedelinden birikmiş amortisman ve birikmiş değer düşüklüğü zararlarını düşerek hesapladığı tutarları kullanacaktır.

BOBİ FRS B.7.6 ve KÜMİ FRS B.9.5'e göre canlı varlık sınıflarının ölçümünde GUD yöntemi tercih edilse bile canlı varlık sınıfında yer alan bir canlı varlığın GUD'si aşırı maliyet veya çabaya katlanmadan ölçülemiyorsa bu canlı varlık, maliyet yöntemiyle ölçülür. Bu canlı varlığın sonraki değerlendirme dönemlerinde GUD'sinin aşırı maliyet veya çabaya katlanmadan ölçülebilir duruma gelmesi halinde söz konusu varlık GUD'si üzerinden ölçülür ve önceki defter değeri ile belirlenen GUD'si arasındaki fark kâr/zarara aktarılır.

TMS 41 doğrultusunda canlı varlık ve tarımsal ürünlerin GUD'sinin belirlenmesinde TFRS 13 Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü Standardı kullanılacaktır. BOBİ FRS md. 7.12 ve KÜMİ FRS md. 9.10 doğrultusunda GUD'nin belirlenmesi konusunda TFRS 13'e benzer düzenlemeler vardır.

KGK Tekdüzen Hesap Planı doğrultusunda canlı varlık ve tarımsal ürünlerin satış maliyeti düşülmüş GUD'leri ile ölçümünde ortaya çıkan değer artışları 643 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Artışları hesabında; değer azalışları ise 653 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Azalışları (-) hesabında takip edilecektir. Diğer taraftan BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'de izin verilen maliyet modelinin kullanılması durumunda ortaya çıkan değer düşüklükleri 653 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Azalışları (-) altında Karşılıklar alt hesabında; daha sonraki değer artışları aynı dönemdeyse 653 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Azalışları (-); sonraki dönemlerde ise 643 Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Artışları altında Konusu Kalmayan Karşılıklar alt hesabında takip edilecektir.

ÖRNEK: Bir önceki örnekte yer alan BURKAY Tarım AŞ.'ye ait 20 adet büyükbaş hayvanın satın alma ve sonraki maliyetleri toplamı 73.000 ₺'dir. Dönem sonunda bu hayvanlar satış maliyetleri düşülmüş GUD ile değerlendirilmiş ve her birinin satış maliyetleri düşülmüş GUD'i 4.000 ₺ olarak hesaplanmıştır. $(4.000 * 20) - 73.000 = 7.000$ ₺

31/12/2020 172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR 643 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞERLEME ARTIŞLARI	7.000	7.000
--	-------	-------

Bu tür varlıkların dönem sonu değerlemelerinin satış maliyetleri düşülmüş GUD'leri ile yapılmasını öngören TMS 41 ve bu konuda esneklik sağlayan BOBİ FRS ve KÜMİ FRS uygulamalarında bu yöntemin seçilmesi durumunda buradaki çözüm geçerlidir. Ancak maliyet yöntemini seçen BOBİ FRS ve KÜMİ FRS uygulamacıları ile MSUGT/VUK düzenlemeleri doğrultusunda kayıtlama yapan işletmeler için bu kayıt doğru değildir. Bu işletmeler hayvanların değerini 73.000 ₺ olarak raporlamaya devam edeceklerdir.

ÖRNEK: Önceki örnekte yer alan YUMSAN Yumurta AŞ. canlı varlıklarını maliyet modeliyle değerlemeyi tercih etmiş ve dönem sonunda tavuklarının değerini 150.000 ₺ olarak ölçmüştür. Canlı varlıkların maliyeti 189.000 ₺ olduğundan 39.000 ₺ değerlendirme azalışı vardır.

31/12/2XXX 653 TARIMSAL FAALİYETLER DEĞERLEME AZALIŞLARI 276 CANLI VARLIKLAR DEĞER DÜŞÜŞ KARŞILIĞI	39.000	39.000
--	--------	--------

İşletme sonraki yılda tavuklarının değerini 200.000 ₺ olarak ölçmüştür. Bu durumda sadece önceki yılda ayrılan karşılık kadar değerleme artışı kayıtlanacaktır.

31/12/2XXX 276 CANLI VARLIKLAR DEĞER DÜŞÜŞ KARŞILIĞI 643 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞERLEME ARTIŞLARI 643.10 Konusu Kalmayan Karşılıklar	39.000	39.000
---	--------	--------

MSUGT/VUK doğrultusunda yapılacak çözüm de bu şekilde olacaktır. Ancak kullanılacak karşılık hesapları değiştirilecektir. Bununla birlikte soruda işletmenin canlı varlıklarını maliyet modeliyle değerlemeyi tercih ettiği belirtilmektedir. TMS 41 çerçevesinde canlı varlıkların maliyet modeliyle değerlemesi mümkün değildir. Bu itibarla bu çözüm TMS 41'e uygun değildir.

2.2.3. Canlı Varlıkların Finansal Tablo Dışı Bırakılması

Canlı varlıkların finansal tablo dışı bırakılmasında özel bir durum yoktur. İşletme satış fiyatı üzerinden hasılatını ve maliyet fiyatı üzerinden canlı varlığın maliyetini kayıtlara alacaktır.

ÖRNEK: BURKAY Tarım AŞ. 2021 yılı kurban bayramına kadar 4.000 ₺ direkt ilk madde ve malzeme gideri, 2.000 ₺ direkt işçilik gideri ve 4.000 ₺ genel üretim giderleri yapmıştır. İlgili giderler büyükbaş hayvanların maliyetlerine eklenecektir. İşletme söz konusu danaları 19 Temmuz 2021 tarihinde 120.000 ₺'ye satmıştır.

19/07/2021 172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR 711 DİMMG YANSITMA HESABI 721 DİG YANSITMA HESABI 731 GÜG YANSITMA HESABI	10.000	4.000 2.000 4.000
19/07/2021 711 DİMMG YANSITMA HESABI 721 DİG YANSITMA HESABI 731 GÜG YANSITMA HESABI 710 DİMMG HESABI 720 DİG HESABI 730 GÜG HESABI	4.000 2.000 4.000	4.000 2.000 4.000

BURKAY Tarım AŞ.'nin 19 Temmuz 2021 tarihli satışı işlemi aşağıdaki şekilde kayıtlara alınacaktır.

19/07/2021 100 NAKİT KASASI 600 YURTİÇİ SATIŞLAR 391 HESAPLANAN KDV	129.600	120.000 9.600
19/07/2021 620 SATILAN MAMULLER MALİYETİ 172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR	90.000	90.000

Büyükbaş hayvanların satış ve maliyeti ile ilgili burada yapılan çözümlerde TMS/TFRS uygulayan ve BOBİ FRS ve KÜMİ FRS uygulayıp canlı varlıklarının değerlemesinde yeniden değerlendirme modelini uygulayan işletmeler açısından herhangi bir farklılık yoktur. Bu işletmeler 120.000 ₺ satış hasılatı, 90.000 ₺ maliyet, 7.000 ₺ değerlendirme artışı ve 30.000 ₺ brüt kâr raporlayacaklardır. Diğer taraftan MSUGT uygulayan işletmeler ile BOBİ FRS ve KÜMİ FRS uygulayıp canlı varlıklarının değerlendirilmesinde maliyet modelini uygulayan işletmeler 120.000 ₺ satış hasılatı 83.000 ₺ maliyet ve 37.000 ₺ brüt kâr raporlayacaktır.

2.3. Tarımsal Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde tarımsal ürünlerin finansal tablolara alınması, dönem sonu ölçümü ve finansal tablo dışı bırakılması standart setlerinde yer alan düzenlemeler doğrultusunda açıklanacaktır.

2.3.1. Tarımsal Ürünlerin Finansal Tablolara Alınması

Bir tarım işletmesine ait canlı varlıklardan hasat edilen tarımsal ürünler TMS 41 md. 13, BOBİ FRS md. 7.10 ve KÜMİ FRS md. 9.9 doğrultusunda, hasat noktasında, GUD'den satış maliyetleri düşülerek ölçülür. Bu ölçüm TMS 2 Stoklar standardı veya uygun olan bir başka standardın uygulama tarihinde ortaya çıkan maliyettir. TMS 41 md. 32'de tarımsal ürünlerin GUD'sinin her zaman, güvenilir olarak ölçülebileceği varsayımı yer alır. Tarımsal ürün ve canlı varlıkların GUD'lerinin ölçümleri TMS 41 md. 15 doğrultusunda yaş ve kalite gibi özelliklerine göre gruplandırılarak kolaylaştırılabilir. Bu özellikler piyasada fiyatlama esas özellikler dikkate alınarak belirlenmelidir. TMS 41 md.16'ya göre işletmenin tarımsal ürününü gelecekte satışına ilişkin bir sözleşmenin tarafı olması canlı varlık veya tarımsal ürünün GUD'sinin düzeltilmesine neden olamaz. Bununla birlikte TMS 37 kapsamında taraf olunan ekonomik açıdan dezavantajlı bir sözleşme olması durumunda TMS 37 hükümleri uygulanacaktır. Diğer taraftan işletmeler tarımsal ürünlerinin ölçümünde ilgili varlığın finansmanı, vergilendirilmesi veya canlı varlığın yeniden yetiştirilmesine yönelik nakit akımlarını TMS 41 md. 22 doğrultusunda dikkate almayacaklardır.

TMS 41 md.29'a göre tarımsal ürünlerin hasat sonu ilk muhasebeleştirilmesinde kazanç veya zarar ortaya çıkabilir. Böyle bir durumda ortaya çıkan zarar TMS 41 md.28'e göre ilgili dönemin kâr/zararının hesaplanmasında dikkate alınacaktır.

ÖRNEK: ÖNDER Tarım İşletmesi 100 dönümlük tarlasına buğday ekmiş ve dönüm başına aşağıdaki giderleri yapmıştır:

Tarla kirası (GÜG)	150
Dönüm başına sulama birliğine ödenen (GÜG)	36
Toprağı sürme ve ekime hazırlama giderleri (motorin 4,75 lt * 5 ₺) (GÜG)	23,75
Mibzer ile ekim (motorin 0,50 lt * 5 ₺) (GÜG)	2,50
Tohum (22kg * 1,40 ₺) (DİMMG)	30,80
Gübre taban (30 kg * 1,40 ₺) (GÜG)	42
Gübre üst (30 kg * 1,40 ₺) (GÜG)	42
Pas ilacı atmak için motorin (0,50 lt * 5 ₺) (GÜG)	2,50
Ot ilacı için motorin (0,50 lt * 5 ₺) (GÜG)	2,50
Ot ve pas ilacı (GÜG)	15
Bıçerdöver masrafı (GÜG)	20
Sulama işçiliği (DİG)	12
Toplam	379,05

ÖNDER Tarım İşletmesi 100 dönüm ekim yapmış ve dönüm başına 30,80 ₺ direkt ilk madde malzeme, 12 ₺ direkt işçilik ve 336,25 ₺ genel üretim giderine katlanmıştır. Böylece dönüm başına toplam 379,05 ₺ gidere katlanmıştır.

19/02/2021		
710 DİMMG HESABI	3.080	
720 DİG HESABI	1.200	
730 GÜG HESABI	33.625	
MUHTELİF AKTİF HS		37.905

ÖNDER Tarım İşletmesi hasat döneminde 70.000 kg buğday elde etmiştir. Buğdayın hasat tarihinde ve hasat yerindeki fiyatı 1,50 ₺ ve satış gideri 20 kr olarak hesaplanmıştır.

$$(1,50 - 0,20) * 70.000 = 91.000 \text{ ₺}$$

$$91.000 - (3.080 + 1.200 + 33.625) = 53.095 \text{ ₺}$$

152 MAMULLER	91.000	
711 DİMMG YANSITMA HESABI		3.080
721 DİG YANSITMA HESABI		1.200
731 GÜG YANSITMA HESABI		33.625
643 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞERLEME		53.095
ARTIŞLARI		
711 DİMMG YANSITMA HESABI	3.080	
721 DİG YANSITMA HESABI	1.200	
731 GÜG YANSITMA HESABI	33.625	
710 DİMMG HESABI		3.080
720 DİG HESABI		1.200
730 GÜG HESABI		33.625

MSUGT/VUK doğrultusunda esas değerlendirme ölçüsü maliyet bedelidir. Bu yüzden işletmenin elde etmiş olduğu buğdayın kayıtlardaki değeri 37.905 ₺ olacaktır.

152 MAMULLER	37.905	
711 DİMMG YANSITMA HESABI		3.080
721 DİG YANSITMA HESABI		1.200
731 GÜG YANSITMA HESABI		33.625
711 DİMMG YANSITMA HESABI	3.080	
721 DİG YANSITMA HESABI	1.200	
731 GÜG YANSITMA HESABI	33.625	
710 DİMMG. HESABI		3.080
720 DİG HESABI		1.200
730 GÜG HESABI		33.625

2.3.2. Tarımsal Ürünlerin Sonraki Dönemlerde Ölçümü

Tarımsal ürünlerin sonraki dönemlerde ölçümü TMS 2 Stoklar, BOBİ FRS B.6 Stoklar ve KÜMİ FRS B.8 Stoklar bölümleri çerçevesinde yapılacaktır. Buna göre tarımsal ürünler sonraki dönemlerde TMS 2 md. 9, BOBİ FRS B.6.4 doğrultusunda maliyet bedeli ile net gerçekleşebilir değerden düşük olanı ile ölçülecektir. Her üç düzenlemeye göre de net gerçekleşebilir değer; olağan işletme faaliyetleri kapsamında tahmin edilen satış fiyatından, tahmini tamamlanma maliyetlerinin ve satışı gerçekleştirmek için gerekli olan tahmini maliyetlerin çıkarılmasıyla elde edilen tutardır. Diğer taraftan KÜMİ FRS B.8.4 ise stokların maliyet bedeli üzerinden ölçüleceğini ve her raporlama döneminde değer düşüklüğüne uğrayıp uğramadığı araştırılarak gerektiğinde stok değer düşüklüğü karşılığı ayrılacağını belirtmektedir.

ÖRNEK: Önceki örnekte yer alan ÖNDER Tarım İşletmesi deposunda bulunan buğdayının değerlendirme gününde satış fiyatının 1,40 ₺ ve satış giderinin de 20 kr. olduğunu tespit etmiştir.

$$91.000 - (1,40 - 0,20) * 70.000$$

$$91.000 - 84.000 = 7.000 \text{ ₺ değerlendirme azalışı}$$

31/12/20**		
653 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞERLEME	7.000	
AZALIŞLARI		7.000
152 MAMULLER		

2.3.3. Tarımsal Ürünlerin Finansal Tablo Dışı Bırakılması

Tarımsal ürünlerin satışında özellikli bir durum söz konusu değildir. İşletme satış fiyatı üzerinden hasılatını ve maliyet fiyatı üzerinden satışlarının maliyetini kayıt altına alacaktır.

ÖRNEK: ÖNDER Tarım İşletmesi hasat edilen buğdayın tamamı kilogramı 1,15 ₺'ye peşin olarak satılmıştır.

19/07/20** 100 NAKİT KASASI 600 YURTİÇİ SATIŞLAR 391 HESAPLANAN KDV	81.305	80.500 805
19/07/20** 620 SATILAN MAMULLER MALİYETİ 653 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞERLEME AZALIŞLARI 152 MAMULLER	80.500 3.500	84.000

Her üç standart setinde de hasat edilen tarımsal ürünlerin kayıtlara hasat noktasında GUD'den satış maliyetleri düşülerek belirlenen bedel üzerinden alınması benimsendiğinden buradaki kayıtlar her üç standart seti açısından da geçerlidir.

Bu sorunun MSUGT/VUK düzenlemeleri doğrultusunda çözümünde maliyet modeli esas alınacak, buğdayın maliyeti 37.905 ₺ ve brüt satış kârı 42.595 TL olarak raporlanacaktır. Ayrıca hasat anında 53.095 ₺'lik değerleme artışı ve raporlama dönemindeki 7.000 ₺ ve satış anındaki 3.500 ₺'lik değerleme azalışları da kayıtlara alınmayacaktır. Sonuç olarak standartlarda net değerleme artışı olarak yer alan 42.595 ₺, MSUGT/VUK düzenlemeleri doğrultusunda brüt satış kârı olarak kayıtlara alınmış olacaktır.

3. Tarımsal Faaliyetlerde Devlet Teşvikleri

TMS 41 md. 2(c)'ye göre taşıyıcı bitkilere verilen devlet teşvikleri TMS 20 kapsamındadır. Böylece taşıyıcı bitkilerin TMS 16 kapsamına alınmasıyla uyumlu bir uygulama getirilmiştir. Diğer taraftan maliyet bedelinden birikmiş amortisman ve değer düşüklüğü karşılığı düşülerek ölçülen canlı varlıklara ilişkin verilen devlet teşviklerine TMS 41 md. 37 doğrultusunda TMS 20 uygulanacaktır. Ancak GUD'den satış maliyeti düşülerek ölçülen canlı varlıklara ilişkin devlet teşvikleri TMS 41 kapsamındadır. Buna göre koşulsuz verilen devlet teşviki, TMS 41 md. 34 doğrultusunda alacak durumuna geldiğinde kâr/zarara yansıtılır. Bu tür varlıklara şartlı olarak verilen devlet teşvikleri ise TMS 41 md. 35 doğrultusunda teşvikle ilgili koşullar sağlandığında kayıtlara alınacaktır. Bu durumda sadece GUD'den satış maliyeti düşülerek ölçülen canlı varlıklara verilen teşvikler TMS 41 kapsamında yer alırken, taşıyıcı bitkiler ve maliyet bedelinden birikmiş amortisman ve değer düşüklüğü karşılığı düşülerek ölçülen canlı varlıklara ilişkin verilen devlet teşvikleri TMS 20 kapsamında ele alınacaktır.

TMS 20 md. 23'e göre işletmenin kullanımına sunulan arsa benzeri parasal olmayan teşvikler genel uygulamada varlığın GUD ile kayıtlanması gerekirken bazen alternatif olarak teşvikin nominal değeri üzerinden kayıtlara alınacaktır. TMS 20 md. 24'e göre GUD'si ile raporlanan parasal olmayan devlet teşvikleri ve varlıklara ilişkin teşvikler varlığın defter değerinden indirilebilir veya finansal durum tablosunda ertelenmiş gelir olarak raporlanır. Varlıklara ilişkin teşvikler TMS 20 md. 26 doğrultusunda varlığın faydalı ömrü süresince sistematik olarak ertelenmiş gelir şeklinde kâr/zarara aktarılır veya TMS 20 md. 27 doğrultusunda varlığın defter değerinin hesaplanması sırasında indirilir. Bu durumda amortisman tabi varlığa ilişkin teşvik, varlığın ekonomik ömrü süresince amortisman gideri azaltılarak, kâr/zarara aktarılmış olur. Gelirlerle ilişkili teşvikler ise TMS 20 md. 29 doğrultusunda kapsamlı gelir tablosunda ayrı bir kalem olarak veya "Diğer Gelirler" genel başlığı altında raporlanabileceği gibi, ilgili giderlerden düşülerek de raporlanabilir. Standart her iki gösterimi de kabul etmektedir.

BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'nin tarımsal faaliyetlere ilişkin bölümlerinde devlet teşviklerine yer verilmemiştir. Bu iki standart setinde de tarımsal faaliyetlere ilişkin devlet teşvikleri ilgili standartların devlet teşvikleri bölümlerine göre ele alınacaktır. BOBİ FRS B.16.7 ve KÜMİ FRS B.15.6 devlet teşviklerini aynı şekilde düzenlemiştir. Buna göre şartsız teşvikler alındıkları anda, şartlı teşvikler ise belirlenen şartlar sağlandığında kâr/zarara yansıtılacaktır. Diğer taraftan şart yerine getirilmeden alınan teşvik bedelleri şart yerine getirilinceye kadar Finansal Durum Tablosunda “Ertelenmiş (Gelecek Aylara Ait) Gelirler ve Gider Tahakkukları” içerisinde raporlanacaktır.

ÖRNEK: Önceki örneklerde yer alan MEYMAR Tarım İşletmesi meyve fidanları için her yıl 40.000 ₺ şartsız devlet desteği almaktadır. Destek her yılın sonunda tahsil edilecek ve tahsil edildikçe gelir/kâr hesaplarına aktarılacaktır.

31/12/20** 102 BANKA 644 ESAS FAAL.DİĞER ÇEŞİTLİ GELİR VE KAZANÇLAR	40.000	40.000
---	--------	--------

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada tarımsal faaliyetlerin ülkemizdeki muhasebe mevzuatı doğrultusunda finansal tablolara alınması, değerlemesi ile finansal tablo dışı bırakılması konuları incelenmektedir. Ülkemizde muhasebe mevzuatı, VUK düzenlemeleriyle uyumlu MSUGT ve TTK düzenlemeleriyle uyumlu TMS/TFRS, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS taslağından oluşmaktadır. MSUGT'da tarımsal faaliyetlerle ilgili hüküm yoktur. VUK'da tarımsal faaliyetlerin vergilendirilmesiyle ilgili hükümler yer almaktadır. Muhasebe standartlarında tarımsal faaliyetler kapsamlı olarak düzenlenmiştir. Çalışmamızda bitkisel ve hayvansal üretim yapılan tarım işletmelerinin muhasebe sistemi geçerli muhasebe mevzuatı çerçevesinde ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ayrıca taşıyıcı bitkiler, canlı varlıklar ve tarımsal ürünlerin muhasebe mevzuatı kapsamında finansal tablolara alınması, dönem sonu ölçümleri ve finansal tablo dışı bırakılmalarıyla ilgili karşılaştırmalı örnek uygulamalar sunulmuştur. Muhasebe kayıtlarında MSUGT ile getirilen Tekdüzen Hesap Planı ve KGK tarafından yayınlanan Tekdüzen Hesap Planı Taslağı kullanılmıştır.

TMS/TFRS uygulayan bir tarım işletmesinde hasat zamanındaki tarımsal ürünler ve canlı varlıklar ile tarımsal faaliyetlere ilişkin devlet teşviklerinin kayıtlara alınması, raporlama dönemlerinde ölçüm ile sunum ve açıklamaları TMS 41 Tarımsal Faaliyetler standardı çerçevesinde yapılacaktır. Tarımsal faaliyetler sonucunda canlı varlık ve taşıyıcı bitkilerden hasat edilen tarımsal ürünler TMS 41 Tarımsal Faaliyetler standardı çerçevesinde hasat anındaki gerçeğe uygun değerinden satış maliyetleri düşülmüş değeri ile ölçülerek ürün stoklarına alındıktan sonra dönem sonu ölçüm, sunum ve açıklamaları TMS 2 Stoklar standardı çerçevesinde yapılacaktır. Diğer taraftan TMS 41 kapsamında çıkartılan taşıyıcı bitkiler TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardı doğrultusunda muhasebeleştirilecek, sunulacak ve dönem sonu ölçümleri TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü standardı çerçevesinde yapılacaktır. Belirtilen süreçler BOBİ FRS ve KÜMİ FRS uygulamalarında TMS/TFRS düzenlemelerine benzer şekilde yürütülecektir.

Standart setlerinde tarımsal faaliyet, satışa veya geri dönüştürülmeye konu canlı varlıkların tarımsal ürünlere veya farklı canlı varlıklara dönüştürülmesi ve hasat işlemlerinin bir işletme tarafından yönetimi olarak ve canlı varlık, yaşayan hayvan veya bitki ve taşıyıcı bitkiler üzerinde yetişen ürünler olarak tanımlanmıştır. Canlı varlıklar standart setlerinin tamamının uygulamasında da ilk muhasebeleştirilme ve her raporlama döneminde GUD'sinden satış maliyetleri düşülerek ölçülecek ve aradaki fark kâr/zarara aktarılacaktır.

Sadece TMS/IFRS'de yer alan ve TMS 41 kapsamından çıkartılarak TMS 16 kapsamına alınan taşıyıcı bitkiler; tarımsal ürünlerin üretimi veya temini için kullanılan, bir hesap döneminden fazla ürün vermesi beklenen ve önemsiz kalıntı satışları dışında tarımsal ürün olarak satılma ihtimali çok düşük olan bitkilerdir. Taşıyıcı bitkiler ayrı bir duran varlık sınıfı olarak raporlanacaktır. Böylece diğer maddi duran varlıklar gibi GUD ile kayıtlara alınacak, dönem sonu değerlemesi maliyet veya yeniden değerlendirme modeline göre yapılacak ve amortisman tabii tutulacaktır. Taşıyıcı bitkilerin finansal tablo dışı bırakılmasında özellikli bir durum yoktur. İşletme satış fiyatı üzerinden hasılatını ve maliyet fiyatı üzerinden sattığı mamullerinin maliyetini kayıtlara alacaktır.

Canlı varlıklar TMS 41 doğrultusunda, GUD'si güvenilir olarak ölçülememesi haricinde, muhasebe kayıtlarına ilk olarak alındığında ve her raporlama döneminde, hasat yerinde GUD'den satış maliyetleri düşülmek suretiyle ölçülecektir. Ayrıca canlı varlıkların GUD'sinin güvenilir bir biçimde ölçülebileceği varsayılmıştır. Ancak bu varsayımın kote edilmiş piyasa fiyatı bulunmayan ve GUD'ye ilişkin alternatif ölçümlerin güvenilir olmayacağı açık olarak anlaşılan canlı varlıkların ilk muhasebeleştirilmesi sırasında ortadan kalkabileceği belirtilmektedir. Bu durumda ilgili canlı varlık, maliyetinden birikmiş amortisman ve birikmiş değer düşüklüğü karşılıkları düşülerek ölçülecektir. Bununla birlikte sonraki dönemlerde varlığın GUD'si güvenilir şekilde ölçülebilir hale gelirse varlık GUD'den satış maliyetleri düşülerek ölçülecektir. Ayrıca önceki dönemlerde canlı varlıklarını GUD'den satış maliyetlerini düşürerek ölçen işletme, bu varlıklarını finansal tablo dışında bırakana kadar aynı şekilde, GUD'den satış maliyetlerini düşürerek, ölçmeye devam edecektir. Canlı varlıkların ilk muhasebeleştirilmesi veya değerlendirme dönemlerinde ortaya çıkan kazanç veya zarar olduğu dönemin kâr/zararına aktarılacaktır.

BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'ye göre işletmeler canlı varlıklarını GUD ya da maliyet yöntemini kullanarak ölçebilir. Her iki standart seti de kullanıcılara bu konuda seçim hakkı tanımıştır. Ayrıca işletmeler farklı canlı varlık sınıfları için farklı ölçüm yöntemleri de kullanabilirler. GUD yönteminin seçilmesi durumunda ilk ve sonraki dönemlerde değerlemede varlığın hasat yerindeki satış fiyatından satış maliyetleri düşülerek bulunan tutar varlığın değerini oluşturur. Diğer taraftan maliyet yönteminin seçilmesi durumunda canlı varlık, maliyetinden birikmiş amortisman ve değer düşüklükleri düşülerek değerlendirilecektir.

Canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi konusunda MSUGT/VUK'da özel bir düzenleme yoktur. Bununla birlikte ilgili düzenlemelerde yeniden değerlendirme modeli yer almadığı ve esas değerlendirme yönteminin maliyet modeli olduğu düşünüldüğünde canlı varlıklar da işletmenin diğer maddi duran varlıkları gibi maliyet bedelleriyle muhasebeleştirilecek, uygun olması durumunda amortisman ayrılarak finansal tablolarda sunulacaktır.

Tarımsal faaliyetler sonucunda canlı varlıkların hasadı yapılarak tarımsal ürünler elde edilir. Hasat ürünün canlı varlıklardan ayrılması veya canlı varlığın yaşam sürecinin sona ermesi ve biyolojik dönüşümdür. Biyolojik dönüşüm ise canlı varlıklarda niteliksel ve niceliksel değişime yol açan büyüme, bozulma, üretim ve dölleme süreci olarak tanımlanmıştır. Bir tarım işletmesine ait canlı varlıklardan hasat edilen tarımsal ürünler tüm standart setlerine göre hasat noktasında, GUD'den satış maliyetleri düşülerek ölçülür ve işletmenin stokları arasına alınır. Tarımsal ürünlerin hasat sonu ilk muhasebeleştirilmesinde ortaya çıkan kazanç veya zarar dönemin kâr/zararına aktarılır. Tarımsal ürünlerin sonraki dönemlerde ölçümü TMS 2 ve BOBİ FRS'ye göre maliyet bedeli ile net gerçekleşebilir değerden düşük olanı üzerinden; KÜMİ FRS'ye göre ise maliyet bedeli üzerinden ölçülür ve gereken hallerde stok değer düşüklüğü karşılığı ayrılır.

TMS/IFRS uygulamalarında GUD'den satış maliyeti düşülerek ölçülen canlı varlıklara verilen teşvikler TMS 41 kapsamında yer alırken, taşıyıcı bitkiler ve maliyet bedelinden birikmiş

amortisman ve değer düşüklüğü karşılığı düşülerek ölçülen canlı varlıklar TMS 20 kapsamında ele alınacaktır. GUD'den satış maliyeti düşülerek ölçülen canlı varlıklara koşulsuz verilen devlet teşviki, alacak durumuna geldiğinde, şartlı olarak verilen devlet teşvikleri ise ilgili koşullar sağlandığında kâr/zarara yansıtılır. TMS 20 kapsamında parasal olmayan teşvikler genel uygulamada varlığın GUD ile bazen de alternatif olarak teşvikin nominal değeri üzerinden kayıtlara alınacaktır. Parasal olmayan devlet teşvikleri ve varlıklara ilişkin teşvikler varlığın defter değerinden indirilebilir veya finansal durum tablosunda ertelenmiş gelir olarak raporlanır. Varlıklara ilişkin teşvikler varlığın faydalı ömrü süresince sistematik olarak ertelenmiş gelir şeklinde kâr/zarara aktarılır veya varlığın defter değerinin hesaplanması sırasında indirilir. Gelirlerle ilişkili teşvikler ise kapsamlı gelir tablosunda ayrı bir kalem olarak veya "Diğer Gelirler" genel başlığı altında raporlanabileceği gibi, ilgili giderlerden düşülerek de raporlanabilir.

BOBİ FRS ve KÜMİ FRS düzenlemelerine göre şartsız teşvikler alındıkları anda, şartlı teşvikler ise belirlenen şartlar sağlandığında kâr/zarara yansıtılacaktır. Diğer taraftan şart yerine getirilmeden alınan teşvik bedelleri şart yerine getirilinceye kadar Finansal Durum Tablosunda "Ertelenmiş (Gelecek Aylara Ait) Gelirler ve Gider Tahakkukları" içerisinde raporlanacaktır.

Çalışmamızda tarımsal faaliyetler konusunda, Ülkemizde yapılan çalışmalardan farklı olarak, MSUGT, VUK ve üç standart setinde yer alan düzenlemeler karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. Ayrıca muhasebe kayıtlarında MSUGT Tekdüzen Hesap Planı ve KGK tarafından yayınlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı kullanılmıştır. Ayrıca tarım işletmelerinin muhasebe sistemi standart setleri ve MSUGT kapsamında bir bütün olarak ele alınmış; tarımsal ürünler ve taşıyıcı bitkilerin stoklara alınmasından sonraki uygulamalara ilişkin detaylı açıklama ve örnekler yer verilememiştir. Gelecekte sadece stoklar kapsamında yer alan tarımsal ürünleri veya maddi duran varlıklar kapsamında yer alan taşıyıcı bitkileri inceleyen detaylı çalışmalar yapılabilir. Yine bir tarım işletmesinin işleyişi sadece bir standart seti doğrultusunda ele alınabilir.

Kaynakça

- 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu. (1961, 12 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 10705). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10705.pdf>
- Aksoylu, S. (2013). Tarımsal faaliyetlerin Türkiye Muhasebe Standardı 41 (TMS 41)'e göre muhasebeleştirilmesi: Gerçeğe uygun değer muhasebesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 39, 65-78.
- Alagöz, A. ve Antepli, A. (2013). Canlı varlıklarda değer tespiti ve muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 6(3), 107-124.
- Arslan, S. (2019). Etlik piliç üretim işletmesinde maliyetlerin tarımsal faaliyetler standardı (TMS 41) çerçevesinde hesaplanması ve muhasebeleştirilmesi. A. V. Can (Ed.), *Proceedings Book of 6th International Congress on Accounting and Finance Research* içinde (ss. 170-183). Niğde.
- Çevik, Z. ve Kırlioğlu, H. (2016). Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 41 tarımsal faaliyetlerin kanatlı hayvan yetiştiriciliği işletmelerinde uygulanması. [ICAFR 16 özel sayı]. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 694-702.
- Demirci, Ş. D. ve İsker, Ö. (2019). Türkiye muhasebe standartlarına göre zeytin yetiştiriciliği işletmelerinde muhasebe uygulamaları. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 2 (21), 282-304.
- Dikmen, B. B. ve Köksal, A. G. (2018). Taşıyıcı bitkilerin TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardı çerçevesinde değerlendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi: Ceviz üretim

- işletmesinde bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 82-96.
- Dikmen, B. B. ve Köksal, A. G. (2019). Tarımsal ürünlerin tekdüzen muhasebe sistemi, TMS 41 ve VUK'a göre muhasebeleştirilmesi: Şeker pancarı üretim işletmesinde bir uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 68(12), 1051-1060.
- Doğan, Z. ve Arslan, S. (2018). Tarımsal Faaliyetler Standardı: TMS 41 çerçevesinde su ürünlerinin muhasebeleştirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 1047-1065.
- Ertaş, F. C., Çidem, İ. ve Çiğdem, R. (2017). Tarımsal teşviklerin TMS 20 ve TMS 41 kapsamında incelenmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 3(19), 577-591.
- Gökgöz, A. ve Temelli, F. (2016). Taşıyıcı bitkilerin Türkiye muhasebe standartları çerçevesinde muhasebeleştirilmesi, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2(4), 142-154.
- Güler, İ. (2018). *BOBİ FRS Uygulaması*. Ankara: Yaklaşım yayıncılık.
- Hacıhasanoğlu, T. ve Ünlü, A. (2017). Canlı varlıkların TMS 41 ve tekdüzen muhasebe sistemine göre muhasebeleştirilmesi: Süt üretim işletmesi uygulaması. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(9), 394-410.
- Karasioğlu, F., Göktürk, İ. E. ve Çetintaş, M. E. (2021). TMS 41 çerçevesinde yumurta tavukçuluğu yapan işletmelerde muhasebeleştirme işlemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 78(20), 590-613.
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2018). Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı. Erişim adresi: https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TFRS/EK2_Finansal%20Raporlama%20Standartlar%C4%B1na%20Uygun%20Hesap%20Plan%C4%B1%20Tasla%C4%9F%C4%B1.pdf
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2019). Küçük ve Mikro İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Taslağı. Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/4105/TurkiyeMuhasebeStandartlar%C4%B1>
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2021). Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı. Erişim Adresi: https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BOB%C4%B0_FRSEK%2002.pdf
- Kaya, U. ve Atasel, O. Y. (2016). Taşıyıcı bitki olarak fındık ağaçlarına ilişkin tarımsal faaliyetlerin Türkiye muhasebe ve finansal raporlama standartlarına göre muhasebeleştirilmesi. K. Çalıyurt (Ed.), *Prof. Dr. Fehmi Yıldız Anısına Muhasebe ve Finansta Güncel Konular* içinde (112-135). Edirne: Trakya Üniversitesi Matbaası.
- Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği Sıra No: 1. (1992, 26 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 21447). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21447_1.pdf
- Okutmuş, E. ve Kural, U. (2015). Bir tarım işletmesinde canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 29(15), 252-281.
- Örten, R., Kaval, H. ve Karapınar, A. (2020). *Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları Uygulama ve Yorumları*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Öztürk, A. ve Ünkaya. (2019). Canlı varlıkların TMS 41 kapsamında tekdüzen hesap planında muhasebeleştirilmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 1(11), 39-65.
- Özulucan, A. ve Deran, A. (2008). 41 nolu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 41), Vergi Usul Kanunu ve tekdüzen hesap planı açısından küçük ve büyükbaş canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi ve değerlendirme işleminde karşılaşılan güçlükler ve çözüm önerileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 1-22.
- Süklüm, N. ve Akdoğan, H. (2016). TMS 41 çerçevesinde büyükbaş canlı varlıkların muhasebeleştirilmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(18), 1-9.
- Şen, İ. K. ve Karagül, A. A. (2014). Yeni bir maddi duran varlık sınıfı olarak taşıyıcı bitkiler: muhasebeleştirme ve ölçme. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 7(3), 27-48.
- Tazegül, A. ve Kahramani, A. (2018). Tekdüzen muhasebe sistemi ve TMS 41 kapsamında büyükbaş hayvanların muhasebe kayıtlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi. *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 235-256.
- TFRS 13 Gerçeğe Uygun Değer Ölçümüne İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı. (2012, 30 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 28513 2. mükerrer). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121230M2-40.htm>
- TMS 2 Stoklar. (2018, 24 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 30430). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180524-15.pdf>
- TMS 16 Maddi Duran Varlıklar. (2019, 15 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 30656 1. mükerrer). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/01/20190115M1-95.pdf>
- TMS 20 Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması. (2005, 1 Kasım). *Resmi Gazete* (Sayı: 25983). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051101-6.htm>
- TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü. (2006, 18 Mart). *Resmi Gazete* (Sayı: 26112). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/03/20060318-5.htm>.
- TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar. (2019, 15 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 30656 1. mükerrer). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/01/20190115M1-100.pdf>
- TMS 41 Tarımsal Faaliyetler*. (2019, 15 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 30656 1. mükerrer). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/01/20190115M1-102.pdf>
- Yavuzarslan, T. ve Özerhan, Y. (2019). TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı kapsamında canlı varlıkların ölçümü ve finansal tablolarda raporlanması-Borsa İstanbul örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1207-1220.
- Yazarkan, H. (2016). Üretim İşletmelerine ait fındık bahçelerine ilişkin mali işlemlerin Türkiye muhasebe standartları (TMS) çerçevesinde muhasebeleştirilmesi: Durak fındık A.Ş. örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi*, 23(2), 409-434.
- Yılmaz, E. (2014). TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı kapsamında büyükbaş canlı varlıkların değerlendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 22, 232-248.

Araştırma Makalesi / Research Article

**BENLİK SAYGISI, MUTLULUK, TEMEL PSİKOLOJİK İHTİYAÇ DOYUMU İLE
SİYASİ PARTİ ÖRGÜTLERİNE BAĞLILIK VE SADAKAT ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN İNCELENMESİ***

**Sedef ZEYREKLİ YAŞI^{1*}
Işıl USTA KARA²**

Öz

Çalışmanın iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki bireylerin mutlulukları ve benlik saygıları ile siyasi parti örgütlerine olan bağlılık ve sadakatleri arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. İkincisi ise siyasi parti örgütlerine olan bağlılık ve sadakatin temel psikolojik ihtiyaç doyumlarına etkisinin incelenmesidir. Bu amaçlar doğrultusunda alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yapılabilmesi için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun 2019.03.14 no'lu kararı ile izin alınmıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan anketler e-anket yoluyla ve yüz yüze uygulanmıştır. Anket; kişisel bilgi formu, siyasi parti örgütsel bağlılık ve sadakat ölçeği, Oxford Mutluluk Ölçeği, benlik saygısı ölçeği ve temel ihtiyaç doyumu ölçeğinden meydana gelmektedir. Araştırmanın örneklemini 462 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırma sonucu elde edilen veriler tanımlayıcı istatistik, doğrulayıcı faktör analizi ve Yapısal Eşitlik Modellemesi ile analiz edilmiştir. Örgütsel bağlılık ile temel ihtiyaç doyumu boyutları arasında, benlik saygısının kendini sevme boyutu ile mutluluk arasında, mutluluk ile örgütsel bağlılık ve sadakat arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Temel ihtiyaç doyumu, Benlik saygısı, Örgütsel bağlılık, Örgütsel sadakat
JEL Kodları: M19, Y90, Z00

**THE INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-ESTEEM,
HAPPINESS, BASIC PSYCHOLOGICAL NEEDS SATISFACTION AND
ORGANIZATIONAL COMMITMENT AND LOYALTY TO POLITICAL PARTIES**

Abstract

This study has two aims. The first is to investigate the relationship between the individuals' happiness and self-esteem and their commitment and loyalty to political party organizations. The second is to investigate the effect of the individuals' commitment and loyalty to political party organizations on their satisfaction with basic psychological needs. Field research has been conducted towards meeting these aims. Permission was obtained with the decision no 2019.03.14 of Trakya University Social Sciences Ethics Committee in order to carry out the research. The questionnaires formed within the scope of the study are conducted through both face-to-face and e-survey. The questionnaire form consists of personal information questions, the scale of organizational commitment and loyalty to political parties, Oxford Happiness Scale, self-esteem scale and the scale of satisfaction of basic psychological needs. The sample size of the study is 462 respondents. The data obtained are analysed with descriptive statistics, confirmatory factor analysis and Structural Equation Model. The results indicate statistical relationships between organizational commitment and satisfaction of basic psychological needs, the self-love dimension of self-esteem and happiness, happiness and organisational commitment, and happiness and organizational loyalty.

Keywords: Happiness, Basic need satisfaction, Self-esteem, Organizational commitment, Organizational loyalty
JEL Codes: M19, Y90, Z0

* Çalışmanın gerçekleştirilmesi için Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 20.03.2019 tarihli 2019.03.14 sayılı kararı ile izin alınmıştır.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Havsa Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-7165-5712

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): sedefyas@trakya.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ORCID: 0000-0003-2527-2961

Başvuru Tarihi (Received):03.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Siyasi partiler bir program etrafında toplanmış, siyasi iktidarı ele geçirmek veya paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar olarak tanımlanabilmektedir (Kapani, 1998, s.160). Siyasi Partiler Kanununda ise siyasi partiler “*Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarda belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar*” (Siyasi Partiler Kanunu, 1983) olarak ifade edilmektedir.

Örgütsel bağlılık kapsamında bir siyasi partiye bağlılık, seçmenin partiyle özdeşleşmesi, üyelik ilişkilerini sürdürme arzusu, mesaj ve uygulamalara karşı olumlu tutumu ve aktif rol alma eğiliminde olması şeklinde ifade edilebilmektedir. Partiye bağlılık ve sadakati yüksek olanların partilerini kolaylıkla değiştirmedikleri belirtilebilmektedir. Ancak 1990’lardan sonra kişilerin partilerine olan bağlılıklarının önemli ölçüde düştüğü ifade edilmektedir (Güllüoğlu ve Güllüoğlu, 2013, s.82-86).

Siyaset ve mutluluk konusunda yapılmış çalışmaların çoğu politik kurumların ve süreçlerin insanların refahını etkileme yollarıyla ilgilenmiş ve dolayısıyla mutluluğu bağımlı değişken olarak ele almışlardır. Bu kapsamda oy verme davranışı ile mutluluk arasında pozitif bir korelasyon bulunmuş ve insanların mutluluk düzeyi arttıkça oy verme eğilimlerinin de arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca mutlu insanların mutlu olmayanlara göre siyasetle ilgilenme olasılığının yüzde 9.3 daha fazla olduğu bulunmuştur. Ancak yine de bireysel ve toplumsal mutluluğun siyasi davranış ve sonuçlar üzerindeki etkileri hakkında çok az şey bilinmektedir (Ward, 2019).

Çalışmada bireylerin mutlulukları ve benlik saygıları ile siyasi parti örgütlerine olan bağlılık ve sadakatleri arasındaki ilişkinin ve siyasi parti örgütlerine olan bağlılık ve sadakatin temel psikolojik ihtiyaç doyumlarına etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Belirlenen amaçlara ulaşabilmek için anket tekniği kullanılarak bir alan araştırması yapılmıştır. Anket çalışmasının gerçekleştirilebilmesi için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu’ndan 2019.03.14 sayılı karar ile gerekli izin alınmıştır. Bu kapsamda ilk olarak incelenen değişkenlere ilişkin kavramsal çerçeve sunulmuştur. Ardından çalışmanın yöntemi ve bulguları açıklanmıştır. Son olarak çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer çalışma sonuçlarından bahsedilmiş ve araştırma sonucunda ulaşılan sonuçlar sunulmuştur. İlgili yazında çalışmanın değişkenleri olan benlik saygısı, mutluluk, temel psikolojik ihtiyaç doyumunu ile siyasi parti örgütlerine bağlılık ve sadakat arasındaki ilişkinin bir arada incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde çalışmanın temel kavramları olan örgütsel bağlılık, örgütsel sadakat, benlik saygısı, temel ihtiyaç doyumunu ve mutluluk kısaca açıklanmıştır.

1.1.Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, genel olarak, bireyin çalıştığı örgütle ilişkisini karakterize eden ve örgütte kalma niyetine etkileri olan psikolojik bir durum olarak ifade edilebilmektedir (Allen ve Meyer, 2000, s.286). Örgütsel bağlılık kişilerin örgütlerini iyileştirmek için çok çalışma istekliliği, örgütten ayrılma konusunda isteksizlik ve işverenleri için çalışmaktan duyulan sadakat veya gurur gibi örgütte kalmaya devam etme kararı için çıkarımları olan, bireyi örgüte bağlayan psikolojik durum olarak tanımlanabilmektedir. Örgütsel bağlılık kişinin belirli bir örgütle ve onun hedefleriyle özdeşleşme derecesini ifade etmektedir (Pandey ve Khare, 2012, s.95-96). Ayrıca örgütsel bağlılık kişilere hem buldukları örgüt hem de kendileri için fayda sağlayacak

şekilde hareket etme isteklerini, enerjilerini ve bağlılıklarını ifade eden bir tutum olarak görülmektedir (Jamroch, Barreda ve Kageyama, 2020, s.3-4).

Meyer ve Allen (1991, s.61) bağlılığın psikolojik bir durum olarak arzu (duygusal bağlılık), ihtiyaç (devamlılık bağlılığı) ve örgütte çalışmayı sürdürme yükümlülüğü (normatif bağlılık) olmak üzere üç ayrılabilir bileşenin olduğunu savunmaktadırlar. Bu modele göre duygusal bağlılık örgüte hissi bağlılığı, özdeşleşmeyi ve örgüte dahil olmayı; devamlılık bağlılığı örgütten ayrılmamanın maliyetlerini bilmeyi ve normatif bağlılık işe devam etme zorunluluğu hissini ifade etmektedir (Kondratuk, Hausdorf, Korabik ve Rosin, 2004, s.334).

1.2.Örgütsel Sadakat

Sadakat, bir kişinin başka bir kişi veya bir grup, bir görev veya belirli bir nesneye bağlılığını ifade etmektedir. Örgütsel sadakat ise kişinin örgütte kalma istekliliği, örgütün başarısını istemesi ve bu örgütte çalışmanın kendisi için en iyi seçenek olduğuna inanması olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca örgütsel sadakat alternatif iş imkanlarına ve daha iyi koşullara rağmen örgütte çalışmaya devam etme arzusu olarak ifade edilebilmektedir. Örgütsel bağlılığın bir tezahürü olan örgütsel sadakat kişinin örgütle özdeşleşmesinin ve katılımının gücünü göstermektedir. Bu kapsamda kuruluşun hedef ve değerlerine güçlü bir inanç ile kabul, örgüt adına önemli ölçüde çaba gösterme istekliliği ve örgütteki üyeliğini sürdürme arzusu örgütsel sadakat davranışları arasında sayılabilmektedir (Arqawi, Al hila, Abu Naser ve Al Shobaki, 2018, s.2-3; Pandey ve Khare, 2012, s.26-30).

Örgütsel sadakat örgütü diğer insanlara tanıtmayı, onu dış tehditlere karşı korumayı ve savunmayı, olumsuz koşullar altında bile ona bağlı kalmayı gerektirmektedir. Örgütsel sadakat davranışı rol dışı bir davranış olarak görülmekte ve örgütsel vatandaşlık davranışı olarak kabul edilmektedir (Jauhari ve Singh, 2013, s.264-265). Birey için tam bir inanç durumunu yansıttığından örgütsel sadakatin gerçekleşmesi uzun zaman alabilmekte kişisel nitelikler, örgütsel faktörler ve çevresel koşullar örgütsel sadakati etkileyebilmektedir (Arqawi ve diğerleri, 2018, s.3).

1.3.Benlik Saygısı

Benlik saygısı kendini kabul etme, iyilik, öz saygı veya genel olarak yeterlilik duygusu olarak tanımlanabilmektedir (Lyubomirsky, Tkach ve Dimattea, 2006, s.366). Ayrıca benlik saygısı kişinin kendisine karşı olumlu ya da olumsuz tutumu olarak ifade edilebilmektedir. Benlik saygısının, maaş, eğitim, fiziksel sağlık ve medeni durum gibi diğer değişkenleri aşarak yaşam doyumunun en güçlü yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar bulunmaktadır (Granjo, Silva ve Peixoto, 2021).

Hayata karşı olumlu bir tutumun temel taşı olan benlik saygısı kişinin nasıl düşündüğünü, hareket ettiğini ve hatta diğer insanlarla nasıl ilişki kurduğunu etkilemektedir. Benlik saygısı yüksek olanların psikolojik olarak mutlu ve sağlıklı oldukları varsayılmaktadır. Ayrıca yüksek benlik saygısına sahip olanların kendilerini iyi hissettikleri, olumsuz geri bildirimlerle etkili bir şekilde başa çıktıkları ve insanların kendilerine değer verdiklerine ve saygı duyduklarına inandıkları bir sosyal dünyada yaşadıkları belirtilebilir (Bruce ve Larweh, 2017, s.33).

Benlik saygısı gelişim sürecinin erken dönemlerinde oluşmaktadır (Lyubomirsky ve diğerleri, 2006, s.366). Genç ve orta yetişkinlik döneminde artarak yaklaşık 60 yaş civarında en üst seviyeye ulaşmakta ilerleyen yaşlarda ise azalmaktadır (Butkovic, Tomas, Spanic, Vukasovic Hlupic ve Bratko, 2020, s.782). Benlik saygısının oluşmasında ve geliştirilmesinde önemli değişkenlerden biri kişinin doğduğu andan itibaren gereksinim duyduğu temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasıdır (Khosravi ve Mohanan, 2020, s.390).

1.4. Temel Psikolojik İhtiyaç Doyumu

Temel psikolojik ihtiyaç doyumu teorisi, temel psikolojik ihtiyaçlar kavramına ve bunların psikolojik sağlık ve esenlikle ilişkisine odaklanmaktadır. Teoriye göre ihtiyaçlar, bir canlının büyümesi, bütünlüğü ve sağlığı için gerekli olan besinler olarak tanımlanmaktadır (Lombas ve Esteban, 2018, s.1306). İnsanların temel ihtiyaçları birçok bilim insanı tarafından incelenmiştir. Bazı araştırmalara göre bu ihtiyaçlar insanın doğasında bulunmakta ve doğuştan gelmekte, bazılarına göre ise zamanla öğrenilmekte ve psikolojik olarak belirlenmektedir. Diğer bazı araştırmalar ise bu iki görüşü de kapsamaktadır. Öz belirleme kuramı ihtiyaçları; doğuştan gelen, psikolojik yönü olan ve iyi oluş için önemli bir unsur olarak tanımlamaktadır (Johnson ve Finney, 2010, s.280). Teoriye göre, özerklik, yeterlilik ve ilişki kurma insanların doğuştan gelen psikolojik ihtiyaçları olarak belirtilmektedir. Bu psikolojik ihtiyaçların besin olarak adlandırıldığı teoride ihtiyaçlar karşılanmadığında sağlıklı bir durumla karşılaşılabileceği ifade edilmektedir (Deci ve Ryan, 2000, s.227-232).

Kişiler doğuştan gelen bu üç psikolojik ihtiyacın tatminini sağlamaya çalışmaktadırlar. Özerklik ihtiyacı, bireylerin kendi eylemlerini yönetme ve kendi kendine örgütlenme, özgür ve sorumlu hissetme ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Yeterlilik ihtiyacı, bireylerin çevreleriyle etkin bir şekilde etkileşimde bulunma derecesi olarak tanımlanmaktadır. İlişki kurma ihtiyacı ise, bireylerin ne dereceye kadar başkalarına güvenli bir aidiyet ve bağlılık duygusu hissettiğini ifade etmektedir (Garn, McCaughtry, Martin, Shen ve Fahlman, 2012, s.315; Vanhove-Meriaux, Martinent ve Ferrand, 2017, s.470).

Temel psikolojik ihtiyaç doyumunun kişilerin ruh sağlığı ve mutluluğu üzerinde etkisi bulunmaktadır. İnsanlar finansal başarı, popülerlik gibi dışsal motivasyonlara yönelip temel psikolojik ihtiyaçlarının içsel tatminini görmezden geldiklerinde psikolojik sorunlar yaşayabilmektedirler (Wang, Jiang ve Song, 2017, s.313). Temel psikolojik ihtiyaçlar içsel motivasyonun ve içselleştirmenin besin kaynağı olarak belirtilmektedir. Özerkliğin ve yeterliliğin içsel motivasyon ve içselleştirme, ilişki kurma ihtiyacının ise içselleştirme için önemli olduğu ifade edilmektedir (Gagne ve Deci, 2005, s.336-337). Temel psikolojik ihtiyaç doyumunun cinsiyet ve etnik köken gibi çeşitli demografik değişkenler arasında farklılık göstermediği çünkü ihtiyaçların evrensel olduğu kabul edilmektedir (Garn ve diğerleri, 2012, s.316; Vanhove-Meriaux ve diğerleri, 2017, s.470). Ayrıca psikolojik iyilik halinin gerçekleşmesi için özerklik, yeterlilik ve ilişki kurma ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bu ihtiyaçlardan biri bile karşılanmadığında psikolojik sağlık zarar görebilmektedir (Johnston ve Finney, 2010, s.280).

1.5. Mutluluk

Mutluluğun insanlar için farklı tanımları olsa da hayatın doyurucu, anlamlı ve hoş olduğu konusunda yaygın ve kalıcı bir his anlamına geldiği genellikle kabul edilmektedir (Lyubomirsky ve diğerleri, 2006, s.365). Ayrıca mutluluğun bireyin yaşam kalitesini olumlu bir şekilde değerlendirme derecesi olduğu dolayısıyla yaşam doyumu olarak da adlandırılabilir (Veenhoven, 1991, s.2). Bu kapsamda mutluluk yaşam kalitesinin görünen göstergelerinden biridir. Zihinsel ve fiziksel sağlık göstergeleriyle birlikte kişinin ne kadar iyi geliştiğini ve yaşadığı hayatı ne kadar sevdiğini göstermektedir (Veenhoven, 1997).

Duyusal iyi oluş, üzüntü ve depresyondan kaçınma ile mutluluk, neşe ve sevinç gibi olumlu duyguları ve ruh halini temsil etmektedir (Steptoe, 2019, s.341). Bu kapsamda mutluluğun genellikle “olumlu duyguların veya neşenin sıklığı ve derecesi”, “depresyon veya kaygı gibi olumsuz duyguların yokluğu” ve “ortalama memnuniyet düzeyi” olmak üzere üç ana bileşenden oluştuğu kabul edilmektedir (Stewart, Watson, Clark, Ebmeier ve Deary, 2010, s.845). Mutluluğu etkileyen faktörler ise genetik, eğitim, sosyo-ekonomik durum, sosyal ilişkiler, zaman

kullanımı ve aktiviteler, strese maruz kalma, medeni hal, aile ve kişilik olarak sıralanabilir (Steptoe, 2019, s.342).

Mutluluğun nedenlerine ve onu üreten psikolojik süreçlere olan ilgi neticesinde mutluluğu ölçmeyi amaçlayan birçok ölçek geliştirilmiştir. Oxford mutluluk ölçeği 1980'lerin sonlarında Oxford Üniversitesi deneysel psikoloji bölümünde kurum içi kullanım için geniş bir kişisel mutluluk ölçüsü olarak tasarlanmış ve 1990'lı yıllardan sonra birçok farklı ülkede ve çalışmada kullanılmıştır (Hills ve Argyle, 2002, s.1073).

1.6. Kavramlar ile ilgili Yapılmış Çalışmalar

Çalışma kapsamında belirlenen değişkenlerin tümünü birlikte inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak bazı kavramların birbiri ile ilişkileri farklı örneklemeler üzerinde incelenmiştir. İlgili yazın taraması sonucunda temel ihtiyaç doyumu ile bağlılık, benlik saygısı ve mutluluk kavramlarının ayrı ayrı incelendiği tespit edilmiştir.

Granjo, Silva ve Peixoto (2021) tarafından öğretmenler üzerinde yapılan çalışmada temel ihtiyaç doyumu ile okula ve mesleğe bağlılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada, öğretmenlerin temel psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasında kritik bir boyut olarak özerkliğin okula duygusal bağlılıkla kuvvetli ilişkileri olduğu belirtilmiştir. Bruce ve Larweh (2017) Ganalı mahkumlar üzerine yaptıkları çalışmada benlik saygısı ile temel psikolojik ihtiyaç doyumu arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Heppner, Kernis, Nezek, Foster, Lakey ve Goldman (2008)'in çalışmalarında temel psikolojik ihtiyaç doyumunun alt boyutlarını oluşturan özerklik, yetkinlik ve ilişki kurma ihtiyaçları ile günlük benlik saygısı arasında pozitif yönlü ve kuvvetli bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Khosravi ve Mohanan (2020) tarafından öğrenciler üzerinde yapılan araştırma, ihtiyaçları yüksek düzeyde karşılanan öğrencilerin yüksek seviyede benlik saygısına sahip olduklarını göstermiştir. Çalışmalar doğrultusunda temel psikolojik ihtiyaç doyumu ile benlik saygısı arasında aynı yönlü ve kuvvetli bir ilişki olduğu söylenebilir. Sapmaz, Doğan, Sapmaz, Temizel ve Tel (2012)'in Sakarya Üniversitesi öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada ise mutluluk ile temel psikolojik ihtiyaç doyumu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu ve yetkinlik ihtiyacının mutluluğun en iyi yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca mutluluk ile temel ihtiyaç doyumunun alt boyutları arasında kuvvetli bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu başlık altında araştırmanın amacı, örnekleme, veri toplamada kullanılan ölçme araçları ve verilerin analiz yöntemleri açıklanmaktadır.

2.1.Araştırmanın Amacı, Örnekleme ve Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışmanın iki amacı bulunmaktadır. Amaçlardan ilki bireylerin mutlulukları ve benlik saygıları ile siyasi parti örgütlerine olan bağlılık ve sadakatleri arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Çalışmanın ikinci amacı kişilerin siyasi parti örgütlerine olan bağlılıklarının ve sadakatlerinin temel psikolojik ihtiyaç doyumlarına etkisinin incelenmesidir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmanın temel soruları “Benlik saygısı ve mutluluk ile siyasi partilere örgütsel bağlılık ve sadakat arasında bir ilişki var mıdır?” “Siyasi partilere örgütsel bağlılık ve sadakat ile temel ihtiyaç doyumu arasında bir ilişki var mıdır?” şeklinde sıralanabilir.

Çalışma kapsamında alan araştırmasının yapılabilmesi için Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 2019.03.14 sayılı karar ile izin alınmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'deki seçmenler oluşturmaktadır. Çalışmanın yapıldığı yıl olan 2019'da Yüksek Seçim Kurulu'nun 31 Mart 2019 Mahalli İdareler seçimi istatistiklerine göre seçmen sayısı 57.058.636'dır (YSK, 2019). Çalışmanın örnekleme yüzde 95 güven düzeyi ve yüzde 5 hata payında en az 385 olmalıdır (Raosoft, 2021). Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi seçilmiş ve ankete katılmayı kabul eden herkes örnekleme dahil edilmiştir. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanıldığından elde edilen sonuçların tüm evreni temsil etme gücü yüksek olmayabilir.

Araştırmada e-anket ve yüz yüze anket tekniği tercih edilmiştir. E-anketler facebook, instagram, whatsapp gibi sosyal medya uygulamaları ile, yüz yüze anketler anketörler aracılığı ile elde edilmiştir. Anket çalışmasına 462 kişi katılmış olup örneklem yeterli büyüklüktedir.

2.2. Araştırmada Kullanılan Ölçme Araçları

Araştırmada kullanılan anket beş bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemek amacı ile beş sorudan oluşan kişisel bilgi formu bulunmaktadır. Diğer bölümlerde sırasıyla örgütsel bağlılık ve sadakat ölçeği, temel ihtiyaç doyumu ölçeği, benlik saygısı ve Oxford mutluluk ölçeği yer almaktadır.

Bağlılık ve sadakat ölçeği: Bağlılık ve sadakat ölçeği Uygur ve Koç (2010) tarafından oluşturulan ve siyasi parti seçmenlerine uygulanan bir ölçektir. Ölçek 20 ifade ve iki boyuttan oluşmaktadır. İlgili çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0.96 olarak belirlenmiştir.

Temel ihtiyaç doyumu ölçeği: Temel ihtiyaç doyumu ölçeği 21 ifadeden ve üç boyuttan oluşmakta olup yedili likert tarzındadır. Ölçek Deci ve Ryan (1991) tarafından geliştirilmiş olup Bacanlı ve Cihangir Çankaya (2003), ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. İlgili çalışmada Cronbach Alfa katsayıları 0.71, 0.60 ve 0.74 olarak bulunmuştur (Cihangir Çankaya, 2009, s.25). Bu çalışmada kullanılan ölçek için Johnston ve Finney (2010) ile İlhan (2009)'ın çalışmalarından yararlanılmıştır. İlhan'ın (2009) çalışmasında ilgili ölçeğin Cronbach Alfa katsayıları özerklik alt boyutu için 0.82, yeterlilik için 0.80 ve ilişki kurma alt boyutu için 0.81 olarak belirlenmiştir.

Benlik saygısı ölçeği: Benlik saygısı ölçeği Tafarodi ve Swann (2001) tarafından oluşturulmuş 16 ifadeli ve iki boyuttan oluşan beşli likert tarzında bir ölçektir. Tarafodi ve Swann (2001), yaptıkları çalışmada iki alt boyutun güvenilirliklerini kadın ve erkek düzeyinde incelemiştir. Kendini sevme boyutunun Cronbach Alfa katsayısı kadınlarda 0.83, erkeklerde 0.90; öz yeterlilik boyutunun ise kadınlar için 0.83 ve erkekler açısından 0.82 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Doğan (2011) tarafından yapılmıştır. İlgili çalışmada Cronbach Alfa katsayıları kendini sevme boyutu için 0.83, öz yeterlilik boyutu için 0.74 olarak belirlenmiştir.

Oxford mutluluk ölçeği: Oxford mutluluk ölçeğinin orijinal versiyonu 29 ifadeden oluşan ve altılı derecelendirmeli bir ölçektir. Hills ve Argle (2002) çalışmalarında, ölçeğin tek boyutlu ve sekiz ifadeli kısa versiyonunu oluşturmuşlardır. Oxford Mutluluk ölçeğinin kısa versiyonunun Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Doğan ve Çötök (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmada madde toplam korelasyonu değerlendirilmesinde temsil gücünün yeterli olmadığı belirlenen bir madde ölçekten çıkarılmış ve ölçek yedi ifadeli, beşli derecelendirmeli olarak değerlendirilmiştir. İlgili çalışmada ölçeğin iç tutarlığı 0.74 ve test tekrar güvenilirlik katsayısı 0.85 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0.77 düzeyindedir.

2.3. Verilerin Analizi

Anket çalışması ile elde edilen veriler SPSS 22 ve AMOS 24 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirleyebilmek amacı ile tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçekleri ve boyutlarını doğrulayabilmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında kullanılan değişkenler arasındaki ilişkileri belirleyebilmek amacıyla ise modeller oluşturulmuş ve oluşturulan modeller yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile test edilmiştir.

3. Bulgular

Çalışmanın katılımcılarına ait sosyo-demografik özellikler Tablo 1.'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

Cinsiyet	%	Meslek	%
Kadın	56.5	Çalışmıyor	56.1
Erkek	43.5	Memur	3.5
		İşçi	8.0
Eğitim		Esnaf	2.6
İlköğretim	6.3	Serbest meslek	1.9
Lise	23.4	Tacir	0.2
Ön lisans	9.3	Çiftçi	0.6
Lisans	54.5	Diğer	27.1
Yüksek lisans	6.5	Siyasi Parti Üyeliği Durumu	
Desteklenen Siyasi Parti		Kadın kolları	0.4
AKP	10.0	Gençlik kolları	3.9
CHP	34.6	İl/ilçe örgütü	1.3
MHP	3.9	Diğer	6.5
İYİ Parti	1.9	Üyelik yok	87.9
SP	0.4		
HDP	1.9		
Belirtmek istemiyor	47.2		

Katılımcıların yüzde 56.5'i kadın yüzde 43.5'i ise erkektir. Ankete katılanların büyük çoğunluğunun lisans mezunu olduğu görülmektedir. Çalışma durumu açısından değerlendirilirse katılımcıların yüzde 56.1'inin çalışma yaşamında olmadığı ve yüzde 27.1'inin ise diğer seçeneğini işaretlediği tespit edilmiştir. Katılımcıların yüzde 47.2'si destekledikleri partiyi belirtmek istemediklerini ifade ederken, büyük bir çoğunluğunun parti üyeliği olmadığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin faktör yapılarını doğrulamak amacı ile birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uygulaması tercih edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilirken gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki ikili ilişkilerin $p < 0.05$ olması, regresyon ağırlıkları (tahminler/estimates), ölçeğin güvenilirliği ve uyum indeksleri eş zamanlı kontrol edilmiştir. Analiz sırasında modifikasyon indeksleri uygulanmış ve uyum indekslerinin kabul edilebilir olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Örgütsel bağlılık ve sadakat ölçeği, doğrulayıcı faktör analizinde faktör yükleri oldukça düşük olan sadakat boyutunu temsil eden iki ifade çıkarıldıktan sonra iki boyutlu olarak doğrulanmıştır. Analiz sonucunda standardize edilmiş tahmin sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenen modelin uyum indekslerinin ($\chi^2/df=3.919$ GFI=0.895 CFI= 0.951 NFI=0.936 RMSEA= 0.08) kabul edilebilir bir uyum (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012; Dehon, Weems, Stickle, Costa ve Berman, 2005; Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Meydan ve Şeşen, 2011) içinde olduğu söylenebilir.

Mutluluk ölçeğinde yer alan ifadelerden birinin gizil değişken mutluluğa olan yol katsayısının anlamsız olduğu ($p > 0.05$) görülmüş ve analiz dışı bırakılmıştır. DFA sonucunda mutluluk ölçeği altı ifadeli ve tek boyutlu olarak doğrulanmıştır. Modelin uyum indeksleri incelendiğinde ($\chi^2/df=3.733$ GFI=0.975 CFI= 0.972 NFI=0.963 RMSEA= 0.07) iyi bir uyum içinde bulunduğu (Çokluk ve diğerleri, 2012; Dehon ve diğerleri, 2005; Hooper ve diğerleri, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Meydan ve Şeşen, 2011) ve standardize edilmiş tahmin sonuçlarına göre modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür.

Temel ihtiyaç doyumu ölçeği DFA sonucunda on altı ifadeli ve özerklik, yeterlilik ve ilişki kurma ihtiyaçları olmak üzere üç boyutlu olarak doğrulanmıştır. Ölçekte yer alan iki ifade, p değerlerinin 0.05'ten büyük olması nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır. Modelin uyum indekslerinin ($\chi^2/df=3.157$ GFI=0.938 CFI= 0.897 NFI=0.858 RMSEA= 0.07) kabul edilebilir bir uyum sağladığı (Çokluk ve diğerleri, 2012; Dehon ve diğerleri, 2005; Hooper ve diğerleri, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Meydan ve Şeşen, 2011) ve modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Kendini sevme ve öz yeterlilik olmak üzere iki boyuttan oluşan benlik saygısı ölçeği doğrulayıcı faktör analizi ile tek boyut olarak doğrulanmıştır. Öz yeterliliği temsil eden gizil değişkenlerin p değerlerinin 0.05'ten büyük olduğu görülmüştür. Benlik saygısı ölçeğinin öz yeterlilik boyutunu oluşturan ifadelerin net olarak anlaşılamadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışma kapsamında benlik saygısı, kendini sevme ifadelerinden oluşan tek boyutlu bir ölçek olarak kullanılmıştır. DFA sonucuna göre; modelin istatistiksel olarak anlamlı ve uyum indekslerinin ($\chi^2/df=2.225$ GFI=0.982 CFI=0.984 NFI=0.987 RMSEA= 0.05) iyi düzeyde (Çokluk ve diğerleri, 2012; Dehon ve diğerleri, 2005; Hooper ve diğerleri, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Meydan ve Şeşen, 2011) olduğu görülmektedir.

Faktör analizi sonucu elde edilen ölçek faktör boyutlarının güvenilirliğinin belirlenmesinde Cronbach Alfa Katsayısı (α) kullanılmıştır. Faktörlere ait Cronbach Alfa katsayıları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: *Araştırmada Kullanılan Ölçek Boyutlarının Güvenilirlik Analizi Sonuçları*

Ölçek Boyutları	Cronbach Alfa Katsayıları
Örgütsel bağlılık	0.958
Örgütsel sadakat	0.942
Özerklik	0.721
Yeterlilik	0.650
İlişki ihtiyacı	0.604
Kendini sevme	0.918
Mutluluk	0.822

Tablo 2'e göre; örgütsel bağlılık, örgütsel sadakat, kendini sevme ve mutluluk boyutlarının ($0.60 \leq \alpha < 0.80$) yüksek derecede güvenilir olduğu, özerklik, yeterlilik ve ilişki kurma ihtiyacı boyutlarının ise ($0.80 \leq \alpha \leq 1$) oldukça güvenilir olduğu söylenebilir (Lorcu, 2020, s.201).

Faktör analizleri sonucu doğrulanmış boyutlara göre aşağıda verilen hipotezler sınanmıştır.

H₁: Kendini sevme ile siyasi partilere olan örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Kendini sevme ile siyasi partilere olan örgütsel sadakat arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Kendini sevme ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Mutluluk, kendini sevme ile siyasi partilere olan örgütsel bağlılık arasında aracılık etkisine sahiptir.

H₅: Mutluluk, kendini sevme ile siyasi partilere olan örgütsel sadakat arasında aracılık etkisine sahiptir.

H₆: Mutluluk ile siyasi partilere olan örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₇: Mutluluk ile siyasi partilere olan örgütsel sadakat arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₈: Siyasi partilere olan örgütsel bağlılığın özerklik ihtiyacı ile anlamlı bir ilişkisi vardır.

H₉: Siyasi partilere olan örgütsel bağlılığın yeterlilik ihtiyacı ile anlamlı bir ilişkisi vardır.

H₁₀: Siyasi partilere olan örgütsel bağlılığın ilişki kurma ihtiyacı ile anlamlı bir ilişkisi vardır.

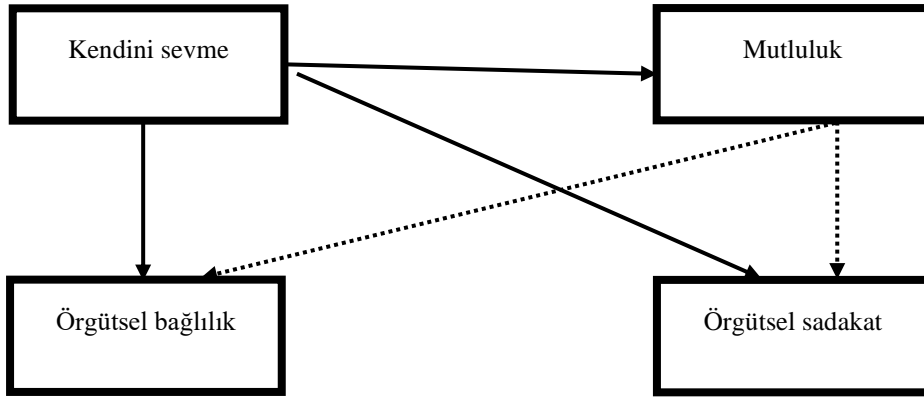
H₁₁: Siyasi partilere olan örgütsel sadakatin özerklik ihtiyacı ile anlamlı bir ilişkisi vardır.

H₁₂: Siyasi partilere olan örgütsel sadakatin yeterlilik ihtiyacı ile anlamlı bir ilişkisi vardır.

H₁₃: Siyasi partilere olan örgütsel sadakatin ilişki kurma ihtiyacı ile anlamlı bir ilişkisi vardır.

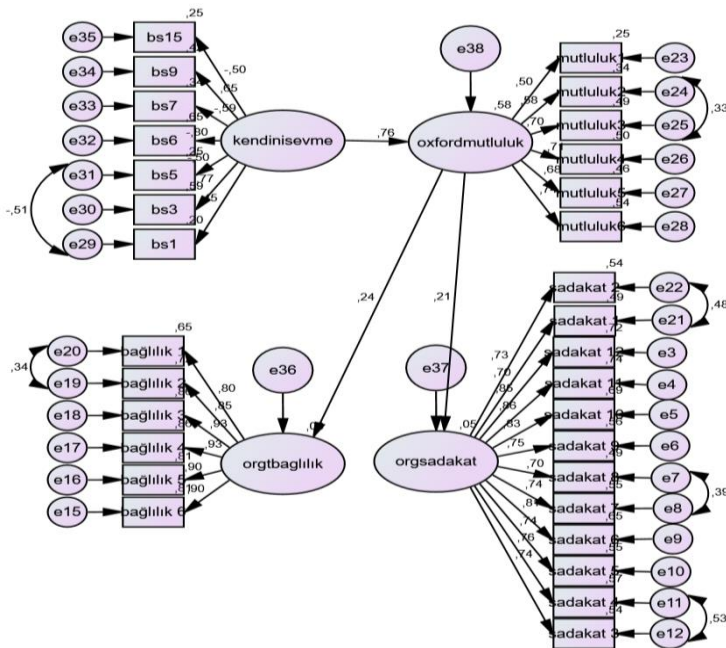
Değişkenler arası ilişkileri belirleyebilmek amacı ile modeller oluşturulmuş ve oluşturulan modeller Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yardımıyla test edilmiştir. Kendini sevme ve mutluluk ile örgütsel bağlılık ve sadakat arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için oluşturulan kavramsal model Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Kavramsal Model I

Kendini sevme ve mutluluk ile örgütsel bağlılık ve sadakat arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek amacıyla oluşturulan ve analiz edilen yapısal eşitlik modeli Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli I

Şekil 2’de yer alan modelde kendini sevme değişkeninden örgütsel bağlılık ve sadakate çizilen yolların istatistiksel olarak anlamsız ($p>0.05$) olduğu belirlenmiştir. Kendini sevme ile mutluluk arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı ($p<0.05$) olduğu görülmüştür. Anlamsız bir yolun çıkarılması diğer yolların anlamlılığını etkileyebileceği için yollar teker teker çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir. Yapısal Eşitlik I modeline ait uyum indeksi değerleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Yapısal Eşitlik Modeli I Uyum İndeksi Değerleri

	χ^2/df	GFI	CFI	NFI	RMSEA
	3.33	0.860	0.903	0.870	0.07
Referanslar:	Çokluk ve diğerleri, 2012; Dehon ve diğerleri, 2005; Hooper ve diğerleri, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Meydan ve Şeşen, 2011				

Modifikasyon indeksleri uygulanan modelde, uyum indeksleri modelin kabul edilebilir bir düzeyde uyum gösterdiğini işaret etmektedir. Uyum indeksleri kabul edilebilir düzeyde olduktan sonra değişkenler arası regresyon katsayıları ile doğrudan, dolaylı ve toplam etkiler incelenmiştir.

Kendini sevme ile mutluluk arasında aynı yönlü ve yüksek düzeyde (0.76) bir ilişki bulunmaktadır. Bu doğrultuda H_3 kabul edilmiş, H_1 ve H_2 hipotezleri reddedilmiştir. Mutluluk ile örgütsel bağlılık arasında aynı yönlü, düşük düzeyde (0.24), mutluluk ile sadakat arasında aynı yönlü düşük düzeyde (0.21) bir ilişki olduğu görülmekte olup H_6 ve H_7 hipotezleri doğrulanmıştır. Bu kapsamda mutlu kişilerin destekledikleri siyasi partilere bağlılıklarının ve sadakatlerinin daha yüksek olabileceği söylenebilir.

Tablo 4: Standardize Edilmiş Toplam Etkiler

	Kendini Sevme	Mutluluk	Örgütsel Bağlılık	Örgütsel Sadakat
Mutluluk	.761	.000	.000	.000
Örgütsel Bağlılık	.180	.240	.000	.000
Örgütsel Sadakat	.162	.212	.000	.000

Tablo 5: Standardize Edilmiş Dolaylı Etkiler

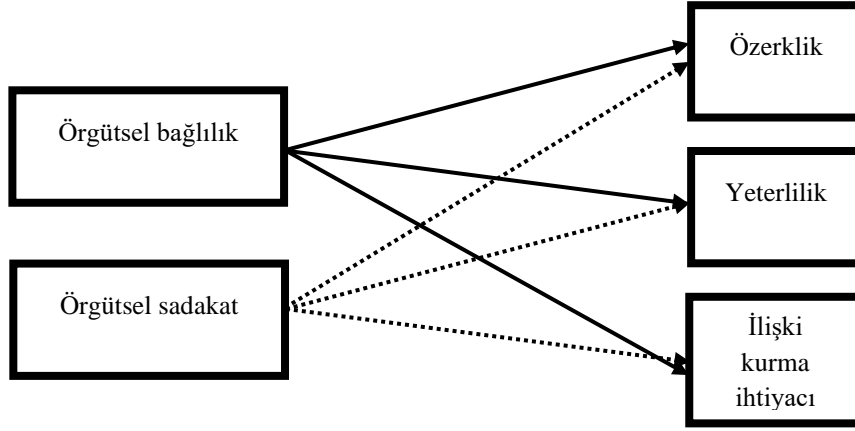
	Kendini Sevme	Mutluluk	Örgütsel Bağlılık	Örgütsel Sadakat
Mutluluk	.000	.000	.000	.000
Örgütsel Bağlılık	.180	.000	.000	.000
Örgütsel Sadakat	.162	.000	.000	.000

Yapısal Eşitlik Modeli I’ de yer alan bağımsız gizil değişkenler ile bağımlı gizil değişkenler arası toplam ve dolaylı etkiler Tablo 4 ve Tablo 5’ te yer almaktadır. Tablolar incelendiğinde; kendini sevme değişkeninin siyasi parti örgütüne bağlılık ve sadakat üzerinde dolaylı etkisi olduğu görülmektedir. Kendini sevmenin siyasi parti örgütüne bağlılık üzerine etkisi 0.18, sadakat üzerine etkisi 0.16 olup dolaylı olarak mutluluk aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Mutluluk değişkeninin bir aracılık etkisi olmasından dolayı H_4 ve H_5 kabul edilmiştir. Ayrıca mutluluk aracı değişkeni eklendikten sonra kendini sevme bağımsız değişkeni ile siyasi parti örgütüne bağlılık ve sadakat bağımlı değişkenleri arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamsız duruma geldiği görülmektedir. Tam aracılık durumunda aracı değişken modele eklendiğinde bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkinin zayıflaması ya da istatistiksel olarak anlamsız duruma gelmesi beklenmekte, kısmi aracılık durumunda ise bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişki anlamlılığını sürdürmektedir (Yılmaz ve İlhan Dalbudak, 2018, s.531). Dolayısıyla mutluluk değişkeninin tam aracılık etkisi olduğu söylenebilir.

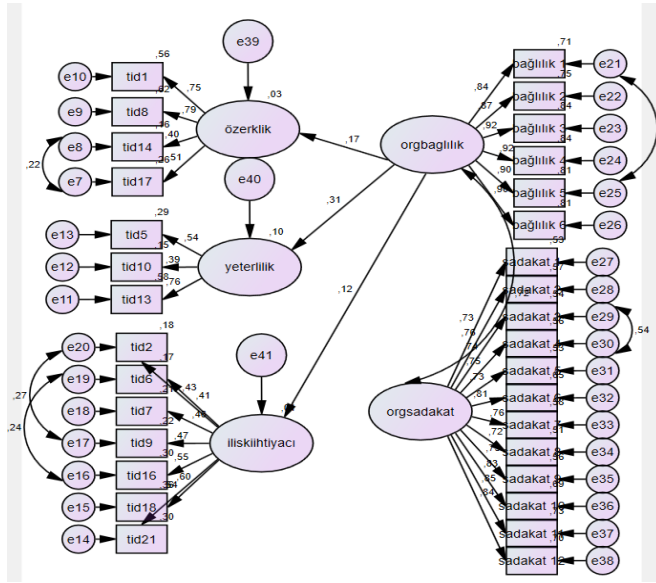
Siyasi parti örgütlerine bağlılık ve sadakatin bireylerin temel ihtiyaç doyumu boyutlarına etkisi olup olmadığını belirlemek amacı ile kurulan kavramsal model Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Kavramsal Model II

Kavramsal model II’ye göre kurulan yapısal eşitlik modeli Şekil 3’te yer almaktadır.

Şekil 3: Yapısal Eşitlik Modeli II

Yapısal eşitlik modeli II’de görüldüğü üzere örgütsel sadakat boyutundan özerklik, yeterlilik ve ilişki kurma ihtiyacı değişkenlerine çizilen yolların anlamsız olduğu ($p>0.05$) belirlenmiştir. Anlamsız yollar teker teker çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir. Tüm yollar anlamlı kalınca çıkarılıp modifikasyon indeksleri uygulandıktan sonra oluşan modelin uyum indeksleri Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: Yapısal Eşitlik Modeli II Uyum İndeksi Değerleri

	χ^2/df	GFI	CFI	NFI	RMSEA
	3.66	0.877	0.861	0.822	0.07
Referanslar:	Çokluk ve diğerleri, 2012; Dehon ve diğerleri, 2005; Hooper ve diğerleri, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Meydan ve Şeşen, 2011				

Modelin uyum indekslerinin kabul edilebilir bir düzeyde uyum gösterdiği belirtilebilir. Uyum indeksleri kabul edilebilir düzeyde olduktan sonra değişkenler arası regresyon katsayıları incelenmiştir. Siyasi partiye örgütsel bağlılık ile özerklik (0.17), yeterlilik (0.31), ilişki kurma ihtiyacı (0.12) arasında istatistiksel olarak anlamlı ve aynı yönlü ilişki olduğu bulgulanmıştır. Analiz sonucunda örgütsel sadakat ile temel ihtiyaç doyumu boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda H₁₁, H₁₂, H₁₃ reddedilmiş, H₈, H₉, H₁₀ kabul edilmiştir.

4. Tartışma

Çalışma kapsamında benlik saygısı ve mutluluk ile siyasi partilere olan örgütsel bağlılık ve sadakat arasındaki ilişki incelenmiş olup ilgili yazında farklı gruplar üstünde benlik saygısı ile mutluluk arasındaki ilişkinin ele alındığı görülmüştür. Yapılan araştırmalarda Oxford mutluluk ölçeği ile benlik saygısı arasında güçlü pozitif ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Hills ve Argyle, 2002, s.1077). Benlik saygısının mutlulukla yakından ilişkili olduğu hatta mutluluğun bir bileşeni olarak düşünülebileceği belirtilmektedir (Cheng ve Furnham, 2003, s.923). Ayrıca benlik saygısının gençlerin mutluluğunda hem doğrudan hem de aracı değişken olarak etkili olduğu tespit edilmiştir (Furnham ve Cheng, 2000, s.463). Totan, Ercan ve Öztürk (2019, s.30), yaptıkları çalışmada benlik saygısı ve mutluluk arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu bulgulamışlardır. Benzer şekilde Arslan ve Bektaş (2020, s.110), üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada benlik saygısının mutluluğu pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla farklı örneklerdeki araştırma sonuçları ile çalışmanın sonuçları arasında benzerlik olduğu görülmektedir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda benlik saygısının mutluluğun önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir. Kong, Zhao ve You (2013, s.151), sosyal desteğin benlik saygısını artıran bir unsur olduğunu ve benlik saygısının da bireylerin mutluluğunu etkilediğini bulgulamışlardır. Bu doğrultuda siyasi partilerin seçmenlerine sosyal destek sağlayarak benlik saygılarını ve dolayısıyla mutluluklarını arttırmalarına yardımcı olabilecekleri söylenebilir. Siyasi parti örgütleri bireylere duygusal anlamda destek sağlayabilir, eğitim ve geliştirme faaliyetlerine öncülük ederek bilgi ve tecrübelerinin gelişmesine katkıda bulunabilir. Ayrıca bireylerin sosyal hayatta karşılaşılabilecekleri zorlukları kolayca atlatmalarına yardımcı olabilir. İş arayan bireylere iş bulmalarında yardımcı olarak, finansal anlamda zor zamanlar geçirenlere destek olarak, bireylerin mutlu ve üzüntülü anlarını paylaşarak genel iyilik halinin artmasına katkı sağlayabilirler. Tüm faaliyetler siyasi partinin organizasyon yapısı içinde kurulacak birimler vasıtasıyla organize bir şekilde yürütülebilir.

Mutluluk ile siyasi parti örgütüne bağlılık ve sadakat arasında ilişki olmasına rağmen ilişkinin güçlü olmadığı görülmektedir. Benlik saygısı olan kişilerin mutlu olduğu ve mutlu olanların da siyasi parti örgütlerine kendilerini daha bağlı ve sadık hissedebilecekleri belirtilebilir. Bu nedenle siyasi partilerin seçmenlerinin mutlulukları ile yakından ilgilenmeleri gereğinden bahsedilebilir. Partiye bağlılığı ve sadakati yüksek olan kişilerin parti amaçları için daha fazla çaba sarf etmeye istekli olacakları düşünüldüğünde mutluluğun ve onun belirleyicisi olan benlik saygısının önemi göz ardı edilmemelidir. Benlik saygısı yüksek ve mutlu olan seçmenlerin destekledikleri siyasi partilerden ayrılmak istemeyecekleri, partiyle özdeşleşme düzeylerinin yüksek olacağı, diğer partilere oy vermeyeceği, bağlı buldukları partinin kararlarını savunacakları ve olumsuz koşullarda dahi desteklerini sürdürecekleri düşünülebilir. Ayrıca

çalışmada örgütsel bağlılığın bireylerin temel ihtiyaç doyumlarını karşıladığı bulgulanmıştır. Dolayısıyla ihtiyaçları giderilen bireylerin destekledikleri parti için daha fazla emek sarf edeceği düşünülebilir. Bu doğrultuda siyasi partilerin bireyler ile aktif iletişim içinde bulunarak bireylerin istek ve ihtiyaçlarının farkındalığıyla plan ve programlarını yapmaları önerilebilir.

Mutluluk ile örgütsel bağlılık ve sadakat arasındaki ilişkinin düşük olması siyasi partiye bağlılık ve sadakati etkileyen başka değişkenlerin de olduğunu düşündürmektedir. Örneğin, siyasi partilerin parti programları, vizyonu, vaatlerini gerçekleştirip gerçekleştirilmemeleri, kendilerini destekleyenlere maddi veya manevi yardım sağlayıp sağlamadıkları, iktidar ya da muhalefet partisi olup olmadıkları gibi değişkenler ile örgütsel bağlılık ve sadakat arası ilişkiler incelenebilir. Çalışmada ele alınan iki ya da üç değişken arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar yazında yer almaktadır. Ancak örgütsel bağlılık ve sadakat, benlik saygısı, mutluluk, temel ihtiyaç doyumu değişkenlerinin hepsinin bir arada yer aldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca ilgili değişkenlerin siyasi partiler açısından yetersiz düzeyde incelendiği söylenebilir. Politik sistemin önemli bir aktörü olan siyasi partilerin gerek bu çalışmada ele alınan, gerekse inceleme kapsamında olmayan farklı değişkenler ele alınarak araştırmaların yapılması önerilebilir.

5. Sonuç

Benlik saygısı ve mutluluğun örgütsel bağlılık ve sadakate, örgütsel bağlılık ve sadakatin temel ihtiyaç doyumuna etkisinin belirlenmesini amaçlanan bu çalışmada saha araştırması yapılabilmesi için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan 2019.03.14 sayılı karar ile izin alınmıştır. Çalışma kapsamında e-anket ve yüz yüze anket yöntemi kullanılarak toplanan veriler belirlenen hipotezler doğrultusunda Yapısal Eşitlik Modellemesi ile test edilmiştir.

Çalışma kapsamında yapılan analizlerde elde edilen sonuçlara göre; kendini sevmenin mutluluk üzerindeki etkisi güçlü (0.76) olup, kendini seven seçmenlerin daha çok mutlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak kendini sevmenin örgütsel bağlılık ve sadakat üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Mutluluğun siyasi parti örgütüne bağlılık (0.24) ve sadakat üzerinde (0.21) etkisi bulunduğu, bu etkilerin pozitif yönde ama düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Ayrıca mutluluğun, kendini sevme ile örgütsel bağlılık ve sadakat arasında aracılık rolü oynadığı görülmüştür. Bu doğrultuda çalışmanın H₁ ve H₂ hipotezleri reddedilmiştir, H₃, H₄, H₅, H₆ ve H₇ hipotezleri doğrulanmıştır. Bireylerin, benlik saygısı boyutlarından olan kendini sevmesinin direk olarak siyasi örgüte bağlılık ve sadakatinde etkisi olmamasına rağmen bireylerin mutluluğunu artırması vasıtasıyla bağlılık ve sadakate katkı sağlayacağı bu nedenden dolayı bireylerin benlik saygısının artırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bireylerin mutluluk düzeyinin yüksekliğinin siyasi örgütlerle olan bağlılıklarını güçlendirebileceği söylenebilir.

Siyasi partilere olan örgütsel bağlılığın, temel ihtiyaç doyumu boyutları olan yeterlilik (0.31), özerklik (0.17) ve ilişki kurma ihtiyacı (0.12) üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Siyasi partilere gösterilen örgütsel sadakatin temel ihtiyaç doyumu boyutları ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi bulunmamıştır. H₈, H₉, H₁₀ doğrulanmış, H₁₁, H₁₂, H₁₃ reddedilmiştir. Siyasi partiye olan örgütsel bağlılık en çok kişilerin yeterlilik ihtiyacını karşılamaktadır. Bu doğrultuda siyasi partilere bağlılık duyan kişilerin içinde buldukları çevreyi keşfetme, uyum sağlama ve etkileşime girme ihtiyaçlarının daha çok karşılandığı söylenebilir. Ayrıca kişilerin başarıya ve yeterlilik hissine sahip olarak kendini içsel anlamda motive edeceği belirtilebilir. Bağlılığın insanlarla ilişki kurma, insanları anlama, destek alma gibi ihtiyaçlar ile kendi kararlarını kendi verebilme ihtiyacını ise çok fazla etkilemediği görülmektedir. Dolayısıyla siyasi partilere bağlılık ve sadakatin kişilerin hangi ihtiyaçlarını karşıladığına dair başka çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Sedef Zeyrekli Yaş, Işıl Usta Kara

Kaynakça

- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (2000). Construct validation in organizational behavior research: the case of organizational commitment. R. D. Goffin, & E. Helmes içinde, *Problems and Solutions in Human Assessment*. Boston: Springer.
- Arqawi, S. M., Al hila, A. A., Abu Naser, S. S., & Al Shobaki, M. J. (2018). Degree of organizational loyalty among Palestinian Universities Staff-Case Study on Palestine Technical University. *International Journal of Academic Multidisciplinary Research* , 2 (9), 1-10.
- Bruce, D., & Larweh, E. (2017). Self-esteem, Needs satisfaction and psychological well-being of inmates at James Camp Prison in Ghana. *Journal of Advocacy, Research and Education* , 4 (2), 112-117.
- Butkovic, A., Tomas, J., Spanic, A. M., Vukasovic Hlupic, T., & Bratko, D. (2020). Emerging adults versus middle-aged adults: Do they differ in psychological needs, self-esteem and life satisfaction. *Journal of Happiness Studies* (21), 779-798.
- Cheng, H., & Furnham, A. (2003). Personality, Self-Esteem, and Demographic Predictions of Happiness and Depression. *Personality and Individual Differences* , 34 (6), 921-942.
- Furnham, A., & Cheng, H. (2000). Perceived parental behaviour, self-esteem and happiness. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol* (35), 463-470.
- Garn, A. C., McCaughtry, N., Martin, J., Shen, B., & Fahlman, M. (2012). A Basic needs theory investigation of adolescents' physical self-concept and global self-esteem. *International Journal of Sport and Exercise Psychology* , 10 (4), 314-328.
- Granjo, M., Silva, J. C., & Peixoto, F. (2021). Teacher identity: Can ethical orientation be related to perceived competence, psychological needs satisfaction, commitment and global self-esteem? *European Journal of Teacher Education* , 44 (2), 158-179.
- Güllüpmar, H., & Güllüoğlu, Ö. (2013). Voters' loyalty to a political party in terms of organizational commitment factor: A research on voters living in big cities in Turkey. *NWSA-Humanities* , 8 (1), 82-99.
- Heppner, W. L., Kernis, M. H., Nezlek, J. B., Foster, J., Lakey, C. E., & Goldman, B. M. (2008). Within-person relationship among daily self-esteem, need satisfaction, and authenticity. *Psychological Science* , 19 (11), 1140-1145.
- Hills, P., & Argyle, M. (2002). The oxford happiness questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences* , 33 (7), 1073-1082.
- Jamroch, G., Barreda, A. A., & Kageyama, Y. (2020). The Relationship between organizational self-esteem, commitment, tipping and organizational citizenship behaviors: a case in the foodservice industry. *Journal of Tourism Management Research* , 7 (1), 1-10.
- Jauhari, H., & Singh, S. (2013). Perceived diversity climate and employees' organizational loyalty. *Equality, Diversity and Inclusion* , 32 (3), 262-276.
- Johnston, M. M., & Finney, S. J. (2010). Measuring basic needs satisfaction: evaluating previous research and conducting new psychometric evaluations of the basic needs satisfaction in general scale. *Contemporary Educational Psychology* , 35 (4), 280-296.
- Kapani, M. (1998). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Khosravi, Z., & Mohanan, S. A. (2020). The Effect of parenting dimensions on college adjustment and academic performance: The mediating role of basic psychological needs satisfaction, self-esteem and academic engagement Among University students from International Programs in Bangkok, Thailand. *Scholar: Human Sciences* , 12 (2), 385-407.
- Kondratuk, T. B., Hausdorf, P. A., Korabik, K., & Rosin, H. M. (2004). Linking career mobility with corporate loyalty: How does job change relate to organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior* , 65 (2), 332-349.
- Lombas, A. S., & Esteban, M. A. (2018). The confounding role of basic needs satisfaction between self-determined motivation and well-being. *Journal of Happiness Studies* (19), 1305-1327.
- Lyubomirsky, S., Tkach, C., & Dimattea, M. R. (2006). What are the differences between happiness and self-esteem? *Social Indicators Research* (78), 363-404.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A Three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review* , 1 (1), 61-89.
- Pandey, C., & Khare, R. (2012). Impact of job satisfaction and organizational commitment on employee loyalty. *International Journal of Social Science&Interdisciplinary Research* , 1 (8), 26-41.
- Sapmaz, F., Doğan, T., Sapmaz, S., Temizel, S., & Tel, F. D. (2012). Examining predictive role of psychological need satisfaction on happiness in terms of self-determination theory. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* , 55, 861-868.
- Siyasi Partiler Kanunu*. (1983, 4 24). 03 25, 2021 tarihinde Mevzuat: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf> adresinden alındı
- Stephoe, A. (2019). Happiness and health. *Annual Review of Public Health* , 40, 339-359.
- Stewart, M. E., Watson, R., Clark, A., Ebmeier, K. P., & Deary, I. J. (2010). A Hierarchy of happiness? Mokken scaling Analysis of the Oxford happiness inventory. *Personality and Individual Differences* , 48 (7), 845-848.
- Vanhove-Meriaux, C., Martinent, G., & Ferrand, C. (2017). Profiles of needs satisfaction and thwarting in older people liveing at home: Relationships with Wll-being and Ill-being Indicators. *Geriatrics & Gerontology International* , 18 (3), 470-478.
- Veenhoven, R. (1997). Advances in understanding happiness. *Revue Quebecoise de Psychologie* , 18, 29-74.
- Veenhoven, R. (1991). Is Happiness relative? *Social Indicators Research* (24), 1-34.
- Wang, R., Liu, H., Jiang, J., & Song, Y. (2017). Will materialism lead to happiness? A longitudinal analysis of the mediating role of psychological needs satisfaction. *Personality and Individual Differences* , 105 (15), 312-317.
- Ward, G. (2019). Happiness and voting behaviour. J. F. Helliwell, R. Layard, & J. D. Sachs içinde, *Worl Happiness Report*.

Araştırma Makalesi / Research Article

“ŞEYTAN TÜYÜ”: DÜZENSİZ BİR GÖÇMENİN ALMANYA’DA HAYATTA KALMA STRATEJİLERİ

Ayşe ÇİÇEK¹

Öz

Türk edebiyatında Almanya’ya göçü konu edinen pek çok önemli yazın bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Haldun Taner’in “Şeytan Tüyü” hikâyesi düzensiz bir göçmenin Almanya’daki gündelik mücadelesini ironik ve mizahi bir üslupla ele almaktadır. Bu çalışmada “Şeytan Tüyü” hikâyesinin kahramanı düzensiz göçmen Ökkeş’in toplumdaki iktidar ilişkilerine karşı hangi şekillerde direndiği analiz edilmiştir. Göçmen bireyin hayatta kalma stratejileri Scott’ın *gündelik direniş biçimleri* ve de Certeau’nun *taktik* kavramı çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Hikâyedeki söylemler analiz edilirken yazarın diğer yazılarından, hikâyeye ilgili basındaki haberlerden, yazarla yapılan bir söyleşiden ve yazarın hayatını konu alan belgesel ve biyografilerden yararlanılmıştır. Göçmenlerin iktidar yapıları karşısında zafer kazanmasına olanak sağlayan *taktikler*; göstermelik itaat, boşluklardan yararlanma, kurnazlık, anonimlik ve kılık değiştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikâyenin merkezinde yer alan direniş biçimi göçmen bireyin anonimlik politikasıdır. Sıradan birey bu *taktikler* sayesinde riskten uzak bir şekilde ev sahibi ülkede yaşamını sürdürmekte ve kendisine dayatılan iktidarı el altından yıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şeytan Tüyü, Almanya, düzensiz göçmen, gündelik direniş biçimleri, taktik.

“ŞEYTAN TÜYÜ”: AN IRREGULAR MIGRANT'S SURVIVAL STRATEGIES IN GERMANY

Abstract

There are many important literary writings in Turkish literature dealing with immigration to Germany. Among these, Haldun Taner's "Devil's Feather" story deals with the daily struggle of an irregular immigrant in Germany in an ironic and humorous manner. In this study, the ways in which the irregular immigrant Ökkeş, the hero of the story "Devil's Feather" who resists against the power relations in society, is analyzed. The survival strategies of the immigrant have been put forward within the framework of Scott's "everyday forms of resistance" and de Certeau's "tactic" concepts. While analyzing the discourses in the story, other writings of the author, news in the press about the story, an interview with the author, and documentaries and biographies about the author's life are used. The tactics that enable immigrants to triumph over power structures are false compliance, making use of loopholes, cunning, anonymity and disguise. The form of resistance at the center of the story is the anonymity politics of the immigrant. Thanks to these tactics, the ordinary individual lives in the host country without any risk and undermines the power imposed on him.

Keywords: Şeytan Tüyü, Germany, irregular migrant, everyday forms of resistance, tactic.

¹ Öğr. Gör. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, aysecicek@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6303-4468.

Başvuru Tarihi (Received): 14.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

1961 yılı sonrasında Türkiye’den Almanya’ya emek göçünün yoğunlaşması ev sahibi ülkenin ve kaynak ülkenin ekonomisine katkıda bulunmakla kalmamış, toplumsal yapıyı da dönüştürmüş ve göç sorunsalının edebiyatla buluştuğu bir uzam yaratmıştır. Türkiye kökenli göçmenlerin ortaya koyduğu eserler önceleri “misafir işçi edebiyatı”, daha sonra “göçmen edebiyatı” olarak anılmış ve son kertede “kültürlerarası edebiyatı” var etmiştir. Göçmen edebiyatı bugün geldiği noktada göç kökenli yazarların birinci kuşak, ikinci kuşak ve üçüncü kuşak yazarlar olarak sınıflandırılmasına yol açmıştır. Yazarların kendi göç deneyiminin olup olmaması dönemsel olarak kültürlerarası yazınların irdeledikleri konuların farklılaşmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Almanya’daki Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşam mücadelelerini, sorunlarını, iki kültürle büyüme gibi temaları ele alan yalnızca birinci kuşak göçmen yazarlar ve Almanya’da doğup büyüyen ikinci ve üçüncü kuşak göç kökenli yazarlar olmamıştır. Türk edebiyatının emek göçünü deneyimlememiş olan yazarları içerisinde de Almanya’daki Türkiye kökenli göçmenlerin gündelik yaşamlarını, Alman toplumuyla ilişkilerini ve topluma yönelik gözlemlerini, insan ilişkilerini ve kültürel farklılıkları konu edinen yazarlar olmuştur. Adalet Ağaoglu, Fakir Baykurt ve Haldun Taner bu yazarlardan bazılarıdır. Bu çalışmada 1930’lu yılların Almanya’sında Heidelberg Üniversitesi’nde öğrenci olan, 1950’li yıllarda Viyana’da tiyatro eğitimi alan ve 1980’li yılların başlarında bir yıllığına Almanya’da bulunan ve dolayısıyla Almanya’daki Türk işçilerin gündelik yaşamlarına ve dert yakındıkları toplumsal meselelere tanık olma ve bunları yakından gözleme şansına sahip olan Haldun Taner’in “Şeytan Tüyü” hikayesi tahlil edilecektir. Toplumsal yapıyı, ekonomik ve siyasi koşulları, insan ilişkilerini ve gündelik yaşam etkinliklerini ortaya koymak, eleştirmek ve bunu sanatsal bir şekilde yapmak yahut göstermek sanat eserlerinin oldukça önemli bir işlevidir. Sanat eserleri içinde edebiyat, toplumsal ilişkileri farklı kurgularla ele almakla birlikte, sanatçının içinden çıktığı ve yaşadığı toplumun kültürüne, siyasetine ve toplumsal koşullarına ilişkin izler taşımaktadır ve bu yüzden hikâyeyi bütünü bir kurgu olarak göremeyeceğimiz muhakkaktır: “Edebiyatı anlamak, bir parçası olduğu bütün toplumsal süreci anlamak demektir. ... Plehanov’un dediği gibi: ‘Bir çağın toplumsal zihniyeti, çağın toplumsal ilişkileri tarafından koşullanır. Bunun sanat ve edebiyat tarihinde olduğu kadar açık olduğu başka bir yer yoktur’ ” (Cornell, 1970, aktaran Eagleton, 1976/2012, s. 20).

Her ne kadar bütün edebî eserlerin sosyolojik analizler için elverişli bir çerçeve sunacağını iddia edemesek de roman, tiyatro oyunu ve hikâye gibi eserlerin bir toplumun sosyal tarihine ilişkin zengin içerikler sunduğu bir gerçektir. Haldun Taner’in hikâyeleri ve oyunları ise bir edebî eser olmanın ötesinde topluma ayna tutmakta ve yazarın çalışmaları bugün hâlâ canlılığını korumaktadır. Bu çalışmada incelenecek olan “Şeytan Tüyü” hikâyesi Alman toplumunun Türk göçmenlere yaklaşımını ve göçmenlerin sosyal, ekonomik, hukuki ve kültürel yapılara karşı ne tür hayatta kalma stratejileri benimsediklerini analiz etmeye imkân vermektedir. Sözü edilen hikâye, yazarın hikâyeleri ve hikâyeciliği çerçevesinde ve farklı temalar bağlamında Türk Dili ve Edebiyatı alanında çalışan akademisyenlerce birçok kez farklı perspektiflerden irdelenmiştir (Özen, 2012, Akpınar Dellal, 2013, Şen, 2015). Bu durum bilim insanlarının iyi bir sanat eserinden farklı anlamlar çıkarabileceğinin, aynı hikâyeye bir sosyoloğun, edebiyatçının ve iktisatçının bakış açısının farklılaşabileceğinin işaretidir. Elinizdeki çalışma bu hikâyenin kahramanı olan kaçak bir göçmenin Alman toplumundaki iktidar ilişkilerine ilişkin gözlemlerini ve sıradan bireyin² iktidar ilişkilerine karşı hangi şekillerde meydan okuduğunu siyaset bilimi, sosyoloji ve antropoloji alanlarında çalışmalar ortaya koyan akademisyen ve sosyologların geliştirdikleri kavramlardan faydalanarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Hikâyede ana kahramanın yazdığı mektup üzerinden bir analiz yapılacaktır ve hikâyeyi kuşatan atmosferi

² Bu makalede egemen sınıfın ve çoğunluk toplumunun üyesi olmayan bireyler manasında kullanılmaktadır.

anlayabilmek için Haldun Taner’in diğer çalışmalarına, hayatını konu alan belgesel, biyografi kitapları ve makaleler gibi ikincil kaynakların yanı sıra yazarla yapılan söyleşiye ve “Şeytan Tüyü” hikâyesiyle ilgili basına yansıyan haberlere başvurulacaktır. 1970’li ve 1980’li yılların Almanya’ında yerli ve yabancı arasındaki iktidar ilişkilerini analiz etmek üzere kısaca Almanya’dan Türkiye’ye göçün tarihçesine yer verilecek, göçmenlerin hayatta kalma stratejileri Scott’ın *gündelik direniş biçimleri* ve de Certeau’nun *taktik* kavramları çerçevesinde tartışılacaktır.

1980’li yılların başlarında yazılan “Şeytan Tüyü” hikâyesi Türkiye’den Almanya’ya göçün düzensiz boyutuna, yani kaçak göçmenlerin varlığına dikkat çekmektedir. Hikâyede yerli ve yabancılar arasındaki sınıfsal ilişki yoğun bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu sınıfsal ilişki *gündelik direniş biçimlerinin* üretildiği bir uzamdır.

1. Haldun Taner ve Çalışmaları Hakkında

Çocukluğu İstanbul’un farklı semtlerinde geçen Taner, devlete hizmet edenlerin ve şehitlerin çocuklarına verilen hakla Galatasaray Lisesi’nde parasız yatılı olarak okumuş ve yükseköğrenim için gittiği Almanya’da Heidelberg Üniversitesi’nde devletin verdiği bursla üç yıl boyunca ekonomi ve siyasal bilgiler eğitimine devam etmiştir (Miyasoğlu, 1988, s. 1). Ancak 1938 yılında tüberküloz hastalığına yakalandığı için Türkiye’ye dönmek ve eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Taner’in Almanya’da öğrenci olarak bulunduğu yıllar Almanya’da nasyonal sosyalizmin hüküm sürdüğü yıllardır ve bu durum sonraki yıllarda hikâyeler ve oyunlar yazacak olan Taner’in önemli tarihi anlara tanık olduğunu göstermektedir. Taner hastalığından önce yazarlığı bir meslek olarak düşünmemesine karşın beş yıl süren hastalığı süresince edebiyat ve felsefeye yönelmiştir ve bu hastalığı bir kazanç olarak değerlendirmiştir (Taner, 2015). Yazarın edebiyat çalışmalarına yönelmesi bu dönemden sonra olmuştur.

Haldun Taner’in eserlerinde toplumsal konular mizah ve hiciv yoluyla, yergiyle işlenmiş fakat yazar ideolojik bir tavır içine girmekten imtina etmiştir (Miyasoğlu, 1988, s. 16). Yazarla ilgili vurgulanan noktalardan biri de mizahı kullanırken bürokratik açmazları, kendini beğenmişlikleri, insanın tutarsızlıklarını gözler önüne sermesi fakat eleştirilerinin sınıfsal olmamasıdır (Tosun, 2015, s. 82). Nitekim yazar eserlerinde toplumdaki herhangi bir kesimin ve ideolojinin savunuculuğunu üstlenmemiştir (Bayrak ve Yaprak, 2013, s. 487). Bu yönüyle Haldun Taner eleştirilerinde mizahtan yararlanan Orhan Kemal ve Aziz Nesin gibi diğer yazarlardan ayrılmaktadır (Tosun, 2015, s. 82). Nitekim araştırmaya konu olan hikâyesinde de eleştirilerinin sınıfsal ve ideolojik olmadığını ve sıradan birey gözünden olayları analiz ettiğini müşahede etmek mümkündür. Hikâyeye konu olan ana karakter Ökkeş ise bütün tutarsızlıklarıyla birlikte ele alınmaktadır.

Taner’in eserlerindeki karakterler değişen dünyadaki olaylara ve şartlara ayak uyduramayan insanlardır. Yazar bu insanların toplum içindeki vaziyetini eserlerinde işleyerek değişim karşısında insanın yaşadığı dramı ortaya koymaktadır (Bayrak ve Yaprak, 2013, s. 488). Bu çalışmada konu edilen hikâyenin kahramanı kaçak göçmen Ökkeş de göç ederek benzer bir durumu deneyimlemekte; kaynak ülkeyle ev sahibi ülke arasındaki derin farklılıkları, insan ilişkilerinin farklı toplumlarda ne denli farklılaşabileceğini ve göçün salt bir yer değiştirme eylemi olmadığını hatırlatmaktadır. Ancak farklı olarak Ökkeş karakteri başının çaresine bakmayı bilmiş ve değişen şartlara ayak uydurmasını bilen bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazar 1980- 1981 yılları arasında Berlin Senatosu’nun davetlisi olarak Almanya’da bulunmuştur (Miyasoğlu, 1988, s. 4). Yazarın gerek Heidelberg Üniversitesi’nde öğrenciliği döneminde gerek sonraki yıllarda Almanya ile ilgili gözlemlerinden derlediği yazıları *Berlin Mektupları* isimli kitabında toplanmıştır. Bu kitaptaki yazıların bazısında Almanya ve Türkiye arasında yapılan ikili iş gücü anlaşması çerçevesinde Almanya’ya göç eden Türklerin Almanya’da karşılaştıkları

zorluklar, güvencesiz pozisyonları ve benzeri konular da işlenmiştir. Taner ayrıca Almanya’da bulunduğu bu dönemde Türkiye kökenli göçmen işçilerle sık sık bir araya gelmiş ve yaşadıkları sorunları birinci ağızdan dinleyerek gerek bu kitapta yer alan yazılarında gerek *Milliyet* Gazetesi’nde yazdığı pazar yazılarında onların problemlerine yer vermiştir. Bu yazılarda Haldun Taner’in mütemadiyen vurguladığı nokta Türk hükümetinin Almanya’daki Türk işçilerini yalnız bıraktığı ve ne birinci ne ikinci kuşak göçmenlere sahip çıktığıdır. Yazar ikinci kuşak göçmenlerin yaşadıkları sorunların sadece ana dillerinin zayıf olmasından mütevellit olmadığına, aynı zamanda Türk kültüründen bihaber oluşlarına dikkat çekmektedir (Taner, 1984, s. 167). “Sahipsiz İki Milyon İnsanı...” başlıklı yazısında Almanya’daki Türkiye kökenli göçmen işçilerin içinde bulunduğu vaziyeti şöyle aktarmaktadır:

Bizim sahip çıkmadığımız, sorunlarını benimsemediğimiz, Almanların da her zaman eşdeğer insan muamelesi yapmadığı Türk işçileri, bugüne değin kendilerini hep iki ortada, hep iki cami arasında bî-namaz hissettiler. Zemin ayaklarının altında kayıyor. İş mukavelelerinin yenilenmemesi korkusu Demokles’in kılıcı gibi tepelerinde duruyor. Yarınları güvene alınmamış. Yurda dönseler durumları parlak olmayacak. Bu durumda kendi göbeklerini kendileri kesmek zorunda kalıyorlar (Taner, 1984, s. 96- 97).

Yazarın bu tespiti göçmen işçinin güvencesiz konumuna işaret etmekte, alt sınıf olarak görülen misafir işçilerin yerli halktan farklılaşan konumlarına ilişkin kıymetli bir çözümleme sunmaktadır. İşçilerin sosyo- ekonomik durumlarının belirsizliği, kendilerini güvencesiz hissetmelerine neden olmakta ve ülkelerine dönmek için bir çözüm olmadığını, Almanya’da yaşamaya devam etmenin ise göçmenleri hayatta kalmak için strateji üretmeye yönelttiğini göstermektedir. Her iki seçeneğin de göçmenler için zorlayıcı yanları vardır.

Haldun Taner katıldığı söyleşide işçilerin içinde bulunduğu duruma üzüldüğünü ve uğradıkları haksızlıkları Alman çevrelerine ve makamlarına anlatmak için gayret sarf ettiğini aktarmıştır (Taha Toros Arşivi, Haldun Taner: “Hâlâ ağır işçi gibi çalışıyorum”, TT. 515477, s. 42). Yazar Berlin’de geçirdiği zaman diliminde yalnızca “Şeytan Tüyü” hikâyesini yazmış ve bu hikâyeyi ömründe yazdığı en “yararlı ve işlevsel” hikâye olarak tanımlamıştır (Taha Toros Arşivi, Haldun Taner: “Hâlâ ağır işçi gibi çalışıyorum”, TT. 515477, s. 43). Hikâye sadece Türk medyasında değil, Alman medyasında ve entelektüel Almanlar çevresinde de ses getirmiştir. Eşi Demet Taner Haldun Taner’in yaşam öyküsünü kaleme aldığı kitabında “Şeytan Tüyü” hikâyesine Almanların tepkisini şöyle anlatmaktadır:

Bir gece Kreuzberg’teki yazarlar evinde “Şeytan Tüyü” adlı öyküsünün Bischoff tarafından yapılmış Almanca çevirisi okunuyor. Hoşlanarak ilgiyle izleyen Alman dinleyiciler, son bölümde ironi dozunun artarak yükselmesiyle bir anda yüzlerine çarpan sözcüklerle irkildiler. Bir sessizlik oldu. Ama hemen toparlandılar. Ne de olsa aydındılar. Sanat yoluyla kendilerine ulaşan nesnel eleştirideki iletiyi anlamışlar ve alkışlarıyla onaylamışlardı (Taner, 2018, s. 85).

Mizahi yanı ağır basan hikâyenin başlangıçta bir edebî yazın olarak ilgiyle karşılanması fakat sonrasında Alman toplumuna ve toplumun göçmenlere yaklaşımına yönelik açık bir eleştiriye dönüşmesi yazarın Alman çevresini şaşırtmıştır. Bu hikâyenin Almanca çevirisi 1982 yılında *Die Zeit* gazetesinde de yayımlanmış ve dönemin Almanya Sosyal Demokrat Partisi siyasetçilerinden Herbert Wehner “satirik” olarak tanımladığı bu hikâyenin üzerine bir makale kaleme almış ve hikâyenin Alman toplumunun politik davranışlarına yönelik önemli çıkarımlar içerdiğine, çoğunluk toplumunun bilhassa yabancılara karşı tutumunun siyasal olgunluğun derecesini belirleyen bir ölçüt olduğuna işaret etmiştir (Taha Toros Arşivi, Haldun Taner: “Hâlâ ağır işçi gibi çalışıyorum”, TT.515477, s. 40). Bazı Alman sanat dergileri ise hikâyedeki “ince taşlamaları” usta bir sanatçının elinden çıkan ve oldukça sarsıcı taşlamalar, hicivler olarak

değerlendirmişler ve bu hikâyeyi topluma tutulan bir “hiciv aynası” olarak yorumlamışlardır (Taha Toros Arşivi, Haldun Taner’in öyküsü Almanları sarstı, TT. 515496, s.13). Bu manada hikâye genel olarak göçmen işçilerin özel olarak kaçak bir göçmenin gündelik yaşamda deneyimlediği iktidar ilişkilerini anlatmak ve sıradan birey gözünden eleştirmek gibi önemli bir işlev üstlenir.

2. Göçün Kısa Tarihçesi

“Oturma iznin mi yok, çalışma iznin mi yok, insan değilsin bu yabanda (...)
Yabancı bile olamamak var yabanda”
(Pazarkaya, 1977, s. 49-4).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’den Avrupa’ya iş gücü göçünün büyük sayılara ulaşması 1960’lı yıllarda Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasında imzalanan ikili iş gücü anlaşmaları ile olmuştur. Bu ülkeler içerisinde hem iş gücü anlaşmasının yapıldığı ilk ülke olması hem de bugün en fazla Türkiye kökenli göçmeni barındıran bir ülke olması bakımından Almanya öne çıkmaktadır. Türkiye’den Almanya’ya iş gücü ihracı için 1961 yılında imzalanan sözleşmeden önce de Almanya’ya göçler olmuştur, ancak bu göçlerle Almanya’daki Türkiye kökenli göçmenlerin nüfusu milyonlara ulaşmamış, sınırlı sayıda kalmıştır. 1800’lü yılların başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun askeriyede modernleşmeyi sağlama amacı devleti Batılı ülkelerin askeri alandaki uzmanlıklarından faydalanmanın yollarını aramaya itmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyılın başlarında Almanya’dan yüksek rütbeli askerler ve askeri danışmanlar İstanbul’a göç etmiş ve Osmanlı hükümeti de genç askerleri ve stajyer askerleri eğitim amacıyla Alman İmparatorluğu’na göndermiştir (Aydın, 2016, s. 2). Türkiye’den Almanya’ya göçün diğer özneleri ise 1957 yılında Türkiye’yi ziyaret eden Almanya Cumhurbaşkanı Prof. Theodor Heuss’un Almanya’ya davet ettiği, sayıları ikiden yüz elliye ulaşan nitelikli stajyer Türk işçileri olmuştur ve bu grup “Heuss Çocukları” olarak tanınmaktadır (Mortan ve Sarfati, 2011, s. 2-3). Bu durum Almanya’ya ilk işgücü göçünün 1961’den önce gerçekleştiğinin fakat nitelikli göçmenlerle ve sayıca sınırlı kaldığının işaretidir.

Türkiye Cumhuriyeti Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde iş gücü fazlalığına, diğer bir ifadeyle işsizliğe çare olarak, iş gücü kıtlığı çeken Avrupa ülkelerine iş gücü ihracını istihdam politikasının bir parçası olarak belirlemiştir ve bu durumu Türkiye’de yüksek nitelikli iş gücünün yetersiz olması ile gerekçelendirmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1963, s. 456). İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’den Almanya’ya göçün ilk evresini 1961 yılında imzalanan sözleşme sonrası yapılan göç hareketleri oluşturmaktadır. Misafir işçi sistemi işçilerin rotasyon usulüyle çalışmasını ve bir yıl süreyle Almanya’da çalışan işçilerin Türkiye’ye geri dönmelerini ve kazandıkları niteliklerle kalkınmaya katkıda bulunmalarını öngörmüştür. Ancak misafir işçi sisteminde rotasyon usulü uygulanamamıştır. İş gücü anlaşması çerçevesinde Türkiye’den Almanya’ya göç eden işçiler 1974 yılına kadar aile birleşimi gibi bir haktan faydalanamamıştır. 1974 tarihli Aile Birleşimi Yasası’nın yürürlüğe girmesiyle birlikte göçün ikinci evresinde işçilerin Türkiye’de yaşayan aile fertleri Almanya’ya göç etmişlerdir. Almanya’da çalışan göçmen işçileri yakından etkileyen bir diğer gelişme ise 1973’te yaşanan Petrol Krizi olmuş ve bu dönemde işten çıkarılan göçmen işçi sayısı artmıştır. 70’lerdeki ekonomik kriz dolayısıyla Almanya’ya misafir işçi olarak başvuran adayların büyük çoğunluğunun başvuruları reddedilmiştir. 1961- 1973 yılları arasında Almanya’da bir iş için başvuran 2.7 Milyon Türk’ten yalnızca yaklaşık 750.000 kişinin başvurusu kabul edilmiştir (Prevezanos, 2011). Bu durum yasal yollarla Almanya’ya göç etmesi mümkün olmayan Türkiye kökenli bireyleri düzensiz

göçe³ iten bir sebep olmuştur. 1973- 1980 yılları arasında Türkiye’den göç eden düzensiz göçmenler için Almanya bir varış noktası olmuş, göçmenlerin kimi illegal bir şekilde ülkeye giriş sağlarken kimi de turist vizesiyle giriş yapmış ve kayıt dışı çalışmış, bazıları da iltica başvurusu yahut evlilik yoluyla yasal bir statü kazanmışlardır (Aydın, 2016, s. 4). Göçün 1980’li ve 1990’lı yıllara tekabül eden üçüncü evresinde ise Türkiye’den Almanya’ya göçün niteliği değişmiş ve siyasi iltica biçimine dönüşmüştür. İltica göçü büyük ölçüde kaçak göç için bir zemin yaratmaktadır (Sirkeci, 2002, s. 10). Göçmen nüfusun artışı ile Almanya göçmenlerin kendi vatanlarına geri dönmesini teşvik etmeye yönelik Geri Dönüş Teşvik Yasası’nı (*Rückkehrförderungsgesetz*) 1983 yılında yürürlüğe koymuş, ancak bu yasa kapsamındaki geri dönüşler sınırlı sayıda olmuş ve devlet açısından maliyetli olduğundan bu uygulamadan vazgeçilmiştir (Kaya, 2000, s. 49). Dolayısıyla geri dönüşü teşvik eden politikalar Almanya devleti açısından istenen düzeyde bir geri dönüşü sağlayamamış ve göçmenlerin varlığı Almanya’da büyük ölçüde kalıcı olmuştur. Nitekim Federal Almanya Cumhuriyeti dünyada en çok göç alan devletlerden biri haline gelmiştir.

3. Gündelik Direniş Biçimleri

Gündelik direniş, aktörlerin eylemlerini ve amaçlarını açıkça ortaya koydukları açık bir direnişten farklı olarak, iktidar yapıları karşısında herkes tarafından açıkça görünür olmayan gündelik mücadeleleri ifade etmektedir. Bu iktidar yapılarını ve görece zayıf konumda olan insanların bu yapılar karşısındaki gizli direnişini anlamak üzere başvuracağımız kavramlardan ilki Foucault’nun “iktidarın mikrofiziği” kavramsallaştırmasıdır. “İktidarın mikrofiziği”, iktidarın toplumun kılcal damarlarına işlediğini, iktidarın gündelik ilişkilerde ve bireylerin kurumlarla olan ilişkilerinde var olduğunu anlatmak üzere kullanılan bir kavramdır (Foucault, 1976/1978). Siyaset biliminde iktidar kavramının akla gelen ilk karşılığı makro yapıları, devleti ve hükümet aygıtını ifade eden siyasi iktidar olsa da kavramın mikro düzeyde daha kapsamlı ilişkileri içeriyor olması genel olarak göz ardı edilmektedir. Hâlbuki iktidar devlet merkezli, belli bir egemen sınıfa has olan ve tek bir kaynağı olan sabit bir yapı değildir (Çelik, 2020, s. 68-78). Foucault’nun iktidar kavramını tartışırken ele aldığı bir diğer kavram ise direniştir. İktidarın devingen yapısı direniş kavramına da sabit bir konum atfedilemeyeceğini ve “iktidarın olduğu her yerde direnişin de var” olduğunu göstermektedir (Çelik, 2020, s. 80, Foucault, 1976/1978, s. 95). İktidarın mikrofiziği ise iktidarın gündelik ilişkilere içkin olduğunu ortaya koyması bakımından siyaset bilimi ve sosyoloji gibi alanlara önemli katkı sağlamıştır. Foucault’nun “iktidarın mikrofiziği” kavramsallaştırması iktidarın bütün toplumsal ilişkilerde; bütün düzeylerde, mücadele ve müzakerelerde ve değişen tahakküm ilişkilerinde var olduğuna işaret etmektedir (Vinhagen ve Johansson, 2013, s. 2). İktidar ilişkilerinin her zaman sınıfsal bir boyutu bulunmamakla birlikte gündelik yaşamda iktidar ilişkilerine pek çok örnek vermek mümkündür. Ustabaşı karşısında mavi yakalı işçi, yönetici karşısında beyaz yakalı işçi, sermaye sahipleri karşısında işçi sınıfı, egemen sınıfın üyeleri karşısında sıradan birey, öğretmen karşısında öğrenci ve yerli halk karşısında göçmenler, iktidar odaklarına çeşitli yollarla direnen aktörlerdir. Bu bağlamda iktidar ilişkileri, direnen öznelere içinde bulunduğu koşullara göre değişkenlik gösteren bir karaktere sahiptir. İktidar odaklarına kıyasla daha zayıf bir konumda olan bireyler açık bir şekilde direnerek risk almaktansa en azından mevcut pozisyonlarını korumak ve içinde bulduklarından daha dezavantajlı bir durum yaşamamak için gizli direnme yöntemlerine başvururlar.

Sıradan bireyin açıkça dile getirilmeyen, muhatapları tarafından muhalefet olarak nitelendirilemeyen hayatta kalma mücadelelerini anlamamıza olanak sağlayan kavramlardan biri

³ Göçün gerekli yasal izinler alınmaksızın gerçekleştirilmesi ya da yasal izin süresi sona ermesine rağmen bireyin göç ettiği ülkede yasa dışı şekilde kalmaya devam etmesi düzensiz göçü ifade eder. Düzensiz göçün aktörlerine düzensiz göçmen denir.

James C. Scott'ın *gündelik direniş biçimleri* kavramı ve diğeri de de Certeau'nun *taktik* kavramıdır. De Certeau ve Scott'ın *gündelik direniş biçimlerine* bakışlarının farklı kavramlarla şekillendiği dikkat çekmektedir. De Certeau sıradan bireyin egemen düzene karşı *zayıfın sanatı* (1990/2009) dediği taktiklerle kafa tuttuğunu, Scott ise *zayıfın silahı* (Scott, 1989) olarak nitelendirdiği çok çeşitli *gündelik direniş biçimleriyle* (*gizli senaryolar* ve tabi olanların altpolitikası da buna dahil) kendisine dayatılan iktidarı el altından yıktığını ileri sürmektedir (Vinhagen ve Johansson, 2013, s. 17). *Gündelik direniş biçimleri*, dile getirilmiş, açık bir siyasi eylem özelliği taşımasa da tabi grupların⁴ siyasi bir nitelik taşıyan politikalarını büyük ölçüde içine almaktadır (Scott, 1989, s. 33). Scott tabi grupların gündelik mücadelelerinin politik bir yanı olduğuna işaret etmektedir ve ona göre sıradan bireylerin eylemleri toplumsal hareketler gibi örgütlü bir yapıya sahip olmasalar da muhalefet unsurunu içermektedir. Nitekim Maduniyet Okulu'ndan Chatterjee de (2004/2006, s. 21) sıradan insanın egemen sınıflara karşı gizli meydan okumasını “halk siyaseti” olarak nitelendirmektedir. *Gündelik direniş biçimleri* alt sınıfların siyasi çıkarları için hayati bir anlama sahiptir (Scott, 1989, s. 33). Gizlice direnmek, açıkça meydan okumanın beraberinde getireceği risklerden uzaktır ve direnen özneler için daha ziyade anlık kazanımlar sağlanmaktadır. Ayak sürüme, rol yapma, göstermelik itaat, firar, hırsızlama, yasa dışı avlanma, karalama ve el altından saldırı gibi pek çok eylem *gündelik direniş biçimlerine* örnektir (Scott, 1989, s. 34).

Scott'ın direnen öznelerin iktidar odaklarına yaklaşımını tartışmak üzere ortaya koyduğu *kamusal senaryo* ve *gizli senaryo* kavramları da gündelik direniş eylemlerini anlamak açısından mühim rol oynamaktadır. *Kamusal senaryo* iktidar ilişkilerinde açıkça beyan edilen eylemler bütünüdür ve bu eylemle jest- mimik ve konuşma dışı hareketleri de içine alır (Scott, 1990/2014, s. 27). Güçlü ve zayıf arasındaki iktidar ilişkilerini *kamusal senaryolardan* hareketle değerlendirmek hürmet ve itaat davranışını bir gerçeklik olarak yorumlama hatasına sebebiyet verebilir ve göstermelik itaatın taktik boyutunu görmemize engel teşkil eder (Scott, 1990/2014, s. 29). *Gizli senaryolar*⁵, yani iktidarın varlığından yalıtılmış ortamlardaki konuşmalar, dil pratiklerinin ve hürmet hareketlerinin arkasındaki motifleri anlama olanağı sağlar ve karşıt, muhalif ve yıkıcı söylemler burada açığa çıkar (Scott, 1990/2014, s. 58- 59).

Gündelik direniş biçimleriyle tabi gruplar açık bir direniş eyleminin aktörleri gibi bazı kazanımları hedefleseler de çok çeşitli eylemleri sayesinde dikkatleri kendi üzerine çekmeyerek görece bir güvenlik içinde yaşamaktadırlar (Scott, 1989, s. 34- 35). Foucault'nun “Hapishanenin Doğuşu” adlı kitabında referans verilen *panopticum* modelinden de hatırlanacağı üzere hapishanelerden başka okul, hastane gibi pek çok kamu kurumu da bireylere karşı denetim ve gözetim işlevini üstlenmektedir (Foucault, 1975/1992, s. 382- 385). Dolayısıyla sıradan bireylerin gündelik yaşamda hayatta kalma stratejileri üretmelerine zemin hazırlayan şey insanların gözetim ve denetim altında olduklarının bilincinde olmalarının yanı sıra baskıdan duyulan korku veya geçmiş deneyimlerdir (Scott, 1989, s. 35). Bu deneyimler sıradan bireyler için gizli direnişi daha rasyonel ve cazip kılar. *Gündelik direniş biçimleri* örgütlü ve sistematik olmayan, bireysel, fırsatçı, devrimci sonuçlar taşımayan ve son kertede iktidar yapılarıyla uzlaşma niyeti taşıyan eylemlerdir ve bu özellikleriyle “gerçek direniş”ten ayrılmaktadırlar (Scott, 1989, s. 51). Bununla birlikte sıradan bireyler *kamusal senaryolarda* itaat gösterisi sergileseler de eylemleri *gizli senaryolarla* birlikte değerlendirildiğinde muhalif olma niteliğinden bir şey kaybetmez.

⁴ Tabi grup, toplumdaki madun (*subaltern*) kesimleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Alt sınıf kavramıyla dönüşümlü olarak kullanılmaktadır. Yetişkin (2010) madun kavramını “alt ve aşağı derecedeki başka olanın mutlak ve sabit olmasından ziyade, sürekli nöbet değiştirmesi, rotasyonu, yer değiştirmesi, yersizyurdsuzlaşması” olarak tanımlar.

⁵ İktidar sahiplerinin doğrudan gözlem sınırları içerisinde yer almayan mekanlarda ast sınıfların iktidar ilişkileriyle ilgili ortaya koydukları söylemler, *kamusal senaryoyu* onaylayan, onlarla çelişen sahne arkası konuşmalar, jest- mimik ve pratiklerdir (Scott, 1990/2014, s. 20- 31).

Direniş eylemler odaklı yorumlayan de Certeau’dan ve amaç odaklı analiz eden Scott’tan farklı olarak, Vinthagen ve Johansson (2013, s. 18) bir eylemin “direniş” olarak nitelenmesi için temel kıstasın amaç ve eylemlerin varlığından ziyade iktidarı el altından yıkmaya potansiyeline sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda *gündelik direniş biçimleri* sıradan bireyler arasında iktidar odaklarını itibarsızlaştırma gibi bir işleve sahiptir. Egemen sınıfın bir parçası olmayan insanların gündelik mücadeleleri de Certeau tarafından taktikler bağlamında okunmaktadır. Yazar taktik kavramını şöyle açıklamaktadır:

Günlük yaşamımızdaki pek çok alışkanlık, tutum ve uygulama (okumak, konuşmak, dolaşmak, pazara gitmek ya da yemek yapmak vb.) taktik türündendir. Ve ‘eylem, uygulama ve üretim tarzlarının’ büyük bir bölümü de taktiktir: ‘Zayıf olanın’, ‘güçlü olana’ (erk sahipleri, hastalık, şiddet ya da bir düzenin uyguladığı şiddet vb.) karşı başarıları, dolap, oyun ve dümen çevirme sanatı, ‘avcılara’ özel hileler, tuzaklar, el çabukluğu, çok biçimli simülasyonlar (öykünmeler), mücadeleciler oldukları kadar şairane, sevinçli, neşeli bulgular, hepsi taktiktir (De Certeau, 1990/2009, s. 55).

De Certeau taktik kavramını ötekinin alanında gerçekleşen hesaplı eylemler olarak tanımlar. Sıradan birey yabancı bir gücün yasaları tarafından yönetilen bu alanda kendi oyunu kurar (De Certeau, 1990/2009, s. 113). De Certeau’ya (1990/2009, s. 114) göre taktik *zayıfın sanatıdır* ve kurnazlık da onun bir bileşenidir. Gündelik iktidar ilişkilerini söylemler üzerinden analiz etmek dil ve iktidar arasındaki bağ sayesinde mümkündür (Gal, 1995, s. 407). Scott da de Certeau da dil kullanımının iktidar ilişkilerini analiz etmeye yarayan bir araç olduğu konusunda hemfikirdirler. Nitekim de Certeau (1990/2009: 96) iktidar ilişkilerinin tersyüz edildiği masallar ve hikâyelerdeki anlatıları sıradan bireyin “ütopik bir uzamda” kazandığı zaferler olarak görür ve hâkim düzene karşı bu silahların bireyi koruduğunu ileri sürer. Scott (1990/2014, s. 50) ise alt sınıfın halk kültürünün önemli bir parçasını oluşturan dedikodu, halk masalları, şarkılar, ritüeller ve örtmeceleri direnen aktörlerin kimliğini saklama işlevi gösteren bir kılık değiştirme ve anonimlik politikası olarak görmekte ve buna tabi grupların altpolitikası ismini vermektedir.

4. Hikâyenin Analizi

“Şeytan Tüyü” hikâyesi ana karakterin İç Anadolu ağzıyla konuşurulduğu, cümlelerin arasında okunduğu gibi yazılmış olan Almanca kelimelerin de yer aldığı bir metin özelliği göstermektedir. Hikâyede anlatılan kişiler ve olaylar mektubun içeriğini oluşturmaktadır (Detaylı bilgi için bkz. Özen, 2012). Bu hikâyede Ökkeş’in yazdığı mektup iktidar ilişkilerinin masaya yatırıldığı ve yerildiği bir uzam yaratmaktadır. Hikâyenin kahramanı kendisi gibi düzensiz göçmenlerin, yabancıların ve kayıt dışı istihdam edilenlerin kendini ev sahibi devletin denetimi ve gözetimi altında hissettiğine işaret etmektedir. Ancak ana karakter kendi ürettiği taktiklerle devlet iktidarının denetiminden kaçmayı bir şekilde başarmakta ve bunun yollarını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. Göçmen bireyin gündelik yaşam mücadelesinde yerli - yabancı ayrımı egemen toplum ve azınlık toplumu arasında sınıfsal ayrılıkların hissedilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte göçmen grupların toplumda homojen bir alt sınıf olmadıkları ve kendi içerisinde ayrıştıkları dikkat çekmektedir. Kaçak bir göçmen üzerinden örülen hikâyeyi kurgusal bir metin olarak nitelendirmek mümkün değildir, zira hikâye önemli toplumsal gerçekliklere parmak basarak kâh gerçekçi bir dille kâh hiciv ve ironiyle bir meseleyi anlatmaktadır. Nitekim yazarın hikâyeye ilgili demeçleri de yazarın göçmenlerin gündelik mücadelelerini sorunsallaştırdığını gösterir cinstendir. Göçmenlerin kendi içindeki çeşitlilik sadece etnik bir çeşitlilik değildir, aynı zamanda hukuki statü bakımından birbirinden farklılık göstermektedirler. Bu noktada göçmenleri Almanya vatandaşlığını kazanmış göçmenler, oturum iznine sahip olan yasal göçmenler, düzensiz göçmenler ve mülteciler gibi pek çok gruba ayırmak mümkündür. Almanya vatandaşlığını almış bir göçmen, süresiz oturum iznine sahip olana göre, süresiz oturum iznine

sahip olan süreli oturum iznine sahip olana göre ve düzenli bir göçmen düzensiz bir göçmene göre daha güçlü bir hukuki statüye sahiptir. Düzensiz göçmenler ve sığınmacılar göçmenler arasında içinde buldukları koşullar bakımından en dezavantajlı diyebileceğimiz kesimi oluşturmaktadır ve bu durum onları mevcut pozisyonlarını kötüleştirmeden ve risk almadan taktikler üretmeye ve zayıf olan konumlarını güçlendirmek için direnmeye yöneltmektedir.

Hikâyede göçmenin zayıf konumu Almanya'ya düzensiz yollarla göç eden Ökkeş'in kayıt dışı istihdamın bir parçası olmasıyla örneklenmiştir. Kaçak göçmen ifadesinin Almanca'daki karşılığı “Schwarzarbeiter” sözcüğüdür. “Schwarzarbeiter” sözcüğü Türkçe'ye motamot “kara işçi” olarak tercüme edilebilse de “schwarz” kelimesiyle başlayan tamlamalarda bu sözcüğün “kaçak” anlamını aldığı aşikârdır. Bu ifade düzensiz bir göçmen olma halini iyi özetler niteliktedir. İktidarın mikrofiziği kavramından yola çıkarak hikâyede tabiiyet ilişkilerinin toplumsal ilişkiler içerisinde kâh iş yerinde, kâh sokakta ve özel alanda inşa edildiği müşahede edilmektedir. Yazar iktidarın insan ilişkilerinin bütününe yayıldığına ve iş yerindeki hiyerarşik ilişkilerden kadın- erkek arasındaki iktidar ilişkisine, kamusal alandan özel alana varana dek nasıl farklı biçimler aldığına dikkat çekmektedir. İş yerindeki iktidar ilişkilerini toplumsal sınıflar perspektifinden soyutlamak mümkün değildir. Ancak gündelik yaşamın kendisi, iktidar olgusunun kurumlarla sınırlı olamayacağını göstermektedir. Bu anlamda her birey kendine göre zayıf konumda olan bir diğerine baskı uygular ve bir nevi gücü yeten yetene diyebileceğimiz bir durum ortaya çıkar: “Favrikada patron mayıstere çıkışır. Mayıster hıncını formenden alır. Formen ona gızar gelir seni haşlar. Sen ona gızarsan gidip evde gariya çemkirirsin. O da öfkesini oğlandan alır. Oğlan da gider güccük kızını pataklar” (Taner, 2013, s. 73). Hikâye özelinde benzer bir hiyerarşiler silsilesinde öteki olarak görülen ve çalışma hayatında baskı ve tahakkümü deneyimleyen ise görece zayıf pozisyonuyla göçmen işçidir. Hikâyedeki karakterler Almanya'da hayatta kalmanın bir yolunu bulmuş erkek bireylerdir ve aile yaşamı ve aile yaşamındaki iktidar ilişkileri hikâyeye konu edilmemiştir.

Göçmen gruplar içinde Almanya'ya ilk gidenler diğerlerine nazaran kıdemli kabul edilmekte ve daha deneyimli oldukları için kendilerini üstün görmektedir. Bu durumu Ökkeş; “Almanın içine hepinizden önce girmişim” (Taner, 2013, s. 71) şeklinde dile getirmektedir. Ökkeş bu ifadeyle gerek amca oğlundan gerek hikâyede bahsettiği diğer karakterlerden daha kıdemli bir göçmen olduğunu ve Almanya'nın toplumsal yapısını daha iyi tanıdığını vurgulamaktadır. Böylece onlardan daha deneyimli olduğu için kendini onlara öğüt verme makamında bulur. Gülten Dayıoğlu'nun Almanya'ya göçü konu alan bir hikâyesinde “Almanya kaldırımı çiğnemek” (Dayıoğlu, 2012, s. 48) tabiri kullanılmaktadır. Bu sözcük göç etme deneyiminin göçmenler tarafından bir itibar, bir statü meselesi olarak düşünüldüğünün ve anavatandaki hemşehrilere de üstünlük taslandığının bir göstergesidir. Göçmenler kendilerini sadece daha sonra göç eden tanıdıklarından değil aynı zamanda göçü deneyimlememiş hemşehrilerinden de üstün görmektedirler.

Nasıl ki bir yabancı için Almanya'da yaşam mücadelesi vermek bir itibar göstergesi ise Almanya'da tutunamayıp köye dönmek de kaçak göçmen Ökkeş'in gururuna yediremediği bir durumdur: “Amanın yapma gözünü seveyim Hidayet. Bu işte ölmek var dönmek yoh. Geri dönmek tükürdüğünü yalamak olur. Köyde elaleme irezil kepaze olmak olur” (Taner, 2013, s. 74). Ökkeş, köye döndüğü takdirde “Almanya kaldırımı çiğnemiş olmanın” getirdiği itibarın yerle yeksan olacağını düşünmektedir. O yüzden Almanya'dan sınır dışı edilmeden, mevcut durumunu korumak ve iyileştirmek suretiyle ürettiği taktikler, ötekinin, ev sahibi ülkenin kurumlarının ve yerli halkın alanında başvurduğu hile ve kurnazlıklar onun için vazgeçilmez hale gelir. Kendini toplumdaki dışlanmış hissedenden ve öteki olarak görülen Hidayet'in yılmış ve vazgeçmiş ruhsal durumuna tepki olarak ona vazgeçmemeyi öğütlemektedir. Mektubunda kendi deneyimlerinden yola çıkarak onun da hayatta kalma yollarını bulması gerektiğine işaret eden öğütler vermektedir. Ökkeş'in kuzenine verdiği ilk öğüt zayıf konumuna rağmen başını dik

tutması ve temkinli olması, bir göçmen olarak önüne çıkan zorluklarda ve tehlikelerde kendini kollamasını bilmesi gerektiği yönündedir: “Başın hep yukarda gezecekmişin. Emme arada bir önünü gollayacaksın. Kuyu çukur felan varsa düşmemek için” (Taner, 2013, s. 71). Karakterlerin göçmen olarak zayıf bir konumda olmaları ev sahibi ülkedeki tehdit ve tehlikelere karşı uyanık olmalarını zorunlu kılmaktadır.

Ökkeş’in başvurduğu *taktikler ve gündelik direniş biçimleri* amca oğlu Hidayet’e yazdığı mektupta yer almakta, bu mektupla onun gözünü açmayı hedeflemektedir. Öyle veya böyle ev sahibi toplumda barınmanın, hayat sürmenin yolu *taktikler* üretmekten geçmektedir. *Taktikler* ise ortam ve bağlama göre çeşitlilik gösterir, ama *taktiklerin* zorunluluğu gerçeği değiştirmemektedir. Bununla birlikte hikâyede söylem olarak en sık karşımıza çıkan *taktik*, *kamusal senaryolarda* ortaya çıkan rıza gösterisi yani göstermelik itaattir. Göstermelik itaate işaret eden pasajlar aşağıda doğrudan alıntılanmıştır. Göstermelik itaat sıradan bireyin risk almadığı, gerçek düşüncelerini açığa vurmuyarak iktidarın alanında bir rıza görüntüsü yaratmasına olanak tanıyan bir *taktiktir*. Ökkeş’in Hidayet’e yazdığı mektup kâh monolog kâh Hidayet’in yazdığı mektuba bir cevap içerdiği ölçüde diyalog niteliği taşımaktadır. Almanya’da yaşam koşulları arasında benzerlik bulunan göçmenlerin kendi aralarındaki *gizli senaryoları kamusal senaryolardan* dışlanan söylemlerin hâkim olduğu, devlet - birey ve yerli - yabancı arasındaki iktidar ilişkilerinin açığa vurulduğu gerçek düşüncelerin alanıdır. Nitekim bu mektupta da *gizli senaryo* anlatıları dikkat çekmektedir. Ökkeş’in mektubu muhalif ve yıkıcı söylemlerin açığa vurulduğu bir alan olma özelliği taşımaktadır.

Temkinli olmanın yolu ise yaşam tarzları çoğunluk toplumundan oldukça farklılık gösteren bir göçmen olarak içinde yaşadığı toplumun kültürünü, yaşam biçimini öğrenmesi ve toplumda göze batan bir unsur haline gelmemek için açıkça mücadele etmek yerine uyum göstermesi ve içinde bulunduğu topluma benzemeye çalışması, hiç değilse öyle görünmesidir. Ancak bu şekilde kendini gizlemesi ve akla uygun davranması mümkün olacaktır:

Yaprah gurdu neden yeşildir? Yaprahın rengini alıp göze batmamak için, aykırı düşüp yakalanmamak için. Madem buraya geldin, hırlaşmaya deel, uyuşmaya bakacaksın (...) Sen bunların dilini de, dinini de, adetini adabını da az buçuk öğren ki bak bakalım Alman didikleri ne mene bir gavurmuş. Neyi sever neyi sevmez. Velhasılım gumaşı neden dokulu imiş, bilesin. Bilesin ki gafanı ona göre işletesin (Taner, 2013, s. 72).

Geçimini Almanya’da sağlıyor olması nedeniyle Ökkeş, Alman devletinin ve Alman toplumunun toplumsal statü olarak kendilerinden çok güçlü olduğunu ve bu yüzden de “ayıya dayı demenin” bir diğer ifadeyle göstermelik itaatın mecburi bir *taktik* olduğunu savunmaktadır: “Madem ekmeğimiz onların elinde, göprüyü geçene gader ayıya dayı diyecez” (Taner, 2013, s. 74). Bu pasajda göstermelik itaat, uyum gösterme veya iktidar odaklarını tanıma ve otoritelerini kabul etme davranışının gerçek bir itaat olmadığı anlamına gelir.

Göstermelik itaati zorunlu kılan şey ise itaatın eksikliği halinde kişinin maruz kalacağı tehditlerdir ki Scott (1990/2014, s. 173) tehdit yeterince büyük olduğu takdirde *kamusal senaryoda* uyum ve itaat devam etse de gizli tepkinin artacağını savunur, çünkü iktidar ilişkileri açık ve gizli davranışlar arasında uçurum oluşturma gibi bir işleve sahiptir. Hikâyenin yazarına göre Almanya’da hayatta kalmaya çalışan bir göçmenin önünde iki seçenek belirmektedir: ya alttan alarak gündelik ilişkilerde haksızlığa ve dışlanmaya razı olmak ya da yasal boşlukları tespit ederek bu boşluklardan faydalanmak. Metnin ilerleyen kısımlarında da gördüğümüz üzere Ökkeş’in tercihi daha üretken bir *taktik* olarak beliren bu ikinci seçenektir, zira yasal olmayan statüsü kendisini bu seçeneğe itmiştir: “Burada galmanın da iki türlü olur. Ya boynun bükük, gaderine irazı olup alttan alacaksın. Ya da göbeğini gendin gesecek, yolunu gendin açacak, bir

durum muhasebesi yapacak, boşlukları görüp gediklerinden yararlanacaksın” (Taner, 2013, s. 74).

Ökkeş, Almanya’da yaşayan göçmenler için *taktik* üretmenin zorunluluk arz ettiğini anlatırken Almanya’da hayatta kalmayı, ekmeğini kazanmayı başarmış bir hemşehrisinden ve başka bir Türk göçmenden örnek verir. İlki köyünden Ömer isimli bir çocuktur ve Ökkeş gibi o da kaçak göçmendir. Kayıt dışı istihdam edilen bir göçmenin ise nereye giderse gitsin sömürüleceği aşikârdır. Ömer zengin bir Almanın tazısını gezdirerek para kazanmaya başlar, tazının peşinden koşarken öyle yorulmaktadır ki bir Türk spor eğitmeni Ömer’e koşu eğitimi vermeyi teklif eder. En nihayetinde Ömer ünlü bir spor kulübünde atlet olmuştur. Kurnaz davranan Ömer antrenmanlarını tazıyla yaparak hem oradan gelir elde etmekte hem de atlet olarak para kazanmaktadır. Almanya’da iyi koşullarda yaşamının yolunu bulmuş bir diğer örnek ise Karadenizli Temel’dir. Temel bankalardaki kurların iniş çıkışını takip edip kendisine para kazandıracak olan para birimlerini toplayarak zengin olmuştur (Taner, 2013, s. 75-76). Her iki örnek de gurbette yaşamın güvencesiz durumda olan göçmenleri uyanık ve kurnaz olmaya zorladığını ima etmektedir. Böylelikle göçmen karakterlerin başvurduğu ikinci önemli bir taktiği kurnazlık ve dümen çevirme olarak yorumlayabiliriz. *Zayıfın sanatını* ifade eden bu deneyimler Ökkeş’e göre Almanya’da itibarlı bir yaşamın anahtarıdır. Göçmen bireyler bu *taktikler* sayesinde *gizli senaryolar*da, dil pratiklerinde ve ötekinin alanında kurduğu oyunlar ve çevirdiği dümenlerle kendilerine dayatılan iktidarı el altından yıkmaktadırlar.

Hikâyenin kahramanı bir göçmenin egemen düzene hangi şekillerde direneceğini ana hatlarıyla aktardıktan sonra Almanya’da bir yabancı olarak nasıl sevilip sayıldığını, kaçak bir çalışan olmasına rağmen nasıl toplumdan dışlanmadığını kendi özel hayatına referans vererek anlatır. “Gafa işletince” Almanya’da “nasıl itibarlı” yaşanacağını örnekleyen Ökkeş, Almanya’da hayatını idame ettirebilmesini öncelikle ilginç bir şekilde şahsen sempatik bir insan oluşuna bağlar (Taner, 2013, s. 76). Ökkeş açık havada, hayvanat bahçesinin yakınındaki tren istasyonu civarında çalışmakta ve toplumun hiçbir kesimi tarafından dışlanmaya maruz kalmamaktadır. Uzunca bir müddet herkes tarafından nasıl sevildiğini anlattıktan sonra sadede gelir ve yaptığı işi açıklar: Ökkeş ayı postu giyerek isteyen insanlarla fotoğraf çekinmekte ve bu şekilde para kazanmaktadır. Tam da bu noktada hukuki statüsü gereği zayıf bir konumda olan Ökkeş’in Federal Almanya Cumhuriyeti’nin yasalarının ve kurallarının işlediği bir alanda sevinçli ve neşeli bir anlatımla nasıl da kendi göbeğini kendi kestiğine ve itibarlı bir şekilde yaşadığına ilişkin söylemlerinin taktiğe dönüştüğü gözlemlenmektedir. “Garnım tok ve de hele sırtım herkezinkinden pek. Gışın eyi de, ne var ki, yaz aylarında bu...ayı postunun içinde fazlaca terliyom.” (Taner, 2013, s. 80). Bu ifadeler ev sahibi ülkede hukuki statüden yoksun bir yasa dışı göçmenin oldukça dezavantajlı konumu ve sevinçli anlatımları arasındaki zıtlığa, yani insanın kendi içerisindeki tutarsızlıklarına dikkat çekmektedir.

Yaptığı iş düzensiz göçmen Ökkeş’i koruyan bir maske işlevi görür ve bu sayede polisten saklanmaya ihtiyaç duymaz. Kaçak göçmen olarak onu polisten ve devletin kanunları karşısında sınır dışı edilmekten koruyan şey bu ayı postudur ve ona göre *taktik* polisten köşe bucak saklanmak değil aksine kalabalık içinde anonim bir şekilde dolaşmaktır. Sıradan bireyin kimliğini gizlemesi, kılık değiştirmeyi sağlayan bir hayatta kalma aracına dönüşmekte ve böylelikle *zayıfın sanatı* “ütopik bir uzamda” zafer kazanmasına olanak tanımaktadır. “Bu gader aleni dolaşırım da Avsland polizayın aklına beni yahalamak gelmez. Niden? Çünkü polis sahlananı daha golay yakalar. Bir insan sahlı galmak istiyorsa ortaya çıkmalı. En bi galabalıkta dolaşmalıdır. Sahlandıkça yakalanırsın” (Taner, 2013, s. 76).

Kılık değiştirme sayesinde Ökkeş kendisine dayatılan iktidarı el altından yıkmakta, bu şekilde kaçak bir göçmene alan tanımayan egemen düzene karşı koymaktadır. Hikâye göçmenlerin gündelik direnişlerinin yanı sıra kaçak bir göçmenin gözünden Almanya’nın toplumsal yapısına

ilişkin birtakım çözümlenmeleri de içermekte ve çözümlenmeler yapılırken Almanya’nın yakın siyasi geçmişine de gönderme yapmaktadır. Alman insanının yabancılara karşı hoşgörü düzeyinin düşük olması hikâyede şu kelimelerle özetlenmektedir: “Söz misali, bunlar durduğu yerde mi böyle gaba ve hoyrat olmuşlar? İş yerinde olsun, Ubanda olsun, sokakta olsun neden hep yabancının gusurunu hoş görmez çemkirir dururlar. Bir insan ki hırçındır, bil ki bir guyrük acısı vardır” (Taner, 2013, s. 72).

Göçmenlerin *gizli senaryolarında* Alman toplumunun yabancı sevmezliği yukarıdaki tespitle gerçekçi bir zemine oturtulur ve alt sınıfın halk kültürü, dedikoduları arasında yer bulur. Alman Millî Marşı’nın “Deutschland Deutschland über alles”⁶ diye başlaması Alman toplumunun geçmişinde üstün ırk olduğuna ilişkin inancıyla ilişkilendirilir. Almanların söylem olarak millî marşlarına yansıyan kibri ve üstün ırkı temsil ettikleri fikrine karşın Türk İstiklal Marşı’nın “korkma” sözcüğüyle başlaması “yürekli” diye tabir edilen Türk milletinin kibirlenmeyi ayıp saymasına ve tevazuu sahibi olmasına bağlanmaktadır (Taner, 2013, s. 72). Her iki ülkenin millî marşı üzerinden Alman toplumunun ve Almanya’daki Türklerin toplumsal sınıflar anlamında nasıl birbirinden farklılaştıkları hikâyede ustaca işlenmektedir. Yazara göre üstün ırk düşüncesini yerle bir eden dönüm noktası ise İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanya’nın Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya tarafından işgal altına alınmasıdır: “Yedi düvel bir oldu, bunların burunlarını eyice bir yere sürttüler. Daş daş üstünde bırakmadılar şehirlerinde, köylerinde. Dört yıl işgal altında kaldı ülkeleri.” (Taner, 2013, s. 73).

Hikâyede Yahudilerin yerine konulan yeni ötekinin Türkler olduğu ve Almanya’ya çalışmak için gelen gurbetçilerin sahipsiz kaldığı vurgulanmaktadır. Zira Almanca fıkralarda da nasyonal sosyalizm döneminde Yahudileri hedef alan ırkçı söylemlerin yerini en büyük göçmen işçi grubunu oluşturan Türklerle ilgili söylemlerin aldığı bilimsel çalışmalarda da gözlemlenen bir husustur (Mora, 2009, s. 104). On iki yıl süren nasyonal sosyalist rejimin İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın yenilgisiyle birlikte çökmesi ve soykırıma ve türlü haksızlık ve işkencelere maruz kalan Yahudilere ödenen tazminatlar Almanya’yı ekonomik anlamda zora sokmuştur. Yazara göre Almanya’nın yeniden ayağa kalkmasıyla birlikte gerçekleşen Alman mucizesi misafir işçileri yeni bir “şamar oğlanı”na dönüştürmüştür (Taner, 2013, s. 73). Hikâyede çarpıcı bir şekilde karşımıza çıkan husus ise egemen sınıf olarak görülen çoğunluk toplumunun taktığı maskedir. Yabancılara aynı merhameti göstermeyen çoğunluk toplumunun hayvanlarla ilgili hassasiyetlerini toplumun taktığı maskeler olarak tanımlamak mümkündür. “...İt gorkup şok oldu deyî göpek sinir gîliniğine götürüldü. Trafik durdu... Ötede yabancı bir işçi galdırma düşse gimse başını çevirip bakmaz. Hele kaççak ve de sigortasızsa rahatça ölebilir dirler” (Taner, 2013, s. 75).

Hikâyenin kahramanı Ökkeş mektubunda amca oğluna verdiği öğüdü kendi hayatında tatbik etmiş, Almanların neyi sevip neyi sevmediğinin çözümlenmesini yapmış ve itibar görmenin, toplumdan dışlanmamanın yolunu ayı postunda bulmuştur. Bundan dolayı da Türkiye’ye tatile giderken hem bu işi kaybetmemek hem de amca oğlunun moralini yükseltmek adına görevini bir aylığına ona devretmeyi teklif etmiştir. Bu kararda ayı postunun kaçak bir göçmen için anonimlik sağlıyor olması belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu noktada yasal boşluklardan faydalanmaktan başka düzensiz bir göçmenin sadece kurallara ve sosyal yapıya değil aynı zamanda bir yabancının yerli halktan göreceği muameleye karşı da direnmesi söz konusudur. Ayı postuyla yaya geçidinden geçerken trafik kurallarını ihlal ettiği halde polis kendisine ceza yazmadığını ve kendisine iltimas geçtiklerini övünerek anlatmaktadır ve neşeyle karışık olan bu anlatılar sıradan bireyin *taktiklerini* zafer olarak görmesiyle ilintilidir: “Düşün ki bunlar gendi cumhurreislerine bile ceza gesserler. Velhasilim, senin anlayacağın, benim burda aşırı itibarım ve de çok bi ayrıcalı durumum var.” (Taner, 2013, s. 80).

⁶ Hikâyede “Doçlan doçlan über alles” şeklinde konuşma üslubuyla yazılmıştır (bkz. Taner, 2013, s. 72).

Hikâyenin sonunda Demet Taner'in de belirttiği üzere ironi dozu yükselmektedir ve hikâyenin kahramanı dert yakınmayı geçip kinayeli bir anlatıma başvurur. Almanlarla geçinmenin formülünün ironik bir şekilde hayvan olmakla özellikle de Berlin Arması'nda yer aldığı için kıymetli görünen ayı kılığında mümkün olduğunu anlatmaktadır: “..Ayı olunca bunlarla daha bir eyi anlaşıyor insan..” (Taner, 2013, s. 81)

Yaptığı işle övünen Ökkeş'in gözünden Almanya'daki insan ilişkileri ve toplumsal düzene ilişkin gözlemler de aktarılmaktadır. Almanya'da trafik kurallarına oldukça önem verilmekte ve yaptırım gücü olan kanunlar herkes için geçerli olmaktadır. Disiplin, hayvanından insanına Almanya'daki bütün canlıların ruhuna işlemiş bir davranış şekli gibi resmedilmiştir: “Bunların göpekleri de bir başka türdür. Alamanlar gibi, Prusyalılar gibi, disiplinlidir. Nizama düzene uyar (...) Talim terbiye görmüş itlerdir hepsi” (Taner, 2013, s. 78).

Disiplin egemen düzeni karakterize eden bir davranış şekli iken kuralların ihlali sıradan bireye özgü bir davranışa dönüşür. Analiz edilen hikâyede ayak direme olarak niteleyebileceğimiz kural ihlali öncelikle yabancı bir devlete yasalara aykırı bir şekilde giriş yapmakla başlamış ve hedef ülkede kayıt dışı ekonomide çalışmakla devam etmiştir. Ayak direme, göstermelik itaat ve diğer taktikler hikâyenin ana kahramanının göç ettiği ülkede hayatını idame ettirmesine olanak tanıyan çeşitli direniş biçimleridir.

5. Sonuç

Türkiye kökenli bireylerin Almanya'ya göçü ve göçmenlerin Almanya'daki gündelik yaşam deneyimleri yalnızca bilimsel çalışmalara konu olmamış sanat eserlerinde ve edebî yazınlarda da yerini almıştır. Edebî eserler toplumların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi yapısını ve tarihsel süreçlerini anlamaya imkân veren, toplumsal tarihin sanatsal söylemlerle bulunduğu bir uzam yaratmaktadır. Türk edebiyatında göçü ve göçmenin gündelik yaşamını kendi içindeki çelişkileri ve rasyonellikleri çerçevesinde ele alan edebî eserlerden biri de Haldun Taner'in “Şeytan Tüyü” hikâyesidir. Bu hikâye yazarın Alman toplumuna aşinalığı ve Almanya'daki Türkiye kökenli göçmen işçilerin yaşam sorunlarını dinlemesi sayesinde toplumun göçmenlere yaklaşımına ilişkin gözlemler anlamında ve göçmenlerin egemen düzene karşı ürettiği taktikler ve gündelik direniş biçimleri bağlamında zengin bir içeriğe sahiptir.

Çalışmada kaçak bir göçmenin gözünden Almanya'daki iktidar ilişkileri ve göçmenlerin iktidar yapıları karşısındaki gündelik direniş biçimleri ana karakterin Almanya'nın başka bir şehrinde yaşayan amcaoğluna yazdığı mektuptaki söylemler üzerinden analiz edilmiştir. Bu mektup göçmenlerin kamusal senaryolardan dışlanan söylemlerinin ortaya çıktığı bir gizli senaryo niteliği taşımaktadır. Sıradan bireyin, bu hikâyede Ökkeş'in ve Ökkeş gibi göçmenlerin, ev sahibi ülkedeki gündelik mücadeleleri sosyoloji, siyaset bilimi ve antropoloji disiplinleri çerçevesinde Scott'ın gündelik direniş biçimleri ve de Certeau'nun taktik kavramlarından ilham alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Gündelik direniş biçimleri ve taktikler iktidar odakları karşısında açıkça meydan okuma anlamı taşımayan, sıradan bireylere görece güvenli bir alan ve anlık kazanımlar sağlayan gizli direniş yöntemleridir. Analiz yapılırken yazarın yaşamını konu alan biyografi ve belgesel gibi çalışmaların yanı sıra, yazarın Türk işçilerle ilgili köşe yazıları, hikâyenin basına yansımaları ve yazarla yapılan söyleşi de değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

Hikâyede göçün düzensiz boyutuna değinilmiş ve yerli - yabancı nüfus arasındaki sınıfsal ilişki yoğun bir şekilde işlenmiştir. Hikâyenin kahramanı Ökkeş'in anlatıları düzensiz göçmenlerin Almanya'daki güvencesiz konumlarına işaret etmekte ve göçmenlerin zayıf konumda olmaları nedeniyle gündelik yaşamlarında bir takım hayatta kalma stratejileri üretmelerinin zorunlu olduğunu göstermektedir. Hikâyede ele alınan iktidar ilişkileri Foucault'nun iktidarın mikrofiziği kavramıyla örtüşen bir benzerlik göstermektedir. İş yerindeki hiyerarşik ilişkiler de kadın - erkek ilişkileri de iktidarın tek bir kaynağının olmadığını ve siyasi iktidarla sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır.

Almanya’ya amcaoğlundan daha önce göç etmiş olması Ökkeş’i deneyimli bir göçmen yapar ve bu sayede kendini göçmenlik deneyimini paylaşacak ve kuzenine öğütler verecek bir pozisyonda görür. Bir göçmenin Almanya’da içinde bulunduğu koşulları iyileştirmesi ve sınır dışı edilmeden korunaklı bir yaşam sürmesi açısından zorunlu olan *taktikler* şunlardır: göstermelik itaat, boşluklardan yararlanma, kurnazlık yani dümen çevirme, anonimlik ve kılık değiştirme. *Taktikler* bağlama göre farklılık gösterebilir, fakat *taktiklerin* sıradan birey için kaçınılmaz olduğu gerçeği değişmemektedir. Hikâyenin merkezinde duran *taktik* ise ayı postu giyerek geçimini kazanan Ökkeş için ‘anonimlik’dir. Zira Ökkeş bu sayede kaçak bir göçmen olarak devletin kanunlarının ve polisin kendisine dayattığı iktidarı el altından yıkmakta, kendisine alan tanımayan egemen düzene karşı koymaktadır. Mektubunda söz ettiği “ayrıcalıklı” durumunu neşeli anlatılarla birleştirmesi zayıfın ütopik bir uzamda zafer kazandığının işaretidir. Hikâyede Almanya’nın siyasi tarihi ve toplumun göçmenlere karşı yaklaşımına ilişkin gözlemlerin ironi ve mizaha başvurarak anlatıldığı dikkat çekmektedir. Yabancılara karşı insancıl bir yaklaşıma sahip olmayan çoğunluk toplumunun hayvansever geçinmesi yazara göre toplumun taktığı bir maskedir. Disiplin çoğunluk toplumunu karakterize eden bir davranış biçimi olarak açığa çıkarırken, kuralların ihlali sıradan bireye özgülenmektedir.

Haldun Taner, “Şeytan Tüyü” hikâyesinde edebiyatın sanatsal bir yazın olmaktan başka toplumsal meseleleri ele almak gibi bir işlevinin olduğunu göstermiştir. Hikâye bilhassa iki farklı ülkenin sosyal ve kültürel yapılarından etkilenen ve toplumsal düzeni kendi lehine işletmeye çalışan göçmenlerin ne tür stratejilerle hayatta kaldıklarını mizahi ve ironik bir şekilde işlemiştir. Ayrıca hikâyede ele alınan konular göçmenlerin toplumsal ilişkilerde iktidar ilişkilerinin pasif bir alıcısı konumunda olmadıklarını ve iktidar yapılarına karşı direndiklerini örneklemesi açısından değerlidir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Taha Toros Arşivi, Haldun Taner: “Hâlâ ağır işçi gibi çalışıyorum”, TT. 515477.

Taha Toros Arşivi, Haldun Taner’in öyküsü Almanları sarstı, TT. 515496.

Telif Eserler

Akpınar Dellal, N. (2013). Die Darstellung von Deutschen in den Veröffentlichungen des türkischen Schriftstellers Haldun Taner. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (8), 39-52.

Aydın, Y. (2016). *The Germany- Turkey migration corridor: refitting policies for a transnational age*. Washington, DC: Migration Policy Institute.

Bayrak, Ö. ve Yaprak, T. (2013). Türk hikayeciliğinde Haldun Taner’in yeri ve kitaplarında yer almayan “Töhhmet” adlı hikayesi. *Tarih Okulu Dergisi*, XV: 481- 498.

Chatterjee, P. (2006). *Mağdurların siyaseti*. (V. F. Bozçalı, Çev.). İstanbul: İletişim (Orijinal eserin yayın tarihi 2004).

Çelik, A. (2020). Michel Foucault ve iktidarın mikrofiziği. A. Aykotalp ve A. B. Certel (Ed.), *Siyaset biliminde güncel tartışmalar* içinde (ss. 67- 92). İstanbul: Efe Akademi.

Dayıoğlu, G. (2012). *Geriye dönenler*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

De Certeau, M. (2009). *Gündelik hayatın keşfi I: eylem, uygulama, üretim sanatları*. (L. Arslan Özcan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi (Orijinal eserin yayın tarihi 1990).

- Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Birinci beş yıllık kalkınma planı*. Erişim adresi: https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1962-1967.pdf.
- Eagleton, T. (2012). *Marksizm ve edebiyat eleştirisi*. (U. Özmakas, Çev.). İstanbul: İletişim (Orijinal eserin yayın tarihi 1976).
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality, volume I: an introduction*. (R. Hurley, Çev.). New York: Pantheon Books (Orijinal eserin yayın tarihi 1976).
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi (Orijinal eserin yayın tarihi 1975).
- Gal, S. (1995). Language and the “arts of resistance”. *Cultural Anthropology*, 10(3), 407- 424.
- Kaya, A. (2000). ‘*Sicher in Kreuzberg*’ Berlin’deki küçük İstanbul: diasporada kimliğin oluşumu. İstanbul: Büke Yayınları.
- Miyasoğlu, M. (1988). *Haldun Taner. Türk büyükleri dizisi: 98*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mora, N. (2009). *Alman kültüründe düşman imgesi*. Altkitap.
- Mortan, K. ve Sarfati, M. (2011). *Vatan olan gurbet: Almanya’ya işçi göçününün 50. yılı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özen, İ. (2012). Haldun Taner’in “Şeytan Tüyü” adlı hikayesi ve mektup tarzı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 100- 112.
- Pazarkaya, Y. (1977). *Oturma izni*. Ankara: Derinlik Yayınları.
- Prevezanos, K. (2011, Ekim 30). Turkish guest workers transformed German society. *Deutsche Welle*. Erişim adresi: <https://www.dw.com/en/turkish-guest-workers-transformed-german-society/a-15489210>
- Scott, J. C. (1989). Everyday forms of resistance. *Copenhagen Journal of Asian Studies*, 4(1), 33-62.
- Scott, J. C. (2014). *Tahakküm ve direniş sanatları: gizli senaryolar*. (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1990).
- Sirkeci, İ. (2002). Revisiting the Turkish migration to Germany after forty years. *Siirtolaisuus-Migration*, 29 (2), 9-20.
- Şen, C. (2015). Haldun Taner’in Şeytan Tüyü öyküsünde; öznenin ötekinin arzusunu arzulama edimi ve/veya öteki tarafından kabul edilme isteği. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (12), 999-1024.
- Taner, D. (2015). *Haldun Taner 100 yaşında*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=h-MR7jCEnc>.
- Taner, D. (2018). *Canlar ölesi değil: fotoğraflarla Haldun Taner’in yaşamöyküsü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taner, H. (1984). *Düz yazıları- 2: Berlin mektupları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taner, H. (2013). Şeytan tüyü. *Yalıda sabah* içinde (ss. 70-81). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tosun, N. (2015). Haldun Taner öykücülüğü ve Yalıda Sabah. Doğumunun Yüzüncü Yılında Haldun Taner [Özel Bölüm]. *Türk Dili*, 79- 82.

Vinthagen, S. ve Johansson, A. (2013). Everyday resistance: exploration of a concept and its theories. *Resistance Studies Magazine*, 1, 1-46.

Yetişkin, E. (2010). Post- kolonyal kavramlar üzerine notlar. Post Kolonyal Düşünce Özel Sayısı. *Toplumbilim*, 25, 15-20.

Araştırma Makalesi / Research Article

DÜNYA EKONOMİSİNİN EVRİM SÜRECİNDE ALMANYA'NIN DÖRDÜNCÜ SANAYİ DEVRİMİ

İsmail ERMAĞAN¹

Öz

Günümüzde devletlerin Endüstri 4.0 üzerinden nasıl bir meydan okuma ile karşı karşıya kaldıkları ve devletler ile şirketlerin küresel çaplı ekonomik yarışı nasıl etkiledikleri önem arz etmektedir. Bu çalışmada öncelikle dünya ekonomisinin 1. Sanayi Devrimi'nden 4. Sanayi Devrimi'ne tarihsel gelişimi – ortaya çıkaran faktörler, temel nedenler ve sonuçlar üzerinden – özetlenmekte, bu çerçevede Almanya'nın farklılaşan performans bilançolarına ışık tutulmaktadır. Sanayi devrimlerinin tecrübelerinde değişmeyen başarı anahtarı, teknolojik yenilikçiliğin teknik ve beşeri boyutlarda gerçekleştirilmesi olarak tezahür etmektedir. Makalede ikinci ve odak olarak, “Almanya, Endüstri 4.0 sürecini nasıl yönetmektedir?” sorusu ile bu ülkenin son devrimdeki çalışmaları analiz edilmektedir. Son tahlilde iddia edilmektedir ki, Almanya, Endüstri 4.0'ın mecbur kıldığı dijital dönüşüme – yapısal ve teknik bağlamlarda ciddi eksikliklerine rağmen – kayda değer derecede önem atfetmekte ve tedbirlerini almaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanayi Devrimleri, Küresel Yarış, Almanya, Endüstri 4.0, Dijital Strateji 2025

GERMANY'S FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION IN THE EVOLUTIONARY PROCESS OF THE WORLD ECONOMY

Abstract

Today, it is important to know what kind of challenges the states face with the Industry 4.0 and how companies, as well as states, affect the global economic race. In this study, first of all, the historical development of the world economy from the 1st Industrial Revolution to the 4th Industrial Revolution –based on the emerging factors, root causes, and consequences– is summarized and, in this context, Germany's respective performance balance sheets are clarified. The unchanging key to success in the experiences of industrial revolutions manifests itself as the realization of technological innovation in technical and human dimensions. Secondly and focally, the article analyzes the studies undertaken in this country during the latest revolution with the question of "How does Germany manage the Industry 4.0 process?" In the final analysis, it is claimed that Germany attaches considerable importance to the digital transformation required by the Industry 4.0 –despite its serious shortcomings in structural and technical contexts– and tries to take due measures accordingly.

Keywords: Industrial Revolutions, Global Race, Germany, Industry 4.0, Digital Strategy 2025

¹ Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ismailermagan@googlemail.com, ORCID: 0000-0003-1687-8208
Başvuru Tarihi (Received): 17.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

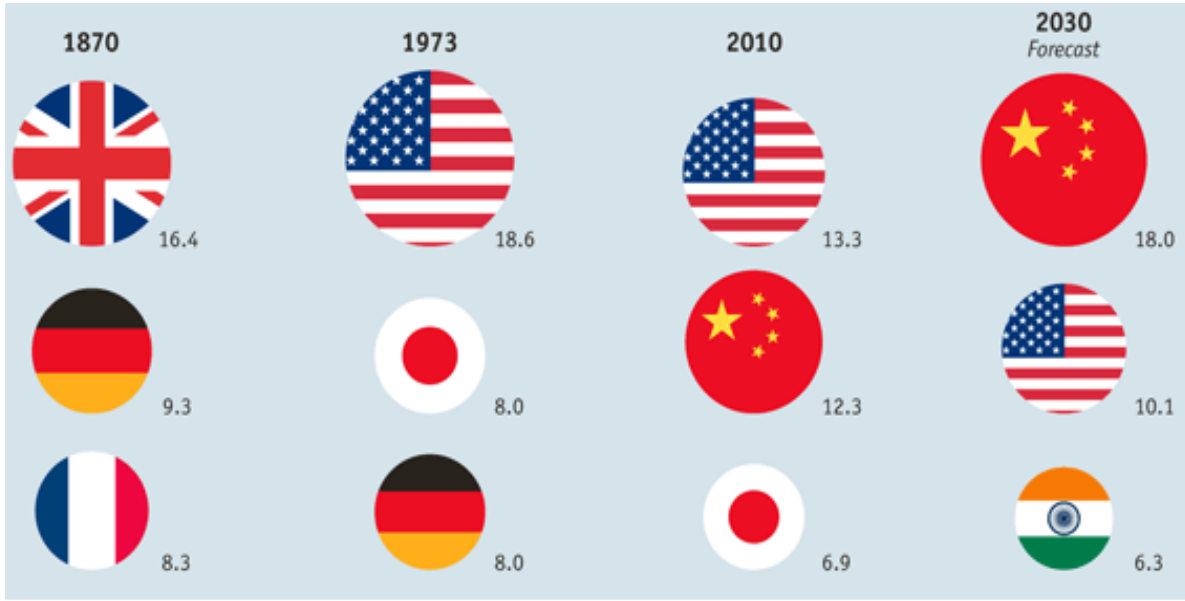
1871 yılında Bismarck önderliğinde özerk prensliklerin tek çatı altında birleşmesiyle tesis edilen Almanya hem sanayileşme faaliyetlerine hem de hammadde arayışlarına geç başlamasına rağmen bunu olumlu yönde ilerletmiş (Canbolat, 2019; Encyclopædia Britannica, t.y.); iki dünya savaşından da mağlup ayrılmasına ve en sonuncusunda ise tamamen yıkıma uğramasına rağmen, “ekonomik mucize” performansı ile 15 sene içinde ayağa kalkmıştır (Braun, 1990). Mercedes gibi markaları, demir tankları ve yıldırım uçakları üreten ülke, buna karşılık hem iki dünya savaşındaki kayıplar hem de bahsedilen dönemde Yahudi-muhafif bilim insanlarının ülkeden göç ettirilmesi sonucunda beşeri sermayesine büyük bir darbe almıştır (Ermağan ve Ermağan, 2020: 351-355; Spicka, 2007). Günümüzde elektrikli otomobillerden uçakların motorlarına, hayati önemdeki ilaçlardan tıbbi cihazlara çok sayıda buluşun arkasında Alman halkının imzası bulunmaktadır (Audretsch, Lehmann, and Schenkenhofer, 2018: 2-24; Detlef, 2010). Bu noktada ülkenin bilime verdiği önem bilinmektedir. Yine, Weber gibi, birçok Alman felsefecisi topluma çalışma etiğinin, ahlakçılığın önemini anlatmıştır (Weber, 1905/2011). Bu da teknolojik gelişmenin sanki bir çimentosu görevini sunmuştur.

İnsanlık Endüstri 1.0'dan 4.0'a büyük değişimler tecrübe etmiştir. Günümüzde ekonomik dönüşümler Almanya'da Endüstri 4.0, Japonya'da Toplum 5.0 ile tanımlanmaktadır. Hem tarihte (Hertsch²⁰¹⁹) hem de günümüzde gözlenebilmektedir ki, Almanya ekonomi alanında kayda değer bir aktördür. Bu başarıda; siyaset-iş dünyası-üniversiteler üçgeninde ortaklaşa hareket edilmesi (diğer ifadeyle kamu ve özel sektör olarak kurumsal oryantasyon), teknik-altyapı geliştirilmesi ve beşerî sermayenin eğitilmesi kritik bir rol oynamaktadır. 2011 yılında Hannover'de Endüstri 4.0 kavramını dünyaya ilan eden ülke, hâkim olduğu ekonomik sektörlerdeki başarılı pozisyonlarını bu süreçte yeniden üretmeyi hedeflemektedir (Leurent ve Boer, 2019; Popławski ve Bajezuk, 2019).

Bu çalışmada sanayi ülkesi Almanya'nın Endüstri 1.0'dan Endüstri 4.0'a uzanan dönemdeki performansı irdelenerek, günümüzdeki kırılmalara karşı hangi politikalarla cevap aradığına odaklanılmaktadır. Buradaki hedef bu aktörün ekonomik gelişmeye ve rekabete hem tarihsel olarak nasıl tepkiler verdiğini açığa çıkarmak hem de günümüzde yeni gelişmelere karşı aldığı tutumları analiz etmektir. Bu incelemeden sonra muhtemel son hedef ise Almanya'nın dünya ekonomisindeki güçlü yerini gelecekte koruyup koruyamayacağı üzerine bir tahayyül oluşturmaktır.

1. Dünya Ekonomisinde Sanayi Devrimleri ve Almanya'nın Farklılaşan Yönleri

Birincisinden dördüncüsüne dünyada sanayi devrimlerinin tarihine, ortaya çıkış süreçlerine ve ülkelerin ekonomik dizilişlerine olan etkisine bakılırsa, farklı performans parametreleri dikkat çekmektedir. Endüstri 1.0'dan 4.0'a Almanya nasıl bir serüven izlemiştir; bu bölüm sanayi devrimlerini özetleyerek, bu ekonomik savaşta Almanya'yı diğer küresel aktörlerle karşılaştırmalı bir perspektifle irdelemeye odaklanılmaktadır.

Şekil 1: Geçmişten Geleceği Dünya Ekonomisinde Yüzdellik Paylar-İlk Üç, 1870-2030

Kaynak: (Subramanian, 2011)

Coğrafi Keşifler ile dünyanın “üzerinde güneş batmayan imparatorluğu” haline gelen Britanya, 1712 yılında buhar makinesinin icadı ile üretimi mekanikleştirerek Sanayi Devrimlerine giden yolu açmıştır: “1760’lı yıllarda başlayıp 1830’lara kadar süren ilk Sanayi Devrimi’nde; üretim, beden gücünden makine gücüne doğru evrim geçirdi. Nitelik ve nicelik yönünden artış gösteren makineler, buhar gücüyle çalışıyordu. Bu süreçte odun yerine kömürün yaygınlaşması, makinelerin daha da çok kullanılmasını sağladı. İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi, kısa sürede tüm Avrupa’ya ve ABD’ye yayıldı. Üretimdeki bu köklü değişim, hem ekonomi dünyasını hem de toplumsal yapıyı çok değiştirdi.” (Bosch, 2017). Bu gerçekliğin neticesinde Britanya, – II. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı büyük kayıplarına kadar – dünya ekonomisini domine etmiştir. Grafik 1’de görülebileceği üzere, 1870 yılında dünya ekonomisinden aldığı %16.4’lük pay ile liderdi.² Londra, o dönemlerdeki politikalarının da bir neticesi olarak halen etkili bir ekonomik başkenttir.

Almanya’da ise birleşmeden önce özerk prenslikler aralarında işbirliği anlaşmaları imzalayarak ve bir Gümrük Birliği tesis ederek gelişmenin ön ayaklarını oluşturmuşlardır. Bismark’ı birleşmede başarılı kılan güvenlik-kalkınma-jeopolitik başlıklarındaki kurumsal ihtiyaçlar ise; bu prensliklerin kendi başarılarına ne büyük ordularının ne de büyük nüfuslarının bulunmasından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte Almanya, Avrupa devletler arasında başlayan sanayileşme-empyrializm-hammadde rekabeti faaliyetlerinde geç kalmışsa da, özerk prensliklerde bilimsel araştırmalara verilen önem ve kritik ekonomik performanslar sonucu, birleşme öncesi – yine

² “İngiltere’deki fabrika binaları hiç şüphesiz kişisel zenginliğin varlığından kayda değer miktarda faydalanmıştır. İngiltere’deki gelişmenin özelliklerinden biri de daha önce oluşan önemli ilerleme şartları içinde bireylerin endüstriyel arayışlara yatırım yapmak konusunda oldukça fazla istekli olmasıydı. Fakat Avrupa kıtasındaki daha geri kalmış ülkelerde ne önceki birikimler ne de endüstriyel gelişmeye duyulan ilgi geç endüstrileşmenin daha büyük sermayeye olan gereksinimi ile bağdaşmamaktaydı. Almanya’da sermaye temini, kendiliğinden sermaye birikimi süreci ile değil bankacılık sisteminin kredi yaratma politikalarının rolü ile ikame edilmiştir.” (Gerschenkron, 1962:45-46). Bu noktada Alman sanayileşme süreci için farklı bir iddia da şudur: “Mesela 1600’lü yıllarda Nürnberg gözlük merceklerini ilk defa efektif bir şekilde kullanmayı öğrenmiştir. Tam 200 yıl boyunca bu gözlüklerin sırrını saklayarak çok büyük gelirler elde eden Nürnbergliler ya da benzer buluşlara imza atan diğer alman prenslikleri bu karlı işler sayesinde paralı askerleri istihdam etmeye devam etmiştir. [...] Prusya’nın öncülüğünde kurulan Kuzey Almanya İttifakı ve yeni Alman İmparatorluğu zaten farklı alanlarda dünyanın en iyisi olan küçük devletlerin adeta devasa bir makinanın dişlileri gibi tekrar organize olarak dünyanın en büyük teknolojik sanayi üreticisi haline gelmesini sağlamıştır.” (Tarih ve Bilim Vitae Magistra, 2017).

Şekil 1'de görülebileceği gibi – dünyanın ikinci kolonyal aktörü Fransa'nın önünde konumlanmıştır (Brinkmann, 1933; Clapham, 1921; Henderson, 1938).

Endüstri 1.0 ile üretimin makineleşmesi sonrası teknolojik gelişmeler hızlanmış, 1840-1870 yılları arasında kaydedilen atılımlar ile Endüstri 2.0 doğmuştur. Elektriğin icadı ve iş bölümüne dayalı seri üretim, bu dönemin başat dinamiği olarak kayda geçmiştir ve seri üretim, halen üretimin ana mantığıdır. Bu noktada, 1903 yılında Henry Ford'un otomobilleri – daha önceden yoğun emek gücü ile üretilen sistem yerine – seri imalat bandıyla daha hızlı üretmeye başlaması örnek olarak verilebilir. Yine demir yollarının yapılması ve ulaşımın gelişmesi sonucu demir ve çelik ham maddelerinin önemi artmış ve bunların temini de ağır sanayinin gelişimini ilerletmiştir. Bu dönemde ağır sanayide en üstte şu şekilde sıralanan ülkeler – İngiltere, Almanya, ABD ve Japonya – günümüzde bile etkin aktörlerdir (Eğilmez, 2018: 97-120).

Gözlenmektedir ki, Almanya 1830-1913 arası dönemde bir ülke olarak “endüstriyel geri kalmışlık”tan kurtulup “dünyada sanayi üreten en önemli merkezlerden biri” haline dönüşmüştür (Berghahn, 1987). Burada siyasetin ekonomiye ve bilimsel araştırmalara desteği, katma değerli ürünlerin geliştirilmesi özellikle kayda değer bir mahiyet taşımaktadır. Bu kalkınma ivmesi, diğer ekonomi kalemlerine de yansımıştır: İlk kez bu dönemde işsizlik, emeklilik sigortası, sağlık ve istihdam korumasını içeren sosyal refahı destekleme hedefleri, kurumsal başarı çıktıları olarak kayda geçmiştir. Yine bu dönemde çok sayıda Alman şirketi (örneğin Siemens, Bosch, Bayer, ThyssenKrupp ve BASF) kurulmuş ve dünya çapında başarılar elde etmiştir. Hem devletin hem de özel sektörün bu atılımları ile Almanya, (1900'lerde İngiltere'yi geçerek dünyanın en büyük ekonomisi haline gelen ABD'nin ardından) dünyanın en büyük ikinci ekonomisi konumuna yükselmiştir (Weightman²⁰⁰⁹) (bakınız Tablo 1).

Tablo 1: 1830-1913 Arası Dünyada En Büyük Ekonomiler-Sanayileşme Çıktıları (%)

Ülkeler	Yıllar				
	1830	1860	1880	1900	1913
Almanya	3,5	4,9	8,5	13,2	14,8
İngiltere	9,5	19,9	22,5	18,5	13,6
Rusya	5,6	7	7,6	8,8	8,2
Fransa	5,2	7,9	7,8	6,8	6,1
ABD	2,4	7,2	14,7	23,6	32

Kaynak: (Sanayileşme Süreci Almanya, 2019).

Almanya'nın I. ve II. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması ekonomiyi zayıflatsa da, ülkede sanayileşme hareketleri bu dönemlerde de devam etmiştir. Ekonomik başarı hikâyesi ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan politikalar sonucu 1950 ve 1960'lı yıllarda vuku bulan “ekonomik mucize” (“Wirtschaftswunder”) dönemidir (Rittershausen²⁰⁰⁷). Altı çizilmelidir ki, Almanya'da 1870-1913 döneminde gerçekleştirilen teknolojik gelişmeler, bu dönemde orta sınıf liderliğinde tecrübe edilen atılıma temel oluşturmuştur. Fakat senelik % 5'lik büyümelerle bütün dünyada dikkat uyandıran bu “ekonomik mucize”, 1870-1913 döneminin süre olarak ancak yarısı kadar sürdürülebilmiştir. Yine bu dönemin sanayisinin, performansının “mucize” olmasına karşın “kırılğanlığı” ise, radikal yeniliklerden ziyade büyük oranda kademeli yeniliklere odaklanması olmuştur. Yurt dışı ekonomide, 1973 yılında Japonya, Alman ekonomisini yakalamıştır (bakınız Şekil 1). Yurt içi ekonomide, 1970 ortalarından itibaren kişi başı ortalama

yıllık büyüme oranı düşmeye başlamıştır. Dünyadaki ekonomik gelişim çerçevesinden değerlendirilecek olursa; 1950'li yıllardan itibaren dijital teknolojinin gelişmesi ile Üçüncü Sanayi Devrimi'nin temelleri atılmıştır. Özellikle mekanik elektrikle çalışan hesap makinesinin veya 1971'de ilk mikro bilgisayarın geliştirilmesi gibi yenilikler sonucu üretimde bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin kullanılması ile üretim süreçlerinin otomasyonu gerçekleşmiştir (Rifkin, 2013). “Endüstri 3.0” denilen bu süreçte Almanya, radikal yeniliklerin öncüsü olma rolünü kaybetmiş, Japonya ise öne çıkmıştır (Bohme, 1978) (bakınız Tablo 2).

Tablo 2: 1950-1980 Yılları Arasında Beş Büyük Devletin GSMH'si (Milyar Dolar)

Yıl	Japonya	ABD	Batı Almanya	Fransa	Büyük Britanya
1951	14.2	328.4	28.5	35.1	41.4
1955	22.7	398.0	43.0	49.1	53.9
1960	39.1	503.8	70.7	60.0	71.9
1965	88.8	688.1	115.1	99.2	100.2
1970	203.1	992.7	184.6	145.5	124.0
1975	498.2	1,549.2	418.2	339.0	234.5
1980	1,040.1	2,633.1	816.5	657.1	525.5

Kaynak: (Keizai Koho Sentaa, 1983:5).

1990 yılında doğu ve batı parçalarının birleşmesi ile başka ekonomik zorluk ve fırsatlarla karşılaşan Almanya, bütçesinde bu bağlamda yeni gider kalemlerine yer açmıştır (Allen, 2010; Buse ve Doerr, ¹⁹⁹⁸). Yine, Ar-ge, bilimsel patentler gibi temel başlıklarda beklediği ivmeyi yakalayamamış ve katma değer teknolojilerinde atılım gerçekleştirememiştir. Sonuç olarak da robot teknolojileri, nanoteknoloji ve yarı iletkenler gibi yeni ve önemli sanayi alanlarında ABD, Japonya ve Güney Kore'nin gerisinde kalmıştır. Bu gerçekliğin neticesinde ise, Almanya'da ekonominin uluslararası rekabetçiliğini gerileteceği endişesini doğurmuştur (Beise ve Stahl, 1999). Örneğin bunun bir yansıması olarak 1995-2010 yılları arasında ülkede gelir eşitsizliği artışı Birleşik Krallık ve Kanada gibi ülkelerden daha hızlı vuku bulmuştur. Almanya'da siyaset-iş dünyası-üniversiteler üçgeninde her ne kadar teknolojik gelişmeler takip edilse de, Çin, Hindistan gibi yeni rakipler ortaya çıkmış; Çin, Almanya'yı toplam ekonomik büyüklükte 2010 yılında geçmiştir (bakınız Şekil 1). Bu yeni küresel ekonomi konjonktürü, Alman ekonomisi için yeni ödevler ortaya çıkarmıştır.

2. Dördüncü Sanayi Devrimi ve Almanya

Endüstri 4.0 kavramı 2013 yılından itibaren ekonomileri hem devletler hem de özel şirketler bazında derinden etkilemektedir. Diğer Sanayi Devrimlerinde de yaşandığı gibi, Endüstri 4.0'ın getirdiği uygulamalar, “ilerleme ya da yerini koruma reçetesi” olarak Çin'den ABD'ye, Japonya'dan Almanya'ya, Brezilya'dan Endonezya'ya, Meksika'dan Hindistan'a dünyada büyük bir rekabet üretmiştir (Abolhassan, 2017). Günden güne anlaşılmaktadır ki, bu yeni üretim modellerine geçemeyen ekonomilerin alan kaybedeceği artık daha nettir (Florida, Mellander ve King, 2015; Watson, 2010).

Endüstri 4.0; toplamda, internetin yaygın biçimde kullanılarak ekonominin lojistikten üretime tüm alanlarının bilgisayarlaştırılması ve robotlaştırılması olarak resmedilebilir (Schwab, 2017: 24-31). Bir başka aktarımla, Endüstri 4.0; bir malın internet üzerinden farklı teknolojilerin ağları

aracılığıyla insan müdahalesi olmadan tamamen otomatik olarak üretildiği, teslim edildiği, kullanıldığı, onarıldığı ve geri dönüştürüldüğü sistemdir. 2000 yılında nesnelerin interneti, 2010 yılında hücresel taşıma sistemi ve 2020 otonom etkileşim ve sanallaştırma, bu yeni dönemin kırılma aşamaları olmuştur. Temelde fiziksel, dijital ve biyolojik olmak üzere üç alanı etkileyen Endüstri 4.0 devrimsel üretim modeli, robotikten siber-fiziksel sistemlere, arttırılmış gerçeklikten yapay zekâya toplamda yeniliklerin ortaklaşa ilerleyişini elzem kılmaktadır. Bu yeni dönemin ana çarpanları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Şekil 2: Endüstri 4.0 Temel Bileşenleri

Kaynak: (Yalçiner, 2020:9).

Endüstri 4.0 bağlamında günümüzde geleneksel üretim ve ürünlerin dönüştüğü, sembol ürünler olarak örneğin akıllı telefonların ve elektrikli arabaların ortaya çıktığı görülmektedir. Benzer şekilde akıllı şehirler, akıllı elektrik sistemleri ve nihayetinde akıllı fabrikalar başlıca çıktılardır. Daha önceki sanayi devrimleri (Stearns, 2012), yani üretim ve iletişim biçimlerindeki temel değişim dönemleri, bugün gözlemlediğimizden çok daha yavaş ilerlemiştir. Bu yeni dönem üretim şekillerini hızlı ve kökten değiştirmeyi talep ederek, daha dijital ve akıllı sistemlerle donatılmış fabrikaları ve buna bağlı olarak sektörlerde gerek domine devletlerin gerekse özel şirketlerin rekabetini etkilemektedir. Örneğin Çin'in devasa ve ucuz işçi gücüne karşılık bu makineleşmiş üretim, adapte olamayan aktörleri geriletecek, hatta zamanla saf dışı edebilecek bir potansiyel barındırmaktadır. Almanya'nın tarihsel olarak elde ettiği makine, teçhizat ve otomobil üretiminde güçlü pozisyonunu muhafaza edebilmesi ve Tesla gibi yeni rakiplerle baş edebilmesi için, Endüstri 4.0'a adaptasyonu ve yenilikçi buluşlar ortaya koyması elzemdir (Kwon, Lee ve Lee, 2017).

Tablo 3: Endüstri 4.0 ve Sektörlere Beklenen Katkısı

Sektör	Milyar Euro cinsinden brüt katma değer artışı, 2013'ten 2025'e	Brüt katma değerdeki yıllık artış %, 2013'ten 2025'e
Otomobil endüstrisi	14.8	1.5
Makine mühendisliği	23.0	2.2
Elektrikli ekipman	12.1	2.2
Kimya endüstrisi	12.0	2.2

Kaynak: (BITKOM / Fraunhofer IAO, 2014).

Almanya Başbakanı Angela Merkel 2015 yılında bu büyük Endüstri 4.0 dönüşümünün önemini ve bu bağlamda ülkesinin sıkıntılı ödevini şu şekilde ifade etmiştir: “İnternet dünyasının endüstriyel üretim dünyası ile birleşmesinde hızlı bir şekilde ustalaşmalıyız; aksi takdirde dijital alandaki mevcut liderler endüstriyel üretimi devralacaklar.” (Die Bundesregierung, 2015). Ülke ekonomilerinin geleceğine dair çıkarımlar gerçekleştiren kimi fütürist kuruluşlar, 2016’daki verileri ışığında Almanya’nın 2030’da yedinciliğe, 2050’de dokuzunculuğa gerileyeceğini tahmin etmektedir (PwC, 2017:23).

Bu arka planda Almanya’nın başlıca amacı, dünyanın önde gelen dijitalleştirilmiş üretim teknolojisi kullanıcısı ve sağlayıcısı olarak Almanya’nın imalat sanayisini siyasi destekle düzenlemektir (Schroeder, 2016). Örneğin Almanya’da Startup şirketleri, Endüstri 4.0 teknolojileri için internet tabanlı hizmetler gibi yeni iş modelleri ile oldukça hızlı biçimde pazarda yer almaktadır. Bu şirketler üzerinden dijital ekonomi Berlin, Münih, Hamburg ve Köln gibi şehirlerde başarılı bir şekilde gelişmektedir (Florida ve King, 2016).

Almanya Siemens, BMW gibi çok sayıda küresel çaplı sanayi şirketi ile güçlü KOBİ’leri (küçük ve orta ölçekli işletmeler) ile dengeli bir ekonomik yapı oluşturmuştur (Audretsch ve Lehmann, 2016). Ekonomik başarının temel belirleyicileri ve devletin sanayi politikasının bir hedefi, ihracatı desteklemek ve yüksek ticaret fazlasının sürdürülmesini içermektedir. Bu durum, Almanya’da son 20 yılda başarılı olmuştur, çünkü Alman endüstrisi için büyümenin ana motorlarından biri dışa açılmadır. Asya ve Latin Amerika’daki gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi, endüstriyel mallara olan küresel talebi artırmıştır ve Almanya bundan faydalanmıştır (Popławski ve Bajczuk, 2019:8). Endüstri 4.0 süreci, buradaki geleceği de belirleyecek gözükmemektedir.

Bununla birlikte Endüstri 4.0 bağlamında Almanya için üyesi olduğu AB ile etkileşim ve iş birliği faydalı olacaktır. Dijital alt yapı ve internet becerileri lider ABD ile karşılaştırıldığında Avrupa’nın ciddi durumdaki kısıtlarını kaldırmadan atılım yapabileceği düşünülmemektedir. Ayrıca, dijital iş modelleri AB üyeleri arasında genişletilebilir. Avrupa Komisyonu'nun Mayıs 2015'te başlattığı Dijital Ortak Pazar Stratejisi bu hedefte atılmış ilk adımdır. Dijital ortak pazar, Avrupalı şirketler için ABD pazarından bile daha büyük bir iç pazar yaratabilir (European Commission, t.y.).

2.1. Endüstri 4.0’ın Alman Ekonomisine Etkileri: Zorluklar ve Fırsatlar

Almanya, Endüstri 4.0 standartlarına daha hızlı ve yaygın bir şekilde ulaşmak için ilgili bir sanayi politikası üretmiştir (bakınız Tablo 4). Bu kapsamda şirketlerin oryantasyonu kritik önemdedir. Bu sebeple, büyük işletmelerin ve KOBİ'lerin çalışmalarını koordine ederek ilgili tarafları bir araya getirmek, ilgili girişimler için finansman fırsatlarını artırmak ve yenilikçi ürün ve hizmetlerin geliştirilmesine izin veren düzenlemeler geliştirmek için bir platform oluşturmak, başlıca hedefler olarak belirlenmiştir. Ayrıca işletmeler, bilim temsilcileri, sendikalar gibi etki potansiyeline sahip aktörler arasında iş birliği sağlanarak, yenilikçi araştırmaların destekleneceği ve dijitalleşmenin geliştirilmesi için bahse konu mercilerden öneriler beklendiği deklare edilmiştir.

Küresel ekonominin ve rekabetin Endüstri 4.0 kavramıyla yeniden şekillenmesiyle birlikte Almanya, sanayi politikalarını gözden geçirmiş ve aktüel gelişmeleri göz önüne alarak yeni bir üretim sistematığı uyarlamıştır (bakınız Tablo 4).

Tablo 4: *Almanya'da Yeni ve Eski Sanayi Politikası Arasındaki Farklar*

Eski Sanayi Politikası	Yeni Sanayi Politikası
Enerji yoğun şirketler için vergi indirimleri	Teknolojilere ve hizmetlere odaklanma
Ulusal şampiyonları desteklemek	Sürdürülebilir kalkınmayihedefleyen ve toplumun ihtiyaçları
Düşük maliyet ve ücretlere vurgu	İnovasyona vurgu
Büyük geleneksel şirketler için sübvansiyonlar	Piyasa güçlerinin kullanımı ve rekabet
Planlamada iyimserlik	Daha fazla gerçeklik ve pazarın ihtiyaçlarını keşfetmek
Devlet tarafından belirlenen koşullar	Çeşitli diyaloglar tarafından belirlenen koşullar
Sektörel Stratejiler	Sistemik yaklaşım, paylaşılan vizyon
İmalatın öneminin azalması	İmalatı tamamlayan yeni hizmetler ve çevreci teknolojiler

Kaynak: (Aiginger ve Bauer, 2016).

Dördüncü Sanayi Devrimi sürecinde Alman ekonomisinin kendisini hazırlaması gereken üç ana zorluk bulunmaktadır. Bunlardan ilki, (otomotivden enerjiye, tıptan lojistiğe uzanan geniş yelpazede faaliyet gösteren) Alman üreticilerinin şu ana kadarki iş modellerini dönüştürerek, yeni dönemin ve değişimin öncüleri arasına girmeleridir. Ancak bu şekilde, baskın oldukları veya faaliyette buldukları pazarlarda – tamamen yeni rakiplerin ortaya çıkması vb. – yeni piyasa ve rekabet koşullarına etkin bir yanıt verebileceklerdir. İkinci zorluk, doğrudan ekonomik dijital dönüşümle ilgilidir. Bu bağlamda ülkede makine ve teçhizat üreticilerinin, özellikle de KOBİ'lerin yazılım üretme ve ürünlerini dijital teknolojilerle donatma becerileri edinme konusundaki yetkinliklerini arttırmaları ve uygun Bilişim Teknolojisi (BT) altyapısı ile gerekli verilere erişim sağlamaya odaklanmaları gerekmektedir. Bu kısım, Almanya'nın oldukça parlak ve titiz bir performans göstermesini gerektirmektedir. Çünkü pek çok KOBİ, endüstriyel casusluk veya hacker saldırılarına karşı kendilerini korumak için yeterli kaynaklara ve becerilere sahip değildir, bu da Alman teknolojisinin yabancı rakiplere sızdırıldığı anlamına gelmektedir (Wahlster, 2016:21). Buna paralel olarak, zorluklardan üçüncüsü de Almanya'nın, Alman ürünlerinde kullanılan yazılımlarda yabancı üreticilerinin egemenliğine karşı kendini savunmasıdır. Bu durumun önüne geçebilmek için insan faktöründen teknik altyapıya gerekli önlemleri alarak BT sistemlerini ve ağlarını koruyarak verilerin, yani teknolojinin çalınmasını önleyebilmelidir. Aksi takdirde Alman üreticilerin sağladığı katma değerlerin azaltılması engellenemez. Diğer anlatımla; Almanya'da Endüstri 4.0'ın gelişimi, “dijital egemenlik” sorunu nedeniyle aksatılabilir ya da duraksatılabilir. Almanya için “dijital egemenlik” kavramı, Alman şirketlerin birbiriyle iletişim kurabilen makinelerin üretiminde esas olan yazılımın yabancı (özellikle ABD'den) tedarikçilerine büyük ölçüde bağımlı olma durumuna dikkat çekmektedir. Bu nedenle, Alman şirketleri için stratejik bir ödev, yüksek fayda değerlerine sahip yazılım oluşturma becerisinde ustalaşmaktır (Popławski ve Bajczuk, 2019:24). Bu çerçevede Almanya, veri aktarımı için modern bir altyapı tesis ederek, güncel teknolojik dijital dönüşümde ara mal üreten değil, aktif bir başlatıcı veya ortak olmak istemektedir; bu hedefte de özellikle,

otomasyon, bilgi teknolojisi ve endüstriyel üretim süreçlerinin dijitalleştirilmesi alanlarında kendini şanslı görmektedir (Kagermann vd., 2016:20). Ülke için yenilikçi ürünler açısından en büyük fırsatlar sürücüsüz araçların üretimi, nesnelerin interneti, lojistik gibi alanlarda ve genel olarak Endüstri 4.0 çıktılarında görünmektedir (Almanya Ekonomik ve Enerji Bakanlığı, 2016: 8).

Altı net biçimde çizilmelidir ki, Endüstri 4.0'lı yeni teknolojilerin dünya çapında hızla gelişen konjonktüründe Almanya ekonomisi için temel bir risk, kapsamlı dijitalleşme sorunudur. Almanya, dijitalleşmenin birçok alanında dünya ülkelerinin gerisinden gelmektedir. Bazı bilgiler bu ülkenin yeni dönemde nasıl bir tehdit altında olduğunu daha iyi betimleyecektir: Almanya, vatandaşları için bir fiber optik ağıın mevcudiyeti açısından OECD ülkeleri arasında 28., e-devlet hizmetleri sunma açısından AB üyeleri arasına 20. veya kamuya açık verilerin ticari amaçlarla paylaşılması açısından dünyada 27. sıradadır. Anlaşılmaktadır ki, verileri kullanma ve hızlı işleme yeteneği, ülkenin uluslararası ekonomik ilişkilerdeki konumu için belirleyici olacaktır. Berger, Almanya için durumun felakete varan bir fotoğrafını şu şekilde vermektedir: ABD şirketleri küresel arama motoru pazarının %89'unu, akıllı telefonlar için işletim sistemlerinin %98'ini, mobil uygulamalar için dağıtım kanallarının %89'unu, çevrimiçi mesajlaşma pazarının %43'ünü kontrol etmekte, böylece gelirlerinin % 90'ını e-ticaretten temin etmektedirler (Berger, 2016: 17-47) Bu rakamlar, Almanya ve hatta AB ülkelerinin ne kadar geride durduğunu net olarak yansıtmaktadır.

Bununla birlikte Almanya ekonomisinde – kayda değer ön almalara rağmen – hem inovasyon hem de girişimcilik konusunda hâlâ sıkıntılar mevcuttur. Berlin – şirketlerin teknolojik seviyelerinin yükseltilmesi, iş kurma sayısını artırılması, ilgili kişi veya şirketler için finans desteğinin sağlanması, yatırımların kolaylaştırılması gibi – çeşitli tedbirler uygulamaktadır (Heide, 2016: 8). Bir resim sunması için bildirilmelidir ki, Almanya'da start-up ve genç girişimcilere 2015 yılında 3,1 milyar euro ayrılırken, aynı dönemde ABD'de 24,6 milyar euro sunulmuştur. Yine ABD ile kıyaslandığında AR-GE yatırımları oldukça düşük kalan Almanya'nın “Alman google hayali” uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.

Bir diğer ciddi handikap, bulut bilişim yönetimi konusundadır. Almanya'da bulut hizmetleri çoğunlukla Alman endüstrisi tarafından kullanılan ve yoğun veriye dayanan yeni iş modellerinin veri yönetiminden sorumludur. Almanya'da yetersiz olan veri yönetimi iyileştirilebilirse, bu durum, Alman ekonomisinin uzun vadeli rekabet gücünü etkileyecektir. Bu noktada bulut sisteminin başarılı bir şekilde işleyişi için güvenlik, güvenilirlik ve şeffaflık kriterleri sağlanmalıdır. Bu konuda resmi yönlendirmeler ve yönergeler ile süreç şekillendirilmelidir. Fakat Almanya'daki yüksek elektrik fiyatları nedeniyle, veri merkezleri pazarı, diğer Avrupa ülkelerinden daha yavaş büyümektedir. Bu konuda ilerleme kaydedilmezse, sektörde kayda değer negatif etkiler yaşanabilir. Örneğin 2016 yılında Alman veri merkezi operatörlerinin yüzde 45'inin faaliyetlerini yurtdışına taşımayı düşünmesi, ülke için endişe vericidir (Schweer ve Sahl, 2017: 29-30).

Almanya; dijital dönüşümde teknik konuların yanı sıra teknolojik ihtiyaçları karşılayabilen iyi eğitilmiş iş gücüne de gereksinim duymaktadır (Goldin ve Katz, 2010). Örneğin akıllı bir fabrikadaki mühendislerin sadece üretim süreçlerine ve üretim teknolojilerine değil; güvenlik riskleri ile temel BT altyapısına da hâkim olmaları gerekmektedir. Cologne Ekonomi Araştırmalar Enstitüsü Alman endüstrisinin matematik, bilişim, doğa bilimleri ve teknoloji dallarında uzman eksikliğini 2011 sonunda 167 bin iken (Gardner, 2011) 2016'da sadece 120 bine düşüğünü ortaya koymuştur (Schweer ve Sahl, 2017: 27). Alman Sanayicileri Federasyonu'ndan yetkililer Schweer ve Sahl'a göre; “Almanya, uzun vadeli eğitim ve öğretim programları oluşturmanın yanı sıra, kalifiye profesyonellerin diğer ülkelere Almanya'ya taşınmasını teşvik etmelidir. Göç yasasının pratik olarak uygulanmasını engelleyen bürokrasi acil bir şekilde

kaldırılmalıdır. Gelecekte, Almanya dışından profesyonellerle daha etkili iletişim kurmak ve göçü daha hedeflenmiş bir şekilde yönetmek büyük bir fark yaratacaktır.” (Schweer ve Sahl, 2017: 27).

Geliştirilmesi gereken noktalar bu şekilde öne çıkarken, Almanya’da dijitalleşme konusunda şu avantajları da not etmek gerekmektedir: Geniş bir iç ve dış pazara erişim için iyi koşullar, BT ürünlerine yüksek talep, geleneksel endüstriler arasında nispeten yüksek düzeyde yenilik ve BT ile diğer sektörler arasındaki etkili iş birliği. Bu avantajlarla birlikte imalat sanayisinde rekabet edilebilirliği arttırmak için dijitalleşme fırsatları dört alanda yoğunlaşmaktadır (Schroeder, 2016: 1):

1. *Üretim süreci*: Dijitalleşme, kaynak optimizasyonu sayesinde daha verimli üretim süreçleri ve dolayısıyla maliyet tasarrufu sağlamaktadır.
2. *Lojistik*: Dijitalleşme, daha verimli mal ve bilgi akışı, daha düşük stok ve tesis verimliliği ile yeni iş fırsatları da üretmektedir.
3. *Müşteriyi elde tutma*: Dijitalleştirme, müşteriyle daha yakın bir ilişki kurarak, daha etkin bir müşteri memnuniyeti sağlamaktadır.
4. *Hibrit ürünler ve ilgili akıllı hizmetler*: Akıllı hizmetler aracılığıyla makine izleme, arıza giderme, bakım ve onarım ile ilgili verilerin sağlanması, lüks endüstriyel ürünler geliştirilerek daha yüksek kazanımları beraberinde getirmektedir.

Zorluk ve fırsatları açısından endüstri 4.0’ın Alman ekonomisine etkilerinde söz konusu noktalar öne çıkarken, aşağıdaki bölümle birlikte bu endüstriye dair uyum çalışmalarına ve dönüşüm sürecine değinilecektir.

2.2. Almanya’da Endüstri 4.0’a Uyum Çalışmaları ve Dijital Dönüşüm Süreci

Endüstri 4.0’a ilişkin hükümetin ana stratejisi; dijital altyapının genişlemesini hızlandırmak, e-devlet hizmetlerini geliştirerek kapsamlı bir dijitalleşme süreci yürütmek ve şirketleri yenilikçi ve riskli iş girişimlerine yatırım yapmaya teşvik edecek uygun yasal çerçeve ve finansal araç ağlarının oluşturulması sağlamaktır. Almanya’nın dijitalleşme dönüşümünde ana hedefleri şu şekilde deklare edilmiştir (Almanya Ekonomik ve Enerji Bakanlığı, 2014):

- ✓ Yapısal olarak zayıf bölgelerde internetin gelişiminin desteklenmesi,
- ✓ Bilişim ve İletişim Teknolojisi (BİT) sektöründe faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli şirketlerin yurt dışı genişlemelerinde katkı sunmak,
- ✓ BT alanında yeni şirketlerin, teknolojilerin ve en iyi uygulamaların tanıtımına yönelik yeterlilik merkezleri oluşturmak,
- ✓ Yeni kurulan işletmelerin (start-ups) sayısını yılda 10.000'den 15.000'e çıkarmak ve riskli projeleri finanse etmek,
- ✓ Yeni “yenilikçi” şirketleri baskın internet şirketlerinin tekelci uygulamalarından korumak,
- ✓ En az 50 Mbit / s kapasiteye sahip geniş bant internete erişimi garanti etmek (ki, bu hedef, şu anda Almanya'daki ortalama aktarım hızının sadece 10,7 Mbit / s olduğu düşünüldüğünde, büyük bir zorluk içermektedir³),

³ Endüstri 4.0 üretim uygulamalarının bugünü ve geleceğinde, güçlü ve güvenli bir dijital altyapı, güçlü dijital toplum ve ekonominin olmazsa olmasıdır. Fakat ortalama bağlantı hızlarının zayıf olduğu bilinen Almanya’nın “2018 yılına kadar ‘ülke çapında en az 50 Mbps bağlantı hızında kapsama alanına ulaşma hedefi’ doğru yönde atılmış bir adımdır. Ancak uzun vadede bu yalnızca bir ara basamak olabilir. Endüstrinin makineden makineye iletişimi, ağ tabanlı sağlık endüstrisi uygulamaları ve eğlence endüstrisi ürünleri (ısmarlama video, UHD TV, görüntülü telefon, bilgisayar oyunları) daha güçlü bir geniş bant bağlantısı gerektirmektedir. Çalışmalar, 2025 yılına kadar yüksek hacimli geniş bant kullanıcılarının ortalama 350 Mbps hıza ihtiyaç duyacağını göstermiştir. Rasgele kullanıcılar bile 60 Mbps'ye ihtiyaç duymaktadır. Bu düzeyde bir hizmet sunmak için gerekli meblağlar oldukça

- ✓ Enerji ağlarının geliştirilmesinde yeni bilişim teknolojilerinin kullanılmasının desteklenmesi, özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarının tanıtılması ve ekonominin enerji verimliliğinin artırılması,
- ✓ E-devletin geliştirilmesine ve küresel şirketler tarafından geliştirilen BT araçlarından bağımsız hale getirilmesine daha fazla önem verilmesi,
- ✓ Devlet organları tarafından kullanılan iletişim güvenliğinin artırılması,
- ✓ İnternetteki bilimsel yayınlara erişim kapsamının genişletilmesi,
- ✓ Hem vatandaşların kişisel verilerinin korunması hem de şirketlerin bilgilerinin çalınmasını önleyecek, rekabet gücünü koruyacak AB kurallarını değiştirmeye dahil olmak,
- ✓ Ekonomik kayıplara ve kişisel özgürlüğe yönelik tehditlere yol açan siber suçlarla mücadele edilmesi.⁴

Altı çizilen bu hedeflerle birlikte, dünya çapında yaşanan büyük dijitalleşme rekabetinde geri kalmamak adına 2016 yılında Almanya milyarlarca euroluk yatırımı öngören 10 maddelik bir eylem planı hazırlamıştır. “Dönemin Ekonomi Bakanı Sigmar Gabriel, ‘2025 Dijital Stratejisi’ adlı program hakkında bilgi verirken, ağırlığın optik cam elyafı kablo şebekesine ve elektronik dijital ajans merkezine verileceğini söyledi. [...] Almanya'nın hızlı internet bağlantılarıyla örülmesi ve kalifiye eleman açığının kapatılması gerektiğini belirten Bakan en geç on yıla kadar dünyanın en modern ve en güçlü altyapısına kavuşmak zorunda olduklarını dile getirdi.” (Deutsche Welle²⁰¹⁶). Ülke, 2013-2017 döneminde “dijitalleşme stratejinin” %80’ini gerçekleştirmiş, verilere erişim (açık veri) üzerine bir yasa düzenlemiş, dijital güvenliğin iyileştirilmesi ve dijitalleşme sürecinde küçük ve orta ölçekli işletmeleri desteklemeyi amaçlayan dijital beceriler için kayda değer sayıda AR-GE merkezleri hayata geçirmiştir (Popławski ve Bajczuk, 2019:24-38). Dijitalleşme Bakanlığı kurulması fikrini onaylamayan Merkel, 2018 yılında Federal Şansölyelik bünyesinde bir “siyasi planlama, yenilik ve dijital politika departmanı” oluşturmuş ve çalışmalar buradan titizlikle ilerletilmiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi şu noktalar öne çıkmaktadır.

---

yüksek seviyededir. Alman hükümetinin geniş bant hedefine ulaşması 20 ile 35 milyar avro arasında bir yatırım gerektirecektir. Ülke çapında bir fiber optik ağı piyasaya sürülmesinin maliyetinin 80 ile 95 milyar avro arasında bir yerde olacağı tahmin edilmektedir.” (Schweer ve Sahl, 2017: 27).

⁴ Siber suçlarla Alman sanayisine verilen yıllık zarar yaklaşık 50 milyar avrodur ve ülkenin siber suçlardan kaybettiği GSYİH'nın yüzdesi, dünyadaki herhangi bir ülkeden daha fazladır. “Mobil ürün ve hizmetlerinden enerji ve sağlık hizmetlerine kadar yalnızca verileri akıllıca bağlayarak (kişisel veriler dahil) müşteriye yeni ve genellikle özelleştirilmiş çözümler sunabilir. Almanya bu trendden uzak duramaz. [...] Her üç şirketten biri siber saldırıların kurbanı olmuştur. [...] Organize suç ve dış istihbarat servisleri tarafından siber saldırıları önlemek için, hükümet ve iş dünyasının BT güvenliğini güçlendirmek için birlikte çalışması gerekir. [...] Alman endüstrisinin BT Güvenlik Yasasını desteklemesinin nedeni budur.” (Schweer ve Sahl, 2017: 2).

Tablo 5: *Almanya'nın Endüstri 4.0 Çerçevesinde 2025 Hedefleri*

Endüstri 4.0 Göstergeleri	Almanya'nın 2025 Hedefleri
Nesnelerin İnterneti	İmplant edilebilir teknolojiler
Nesnelerin İnterneti	Dijital nesnelere ve dijital varlığa sahip olma
Arttırılmış Gerçeklik	Okuma gözlükleriyle internete erişim
Nesnelerin İnterneti	Giyilebilir internet
Bulut Teknolojileri	Her yerden ulaşılabilir bilgi işlem
Nesnelerin İnterneti	İnsanların %90'ının akıllı telefon kullanması
Bulut Teknolojileri	Herkes için sınırsız ve ücretsiz depolama
Nesnelerin İnterneti	Bir trilyon sensörün internete bağlanması
Yatay ve Dikey Yazılım Entegrasyonu	Akıllı şehirlerin kurulması
Büyük Veri	Her tür karar için elverişli veri tabanları
Yatay ve Dikey Yazılım Entegrasyonu	Sürücüsüz otomobiller
Akıllı Robotlar	Yapay zekâ yardımıyla karar alma
Akıllı Robotlar	Yapay zekâ ile beyaz yakalı işleri yapmak
Akıllı Robotlar	Robotik ve hizmetlerin yaygınlaştırılması (Amerika'daki ilk robot eczacı)
Nesnelerin İnterneti	Paylaşım ekonomisine geçmek (Uber vb.)
Eklenebilir Üretim	3D Yazıcılar ile imalat
Eklenebilir Üretim	3D baskının insan sağlığı alanında kullanılması
Eklenebilir Üretim	Genomu doğrudan ve bilinçli olarak düzenlenmiş ilk insanın doğması
Akıllı Robotlar	Tamamen yapay bir belleğin insan beynine yerleştirilmesi (nöroteknoloji)
Akıllı Robotlar	İnsanların %80'i özel dijital varlığa sahip olacak
Arttırılmış Gerçeklik	Yeni arayüz teknolojilerin geliştirilmesi
Büyük Veri	Nüfusun %90'ının bilgi işlem olanakları

Kaynak: (Almanya Ekonomik ve Enerji Bakanlığı, 2016; Tutar, Terzi ve Tınmaz, 2018: 209-210).

Dijital dönüşümde kritik bir toplumsal adaptasyon gerekliliği, hukuksal mevzuat ile ilgilidir: Alman toplumu “yenilikçi” teknolojik dönüşüm ve ürünler hakkında genellikle şüphecilik veya isteksizlik göstermektedir. Örneğin 2017 yılında Almanya Federal Altyapı Bakanlığı, kendi kendine giden arabaların dâhil olduğu kazalardan kullanıcıların sorumlu tutulacağı bir yasa çıkarılmasını önermiştir. Oysa Alman vatandaşların % 73’ü bu tür durumlarda suçun yazılımın yaratıcısına ait olması gerektiğini ifade etmiştir (Neuerer, 2017). Dijitalleşme bağlamında, teknolojinin ve pazarın gelişimi ile hukuk arasında birbirlerine etki ilişkisi mevcuttur. Yine, hukuk ve sosyal hayatın önemli alanlarını etkileme potansiyeli bulunan siber uzay aktörleri arasında nasıl bir denge bulunacağı sorunu da vardır. Almanya, bir yandan da, mevcut yasal çerçeveye uymayan yeni iş modellerine yönelik fikirleri olan şirketler için mümkün olan en büyük esnekliği sağlamak amacıyla bürokrasi ve mevzuat kaynaklı engellerin minimuma indirilmesini gerektiren dijital ekonomide bir öncü olmak istemektedir. Diğer yandan, devletin dijital ekonomiyle ilgili yeni yasalar tasarlama sürecine yeterince müdahil olmaması, ülkenin sosyo-ekonomik modelini bozabileceği endişelerinden kaynaklanmaktadır (Popławski ve Bajczuk, 2019: 10) Bu çerçevede rekabeti korumak, evrensel hizmetler sunmak ve verimli bir telekomünikasyon altyapısını tesis etmek, üç ana hedef olarak belirmektedir.

Toplumsal ve hukuki yönü ile Endüstri 4.0 doğrultusunda altı çizilen temalar öne çıkarken, üzerinde durulması gereken bir diğer nokta şirketlerin yaptığı hazırlıklarda kendini göstermektedir. Endüstri 4.0’a şirketlerin hazırlıklarına ilişkin yapılan çalışmalarda gözlenmektedir ki, (Avrupa Komisyonu, 2017; Reger ve Kuhlmann, 1995) yeni teknolojiye uyum 2014 yılından bu yana sürekli olarak artış göstermekte, ülkenin yarısından çoğu bu kulvarda kendini hazırlamaktadır. Fakat idealize edilmiş akıllı fabrikanın gereklilikleri şimdiye kadar sadece birkaç öncü tarafından hakıyla gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca, yenilikçiliğe uyumu reddetmeye devam eden şirket oranı, her 10 şirketten birinden daha azdır (Staufen AG and Staufen Digital Neonex GmbH, 2018:5-7). Üretim teknolojisi ve bununla ilintili dolaylı alanlar dijital dönüşümün etkilerini yaşarken, yeni ürün dünyası duraksamalarla birlikte yol almaktadır. Şirketlerin sadece dörtte birinden biraz azı, hizmet portföyünde Endüstri 4.0 uygulamaları bulundurmaktadır. Fark edilmektedir ki, ilk kez 2018 yılında yapılan ve 35 puan alan Staufen AG Akıllı İşletme Endeksi (“Smart Business Index”) kıpırdanma olsa da, Endüstri 4.0 Endeksi’nden önemli ölçüde daha düşüktür. Şirketlerin neredeyse üçte biri hâlihazırda dijital katma değeri olan ürünler geliştirmektedir. Yeni iş modelleri arayışı ise henüz başlangıç aşamasındadır. Diğer yandan, şirketleri harekete geçiren motivasyonlardan biri, şirketlerin üretim teknolojileri ile müşterilerin talepleri arasındaki farklardır. Burada odak noktası, hala firmaların kendi üretim tesisleridir: Verimlilik artırılmalı ve süreçlerde daha fazla şeffaflık sağlanmalıdır. Yeni teknolojilerin sunduğu gerçek anlamda devrimci olanaklar, yavaş yavaş girişimciliğin lokomotifine haline gelmektedir. Bunun nedeni, Alman endüstrisinin şu anki başarılı ekonomik durumu olabilir. Siparişler hala yüksek olduğundan dolayı lider şirketler zaten var olanı optimize etmeye çalışmaktadır. Bu noktada kapasite eksikliği sorununa özellikle odaklanılmalıdır (Hermani, 2018; Staufen AG and Staufen Digital Neonex GmbH, 2018: 8).

Almanya’nın Endüstri 4.0 performansında somut teknolojiler söz konusu olduğunda, üretim süreçlerini izlemek veya iyileştirmeye yönelik veri odaklı uygulamalar; ana odak noktası durumundadır. İlk deneyim olumlu olmuş, ancak birçok şirket, öngörücü bakım gibi kavramlar açısından hala geridedir. Alman şirketleri geniş bir teknolojik temele sahip olsa da, çeşitli yeni teknolojilerin takip edilmesi taahhüdü sadece aşamalıdır. Kapasite sınırlarında çalışanlar, edinim için nadiren büyük çaba harcamaktadırlar. Ancak şirketler yakın gelecekte endüstriyel internet platformlarının öneminde büyük bir artış öngördüğünden dolayı, durum hep böyle kalmayacaktır (Kollmann ve Schmidt, 2016; Staufen AG and Staufen Digital Neonex GmbH, 2018: 9).

Alman şirketlerinin akıllı cihazlar ve kentsel hareketlilik sistemleri (örneğin araba paylaşımı veya kiralama) yanı sıra enerji verimliliğini arttıran yenilenebilir kaynaklardan enerji üretimi

sağlayan kompleks sistemlerin satışı konularında pazarda baskın bir konuma gelmesi gerektiği görülmektedir. Bu kapsamda, Alman üreticileri yazılım üretme yetilerini arttırmalı, ürünlerini dijital teknolojilerle donatmalı ve gerekli altyapıyı tesis etmelidirler. Ek dijital fayda sağlayan ürünler giderek daha fazla oranda sunulmakta, fiziksel ürünlerin yanı sıra portfölye yazılım çözümleri de eklenmektedir. Şirketleri bu teknolojik yarışa hazırlamak öncelikle yöneticilere kalmıştır. Çalışanlar dijital dönüşüm konusunda eğitilmeli ve heveslendirilmelidir (Butschan, 2018; Staufen AG and Staufen Digital Neonex GmbH, 2018: 43)

Sonuç olarak Endüstri 4.0'ın önemini anlayan, bu yolda AR-GE'yi arttıran, şirketlerini bilinçlendiren politikalarla 2013-2020 yılları arasında yapılan çalışmalarda Almanya dijital ekonomi dönüşümüne – eksikleriyle birlikte – pozitif tepki vermeye devam etmektedir. Bitkom'un Endüstri 4.0 konusundaki 2020 araştırmasına göre, Alman endüstrisi – dijitalleşme alanında her dört Alman şirketten sadece biri dijital iş modellerine yatırım yapmasına rağmen – atağa geçmiş ve ABD'nin ardından ikinci; Japonya, Çin ve Kore'nin önünde konumlanmaktadır (Schreier, 2020). Bu performansın dünya ekonomilerini nasıl etkileyeceği zamanla görülecek olsa da Almanya için kuşkusuz olumlu bir sinyal oluşturduğu aşikârdır.

3. Sonuç

Özellikle 1871-1913 yılları arasındaki devrimsel icatları ile çağ atlayan Almanya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı yıkıma rağmen ekonomik mucize olarak adlandırılan ("Wirtschaftswunder") bir dönem tecrübe etmiştir. Dünya sıralamasında 1913 yılında Britanya'yı geçerek ABD'nin ardından ikinciliğe yerleşse de, 20. yüzyılın ikinci yarısının ortasından itibaren gerilemeye başlamış; önce Japonya, sonra Çin'in gerisine düşmüştür ve günümüzde ise en büyük dördüncü ekonomi konumu sürdürmektedir. Buharlı mekanğin, elektriğin, transistörün ve İnternetin keşifleri ile 18. yüzyıldan beri büyük rekabetler yaşanan küresel konjonktürde, 2010'lu yıllardan itibaren yeni bir kırılma dönemi cereyan etmektedir. Veriden robotiğe geniş unsurları ile internet ve bilişim devrimleri üzerinden gerçekleşen Dördüncü Sanayi Devrimi, ülke ve şirket ekonomilerini yeniden dizayn etmektedir.

"Dijital Strateji 2025" ile Almanya bu dönüşümde gerekli hedefleri belirlemiş ve buradaki hedefler doğrultusunda çalışmalarına devam etmektedir. En kritik sorunlar olarak; temelde imalat odaklı ekonominin dijitalize edilmesi, sektörler arası dengelerin sağlanması ve Endüstri 4.0 ile uygulamalarının ana dinamiklerinden olan "internet ekonomisi"nde ABD ile var olan uçurumun hafifletilmesi elzemdir. Ülkede Endüstri 4.0 uygulamalarına yönelik farkındalık yerleşmektedir. Fakat arttırılmış gerçeklik, siber altyapı, dijitalleşme gibi başlıklarda destinasyon henüz yakın gözükmemektedir. Sadece birkaç şirket, gerçek akıllı işletme olabilmıştır. Vurgulanmalıdır ki, dijital dönüşüme dayalı yeni iş modellerinin geliştirilmesi için hala yapılması gereken ödevler bulunmaktadır ve burası, değer yaratma potansiyelinin gerçek adresidir. Tesla gibi sadece BT sektöründen yeni rakipler değil, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Meksika gibi Asya Pasifik'ten Latin Amerika'ya kendi alanlarından ülkeler de kayda değer ilerlemeler gerçekleştirmektedir. 2050'li yıllarda en büyük ilk 5 ekonomiden ilk 10'a gerileceği öngörülen Almanya, bu "meydan okuma"ya karşı özellikle şu başlıklarda performansını yükseltmelidir: 1) Dijital altyapının dönüştürülmesi, 2) Büyük verinin üretilmesi ve veri güvenliğinin sağlama alınması, 3) Gerileyen yenilikçi araştırmacılığın ve zayıflayan girişimciliğin desteklenmesi, 4) Verimlilik geliştirme ve rekabetçilik sorunu, 5) Eğitim veya göç yoluyla beşeri sermayenin üretilmesi, toplumun hazırlanması ve istihdam sorununun halli. Bu hedefte ülke; disiplin, plan, çalışma, etik-ahlâk gibi hasletlerin yanına "dünyalı lider" sıfatını da ekleyerek, hem beşerî sermayesini bu dönüşüme hazırlayabilmeli – Weber kadar kozmopolitçi-çok kültürcü Kant'ı da hatırlayarak – Avrupa gibi kendi ülkesinde de medeniyet gelişmelerini kısırlaştırarak sağ eğilimleri törpüleyebilmelidir.

Kaynakça

- Abolhassan, F. (Der.) (2017). *The Drivers of Digital Transformation: Why There's No Way Around the Cloud*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Aiginger, K. ve Bauer, T. (2016). *Industriepolitik 2.0*. Erişim adresi: <http://archiv.wirtschaftsdienst.eu/jahr/2016/8/industriepolitik-20/#footnote-32982-4-backlink>.
- Allen, C. S. (2010). Ideas, Institutions and Organized Capitalism: The German Model of Political Economy Twenty Years after Unification. *German Politics and Society*, 28(2), 130-150.
- Almanya Ekonomik ve Enerji Bakanlığı. (2014). *Digitale Agenda 2014–2017. The Federal Ministry of Economy and Energy*. Erişim adresi: https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Downloads/digital-agenda-2014-2017.pdf?__blob=publicationFile&v=1.
- Almanya Ekonomik ve Enerji Bakanlığı. (2016). *Digitale Strategies 2025*. Erişim adresi: https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Digitale-Welt/digitale-strategie-2025.pdf?__blob=publicationFile&v=18.
- Audretsch, D. ve Lehmann, E. (2016). *The Seven Secrets of Germany: Economic Resilience in an Era of Global Turbulence*. Oxford: Oxford University Press.
- Avrupa Komisyonu. (2017). *Digital Transformation Monitor Germany: Industrie 4.0*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/dem/monitor/sites/default/files/DTM_Industrie%204.0.-pdf.
- Beise, M. ve Stahl, H. (1999). Public Research and Industrial Innovations in Germany. *Research Policy*, 28(4), 397-422.
- Berger, R. (2016). *Fair Play in der digitalen Welt: Wie Europa für Plattformen den richtigen Rahmen setzt*. Internet Economy Foundation (IE.F). Erişim adresi: file:///C:/Users/ASUS/Downloads/roland_berger_ief_plattformstudie_de_final.pdf.
- Berghahn, V. R. (1987). *Modern Germany: society, economy, and politics in the twentieth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Die Bundesregierung. (2015). *Speech of Chancellor Merkel at the 2015 annual meeting of the World Economic Forum on 22 January 2015*. Erişim adresi: <https://www.bundestkanzlerin.de/Content/DE/Rede/2015/01/2015-01-22-merkel-wef.html>.
- BITKOM/ Fraunhofer IAO. (2014). *Industrie 4.0 – Volkswirtschaftliches Potenzial für Deutschland*. Erişim adresi: <https://www.bitkom.org/Publikationen/2014/Studien/Studie-Industrie-4-0-Volkswirtschaftliches-Potenzial-fuer-Deutschland/Studie-Industrie-40.pdf>.
- Bohme, H. (1978). *An Introduction to the Social and Economic History of Germany: Politics and Economic Change in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bosch. (2017). *Sanayinin Kısa Tarihi*. Erişim adresi: <https://www.sanayidegelecek.com/sanayi-4-0/tarihsel-gelisim/>.
- Braun, H.-J. (1990). *The German Economy in the Twentieth Century: The German Reich and the Federal Republic*. London: Routledge.

- Brinkmann, C. (1933). The Place of Germany in the Economic History of the Nineteenth Century. *Economic History Review*, 4(2), 129–146.
- Audretsch, D.B., Lehmann, E.E. and Schenkenhofer, J. (2018), Internationalization strategies of hidden champions: lessons from Germany, *Multinational Business Review*, Vol. 26 No. 1, pp. 2-24.
- Buse, D. K. ve Doerr, J. (1998). *Modern Germany: An Encyclopedia of History, People, and Culture 1871-1990*. New York and London: Garland Publishing.
- Butschan, J. (2018). *Die Relevanz des Humankapitals im Kontext von Industrie 4.0. Eine empirische Untersuchung der notwendigen Kompetenzen für digitale Transformationsprozesse*. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
- Canbolat, İ. (2019). Dünya Siyasetinde Almanya. H. Bağcı, İ. Ermağan ve B. Gümüş (Der.), *Dünya Siyasetinde Almanya 1* içinde (ss. 1-28). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Clapham, J. H. (1921). *The Economic Development of France and Germany: 1815-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Detlef, G. (2010). *Wirtschaftsatlas Deutschland*. Berlin: Rowohlt.
- Deutsche Welle. (2016, Mart 15). *Almanya'nın dijital taarruzu*. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/almanyan%C4%B1n-dijital-taarruzu/a-19117247>.
- Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Encyclopædia Britannica. (t.y.). *Germany*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/place/Germany/Politics-1890-1914>.
- Ermağan, İ ve Ermağan, E (2020). Boğaz'dan Alanya'ya Türkiye'de Almanlar. A. Cihan, İ. Ermağan, H. Genç (Der.), *Dünyada Göç Yönetimi ve Türkiye'nin Göçmenleri: Göçü Nasıl Yönetmeli?* içinde (ss. 341-385). İstanbul: Akademik Kitaplar.
- European Commission. (t.y.). *Shaping the Digital Single Market*. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/shaping-digital-single-market>
- Florida, R. ve King, K. (2016). *Rise of the Global Startup City: The Geography of Venture Capital Investment in Cities and Metros across the Globe*. Martin Prosperity Institute, University of Toronto.
- Florida, R., Mellander, C. ve King, K. (2015). *The Global Creativity Index 2015*. Martin Prosperity Institute. Rotman School of Management. University of Toronto
- Gardner, M. (2011). *Germany: Shortage of science graduates alarming*. Erişim adresi: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20111209201100962>.
- Gerschenkron, A. (1962). *Economic Backwardness In Historical Perspective*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Goldin, C. ve Katz, L. (2010). *The Race between Education and Technology*. Cambridge: Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press.
- Henderson, W. O. (1938). *The State and the Industrial Revolution in Prussia, 1740–1870*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Hertsch, M. F. (2019). Almanya'nın Tarihi – Başlangıçtan 1871'e Kadar. H. Bağcı, İ. Ermağan ve B. Gümüş (Der.) *Dünya Siyasetinde Almanya 1* içinde (ss.29-52). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Heide, D. (2016). *Der Traum vom deutschen Google*. Handelsblatt.

- Hermani, U. P. (2018). *Förderung von Flexibilität, Wettbewerbsfähigkeit und Beschäftigung im deutschen Maschinenbau. Initiativen von Unternehmen, Verbänden und Politik.* Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
- Kagermann, H./Anderl, R./Gausemeier, J./Schuh, G./Wahlster, W. (Der.) (2016). *Industrie 4.0 im globalen Kontext: Strategien der Zusammenarbeit mit internationalen Partnern.* (acatech STUDIE), München: Herbert Utz Verlag.
- Keizai Koho Sentaa (1983). *Japan: An International Comparison.* Tokyo: Keizai Koho Senta,
- Kollmann, T. ve Schmidt, H. (2016). *Deutschland 4.0: Wie die Digitale Transformation gelingt.* Wiesbaden: Springer Gabler.
- Kwon, S., Lee, J. ve Lee, S. (2017). International Trends in Technological Progress: Evidence from Patent Citations. *The Economic Journal*, 127(605), 50-70.
- Leurent, H. ve Boer, E. D. (2019). *Fourth Industrial Revolution Beacons of Technology and Innovation in Manufacturing.* White Paper / World Economic Forum.
- Neuerer, D. (2017). Deutsche wollen Autobauer haftbar machen. *Handelsblatt*, Erişim adresi: <http://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/unfaelle-mit-autopilot-deutsche-wollen-autobauer-haftbar-machen/19394210.html>.
- Popławski, K. ve Bajczuk, R. (2019). *Industry 4.0 Germany's new industrial policy.* Warsaw: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia. Centre for Eastern Studies.
- PwC. (2017). *The Long View How will the global economic order change by 2050?* London: PricewaterhouseCoopers LLP.
- Reger, G. ve Kuhlmann, S. (1995). *European Technology Policy in Germany. The Impact of European Community Policies upon Science and Technology in Germany.* Heidelberg: Physica-Verlag.
- Rittershausen, J. R. B. (2007). *The postwar West German economic transition: From ordoliberalism to Keynesianism.* (IWP Discussion Paper, No. 2007/1). Universität zu Köln, Institut für Wirtschaftspolitik (iwp). Erişim adresi: <https://ideas.repec.org/p/kln/iwpdip/dp01-07.html>.
- Rifkin, J. (2013). *Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, and the World.* New York: St. Martin's Press.
- Sanayileşme Süreci Almanya. (2019). *Hocalara Geldik.* Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=eYctNkxSrt8>.
- Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution.* New York: Crown Business.
- Schweer, D. ve Sahl, J. C. (2017). *The Digital Transformation of Industry – The Benefit for Germany.* Switzerland: Springer International Publishing.
- Schreier, J. (2020). *Industrie 4.0: Deutsche Unternehmen geben sich selbstbewusst.* Erişim adresi: <https://www.industry-of-things.de/industrie-40-deutsche-unternehmen-geben-sich-selbstbewusst-a-933637/>.
- Schroeder, W. (2016). *Germany's Industry 4.0 strategy, Rhine capitalism in the age of digitalisation.* London: The Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Spicka, M. E. (2007). *Selling the Economic Miracle: Reconstruction and Politics in West Germany 1949–1957.* New York: Berghahn Books.
- Stearns, P. N. (2012). *The Industrial Revolution in World History.* Colo: Westview Press.

- Staufen AG and Staufen Digital Neonex GmbH (2018). *German Industry 4.0 Index 2018*. Staufen.AG Consulting. Academy Investment. Köngen.
- Subramanian, A. (2011). Global economic dominance. Spheres of influence. *The Economist*. Erişim adresi: <https://www.economist.com/graphic-detail/2011/09/09/spheres-of-influence>.
- Tarih ve Bilim Vitae Magistra (2017). *Almanya Neden Güçlü*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=eeOjtxc8po>.
- Tutar, H., Terzi, D. ve Tınmaz, G. (2018). Türkiye'nin 'Vizyon 2023' stratejisi ile Almanya'nın '2025' Stratejik Hedeflerinin Endüstri 4.0 Göstergeleri İtibariyle Karşılaştırılması. *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries Dergisi*, 2(3), 195-212.
- Watson, P. (2010). *The German Genius: Europe's Third Renaissance, the Second Scientific Revolution and the Twentieth Century*. London: Simon & Schuster.
- Weber, M. (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (M. Köktürk, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1905).
- Weightman, G. (2009). *Industrial Revolutionaries: The Making of the Modern World 1776-1914*. New York: Grove Press.
- Yalçın, A. Y. (2020). Endüstri 4.0'dan Toplum 5.0'a: Kavramsal Çerçeve. S. Çiğdem ve A. Boztaş (Der.), *Endüstri 4.0'dan Toplum 5.0'a Güncel Yaklaşımlar* içinde (ss.1-28). Ankara: Nobel Yayınevi.

Araştırma Makalesi / Research Article

THE “BREAK” IN SEAMUS HEANEY’S “MID-TERM BREAK”

Mahmut KAYAALTI¹

Abstract

The term “mid-term break” is frequently attributed to a short vacation season between two half terms in an education year for students. However, as one of Irish poet Seamus Heaney’s poem, represents a new period, a characteristic transition from one situation to another. Through this autobiographical poem narrating his brother Christopher’s death, Heaney presents a moment of death which may happen to anyone, as far away from emotions as possible, with all its nakedness. Contrary to the event’s ordinariness, the grief triggered by death within the family causes unusual reactions, in other words, “breaks”, in all members. Even though all people within the impact circle of the event have been intensely influenced by culture and religion and accordingly they shaped their characteristics in these ways, they display unexpected behaviors as a result of these breaks. In this study, including a versatile analysis of the poem from history to religion, Heaney’s sudden stepping into the nature of an adult from adolescence, and how personalities shaped by culture take on different roles in the situation of pain and grief are examined.

Keywords: Mid-term, Ireland, Heaney, break, Christopher

SEAMUS HEANEY’İN “MID-TERM BREAK” İSİMLİ ŞİİRİNDE “KIRILMA”

Öz

“Mid-term break” (sömestr) terimi, sıklıkla, öğrenciler için bir eğitim yılında iki yarıyıl arasındaki kısa tatil sezonuna atfedilir. Diğer yandan, İrlandalı şair Seamus Heaney’in şiirlerinden biri olanrak—“Mid-term break”—yeni bir dönemi, bir durumdan diğerine karakteristik geçişi temsil eder. Kardeşi Christopher’ın ölümünü anlatan bu otobiyografik şiirle Heaney, herkesin başına gelebilecek bir ölüm anını, duygulardan olabildiğince uzak, tüm çıplaklığıyla sunmaktadır. Olayın olağanlığının aksine, aile içinde ölümün tetiklediği yas, tüm üyelerde olağandışı tepkilere, yani “kırılmalara” neden olmaktadır. Olayın etki çemberi içindeki tüm insanlar, kültür ve dinden yoğun bir şekilde etkilenmiş ve buna bağlı olarak karakterlerini bu yönde şekillendirmiş olsalar da, bu kırılmalar sonucunda beklenmedik davranışlar sergilemektedirler. Şiirin, tarihten dine çok yönlü bir analizini içeren bu çalışmada, Heaney’nin ergenlik döneminden bir yetişkinin doğasına ani adım atması ve kültürün şekillendirdiği kişiliklerin acı ve keder durumunda nasıl farklı roller üstlendiği incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mid-term, İrlanda, Heaney, kırılma, Christopher

¹ Öğretim Görevlisi, Erciyes Üniversitesi, mahmutkayaalti@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6970-2313

Başvuru Tarihi (Received): 25.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Introduction

Death—in all of its forms—is at the heart of Heaney's first autobiographical collections of poetry (Stephens, 2014, p. 156). It is frequently used in Heaney's poems as a means of reflector showing the troubles of his country, and people affected from those troubles. One of from those poems, "Mid-Term Break" also depicts an extraordinary and heartbroken case. It recounts the poet's brother Christopher's being killed due to a car accident, and how that incident affects his family members in the way of "break". According to Altman: "The poem itself describes the "break": a moment when social standards break down(2019), in a way, the "break" causes people to act in an unconventional way.

In "Mid-Term Break", Heaney sequentially details the gloomy day, starting with being picked up from school to his standing near Christopher's coffin the next day. Although the work presents a fragment of his one day, Heaney conveys it in plain language, as impassive as possible and he does this as if he were telling about someone else's death. Regarding the ecclesial influence of the period, through the poem, he makes use of various religious symbols from bells to candles, from snowdrops to puppy bruises in his descriptions. After all, Heaney reveals in the poem how people break the roles assigned to them, and how they assume their natural personalities in times of sadness and grief. In other saying, it illustrates how people belonging to different backgrounds and sections including religious, coultural, or social are united when an occasion considered as a "break" occurs.

When examining Heaney's "Mid-Term Break"², it is necessary to be familiar with the context of the society he lived in, and with his family. Otherwise, the poem's "break" theme may not give much meaning to the reader.

Seamus Heaney was born on April 13, 1939, in Moobawn, Northern Ireland, as his Catholic farmer family's first child (Law, 1986, p. 92). In the following years, eight sibilings were added to the poet. With the effect of the crowded home environment, Heaney grew up in a caring family atmosphere with solid bonds (Leo, 2018, p.39). Considering family relation, Corcoran utters: "Everything has himself written about his childhood reinforces the sense of intimate domestic warmth and affection as its prevailing atmosphere" (1986, p. 235).

In a broad sense, given the country and its history, the notorious sectarian conflict, which started with Ireland's occupation by England in the 1600s, experienced one of the angriest times during Heaney's childhood (Fitzpatrick, 2013, p. 644). On the one hand, Catholicism inherited from the Irish ancestors; on the other, Protestantism that the colonial British adopted by their separation from the Catholic Pope, they imposed them to new regions that they conquered (Badham, 1988, p. 52). Even if those religious sects are different, in an environment where they are adopted and defended in such a way, it is quite possible to talk about the dominance of religion, that is, Christianity. In this society, which is shaped according to Christianity's teachings, individuals' identities that make up the society are shaped with certain limits (White, 2010, p. 32). For example, the father in the house is a serious, responsible person who has little contact with his children, while the mother is more devoted to the members with emotional patterns. Likewise, the self-culture of the Irish is a secondary factor that frames its citizens' identities. Parker states that "in the Irish psyche, ancestry is a potent force, steadyng the individual, and shaping his or her sense of identity" (1994, p. 4). Being specific to Heaney's parents, his father is reported to have a tough character in expressing his emotions, whereas his mother had an "animated, imaginative personality" (Parker, 1994, pp. 2–3). Therefore, in a setting where religion and culture are so dominant, people cannot get out of the roles foreseen, and thus, they fulfil their

---

² (Heaney, 1966/2006)

responsibilities in society with their false identities. To sum up, religion was therefore an important component of Irish society. When the poem was written in the 1950s, religion often impacted how people viewed issues like gender and mourning. People’s social lives, attitudes, and rappings were all influenced by it. In that context, the poem actually portrays a “break”: a point at which such societal ideals collapse. Because the death of a child is such a devastating tragedy, some of the characters in the poem behave in ways that contradict gender and sorrow norms.

1. Looking deep into “break”

“Mid-Term Break” first appeared in Heaney’s collection—“Death of a Naturalist” in 1966, and has been regarded one of the best of Heaney since then (Marks, 2019, p.21). Though it is not a highly appreciated work by researchers due to its straightforward and artistic-free style, the poem can generally find a tiny place inside the books that tell Heaney biographically (Parker, 1994; Vendler, 2000; O’Brien, 2003). Having been written in three-line stanzas, “the setting of “Mid-Term Break” starts first at school:

*I sat all morning in the college sick bay
Counting bells knelling classes to a close.
At two o'clock our neighbours drove me home.* (Heaney, 1966, ll. 1-3)

From the beginning, the “bell” symbol indicates that an undesirable event is imminent. Knelling bells are known to be used to mark funerals in Christianity. Then, Heaney might feel the death to such an extent that the ringing bells at his college signal uneasiness. The affiliation of bells with death shows how Heaney was exposed to religion. In a way, he is well aware of that the ringing bells is a type of rituals for funerals in Christianity. Regardless of the situation he is in, the speaker does not show any signs of rush; on top of that, his presenting details, such as “two o’clock”, indicates how calm and stable character he has. However, the foreshadowing immediately becomes untied by his coming across with the father:

*In the porch I met my father crying
He had always taken funerals in his stride
And Big Jim Evans saying it was a hard blow.* (4-6)

As it might be observed in almost all societies, in Ireland’s social surroundings of the 1950s, too, men’s crying, especially fathers being seen weeping by their children, is a behaviour that is not highly approved and regarded as non-manly. McKeown et al. state for the father figures in Ireland: “The Irish father was the hard-working bread-winner, who was typically unavailable, both emotionally and physically, to his children” (1998, p. 2). Therefore, the speaker must have considered his father’s lamenting is weird. Also, the inference referring to the father’s familiarization with funerals emerges as a downgrading factor upon his mourning. So that he takes funerals in his stride many times, he should not have bothered himself with this one. However, the father reacts in the opposite direction of the expectations. Although he is experienced in funerals and knows that he shall not cry, he loses himself due to his son’s sorrow. This behaviour is a break that puts him outside the norms of society as he digresses from the typical role of fatherhood. The starting break goes on prevailing in the rest of the poem:

*The baby cooed and laughed and rocked the pram
When I came in, and I was embarrassed
By old men standing up to shake my hand
And tell me they were ‘sorry for my trouble’.* (7-10)

Here, Heaney sets a perfect contrast mirroring life itself. Upon the speaker’s coming in, his baby sibling begins stirring by the excitement of seeing the distant brother. Having been unaware of the setting’s atmosphere, the baby laughs and makes sounds; whereas, the father is filled by sadness outside the house. The ambiance reveals the states of innocence and experience. In other

words, Heaney displays the baby's innocence with the laughs, while the father's experience is presented with tears. The following line is the only point where the speaker discloses his feeling, saying that he was "embarrassed". He expresses the discomfort at being viewed as an adult by the older men who have come forward to share their condolences. Likely, for the first time, he is being taken seriously by adults. Therefore, the "break" here may be viewed in two ways: On the one hand, older men do not ignore an adolescent boy, and respect him by standing up; on the other hand, the speaker feels compelled to act like a mature in front of the oldies. Both parts' acts are an attitude that they have hardly ever experienced before, which is unfamiliar to them. The unpredictable manners are also observed on mother in the following lines: "Away at school, as my mother held my hand / In hers and coughed out angry tearless sighs" (12-13). Usually, due to their sentimental nature, females tend to lose their self-control easily in such heartbroken cases. While she is full of rage over her son's loss, yet, unlike her husband, she does not show any sign of crying. Although it is not convenient to the traditional expectation, that unexpected reaction is welcomed by others, and nobody interrupts her. As a female and having a lively character (as stated in the introduction by Parker), she breaks the traditional pattern that society placed on her by her relatively calm but at the same time sullen stance. Vendler speaks for the situation: "[She is] not idealized or swooning in her sorrow..., she is upright and contained, even though overmastered by emotion" (2000, p. 35). On this wise, gender roles in the poem seem to be replaced in that the father breaks into tears, and the mother goes berserk.

Formerly mentioned, Heaney's "Mid-Term Break" is influenced by social norms as well as the religious dominance of the period. The religiosity in the poem becomes more evident in the last tercets:

*Next morning I went up into the room. Snowdrops
And candles soothed the bedside; I saw him
For the first time in six weeks. Paler now,*

*Wearing a poppy bruise on his left temple,
He lay in the four-foot box as in his cot. (16-20)*

Snowdrops and candles are two objects that are widely used in rituals in the Christian faith; and, for Marks, they are associated with "the Purification of Mary and the Presentation of Christ in the temple" (2019, p. 22). Heaney's reason for using these symbols in his poem is presumably because of the belief that Christopher will be resurrected in the afterlife. He reinforces his creed in rebirth with literary devices like "poppy bruise" and "four-foot box as in his cot". Christopher's physical appearance seems so natural that the speaker as an observer finds it difficult to suppose him dead. Since poppies are red coloured flowers, the poppy-like scar creates contrast on his paler face. It ensures him such an almost vivid image that he, as if, is sleeping on his small bed. Upon the poet's portrayal, a feeling of denial can be mentioned here. He underlies that the injury on his brother seems almost fake, as if it could be removed at any point, which makes poet suppose that the death is unreal. Other than that, these descriptions in the lines reveal to what extent Heaney and his family were affected by religious belief. The decoration of Christopher's room with flowers and candles indicates his family's devotion to Christianity, and Heaney's presentation of metaphors through these objects reveals that he is heavily influenced by the teachings of Christianity, just like his family. For the issue, McConnell narrates Heaney's interaction with the religion: "The nature of Heaney's Catholicism—theologically and aesthetically, as well as politically—is worth consideration. Catholicism has been read as a marker of Heaney's northern minority status and southern majority status; as a metonym for Irish nationalism; or as an influence behind 'the numinous' in his poetry" (2014, p. 52). In this regard, "Mid-Term Break" is one of Heaney's poems proving his affinity to Christianity.

Heaney ends the poem with a single pathetic statement: “A four-foot box, a foot for every year” (22). As Christopher is just four years old when he dies, his coffin is only four feet long. In another saying, his coffin is short because of his short life. This expression might be commented as the core of the “break” in the poem. Accordingly, as a result of the misery resulting from a small child’s death, both the family and the society experience different personalities and emotions that they are not accustomed to.

2. Conclusion

First, it shall be noted that this study has been prepared to show how social judgments and religious culture, particularly in Ireland, encircle individuals, and how individuals in that community break this circle when necessary. The religious events and the dominant Irish tradition that Heaney was exposed to during his lifetime are reflected in his personality as well as in his works. More specifically, “the personality of a poet is governed and guided by the trends, tendencies and tastes of the times in which he lives...” (Yadav & Yadav, 2018, p. 1352). Considering the Ireland of the 1950s, there were significant conflicts between the Catholic and Protestant sects, and this situation used to occupy an important place on the agenda of the whole country. As a result of it, individuals at that time, regardless of their denominations, acquired identity according to religious teachings, and their lives were built in line with this guidance. With Heaney’s utterance, religion was “part of the texture of growing up” and “whole life was permeated with it” (qtd. in Williams, 2018). Taking that social pattern into account, Heaney’s “Mid-Term Break” serves a facilitator enabling the community to reshape their personalities and moral values. In other words, Christopher’s death—though it is a break, help people express themselves without being attached to any prejudice or coterie.

In the end, through “Mid-Term Break,” Heaney demonstrates that even though individuals have settled personalities as a result of culture and religion, they potentially may step out of the stereotypical roles when their self-emotion overcomes the public pressure. Naturally, any parent cannot be indifferent to their child’s death, and experience the sorrow in their own ways without considering others’ moral judgments, which is named “break” by the poet. In the poem, both Heaney’s parents and the neighbours undergo unavoidably that break. Finally, this “break” is experienced for Heaney as reaching maturity from puberty. This process, which spans months or even years, takes place within a day for Heaney. Before his brother’s death, he is a child who is not respected much by other people because of his young age, but after the death, he turns into a respected individual.

References

- Altman, T. (2019, August 1). Mid-term break. LitCharts. <https://literariness.org/wp-content/uploads/2020/05/LitCharts-mid-term-break.pdf>
- Badham, P. (1988). The contribution of religion to the conflict in northern Ireland [with comments and rejoinders]. *International Journal on World Peace*, 5(1), 45–67. <https://www.jstor.org/stable/pdf/20751203.pdf>
- Corcoran, N. (1986). In between: On seamus Heaney’s life. In Seamus Heaney (pp. 234–262). London: Faber & Faber.
- Fitzpatrick, D. (2013). Protestant depopulation and the Irish revolution. *Irish Historical Studies*, 38(15), 643–670. <https://www.jstor.org/stable/43654520>
- Heaney, S. (2006). *Death of a naturalist* (2nd ed.). London: Faber & Faber.
- Law, P. (1986). Seamus Heaney. *Sydney Studies*, 12, 92–100. <https://openjournals.library.sydney.edu.au/index.php/SSE/article/view/427>

- Leo, M. D. (2018). *Family, childhood and nature: A reading of Seamus Heaney's death of a naturalist* (Thesis). Ca' Foscari University of Venice. <http://dspace.unive.it/bitstream/handle/10579/14366/865898-1220917.pdf?sequence=2>
- Marks, G. (2019). "No gaudy scars": Seamus Heaney's mid-term break and the speaker-poet's discovery of irony. *The Explicator*, 78(1), 21–24. <https://doi.org/10.1080/00144940.2019.1674770>
- McConnell, G. (2014). 'Its flesh was sweet / Like thickened wine': Iconography and sacramentalism in the poetry of Seamus Heaney. In *Northern Irish Poetry and Theology* (1st ed., pp. 52–121). London: Palgrave Macmillan.
- McKeown, K., Professor, F. H., & Rooney, D. (1998). *Changing fathers? Fatherhood and family life in modern Ireland*. Cork: Collins Press.
- O'Brien, E. (2003). *Seamus Heaney: Searches for answers*. London: Pluto Press.
- Parker, M. (1994). *Seamus Heaney: The making of the poet*. London: Palgrave Macmillan.
- Stephens, J. (2014). Death – a source in Seamus Heaney's early autobiographical poetry. *Études Irlandaises*, 39(1), 155–168. <https://doi.org/10.4000/etudesirlandaises.3806>
- Vendler, H. (2000). *Seamus Heaney*. Harvard: Harvard University Press.
- White, T. J. (2010). The impact of British colonialism on Irish catholicism and national identity: Repression, reemergence, and divergence. *Études Irlandaises*, 35(1), 21–37. <https://doi.org/10.4000/etudesirlandaises.1743>
- Williams, K. (2018, December 22). *Can religious sceptics celebrate Christmas? Just look to Seamus Heaney*. The Irish Times. <https://www.irishtimes.com/culture/books/can-religious-sceptics-celebrate-christmas-just-look-to-seamus-heaney-1.3726504>
- Yadav, M. K., & Yadav, M. S. (2018). An analytical study of catholic sufferings in the poetry of Seamus Heaney. *International Journal of Research*, 5(7), 1350–1361. <https://journals.pen2print.org/index.php/ijr/article/view/13289>

Araştırma Makalesi / Research Article

THE EFFECTS OF THE CAPITALIST SYSTEM ON INDIVIDUALS: *THE FOOL*

Sevcan IŞIK¹

Abstract

This paper aims to analyze the effects of the capitalist system on individuals belonging to the working class in *the Fool* (1975) by Edward Bond. In the play, the capitalist system is portrayed as cruel because it deprives the individual from their basic needs such as dignity or freedom and as unequal because it makes a class superior to another one. For instance, while working class people cannot even have bread to eat, the parson has a silver pen and gold in his pocket. This wide gap between the two classes brings about inequality, class conflict and dehumanization observed in a capitalist society. This explains the reason why the individuals in the play feel alienated and ineffective. In addition, church and hospital as representatives of social institutions in society will be studied to reflect the fact that how they preserve the interests of the ruling class. The paper will conclude that individuals in the play will survive either by resorting to violence as in the case of Darkie, complying with system as in the case of Patty or revolting against the system as in the case of Clare.

Keywords: Edward Bond, *the Fool*, capitalism and social institutions.

***THE FOOL* ADLI OYUNDA KAPİTALİST SİSTEMİN BİREYLER
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Öz

Bu çalışma kapitalizmin, Edward Bond'un *the Fool* adlı oyunundaki işçi sınıfına ait bireyler üzerindeki etkisini incelemektedir. Oyunda, kapitalist sistem bireyleri haysiyet ve özgürlük gibi temel haklarından yoksun bıraktığı için zalim; bir sınıfı diğerine üstün kıldığı için de eşitsiz olarak tasvir edilir. Örneğin, işçi sınıfı yiyecek ekmek bulamazken papaz cebinde gümüş kalemler ve altınlarla gezmektedir. İki sınıf arasındaki bu büyük boşluk kapitalist toplumlarda gözlemlenen eşitsizlik, sınıf çatışması ve kişinin insani özelliklerini yitirmesi gibi durumlara sebep olur. Bu da oyundaki bireylerin neden yabancılaşmış ve etkisiz hissettiğini açıklamaktadır. Bunun yanı sıra, kilise ve hastane gibi sosyal kurumların yöneten sınıfın çıkarlarını nasıl koruduğu bu çalışmada irdelenecektir. Çalışma, oyundaki bireylerin ya Darkie gibi şiddete başvurarak, ya Patty gibi sisteme uyararak ya da Clare gibi sisteme isyan ederek varolabilecekleri sonucuna varacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edward Bond, *the Fool*, kapitalizm ve sosyal kurumlar.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Malatya, Türkiye. ORCID: 0000-0002-4696-330X

Başvuru Tarihi (Received): 31.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Introduction

Edward Bond who was born in July 18, 1934 is believed to be one of the most important and controversial British dramatists. Besides writing plays, Bond produces theories explaining the relationship between society and the individuals living in it. According to him, society can be defined as “the Establishment, the social order, rather than masses of people living within it” (Hern, 1996, p. xii). Thus, what Bond aims to show is the relation between the social order and the individual. In this sense, it may be claimed that “his achievement has been a theatre which is Marxist in that his characters are the products of social process whose motivations and actions find their energy in social relationships” (Coult, 1979, p. 35). In *the Fool*, the nineteenth century English poet John Clare’s life and his role as a poet are displayed by referring to the effects of the unjust and class-conscious society on his confinement to the hospital. Through this character, Bond also questions the nineteenth century industrial England’s influence on individuals, especially on those who belong to working class. He explains “plays begin with people and not ideas. To invent things for people to say and then attach people to them would be a very destructive thing to do” (Stoll and Bond et al., 1976, p. 412). Similarly, his theater is defined to be “political, and his focus of investigation is nothing less than the survival of all the human, human equalities of the political animal, the dweller in a contemporary polis” (Castillo, 1986, p. 80).

In the introduction of the play *the Fool*, Bond opposes capitalism finding it like a relentless desire to consume and profit. He also touches upon the discrepancies it has. For instance, capitalism wants “the worker must know his place in the factory but be an insatiable egoist outside it” (Bond, 1987, p. 69). He continues by stating “there is a discrepancy between what we have to do keep our society running and what we’re told we ought to do to be human. Our economy depends on exploitation and aggression. We expect business to be ruthlessly aggressive. At the same time, we expect people to be generous and socially considerate” (Bond, 1987, 69). Through these lines, Bond explains what he understands from the capitalist society. He finds it irrational and unjust as its aim is to gain profit which is not shared by the working class. It is cruel and prevents people to have their inherent rights. Bond’s ideas on capitalism are influenced by Marx. For instance, Marx states “the logic of capitalism as a system, premised on the need to generate private profit, produced a system that was both dynamic and capable of enormous productivity but one which was also rooted in class antagonism, inequality, inhumanity and crises” (Bowles, 2007, p. 62).

1.The Effects of the Capitalist System on Individuals: *The Fool*

In *the Fool*, the story of John Clare is given on the surface level but in deeper level there is a very realistic picture of the people who belong to the lower segment of working class in England. It portrays the conflict between these people and the cruel capitalist system. The representatives of this system support the system as they benefit from it. For instance, church as a social institution can be seen as a representative of the system. Bond questions the role of the church in the play and it is seen that the church does not oppose this unjust system but, rather, it supports the system. The system makes this institution become richer while the working class becomes alienated and dehumanized. As a result of this, working class people lose values of dignity, freedom and identity. For instance, there occurs a conflict between the parson and the working class people about cutting the forest in the play. The parson is in favor of its being cut down by stating “we are entering a new age. An iron age. New engines, new factories, cities, ways, laws. The old ways must go. The noble horse and hand are slow. Our land must be better used. Forests cut down. Open spaces put to the plough. All of us must be patient and understanding. We must work for the common good. God bless you” (Bond, 1987, 88). The parson and Lord Milton want to cut the forest to build factories there because they want to earn money to provide the continuance of the capitalist system. However, the workers oppose it. For instance, Clare

mentions “can’t- thass our’s much as his. An’ the fens. An’ the trees. What’s it means boy? We’ll lose our fishin’- our wood- cows on the fen common. How’ll we live? Not on the few bob they pay us for work’ their land. We need us a bit a land” (Bond,1987, p. 93). This can be regarded as a clash between nature and civilization besides the one between the interests of capitalist people and the interests of the workers. Because these workers work all the time like machines they need a place for relief and to feel themselves as being humans. Nonetheless, fishing, wood or cows do not make the rich ones richer and, thus, they are useless for these people. They make the workers feel a bit relaxed as this is like a break from their mechanic and monotonous life. The rich ones like the parson and Milton do not understand the working class people as life of the working class people is quite different from that of the rich ones.

This is the first sermon Darkie has heard in his life. When he confesses this the parson reprimands him and tells Darkie to come to the church. Darkie answers “too tired. Sit on me arse after work not me knees. I’d fall asleep an’ they’d blame your sermon” (Bond,1987, p. 89). This shows how hard Darkie works. Then, the parson continues to talk about Christmas: “Christmas is the gift of god. A time as serene as this night sky. Can nothing lighten your dark spirit?” (Bond,1987). Darkie replies “six day a week I go t’work in the dark an’ come home in the dark- for what? Ten shillin’. Even Judas got thirty- but he come from a good family an’ wouldn’t work for less” (Bond,1987, p. 89). In the case of Darkie, going to church is a kind of luxury instead of a spiritual relief because he does not have time to go. This shows the hard conditions under which the working class people live and work. Besides, Darkie cannot get what he deserves in terms of money both because of the system which is unjust and because of his coming from a lower class family. The society Darkie lives in is very class-conscious one where there are working class who work hard and earn little, and the ruling class who does not work but earn more. Darkie lives like a machine, that is, in a dehumanized way because he goes to work till dark and, then, sleeps in the dark to go to work in return for nothing. As it is seen, he does nothing to feel himself a human being. As Bowles (2007) explains

Workers are destined only to fill roles as wage earners; workers, having only their capacity to labour to sell, have no choice but to sell it. The capitalist system does not work for their benefit but workers are incorporated into it as essential, yet, expendable elements. The individual does not matter in the capitalist system; he or she can be hired and fired as necessary. (p. 65)

All these elements cause him to show aggressive tendencies which foreshadow his inevitable death by being hanged as a result of opposing this system.

The parson meets Darkie, Bob, Miles, Marry, Betty and Hamo at the village in the evening. Darkie accuses the parson of being a liar. Miles wants the parson to show his pockets. Then, Darkie goes to the parson and says “silver in this pocket. Notebook in a silver case. Corn prices in that. Silver pencil. Gold ring. Cross on chain, Gold. Silver knob end his stick” (Bond,1987, p. 104). The gap between the two classes is quite a big one, which shows the inequality in the society once more. Later, Mary and Betty try to take off the parson’s buttons which are pearly. The parson asks all of them whether they are ashamed or not for what they have done to him. Betty answers “No. No. No. No. don’t ashamed. I’m ashamed I can’t feed my kid” (Bond,1987). As it is seen, the society in which these poor people live is unjust as a result of capitalist system which makes believe people that they need artificial possessions such as silver case or pearly buttons. The parson expects respect from these people without questioning whether he really deserves it or not. The other characters also answer the question of the parson:

PETER: I’m ashamed I work in parson’s field an’ crawl home like an animal.

MILES: I’m ashamed the sweat roll off me while you git fat.

HAMO: I'm ashamed t'goo t'sleep with the dirt out your fields on me hands every night. (Bond, 1987, p. 104)

These lines provide a very clear portrait of the capitalist system under which these characters have to survive. The parson wants these people to be ashamed of but after seeing that the parson has silver and gold with him while these people even cannot feed their children the parson should be ashamed of. However, because the capitalist system is not moral or humane but economic the parson actually expects these people to be ashamed of what they have done to him. This is because he is not regarded as just a man but as the representative of the church which is one of the most important social constitutions in the society. For instance, when Milton and gentlemen find the parson naked in the village they say "a mob destroying in a minute the work of centuries" (Bond, 1987, p. 107). Nonetheless, neither the parson nor Milton and other gentleman who are supposed to be responsible for these poor people have any interest in them. This is because of capitalism's being cruel and unjust. In this regard, Bond puts it:

Capitalism has no social responsibility or even duty. The market takes the place of these things. The holders of political power are no longer politicians. They are salespeople with the culture and ethics of the salesroom. They have power but no responsibility. Profit replaces responsibility. Politicians have become comics and clowns. (Bond, 2019, A Letter o the Sane)

After taking all his belongings of the parson, the workers do not stop humiliating the parson. They start to undress him. When he is undressed Betty mentions "my baby. My baby on't got proper baby skin like that. Look how soft that is. Like silk lace. My baby's born hard- hev animal skin like summat live in the road. Look at that. Come away in handfuls" (Bond,1987, p. 105). The parson is claimed to have a more proper skin compared with a baby of the worker. This is another signifier revealing the unpleasant living conditions of the working class. Because the parson does not have to work and has enough food, he has a proper skin. Miles and Hamos show their surprise by saying "handful a flesh! Handfuls" (Bond,1987, p. 105). Then, the rest shows their reactions as follows

DARKIE: Our flesh. That belong t'us. Where you took that flesh boy? You took that flesh off her baby. My ma. They on't got proper flesh on em now.

BETTY: My flesh.

BOB: Her baby's flesh.

PETER: Our flesh.

DARKIE: Where you stole that flesh boy? Your flesh is stolen goods. You're covered in stolen goods when you strip! How you climb your altar steps like that? What god say when you raise Chriss flesh in service?- more flesh they stolen doo he say? You call us thief when we took silver. You took us flesh! (Bond,1987, p. 106)

This scene harshly criticizes the parson and the class he belongs to. He is accused of stealing from the workers because he forces them to work for the upper class. As Bond mentions, "the worker becomes poorer the more wealth he produces, the more his production increases in power and extent. The worker becomes an ever cheaper commodity the more commodities he produces...Labor not only produces commodities; it also produces itself and the workers as a commodity" (Bond, 1976, p. 324). The scene described above-quotation also criticizes the existing legal system. As Darkie says that the workers are called thieves when they steal something but the ruling class apparently is not being called thieves for what they steal from the workers. This shows that the capitalist system is not moral but legal once more. The ruling class decides what is right or wrong not according to ethics but according to their legal system which is made up by themselves. Darkie continues to state "you steal from us. Parson steal from us.

What we doo t'parson? Make a mock. Took- what? Trinkets! When I steal from parson what you doo t'me? Law hang us. Thass the on'y difference 'tween you an' me: you on't think twice 'fore you use violence" (Bond,1987, p. 108). It obviously shows that law is in favor of the powerful people and, thus, there is not justice in this society. The working-class people are hanged when they show violence; however, this is not the case for the ruling class. Darkie says that the ruling class does not hesitate to use violence, which means that law does not hang the ruling class when they show violence. Moreover, this scene is portrayed by Bond intentionally as a technique.

What compels is the disturbing imagery and real menace involved in the experience- when a character the audience understands, or a clearly recognizable situation, is viewed "on the brink" of destruction or increasingly out of control in a moment etched in memory with powerful stage imagery. Fully playing Bond's extreme images is crucial to the vision inscribed in the plays, which may explain one difficulty in getting them more widely produced. Bond calls such deliberately choreographed moments "aggro-effects" to fulfill a didactic function. (Spencer, 1992, p. 8)

Furthermore, the capitalist system does not differentiate individuals according to their race, nations or ethnicity. It is based on the class division between proletariat, that is, working class and bourgeoisie, that is, capitalist class. Money decides who will be dominant (Giddens, 1971, p. 10). This is exemplified in the play with the situation of three Irishmen who look for a job. First Irishman says "if they bring any more machines on the land they won't need us. When the harvest's over we'll try the railroads. Buildin' Railroads every bloody where" (Bond,1987, p. 145). They want to work because they need money to feed their families. However, human beings are replaced with the machines. As it is seen, technology is exploited by the capitalist system to enhance their profit, instead of making individuals' lives more comfortable. Another interesting thing is that these individuals are reduced into machines. As individuals, they do not mean anything in the society. They are easily replaced with the machines. If they are not useful, they are not valuable as human beings in the capitalist system. Then, these Irishmen meet Clare and make a deal with him. They give bread and cheese to Clare on condition that he gives Mary for one night to them. Clare accepts this. As seen, these people are in such a desperate condition that they sacrifice everything just for bread. If one is hungry there is no priority for love. The Irishmen give their food to Clare but he does not give Mary to them as he cheats on them. He is saved from them by the coming of the keeper.

Afterwards, all the characters are told to be in prison because of what they have done to the parson. Clare cannot help laughing at the prison. He laughs and asks about Mary to Darkie. In the next scene, Clare is told to be a famous poet. He meets Mrs. Emmerson, Mary Lamb and her brother Charles Lamb, and they complain about not being able to afford living in London. Besides, Mary Lamb is told to have killed her mother and is put away on condition that her brother will be with her all the time. Charles is also a poet and states:

Truth isn't governed by the laws of supply and demand. When it's scarce its price goes down. So it's not a luxury, it's never found in palaces, or paraded by judges. Truth shelters in the gutter. Only the man who stoops finds it...Truth is often ugly. The spit on god's face. Yes, the truth is spat into the golden faces of all idols. God's face is covered in spit. Fool think that's his mask and worship it. Dangerous! But it is even more dangerous when the truth is told by a wise man. The goddess of wisdom is a bird of prey, the owl. But the fools have hunted her and put her in a cage. If you try to let her out she savages your hand. Only a wise man tries to do that- or another sort of fool. (Bond,1987, p. 121)

In this capitalist society, everything is evaluated according to the laws of supply and demand. Being good or bad, harmful or harmless do not matter in it. For instance, Patty says about Clare "he on't harm a fly. But what use is that to us?" (Bond,1987). The only thing that matters is

being useful or not. The concept of truth is one of the values, which is not looked for in this society. As Charles explains, when it is scarce it is not valuable because people do not want truth as it is ugly. That is, powerful people wear a mask and behave as if they do not abuse poor people and all the things they have done are necessary for the common good. This is the ideology, that is, inverted version of reality in this society. That is why Admiral Radstock criticizes the poems of Clare because they undermine the authority in the society. Admiral believes that there will be chaos and the poor will suffer from this. There are many myths who try to justify the exploitation by the ruling class. Bond attacks these myths in his all plays as well as in *the Fool*:

Bond attacks society's dominant and too readily accepted myths: that man is innately violent; that science and technology will solve all of man's problems; and that the free-markets stems best because it appeals to man's natural aggressiveness. To counter these myths offers what he labels a "rational theatre" because, as he says, theatre, when it's doing what it was created to do, demonstrates order in the chaos, the ideal in the ordinary, history in the present, the rational in the seemingly irrational". (Jones, 1980, p. 505)

Clare argues with his wife Patty who wants him to work and to earn money instead of writing poems. He keeps thinking about Mary and cannot stop writing poems. The village he lives does not read his poems and he cannot publish them for a wider audience due to the lack of money. However, he mentions "can't help what I am. God know I wish I couldn't write me name! But my mind git full a songs an' I on't feel a man if I on't write 'em down. O god I on't even know if thass truth anymore" (Bond,1987, p. 132). As seen, the capitalist society does not make the poor to make true their dreams. There is no room for poetry in a capitalist society which values money over everything else. Because Clare cannot do anything except for writing he cannot exist in this society anymore. He is confined to the hospital at the end of the play. Patty is fed up with the bad conditions she has to endure and says

On't try git round me. My sympathy run out years agoo. On't fed right. Thass all the matter with you. Bring regular wages in the house an' I'll soon hev you fed up. Forgit Mary an' think a me. On't rowin. On e kid on my hands an' another on the way. Tired a all this self. You think a someone else. Feed us. Thass your job boy. On't goo out workin' while I'm carryin'. An' they on't let you on the parish while you got your health". (Bond, 1987, p. 132)

At first sight, the case of Patty would be more tragic than that of Clare but it is vice versa. For Patty at least accepts the situation in which she lives and she survives at the end. However, Clare seems to be in-between. On the one hand, he wants to be a poet but his poems do not appeal to the public in the society, and, on the other hand, he has to work and feed his family. However, life seems brutal for both Patty and Clare.

While Clare and Patty are arguing Mrs. Emmerson who likes the poems of Clare visits him. When Mrs. Emmerson and Patty are alone Patty tells that Clare thinks himself a boxer and Lord Byron, and he will be sent to hospital. Upon this, Clare mentions "on't Patty's fault she on't the gal I want. Bin a good wife. Good mother. Stood by me. But how'd I live with her? No, I remember her: the other one. An' all I want's t'lay my head on her breast. Peace then. Laugh again. Talk like a sensible man. I'm so alone" (Bond,1987, p. 138). Then, when Clare mention Mary Mrs. Emmerson asks who she is. Clare answers by saying that she is his second wife. Mary symbolizes the life he wants to live in which he is free from responsibilities; he can write poems and he is not desperate. The real world he has to endure is unbearable for him as there is no room for dreams in this capitalist society. Thus, he is dissatisfied and distressed from his present life. In this sense, a different wife can be thought as a different life. Besides, Mary can be also

interpreted as pre-industrial rural England where one is not aware of the brutality and unjustness of the capitalist society when the play is evaluated in a general sense. In accordance with this view, Patty symbolizes the capitalist society where he has to give up dreaming and work hard in order to survive.

Subsequently, Clare is sent to hospital and his expense will be covered by Lord Milton. Clare's confinement can be interpreted as the defeat of the people who do not accept the present conditions and try to be true to himself and his passions in life. The capitalist system does not want men like Clare who represents the revolt even if in an imaginary level. His revolt is considered in an imaginary level because he does not take any action against the system. Clare is the symbol of imagination, poetry, thought which are not seen as valuable in this system as they do not provide any gain. Besides, they may cause revolt in future because poems, that is, literature, appeal to feelings and mind but the workers are asked to be obedient instead of being imaginative. Clare's thoughts as a poet and as a human being are made invalid as a result of being confined to the lunatic asylum. Thus, it can be said that the ruling class can dictate their truths to the society through silencing the dissidents. In the level of action, the working class is already defeated by the hanging of Darkie and of his other friends who oppose the system. At the end of the play, Clare imagines that he sees Mary and Darkie who is now blind and a boxer like himself. Darkie's becoming blind is a very effective symbol because he protests the system in the level of action. Portraying a blind boxer as a character means that individuals are powerless against the capitalist system in this society because there is not a chance for a blind boxer in the ring. Even though Darkie is blind he tries to punch Clare mercilessly. Besides, Mary is interested in Darkie and shares her bread with him. At the first scene of the play, she shares it with Clare. If Mary is thought to be a trophy of an anti-capitalist and equal society it can be claimed that neither Clare nor Darkie can win her. They both fail.

In the last scene, Milton visits Clare who is in a strait-jacket and unrecognizable. Lord Milton behaves very kindly towards Clare. It might be because of the fact that Lord Milton is a suffering man since he lost his wife and has problems with his son. In addition, he is dissatisfied with the changes in the village. Now, he can empathize with Clare who is also dissatisfied with his life and unhappy. Besides, Mary Lamb and Napoleon play chess in an imaginary world at the hospital. Mary Lamb mentions how she killed his brother who was supposed to look after her. Napoleon does not believe her by saying that she is trying to impress him. He continues "I ruled Europe. The pope handed me the crown like a waiter and I put it on my head" (Bond,1987, p. 138). Clare's having these imaginary friends is interesting in the sense that the world of these characters is full of violence. Mary Lamb kills her mother and brother. There is not family relation based on compassion and love in her world. Clare does not have a family now. Napoleon is a warrior and is famous for saying 'money, money, money'. It may be claimed that these two characters represent the capitalist system in modern century in which there is no room for compassion and love. In other words, these two characters show Clare's understanding of the society he lives in. In addition to these two imaginary characters, Clare has Mary and Darkie as well in his imaginary world at the hospital. They may be interpreted as an escape from the bitter realities of cruel and unjust society. However, Clare admits that Mary and Darkie are not real at the end of the play by saying that "No. No one there. Never was. On'y songs I make up on them...Walk four days. What, ninety mile? Head git mix up" (Bond,1987, p. 66). After a while, he escapes from the asylum to see Patty and his sons. He seems to give up thinking about Mary and accepts the real situation he is in. His giving up thinking about Mary, which is a possibility for escaping from the capitalist world, may be interpreted that he stops struggling for a change in the system.

2. Conclusion

To conclude, *the Fool* is a good example in proving the necessity of Bond's ideal socialist society because the capitalist system is cruel and unjust one. These features of the system makes the working class people feel themselves alienated, ineffective and dehumanized. In order to survive in such an unjust society, the characters either show violence as in the case of Darkie, comply with system as in the case of Patty or revolt against the system as in the case of Clare. Even if the characters fail at their attempts to oppose the existing social order the play should be considered an optimistic one in that it at least shows us the possibility of change.

Moreover, the working class is under the oppression of the ruling class. The ruling class makes use of some social institutions such as church and hospital to justify their exploitation of the working class. These institutions ensure the continuation of the capitalist system through deciding the ethics, law, and sanity of one in the society.

References

- Bond, E. (1976). *Plays: One. Saved, Early Morning, The Pope's Wedding*. London: Methuen Press.
- Bond, E. (1987). *The Fool*. London: Bloomsbury Methuen Drama.
- Bond, E. A Letter to the Sane, followed by What is Why 20.7.19. Retrieved from <https://edwardbonddrama.org/>.
- Bowles, P. (2007). *Capitalism*. New York: Pearson -Longman.
- Castillo, D. A. (1986). Dehumanized or inhuman: Doubles in Edward Bond. *South Central Review*, 3 (2), 78-89.
- Coult, T. (1979). *The Plays of Edward Bond*. London: Eyre Methuen.
- Giddens, A. (1971). *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hern, P. (1996). *Epic/Rational Theatre. Lear by Edward Bond*. London: Methuen Drama.
- Jones, D. R. (1980). Edward Bond's 'Rational Theatre'. *Theatre Journal*, 32 (4), 505-517.
- Spencer, J. S. (1993). *Dramatic Strategies in the plays of Edward Bond*. London: Cambridge University Press.
- Stoll, K. H., Bond, E., & Wesker, A. (1976). Interviews with Edward Bond and Arnold Wesker. *Twentieth Century Literature*, 22 (4), 411-432.

Araştırma Makalesi / Research Article

KÜTAHYA ÇİNİCİLİĞİNİN EKONOMİK ve SOSYOKÜLTÜREL BAKIMDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ramazan KILIÇ¹
Ezgi BAHÇE^{2*}

Öz

Yüzyıllar öncesine dayanan çinicilik, Kütahya için özel önemi olan bir sektördür. Çinicilik şehrin ekonomisine olan katkısının yanı sıra sanatsal boyutuyla sosyokültürel olarak da şehre değer katmaktadır. Yıllar içerisinde zaman zaman durgunluk yaşamasına rağmen, kendini yenileyerek ve geliştirerek canlanan Kütahya çiniciliği, tarihte kendine önemli bir yer edinmiştir. Günümüzde hala canlılığını koruyan ve Kütahya ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturan çinicilik sektörü; çinicilik sektöründe üretim yapan işletmelerin karşılaştığı birtakım ekonomik sorunlar, çini sanatının tanıtımının yeterli düzeyde yapılmaması, kayıt dışı üretimin varlığı, çinicilikte markalaşmanın eksikliği ve sektörde yaşanan pazarlama sorunları nedeniyle gerektiği önemi görememektedir. Bu çalışmada Kütahya çiniciliğinin; tarih içerisindeki gelişimi ve günümüzdeki durumu ekonomik ve sosyokültürel yönden ele alınmıştır. Bu çerçevede çinicilik sektörünün ekonomik sorunları belirlenmiş, Kütahya çiniciliğinin hak ettiği değeri bulması ve şehre olan ekonomik katkısının gerçekleşen düzeyden fazla olmasının sağlanması için çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Çini, Çinicilik, Sanat

JEL Kodu: Z11

AN ECONOMIC AND SOCIOCULTURAL EVALUATION OF THE ART OF TILE-MAKING OF KÜTAHYA

Abstract

Tile making, which dates back centuries, is a sector of special importance for Kütahya. In addition to its contribution to the economy of the city, tile making also adds socio-cultural value to the city with its artistic dimension. Despite experiencing stagnation from time to time over the years, Kütahya tile making has gained an important place in history by renewing and improving itself. The tile industry, which still maintains its vitality and constitutes an important part of the economy of Kütahya; Due to some economic problems faced by the companies producing in the tile industry, insufficient promotion of tile art, the existence of unregistered production, the lack of branding in the tile making industry and the marketing problems experienced in the industry, it cannot see the importance it deserves. In this study, Kütahya tiles; Its development in history and its current situation are discussed in terms of economic and socio-cultural aspects. In this context, the economic problems of the tile industry were determined, and solution suggestions were presented to ensure that the Kütahya tile making deserves the value it deserves and to ensure that its economic contribution to the city is higher than the actual level.

Keywords: Kütahya, Tile, The art of tile-making, Art

JEL Code: Z11

¹ Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-2484-7471.

² Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5479-9108.

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): ezgi.bahce0@ogr.dpu.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 01.09.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Farklı çağ ve bölgelere göre teknik değişiklikler göstererek zenginleşen çini sanatının ilk örnekleri, eski Mısır ve Mezopotamya’da tuğla üzerine renkli sırlı kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Sırlı levhaların İslâmiyet öncesi Uygurlar tarafından kullanılmış olması bu tekniğin Türk sanatındaki köklü geçmişini göstermektedir. Ancak çini sanatı büyük bir teknik çeşitlenme ile sürekli gelişmesini asıl İslâm sanatında ve daha çok da İslâmiyet’ten sonraki Türk sanatında ortaya koymaktadır. Türk-İslâm sanatında Karahanlılar, Gazneliler ve Hârizmşahlar’dan itibaren kullanıldığı görülmektedir. Selçuklu Devleti ile Anadolu’ya taşınmış olan çini sanatı, daha sonra kurulan Germiyanogulları Beyliği ve Osmanlı Devleti’nde gelişmeye devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır (TDV İslam Ansiklopedisi).

Çini; bir çeşit beyaz topraktan pişirilerek yapılan, mineli, ince fakat saydam olmayan toprak işidir. Duvar kaplamakta ve tabak çanak gibi eşya yapımında kullanılmaktadır (Turani; 1975: 29). Çiniye eskiden kâşi bazen de sırça denilmekteydi. Eski dönemlerde duvar çinileri “kâşi” olarak adlandırılmakta ve tabak, kâse, vazo vb. seramik ürünler de “evânî” olarak adlandırılmaktaydı. İlk defa Osmanlı sarayında ortaya çıkan çini tabiri, İslam Dünyası’nda kullanım amaçlarına bağlı olarak ayrılan seramik imalatı bünyenin özelliklerine dayanarak tanımlamakta olan yeni bir yaklaşım ortaya koymuştur. 15. Yüzyılda Osmanlı dönemi çinilerinin “fağfurî” adı verilen ve ilk defa 9. yüzyılda Abbasiler’in tanışmış olduğu Çin porselenlerine benzetilmesi sebebiyle Çin’e ait anlamına gelen “çini” kelimesinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Duvar çinileri ile tabak, kâse, vazo vb. şekillerde üretilen kullanım eşyalarının hamurları ve yapıları bakımından bir farkı bulunmamaktadır. Çini tabiri, kimi zaman kaplar için kullanılsa da genelde seramik hamurundan, benzer teknikler ile yapılan bir yüzü parlak sırlı ve bezemeli yüzey kaplama malzemesini tanımlamaktadır. (Anılanmert ve Rona, 1997: 405-406; Avşar ve Avşar, 2014: 1; Aker, 2012: 1-2). Çin’den gelen anlamını taşıyan çini kavramı günümüzde; pişmiş topraktan yapılan sırlanmış duvar kaplamalarını ifade etmektedir. Eski zamanda pişmiş toprak ile yapılan çanak ve çömleğe; kullanılan malzemenin cinsine göre “toprak evânî” ya da “çini evânî” adı verilirken; günümüzde toprak ile yapılan kullanım eşyalarına seramik ya da keramik adı verilmektedir (Doğanay, 2010: 171). Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın tanımlamasıyla çini; “*hamur haline getirilmiş killi toprağın pişirilmesi ile yapılan, çeşitli renk ve motiflerle süslenmiş sırlı seramik ev eşyaları veya duvar panolarına*” verilen addır. Çinicilik kavramı ise, “minai”, “lüster”, “perdah”, “sıraltı” gibi kendine özgü yapım ve süsleme teknikleri ile 12. yüzyıldan günümüze kadar yaşayan geleneksel Türk çini sanatının etrafında şekillenen sanatkârlığı ifade etmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 2016). Yüzyıllardır gelişerek ve değişerek çağdan çağa, bölgeden bölgeye aktarılan çini sanatı günümüzde değerini korumaktadır.

1. Kütahya’da Çiniciliğin Gelişimi

Kütahya’nın sembolü haline gelen ve Kütahya’yı tüm dünyaya tanıtan çini, önemli bir faaliyet alanı olmasının yanı sıra sanatsal boyutu ile Kütahya’ya ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan değer katmaktadır. Yüzyıllardır tarihsel süreçte önemini koruyan çinicilik sektörü, çini üretiminde sanatsal ve ekonomik faaliyetlerin bir arada gerçekleştiği bir uyuma sahiptir. Çiniciliğin Kütahya’ya özgü önemli bir faaliyet alanı olmasının yanı sıra şehre farklı değerler kazandırarak gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Kütahya’nın çiniciliği, Selçuklu Devleti zamanından başlayarak günümüze değin üretimini hiç durdurmadan devam ettiren köklü bir geçmişe sahip olan bir sanat olma özelliği taşımaktadır. Selçuklu Devleti’nin dağılmasının ardından Germiyanogulları Beyliği kurulmuştur. Germiyanogulları Beyliği döneminde, Kütahya’da yaşayan elli Ermeni ailesinin yarısı çinicilik yaptığı bilinmektedir (Taşkiran ve diğerleri, 2017: 33). Bazı kaynaklarda Kütahya çiniciliğinin

Germiyanogulları Beyliği döneminde başladığı belirtilmekle birlikte Kütahya çinilerinin Selçuklu Devleti döneminde mimaride kullanıldığı görülmektedir.

16. yüzyılda İznik'te çiniciliğin en üst seviyede olduğu dönemlerde, Kütahya'da büyük ölçüde tek renkli çini imal edildiği anlaşılmaktadır. Koyu mavinin değişik tonları ile tasarlanan çini eserler bu dönemde Kütahya'ya özgü eserler olarak tanımlanmıştır. 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İznik çiniciliği gerilemeye başlamış ve 18. yüzyılda tamamen kaybolmuştur. Ancak bu dönemde Kütahya çiniciliği canlılığını korumuştur. Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan tarafından yaptırılan yapıyı 1640 yılında biten Çinili Cami ve Külliyesi mavinin tonları ile tasarlanan Kütahya çinilerinin eşsiz bir örneğini içermektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında İznik'te çini üretiminin durmasından sonra, Kütahya kendine özgü parlak, canlı renkler ve motifler kullanmaya başlamış ve başta kahve fincanları olmak üzere birçok ürünü ile öne çıkmıştır (Işık, 2010: 43; Kuban, 2007: 384).

18. yüzyılda Kütahya'nın çinicilikte ilerleme kaydetmesi sonucunda, çinicilik sektörünün temellerini belirlemek için fincancı esnafının usta ve kalfalarının günlük üretim miktarlarını, ürettikleri ürünlerden kazanacakları ücretleri, atölyeler dışında gizli üretim yapmamalarını ve mevcut olan 24 atölyenin haricinde yeni atölye açılmamasını içeren hususlarda şehrin kadısı ve şahitler huzurunda bir anlaşma yapılmıştır. Konu ile ilgili 20 Muharrem 1178/20 Temmuz 1764 tarihinde Fincancılar Esnafının Mukavele Hüceti düzenlenmiştir. Daha sonra 4 Safer 1180/12 Temmuz 1766 tarihli Kütahya Şer'iyeye Sicilinin 3. cildinde yer alan 280. Hükmünde aynı türde bir başka antlaşmanın yapıldığı görülmektedir. Vali Ali Paşa huzurunda, Anadolu Eyaleti Kethüda Çavuşu Salih Ağa tarafından; Abdülkadir Çavuş, İbrahim Çavuş ve Müderrisinden Muhyizade Muhittin Efendilerin katılımıyla imzalanan Kütahya Fincancılar Esnafı Anlaşması niteliği açısından ilkler arasında yer almakta ve dönemin şartlarını açıklamaları yönünden oldukça önem arz etmektedir. Bu antlaşma bazı tarihçiler tarafından tarihte gerçekleştirilen ilk toplu iş sözleşmesi olarak kabul edilmektedir. Anlaşmanın şartlarına göre bir kalfanın 100 adet has fincan işlemesi karşılığında 40 akçe, bir ustanın 150 adet has fincan işlemesi karşılığında 60 akçe ve bir ustabaşının 150 adet has fincan işlemesi karşılığında 160 akçe yevmiye alacağı ve belirlenen miktarlardan fazla üretim yapmayacağı belirlenmiştir. Şakird ismi verilen acemi işçilerin ise en az 100 adet bayağı fincan işlemesi karşılığında 24 akçe ve en az 250 adet bayağı fincan işlemesi karşılığında 60 akçe yevmiye alması kararlaştırılmış ve üretimleri bu miktarlarla sınırlandırılmıştır. Anlaşmayla verilen yevmiyelerin ve alım gücünün o dönemde acemi işçiler açısından dahi günümüzün modern işçisinin kazandığı ücretin alım gücünden oldukça üzerinde olduğu görülmektedir (Çaycı ve Çelik, 2020: 791, 801; Gülaçtı, 2018: 35; Ünsür, 2005: 583).

Kazanılan ücretlerin dönem şartlarına göre oldukça iyi olmasına rağmen çinicilik faaliyetleri ile ilgilenen kişi sayısında bir artış olmaması çinicilik sektöründe bir gerilemeye yol açmıştır. Kütahya çiniciliğinde meydan gelen bu gerileme iki yıl ara ile yapılan bu sözleşmelerde de anlaşılmaktadır. 1764 yılında düzenlenen belgeye göre Ahi Babası, eski ve yeni fincancılar şeyhlerinin de katılımı ile 69 çini kalfası ve 34 çini ustanın arasında anlaşmaya varıldığı görülürken 1766 yılında düzenlenen belgeye göre ise, 20 çini kalfası ve 37 çini ustası ile anlaşmaya varılmıştır. İki yıl içerisinde atölye sayısının anlaşma gereği değişmediği ancak çinicilik sanatında kalfa olanların sayısının oldukça azalmasının sonucunda sektörde bir gerileme başladığını söyleyebilmek mümkündür (Çaycı ve Çelik, 2020: 803; Demirsar Arlı, 2007: 337-338).

Kütahya'da çini sanatında başlayan bu gerileme, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise çiniciliğin durma noktasına geldiğini göstermektedir. 1893 – 1908 yılları arasında Kütahya'da mutasarrıflık (valilik) görevini ifa eden Giritli Ahmed Fuat Paşa, 1907 yılında Kütahya'da çiniciliği anlatan bir rapor hazırlayarak İstanbul'a göndermiştir. Ahmed Fuat Paşa bu raporda, üç yüzyıl öncesinde çinicilik faaliyetini sürdüren üç yüz çini atölyesi bulunurken, 1795 yılına

gelindiğinde bu atölyelerin sayısının yüze indiğini, son birkaç yılda da sadece Hafız Mehmet Emin Efendi ile Hacı Artin Minasyan'ın atölyelerinin çini ürettiğini ancak bu atölyelerin de kapanmak üzere olduğunu ifade etmektedir. 19. yüzyıla kadar verilen siparişlere; özgün, uygun ve başarılı kompozisyonların haricinde daha çok halk sanatı tarzını yansıtan Kütahya çini sanatı, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında eskiden İznik'te kullanılan renk, desen, teknik özellikleri de kapsayacak şekilde modernize olarak yeniden canlanmış ve üretimini arttırmıştır (Demirsar Arlı, 2007: 338-339).

20. yüzyılın başlarında Kütahya çini ve seramikçiliğinde eski desen ve motifler kullanılması ile çinicilik, renk ve teknik bakımından eski canlılığına dönmeye başlasa da 1920 yılına gelindiğinde çinicilik sanatını sürdüren Hafız Emin Efendi ve Hacı Minasyan Efendi'ye ait olan iki atölyenin de kapanması ile Kütahya'nın çini ve seramik sanatında yeniden bir gerilemenin başladığı görülmektedir. O dönemde çinicilik faaliyetlerinde gerileme görülmesinin nedenlerinden bazıları şu şekilde ifade edilmiştir (Aksungur, 1983: 96-97):

- Avrupa'dan uzun süredir gerçekleştirilen kaliteli ve ucuz çini ve seramik ithali,
- Giderek yaygınlaşan Barok sanatının etkilerinin görülmesi,
- Çinicilik yapan işçilere ait ücretleri devamlı bir şekilde artması,
- Çini ve seramik atölyesi işleten yabancı azınlıkların ülkeyi terk etmesi,
- Çinicilik sanatını sürdüreceği yeni ustaların yetiştirilememesi,
- Giderek çini ve seramik yapımında kullanılan toprakların ve dekor için kullanılan boya kalitesinin bozulması,
- Her ustanın kendi formülünü gizlemesi ve paylaşmaması sonucunda hayatını kaybeden ustaların sanatlarının onların ölümüyle birlikte sır olarak kalması.

20. yüzyılın başlarında kısa süre duraklasa da yeniden canlanan Kütahya'nın çini sanatı; çiniden üretilen sofralar, mutfaklar, ev ve diğer süs eşyalarının yanı sıra mimari uygulamalarda da kendini göstermeye devam etmiştir.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan, 1930'lu yıllarda sona eren dönem I. Ulusal Mimarlık Akımı (Dönemi) olarak adlandırılmaktadır. Bu mimari dönemde Osmanlı ve Selçuklu mimarisine ait birçok unsuru barındıran kamu binaları, oteller, banka binaları, bakanlık binaları, eğitim yapıları ve konutlar yapılmıştır (Yaldız ve Parlak, 2018: 4930). I. Ulusal Mimarlık Akımı ile birlikte inşa edilen 50 civarı yapıda; İstanbul, Kütahya ve Konya gibi birçok şehirde bu dönemin mimari uygulamaları olan kemerli pencereler, kubbeler ve çini süslemeleri görmek mümkündür. 20. Yılın başlarında canlanmaya başlayan çini sanatının etkileri II. Abdülhamit döneminde tamiri yapılan Bursa Ulu Camii Çeşmesi'nde, 1907 yılında Kütahya'da, Kütahya Mutasarrıfı Giritli Ahmet Fuat Paşa tarafından yaptırılan ve restore edilerek günümüzde Adalet Sarayı olarak kullanılan Hükümet Konağı'nda görülmekteydi. Daha sonra I. Ulusal Mimarlık akımı ile yapılan İstanbul'da Haydarpaşa, Bostancı ve Büyük Ada Vapur İskeleleri, Sirkeci ve Karaköy'de bulunan bazı iş hanları ve İstanbul'un Eyüp semtinde yer alan V. Mehmet Reşat Türbesi bu akım ile birlikte canlanan Kütahya çiniciliğinin eşsiz örneklerini göstermektedir. (Pendik Belediyesi, 2018: 14). Günümüzde de Kütahya çinileri camilerin yanı sıra sivil mimarinin örneği olarak oteller ve hamamlarda, şehir mimarisinin örneği olarak otobüs terminalleri, metro istasyonları, vapur iskeleleri ve kamu binalarında olmak üzere iç mekan ya da dış mekanlarda başarıyla uygulanmaya devam edilmektedir (Koçer, 2017: 1).

Cumhuriyetin ilk yıllarında çinicilik konusunda da Sanayi Maadin Bankası desteği ile Kütahya Çini İşleri T.A.Ş. Nuri Killigil tarafından kurulmuştur. 1928 yılında kurulan şirket maalesef uzun ömürlü olmamış ve aynı dönemde kurulmuş olan benzerlerinin çoğu gibi bir yıl sonra fesih

edilmiştir. 1920-1930 döneminde beş tane çini atölyesi ve bir tane de çini satışı yapan dükkân açılmıştır. Cumhuriyetin ilk on yılında çini üretiminde bir takım yenilikler meydana gelmiştir. İlk defa çini üretiminde kullanılan çamur değirmenine kömür ile çalışan bir motor takılmıştır. Ayrıca, günümüzde çini tabak yapımında kullanılan kalıp bu dönemde üretilmiştir. Yine bu dönemde döküm tekniği çiniciliğe kazandırılmıştır. Cumhuriyetin ikinci on yıllık döneminde çinicilikte gözle görülen önemli bir gelişme görülmemiştir. TBMM'ye sunulan 1930 yılına ait rapor, bu dönemde Kütahya'da üretim yapan bazı ilkel çini atölyelerinin olduğunu fakat bu atölyelerin ticari bir değere sahip olmaktan uzak oldukları belirtilmiştir. Daha sonraki yıllarda tüm dünyayı etkileyen II. Dünya Savaşı'nın ekonomik etkilerinin bir uzantısı olarak, ithalat kısıtlanmıştır. Türkiye'nin porselen ithalatının neredeyse durma noktasına gelmesi ile genellikle mutfak eşyası olarak kullanılmayan çini ve keramik ürünler, mutfak eşyası biçimde üretilerek belirli ölçüde porselenin yerini almıştır. Giderek artan talebi karşılamak için çinicilik sanayinde 1943 ile 1946 yılları arasında dört adet yeni fabrika açılmıştır (İssi ve Yurdakul, 2002: 75-76).

1950 yılının başlarında savaşın sona ermesi ile ithalatın üzerindeki kısıtlar kaldırılmıştır. Bu durum yeniden porselene olan talebi azaltırken çiniye ve keramiğe olan olağan üstü talebi ise maalesef ortadan kaldırmıştır. Bunun bir sonucu olarak 1950 ile 1955 yılları arasında üç çini ve keramik fabrikası kapanmıştır. Daha sonra bu mesleği canlandırmak için 1957 ile 1960 yılları arasında Kütahya Valiliği tarafından Kütahya Endüstri Meslek Lisesi'nde çinicilik kursları düzenlenmiş ve üretim yapılmıştır. Bu dönemin devamında 1960 ile 1970 yılları arasında çini ve keramik atölyeleri devamını sürdürürken, 5 adet yeni atölye de açılmıştır. 1970 yılında Federal Almanya tarafından Türkiye Odalar Birliği'ne yapılan teknik yardım teklifinin çinicilik sektöründe kullanılmasının Federal Almanya'ya önerilmesi ve bu önerinin kabulü ile Kütahya'ya gelen Alman araştırmacılar Kütahya'nın çiniciliğine ilişkin bir rapor hazırlamışlardır. Federal Almanya İktisadi İşbirliği Bakanlığı bu raporu incelemiş ve çinicilerin bir kooperatif kurması şartı ile fonun çinicilik sektöründe kullanılmasını onaylamıştır. Çinicilik sektörüne tahsis edilecek bu fonu kullanabilmek için Kütahya Sanayi ve Ticaret Odası, İl Özel İdaresi ve genellikle çinicilerin oluşturduğu ortakların katılımı ile 1974 yılında 140.000 TL sermayeyle Sınırlı Sorumlu Kütahya Çiniciliği Kalkındırma Küçük Sanat Kooperatifi kurulmuştur. 1978 yılında Kütahya'nın çini ve seramik üretiminde ihtiyaç duyduğu hammaddenin sağlanması ve gerekli modern teknolojinin kurulması için Almanya tarafından verilen fon kullanılarak Kütahya Çini-Koop tesisleri kurulmuştur (Şahin, 1988: 138-141; Bayartan, 2008: 41).

1970 ile 1980 yılları arasındaki dönemin çinicilik bakımından Cumhuriyetin en parlak dönemi olduğu görülmektedir. Bu dönemde yurtiçi ve yurtdışında seramik gibi el sanatlarına olan ilgi artmıştır. Artan ilgi ile talebi karşılamak için Kütahya'da birçok çini ve keramik atölyesi açılmıştır. Sermayesi bulunan birçok girişimci yeni üretim birimleri açarak daha önce açılan kurslarda yetiştirilen birçok usta ve elemanı bu birimlerde istihdam etmiştir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra küçük ölçekli teknolojik gelişmeler de bu döneme eşlik etmiştir. Çini ve keramik hamurunun hazırlanması aşamasında ve daha önce ayak gücü ile çalıştırılan çamur tornalarına elektrik motorları takılarak üretim aşamasında gelişmeler kaydedilmiştir (Şahin, 1988: 141).

1980 yılından sonraki dönemde, bir önceki dönemde yaşanan gelişmelerin etkisi ile güçlenerek devam eden çini ve seramik üretimi, küçük büyük birçok atölyede sürdürülmüştür. Bu atölyeler, geleneksel motifleri çağdaş formlara başarılı bir şekilde aktarmasının yanı sıra, turistik talebe yönelik olarak İznik desenlerini taşıyan çini ve seramikler de üretmiştir. Daha sonra 1984-85 yılına gelindiğinde çiniciliği geliştirmek, seramik sanatını yaygınlaştırmak ve atölyelerde ihtiyaç duyulan kalifiye elemanları yetiştirmek için Kütahya Endüstri Meslek Lisesi'nde bugünkü seramik bölümü açılmıştır. Türk çini ve seramik sanatının uluslararası düzeyde tanıtımının yapılması amacıyla 1986 yılında 6-11 Temmuz tarihleri arasında Birinci Milletlerarası Türk Çini ve Seramik kongresi düzenlenmiştir. Çiniciliğin uluslararası düzeyde tanıtımının ardından 1989

yılında çini üretimi yapan işletme sayısı 58'e çıkarken çini ticareti yapan işletmelerin sayısı 50'yi geçmiştir. 1974-75 yıllarında Kütahya'da çini ve seramik eğitim ve öğretimi yapmak üzere Anadolu Üniversitesi'ne bağlı olan Yay-Kur adı altında çini ve seramik programları açılmıştır. 1992 yılında Dumlupınar Üniversitesi'ne bağlanan bu programlar günümüzde Mühendislik ve Güzel Sanatlar Fakültelerinin bünyesinde seramik bölümlerine dönüşmüştür. Kütahya Meslek Yüksekokulu bünyesinde mevcut ön lisans düzeyinde bulunan Seramik ve Çini Programları, Seramik-Cam-Çini Programı olarak tek bir programda toplanmıştır (Gülaçtı, 2018: 36-37).

İkinci Uluslararası Türk Çini ve Seramik Kongresi 1998 yılında gerçekleştirilmiştir. 2008 yılında Sıtkı Olçar Usta Yaşayan İnsan Hazinesi olarak ilan edilmiş ve 23-25 Eylül 2010 tarihleri arasında Kütahya'da KÜSAV (Kültür ve Sanat Varlıklarını Koruma ve Tanıtma Vakfı) liderliğinde "Çini Ustası Sıtkı Olçar ve Kütahya Çiniciliğine Katkıları" temalı bir sergi, panel ve sempozyum etkinliği gerçekleştirilmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 2010a). 05-07 Ekim 2010 tarihleri arasında Kütahya'da Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütahya Valiliği, Kütahya Belediyesi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası ve Çiniciler Odası'nın katkılarıyla seramik, cam, emaye, sır, boya, çimento ve çini alanlarında yurt içi ve yurt dışında çalışan akademisyenleri, sanatçıları, tasarımcıları ve ilgili sektör çalışanlarını bir araya getirerek, bilgi birikiminin, tecrübeleri paylaşılması ve işbirliği olanaklarının belirlenmesini hedefleyen "III. Uluslararası Kütahya Çini Sempozyumu ve I. Avrasya Seramik Kongresi" başlıklı bir etkinlik gerçekleştirilmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 2010b).

Kütahya, 31 Ekim 2017 tarihinde ilân edilen UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağının yeni üyeleri arasında yer alarak "Zanaat ve Halk Sanatları (Crafts and Folk Art)" alanında "Yaratıcı Şehir" unvanını almaya hak kazanmıştır. Bu sayede Kütahya, UNESCO tarafından yaratıcı şehir olarak kabul edilen dünyadaki 180 şehirden biri olmuştur. Kütahya, Yaratıcı Şehirler Ağına zanaat ve halk sanatları dalında kabul edilen Türkiye'nin ilk şehri, dünyada bu alanda kabul edilen 37 şehirden biri olmuştur. Böylece Kütahya, zanaat ve halk sanatları ile büyüyen ve gelişen, sanat ve zanaatı ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel sürdürülebilir kalkınmanın temel etkeni olarak benimseyen dünyadaki sayılı şehirlerden biri olarak kabul edilmiştir (T.C. Kütahya Valiliği).

Kütahya çinilerinin Cumhuriyet dönemindeki gelişimine bakıldığında, daha çok kare ve bazı uygulamalarda da altıgen çini formlarının kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra akademisyen olan bazı sanatçılar ve çini üzerine eğitimi bulunan çiniciler kendilerine ait formlar ve figürsel dekorlar da üretmektedirler. Günümüzde Kütahya çinileri sarı, mavi, kırmızı, turuncu, lacivert, lila, kahverengi, kobalt, mor gibi neredeyse tüm renk ve bu renklerin tonları ile renklendirilmektedir. Kütahya günümüzde çinilikte altyapı ve üst yapı itibarı ile en üst düzeye gelmiş olmakla birlikte ticari kaygılar dolayısı ile sıradan üretimler ve İznik desen ve motiflerinin sık sık kullanıldığı ürünler çerçevesinde üretim yapmaktadır. Kütahya çiniciliğine özgü desenlerin çoğunlukla kullanılmadığı görülmektedir. Ticari çini üretiminin giderek yaygınlaştığı Kütahya'da, klasik Kütahya çiniliğinden uzaklaşarak ekonomik kazanım amaçlı her çeşit süs çinileri üretilmeye başlanmıştır (Gülaçtı, 2012a: 47; Gülaçtı, 2018: 37).

2. Kütahya'da Çinicilik Faaliyeti ile İlgilenen Atölye ve İşletmelerin Sayısı ve Finansmanı

Kütahya'da 417 çini atölyesi, 53 Kültür Bakanlığı sanatçısı, 800'den fazla çini ustası bulunmaktadır. 2021 yılının Mart ayı itibarıyla tarafımızca yapılan görüşmede, Kütahya Fotoğrafçılar Çiniciler ve El Sanatları Esnaf ve Sanatkârlar Odası'na kayıtlı çinicilik faaliyeti ile uğraşan 238 üyenin bulunduğu oda başkanı Sadık Erilbay tarafından belirtilmiştir. 2003 yılında Kütahya'da üretim yapan çini ve seramik imalatçıları ve sanatçıları bir araya getirerek mesleki sorunlara çözüm üretmek amacıyla kurulan Kütahya Çini ve Seramik Üreticileri ve Sanatkârları Derneği (KÜÇİSAD) 64 üyeyi bünyesinde barındırmaktadır. S.S. Kütahya Çini Seramik İmalatçıları Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi, 2007 yılında 25.000 m² alan üzerine

kurulmuş, 2012 yılında 60 iş yeri ile faaliyete başlamıştır. Çininin değişik dallarında çalışan bu 60 atölyede yaklaşık 350 kişi istihdam edilmektedir. Kütahya Kültür ve Sanatını Geliştirme ve Tanıtma Derneği (KÜSGED) çoğunluğunu çinicilikle uğraşan kadınların oluşturduğu 55 sanatçı tarafından kurulmuştur.

2021 yılının Mart ayı itibariyle Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı çiniden sofrta takımı, ev, tuvalet ve süs eşyası imalatı (çinicilik) (çini dekoru dâhil) üreten firma sayısı 73'tür. Bunlardan 36 tanesinin üyeliği faal, 17 tanesinin askıdadır. 20 firma çeşitli nedenler dolayısı ile çinicilik faaliyetini terk etmiştir. Covid-19 pandemisi ile birlikte duraksayan ekonominin etkileri çinicilik faaliyetleri yürüten firma ve atölyeler üzerinde de görülmüştür. Ekonominin durgunlaşması ile bazı firma ve atölyelerin aidatlarını ödeyememesi sebebiyle ticaret odası kayıtları askıya alınmış, bir kısmı da çinicilik faaliyetlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı porselen ve cam eşyalar ile toprak ve seramikten yapılan ürünlerin toptan ticaretini (çini, billuriye, cam veya porselenden çanak, tabak, bardak, vazo, tepsi, süs eşyası, vb.) yapan adi ortaklık, limited şirket ve anonim şirketi olmak üzere kayıtlı 36 üye bulunmaktadır. Bunların 21'i faaldır ve 3 tanesinin üyeliği askıdadır. 12 üye de çini satış faaliyetlerini terk etmek durumunda kalmıştır. Uzunca bir süre işletmelerini ya da atölyelerini kapatmak zorunda kalan çinicilik sektörü, tekrar hareketlenmeye başlayan piyasalar ile birlikte üretimlerine tekrar kaldıkları yerden devam etmektedir.

Çinicilik sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin bir kısmı şahıs olarak ya da iki veya daha fazla kişinin bir araya gelerek emeklerini veya mallarını ortaya koyarak oluşturdukları adi ortaklık çerçevesinde faaliyette bulunmaktadır. Şahıs olarak veya adi ortaklık adı altında sözleşme ile bir araya gelen kişilerin kurduğu çinicilik işletmelerinin finansal faaliyetleri, diğer küçük işletmelerde görüldüğü gibi muhasebeciler tarafından yürütülmektedir. Bu işletmelerin tüm mali sorumluluğunu, işletmenin tek bir şahsa ait olması durumunda şahıs, adi ortaklık çerçevesinden birden fazla şahsa ait olması durumunda ortaklar müteselsilen üstlenmektedir. Çinicilik sektöründe faaliyette bulunan işletmeler, çoğunlukla sınırlı finansmana sahiptirler. Finansal kararlar şahıs ya da adi ortaklık ortaklarınca alınmaktadır. İşletme sahipleri sahip oldukları mesleki bilgi ve uzmanlıklarına dayanarak girişimde bulunma kararı almaktadır (Aksungur, 1987: 174-175). Bugün Kütahya'da Kütahya Sanayi ve Ticaret Odası'na kayıtlı şahıs ve/veya adi ortaklık olarak kurulmuş 21 adet faaliyet gösteren işletme bulunmaktadır. Kütahya Fotoğrafçılar Çiniciler Ve El Sanatları Esnaf Ve Sanatkârlar Odası'na kayıtlı olup Sanayi ve Ticaret Odası'na kayıtlı bulunmayan çinicilik faaliyetinde bulunan birçok atölye de bulunmaktadır.

Çinicilik sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin diğer bir kısmı ise bir ya da daha fazla gerçek ya da tüzel kişilerin bir araya gelmesi ile kurulan limited şirket olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Limited çinicilik işletmelerinde ortaklar taahhüt ettikleri belirlenmiş bir sermayeyi ortaya koyarlar ve mali yönden sınırlı sorumlulukları bulunmaktadır. Limited şirketlerde şirketin yönetiminde ve temsilinde sorumlu olacak organlar şirketin kuruluş sözleşmesi ile düzenlenmektedir. Şirketin yönetimi ve temsili kuruluş sözleşmesiyle müdür unvanı ile bir ya da birden fazla ortağa, tüm ortaklara aynı anda veya üçüncü şahıslara verilebilmektedir (Can, 2011: 3; Demir, 2020). 2021 yılının Mart ayı itibariyle Kütahya'da Kütahya Sanayi ve Ticaret Odası'na kayıtlı faal veya üyeliği askıda bulunan 30 adet çinicilik faaliyetinde bulunan limited şirket bulunmaktadır.

Çinicilik sektöründe işletmeler genellikle anonim şirket yapısını benimsememektedir. Bunun sebebini; çinicilik faaliyetinin bir sanat temelinde yürütülmesi, sanatını ve emeğini ortaya koyan bireylerin daha çok şahıs şirketleri özellikleri taşıyan oluşumlar çerçevesinde işletmeler kurması olarak gösterebilmek mümkündür (Aksungur, 1986a: 143). Kütahya'da anonim şirket yapısını

benimseyen “Güven Çini Ve Seramik Gıda Turizm Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi” olarak bir adet faal çini firması bulunmaktadır.

Kütahya’da çiniciliği; aileden devralan ve bu sanatı atölyelerinde aldıkları mirası sürdürerek icra eden sanatçılar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra sıfırdan yeni kurulan çini işletmeleri finansmanını çoğunlukla işletme sahibinin ya da ortaklarının kişisel tasarrufları ile sağlamaktadır. Bu kişisel tasarruflar; işletme sahibinin ya da ortakların bankadaki mevduatları ya da nakit olarak birikmiş paralarının yanı sıra altın, gümüş, tahvil ve hisse senedi gibi menkullerinin nakde çevrilmesi ile elde edilen veya gayrimenkullerinin satışı ile elde ettikleri gelirler de olabilmektedir. İşletmelerin öz finansmanının yeterli olmadığı durumlarda dış kaynaklardan finansman sağlanması yolu ile gereken sermayeye ulaşabilmek mümkündür. Ticari bankalardan kredi kullanmak suretiyle finansman sağlanması mümkün olmakla birlikte, çini işletmelerinin finansal yapılarının yeterli düzeyde ve düzenli bir biçimde olmaması sebebi ile ticari kredi kullanmalarında çeşitli güçlükler ile karşı karşıya kalınmaktadır (Aksungur, 1987: 176-177).

Hali hazırda var olan ve Kütahya Fotoğrafçılar Çiniciler Ve El Sanatları Esnaf Ve Sanatkârlar Odası üyesi olan çinicilik işletmeleri finansal açıdan desteğe ihtiyaç duyduğunda; Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birliği’nden Kaybolmaya Yüz Tutan Meslek Kollarında Faaliyet Gösteren Esnaf ve Sanatkârlara Kullandırılacak Krediler başlığıyla; “193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun 9. maddesinde belirtilmiş olan, geleneksel, kültürel, sanatsal değeri olan Kaybolmaya Yüz Tutan Meslek Kollarında (el dokuma işleri, bakır işletmeciliği, çini ve çömlek yapımı, sedef kakma ve ahşap oyma işleri, kaşıkçılık, bastonculuk, semercilik, yazmacılık, yorgancılık, keçecilik, lüle ve oltu taşı işçiliği, çarıkçılık, yemenicilik, oyacılık ve bu işlere benzerlik gösterdikleri Maliye Bakanlığı’na kabul edilen) faaliyet gösteren ve “Esnaf Vergi Muafiyet Belgesi” sahibi esnaf ve sanatkârlara kullandırılacak kredi” olarak hammadde ve döner sermaye ihtiyaçlarını karşılamak üzere şahıs üst limiti 200.000 TL olan işletme kredisi kullanabilmektedir. Ayrıca işyeri ve sıfır kilometre otomobil, minibüs, otobüs, kamyon, kamyonet vb. araçların alımları için şahıs üst limiti 500.000 TL olan yatırım kredisi kullanabilmektedir. Bu üst limitler dâhilinde kredi talep eden esnaf ve sanatkârlar mali yapıları, ödeme güçleri, faaliyette buldukları meslek dalının özelliklerine göre uygun limit ve vadede kredi kullanabilmektedir. (Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği).

Burada daha önce belirttiğimiz çini işletmelerinin finansal yapılarının yeterli düzeyde ve düzenli bir biçimde olmaması sorunu tekrar karşımıza çıkmaktadır. Çini sektörünün belirsiz yapısı işletmelerin ihtiyacı olan finansmanların temininde karşı karşıya kaldıkları büyük bir problemdir. İşlerini devam ettirmek ya da geliştirmek isteyen çini işletmelerinin karşılaştıkları bu finansman sorunu çinicilik sektörünün büyümesinin önündeki en büyük engeldir.

3. Çinicilik Sektöründe İstihdam

Seramik/çinicilik sektöründe 2018 yılı itibarıyla 1.271 adet firma faaliyette bulunmaktadır. Bunlardan 902’si çini ve seramikten ev ve süs eşyaları üretimi yapmaktadır. Seramik ve çini üreten firmaların çoğunluğu Bilecik, Eskişehir ve Kütahya illerinde faaliyet göstermektedir. Seramik sektöründe 2017 yılında 40.328 kişi istihdam edilmektedir. 2018 yılı verilerine bakıldığında seramik ve çiniden ev ve süs eşyalarının imalatında 10.345 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Sektörün faktör maliyeti ile ülkemizin ekonomisine katma değeri 2018 yılında 703 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Seramik Sektörü Raporu 2020).

Tablo 1: Çini ve Seramikten Ev ve Süs Eşyaları İmalatı Sektörünün İşyeri, İstihdam ve Ekonomiye Kattığı Değer

Yıllar	Firma Sayısı	İstihdam	Faktör Maliyeti ile Katma Değer (Milyon TL)
2015	766	10.194	362
2016	775	9.293	400
2017	835	10.020	518
2018	902	10.345	703

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Seramik Sektörü Raporu (2020)).

Kütahya’da faaliyette bulunan 417 çini atölyesinin sektörün firma sayısının neredeyse yarısını oluşturduğu görülmektedir. Kütahya’da çini atölyelerinde 6000’den fazla çalışan olduğu bilinmektedir. Buna göre sektörün istihdamının Kütahya’da yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca çinicilik sektörü kayıt dışı istihdamı da bünyesinde barındırmaktadır. Atölye ve işletmelere olarak Kütahya’da bacası tütmeyen fabrikalarımızın olduğu bilinmektedir. Yani Kütahya’da hemen hemen her evde çini işlemeciliği yapan bir birey bulunmaktadır. Ekonomik şartlar nedeniyle kendi atölyesini açamayan yaklaşık 5000 kişi çini sanatını evlerinde icra etmektedir. Bu da 5000 kişilik kayıt dışı istihdamın varlığını göstermektedir.

Çini üretiminde sanatsal yaklaşımın ve el becerisinin temel unsur olması nedeni ile istihdamın, atölye ve işletme ortamından ziyade yarım gün çalışan kadınlardan oluştuğu gözlemlenmektedir. Sektörde çalışanlar ev ekonomisine katkıda bulunurken, günlük işlerinden uzaklaşmamak için daha çok kendi evlerinde çalışmayı tercih etmektedirler. Seramik üretiminin ise çini üretimi kadar dekoratif incelik istememesi nedeniyle daha fazla makineleşmiş olduğu görülmektedir. Seri üretim yapan seramik sektöründe, atölye bazında çalışılmakta ve kalifiye ve uzun süre çalışabilecek bireyler istihdam edilmektedir (Gülaçtı, 2012b: 156).

4. Çini Üretim ve Satış Durumu

Kütahya’nın geleneksel çini üretimi ürünlerin; tornada, elle veya pres şablon ve kalıp yöntemi ile üretilmesinin ardından, zımpara yardımı ile rötuş yapıлып bünyeyi daha kaliteli bir beyaz haline getirmek amacıyla, kaliteli kuvars ve kilden oluşmuş mayi adı verilen astar çekilmesi ile yapılmaktadır. Yapılıp kurutulan formlar, ürünün yapısına göre 900 °C ile 1100 °C arası fırınlarda fırınlanarak bisküvinin pişirilmesi ile gerçekleştirilmektedir. Bisküvinin pişirilmesinin ardından sır altı dekor aşamasına geçilmektedir. Sır altı dekor aşamasında desenler kömür tozu yardımı ile parşömen kâğıdına çizilmekte ve oradan çininin bünyesi üzerine aktarılmaktadır. Bünye üzerine aktarılan desenlerin üzerinden fırça ile geçilerek tahrir denilen ilk kontür işlemi ile desen kalıcı hale getirilmektedir. Fırça ile dekor işlemi için renkler sıra ile desene göre bisküvi üzerine uygulanarak boyama işlemi gerçekleştirilmektedir. Geleneksel yöntem ile gerçekleştirilen dekor işleminin ardından daldırma yöntemi kullanılarak sırlama yapılmakta ve çiniler parlaklık kazanmaktadır. Sırlanıp parlaklık kazanan çini ürünler kurumaya bırakılmakta ve daha sonra geleneksel veya elektrikli fırınlarda ürünün özelliğine göre 900 °C ile 1050 °C aralığında pişirilmektedir (Sevim ve diğerleri, 2017: 35-36). Kütahya’nın çini üretiminde geçmiş yıllardan günümüze değin odunlu, elektrikli ve gazlı olarak üç tür fırının kullanıldığı gözlemlenmektedir. Geçmişte Kütahya çinilerinin üretiminde odunlu fırınlar kullanılırken günümüzde gelişen teknolojinin bir sonucu olarak elektrikli ve gazlı fırınlar daha fazla tercih edilmektedir (Aşan Yüksel, 2020: 1663).

Günümüzde çini sanatsal yönü ağır basan klasik çini ve ticari yönü ağır basan modern çini olarak ayrılmaktadır. Klasik çiniler, geleneksel Türk çini sanatının desen ve kompozisyonlarını içeren Kütahya’nın çini hamurunu ve formülünü kullanan özellikle İznik döneminin mimari ve seramik

uygulamalarının izlerinin görüldüğü çinilerdir. Sanat boyutunun önde olması nedeniyle eşsiz olan eserler, modern çinilere göre oldukça pahalıdır. Modern çiniler ise, Kütahya'nın çini hamurunun ve formülünün kullanıldığı hazır malzemeler ile çoğunlukla sıraltı tekniği kullanılarak üretilen çinilerdir. Genellikle modern çiniler, üreten kişilerin kendi tercihlerine göre seçtikleri çeşitli renkler, desenler ve motiflerle kısa sürede üretilmeye müsait, bu nedenle maliyeti azaltılmış ürünlerden oluşmaktadır. Azalan maliyetler ile uygun fiyata satılması mümkün olan bu çiniler ticari amaçlarla üretilip satılmaktadır (Çalışıcı Pala, 2019: 726).

Çini sanatı, Kütahya için büyük bir öneme sahip olmakla birlikte, çinicilik sektörünün Kütahya'nın gelirleri içerisindeki payının oldukça küçük olduğu görülmektedir. Bu aşamada sorulması gereken soru şudur (T.C. Zafer Kalkınma Ajansı, 2014: 48).

- Çinicilik sektöründe üretim yapan atölye ve firmaların talebin artışı durumunda talebi karşılayacak kapasitelerinin yeterli olması,
- Çini sanatında dünyaca ünlü ustaların bulunması ve çini üretimi için gerekli el becerisine sahip yeterli sayıda yetişmiş personelin bulunması,
- Kütahya'da ve Türkiye'de çinicilik sanatının eğitimini verebilecek üniversite, yüksekokul ve lise dengi eğitim kurumlarında çinicilik bölümleri bulunması,
- Çini üretiminde kullanılan toprağın rezervlerinin Kütahya'da bulunmasına rağmen üretim neden sınırlı kalmaktadır?

Kütahya'nın tüm bu üretim imkânlarına sahip olmasına rağmen çinicilik sektörünün gelişiminin beklentilerin altında kalmasının birçok nedeni bulunmaktadır (Gülaçtı, 2012b: 155):

- Kayıt dışı atölyelerin varlığı ve bu atölyelerde gerçekleştirilen üretimin kayıt altına alınamaması,
- Çinicilik sektörüne ait kalite standartlarının bulunmaması,
- Üretilen çinilerin yurtiçi ve yurtdışı pazarlarda tanıtımının yetersiz yapılması,
- Finansman yetersizliği nedeni ile küçük işletmelerin ve atölyelerin büyümemesi,
- Çinicilik faaliyetlerinin bir arada gerçekleştirildiği bir bölgenin bulunmaması, atölye ve firmaların şehrin değişik yerlerinde konumlanmış olması,
- Çinicilikte markalaşmanın gerekli şekilde sağlanamaması,
- Sektöre yeterince teşvik sağlanamaması,
- Sektörün sıkıntılarını giderip, gelişimini sağlayacak Ar-ge faaliyetlerini yürütecek bir merkezin bulunmaması,
- KDV'nin yüksek oranda alınması (%18),
- Yeterli sayıda ihracat yapacak firmanın bulunmaması,
- Ürünlerin çoğunun turizm bölgelerinde satılıyor olmasına rağmen bu bölgelerde yeterli tanıtımın yapılmaması,
- Çini ve çini hammaddelerinin üretimi yapan atölyelerin ve firmaların tamamını bünyesinde barındıran bir vakıf ya da kooperatifin bulunmaması,
- Sektörde yaşanan pazarlama sorunlarına çözüm bulunamaması.

5. Kütahya'nın Çini ve Seramik Sektörünün Ekonomik Görünümü

Kütahya denilince akla ilk olarak çini ve porselen gelmektedir. 2021 yılında TBMM'de gerçekleştirilen çini sanatı ve çini sanatçılarının sorunlarına ilişkin gündem dışı konuşmalarda

dünyadaki çini üretiminin yaklaşık % 80'inin Kütahya tarafından karşılandığı ifade edilmiştir. Kütahya'nın toplam ihracatının içerisindeki büyük pay seramik, çini ve toprak ürünlerine aittir. Kütahya'da çini üretimi yapan atölye ve işletmeler, çiniciliği sanatsal bir faaliyet olarak görüp sanatsal ürünler üretenler ve ticari bir faaliyet olarak görüp ticari amaçla üretim yapanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Hem sanatsal hem de ticari amaçla üretilen çiniler yurtiçinde veya yurtdışında alıcı bulmaktadır.

Geçmişten günümüze değin Kütahya'daki çini işletmeleri, çoğunlukla yurt içi pazara önem vermişlerdir. Ancak buna rağmen sistematik yurtiçinde bir pazarlama planı uygulanmamıştır. Üretilen çinilerin Kütahya içerisinde daha fazla satılacağı varsayıldığından, şehrin kalabalık caddeleri üzerinde çini ürünlerini satan satış yerlerinin açılmasına önem verilmiştir. Birkaç işletme haricinde, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde satış yerleri bulunmamaktadır. Bazı işletmeler özellikle turizmin hareketli olduğu yaz aylarında bazı turistik yerlerde geçici satış yerleri açmakta veya turistik bölgelerde hediyelik ürünler satan dükkânlarda ürünlerinin satışını gerçekleştirmektedir. Ayrıca İstanbul'da Kapalı Çarşı'da hediyelik eşya satan dükkânlarda da aynı şekilde satış yapılmaktadır (Aksungur, 1986b: 62).

Kütahya'nın ihraç edilen çinilerinin haricinde, ürettiği çinilerin yaklaşık %98'i yurtiçinde İstanbul'da Kapalı Çarşı'da, Nevşehir'de Ürgüp, Göreme ve Akdeniz Bölgesi'nde Antalya gibi turistik yerlerde satılmaktadır. İç pazarda Kütahya çinilerinin % 70'i Kapalı Çarşı'da, % 20'si Nevşehir'in turistik alanlarında kalanı ise Akdeniz Bölgesi'nde bulunan turistik illerde satılmaktadır. Çininin sınırlı bir iç pazarda satılıyor olması, çini ihracatının kapasitesinin yetersiz kalması sebebi ile fiyatlandırılmasında bir standart bulunmamakta ve kapasitenin altında gerçekleştirilen çini üretimi ile çinicilik sektörü Kütahya'nın gelirleri içerisinde daha küçük bir paya sahip olmaktadır (T.C. Zafer Kalkınma Ajansı, 2014: 6).

Kütahya'da çini ihracatı yapan firmalar arasında yer alan Altın Çini Fabrikası mimari ve dini amaçlı çini karo üretmekte ve üretiminin neredeyse yarısını; Belçika, Hollanda, Fransa, İngiltere, Danimarka, Rusya, Ukrayna, Yunanistan, İsrail, İskandinav Ülkeleri, Azerbaycan, Türkmenistan, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Arap ülkelerine ihraç etmektedir. Yurtiçinde ise; daha çok hediyelik çini ürünleri üretmekte ve bunları İstanbul'a göndermektedir. Özel olarak verilen dini ve mimari amaçlı çini siparişlerini de büyük bir özenle gerçekleştirmektedir (Gülaçtı, 2011: 263; Savaş, 2006: 73).

Tablo 2: 2019 Yılında Kütahya'da Çini İhracatı Yapan Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası Üyesi Firmalar

Sıra	Firma Adı
1	AEN PORSELEN PAZARLAMA SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
2	FETTAH ÇİNİ GIDA TEKSTİL TURİZM SANAYİ VE TİCARET LTD.ŞTİ.
3	KOCADAĞ ÇİNİ SERAMİK EL SAN.GI SAN.VE TİC.LTD.ŞTİ.
4	ALTIN ÇİNİ SANAYİ TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
5	AHMET SARI KLAS AHMET
6	İKBAL KÜTAHYA ÇİNİ SERAMİK İTHALAT İHRACAT SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
7	NAKKAŞ ÇİNİ SERAMİK HEDİYELİK EŞYA TEKSTİL SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
8	KÜTAHYA BİRLİK ÇİNİ, SERAMİK, GIDA TURİZM TİCARET VE SANAYİ LİMİTED ŞİRKETİ
9	EREN ÇİNİ SER.DAY.TÜK.MAL.TUR.SAN.VE TİC.LTD.ŞTİ.
10	ARMADA ÇİNİ-SUAT DUMAN
11	EVLİYA ÇELEBİ ÇİNİ-AHMET ASALI
12	KÜTAHYA ÇİNİ YAPI TASARIM NAKLİYE TURİZM MADENCİLİK SANAYİ TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
13	KAŞI AHMET-AHMET RUŞEN ÖZMUTAF
14	RÜYA ÇİNİ - YAVUZ BAYRAM ÇAKIR
15	KÜTAHYA MARMARA PAZARLAMA ÇİNİ SERAMİK TİCARET VE SANAYİ LİMİTED ŞİRKETİ

Kaynak: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odasından alınan bilgilerle tarafımızdan oluşturulmuştur.

Ahmet Asalı tarafından kurulan Evliya Çelebi Çini Fabrikası, seramik ve duvar çinisi üretimlerinin yanı sıra ürettikleri hediyelik çini ürünleri ülkemizin her bölgesine göndermektedir. Ayrıca bu ürünleri yurtdışına başta Avrupa ülkeleri olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri ve dünyanın birçok yerine ihraç etmektedir (Gülaçtı, 2011: 268).

Tablo 3'teki Kütahya'nın yıllara göre seramik mamulleri ihracatına bakıldığında yıllara göre düzenli bir artış görülmektedir. 2019 yılında gerçekleştirilen 170.719,36 TL tutarındaki çimento cam seramik ve toprak ürünleri ihracatı Tablo 2'de yer alan firmalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Covid-19 pandemisinin etkilerinin hissedildiği 2020 yılında, seramik mamulleri ihracatının Kütahya'nın toplam ihracatındaki payı yüzdesel olarak küçük bir düşüş yaşasa da 2021 yılının ilk iki ayının verileri temel alındığında tekrar yükseliş trendine girdiği görülmektedir.

Tablo 3: Kütahya İli Yıllara Göre Seramik Mamulleri İhracat Rakamları (TL)

Yıl	Çimento Cam Seramik ve Toprak Ürünleri İhracat Rakamları	Toplam İhracat Rakamları	Toplam İhracattaki Yüzdesi
2015	120.562,69	191.280,03	63,03
2016	130.505,96	198.529,96	65,74
2017	147.891,79	246.385,00	60,02
2018	163.306,82	284.660,96	57,37
2019	170.719,36	277.094,01	61,61
2020	165.559,60	285.308,93	58,03
2021*	13.203,31	23.206,30	56,9

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı İstatistikleri verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuş ve hesaplanmıştır. (*2021 yılına ait veriler ilk üç aylık dönemi kapsamaktadır.)

Tablo 4'teki Kütahya'nın seramik mamulleri ithalat rakamlarına bakıldığında; yıllar bazında sabit bir düşüş ya da yükselme durumunun olmadığı görülmektedir. 2020 yılına bakıldığında ise Kütahya'nın hem toplam ithalatının hem de seramik mamulleri ithalatının oldukça arttığı gözlemlenmektedir.

Tablo 4: Kütahya İli Yıllara Göre Seramik Mamulleri İthalat Rakamları (TL)

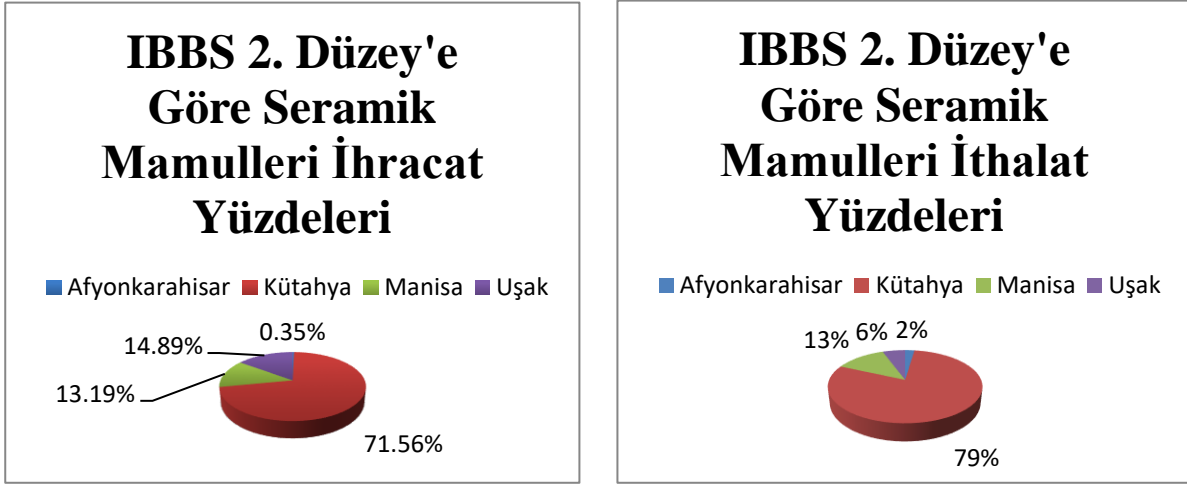
Yıllar	Seramik Mamulleri İthalatı	Toplam İthalat	Seramik Mamulleri İthalatının Toplam İthalata Yüzdesi (%)
2015	36.391.190	427.260.142	8,52
2016	8.585.771	395.015.399	2,17
2017	37.203.310	710.048.411	5,24
2018	25.663.125	509.388.862	5,04
2019	17.820.095	502.922.476	3,54
2020	100.876.051	988.439.987	10,21
2021*	499.711	59.800.551	0,84

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı İstatistikleri verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuş ve hesaplanmıştır. (*2021 yılına ait veriler ilk üç aylık dönemi kapsamaktadır.)

Dış ticaret verilerinin sınıflandırılmasında TÜİK tarafından kullanılan birçok yöntem bulunmaktadır. Bunlardan birisi İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) sınıflandırmasıdır. Avrupa Birliği yetkilileri; bölgesel istatistiklerin tek bir mekânsal sınıflamayla oluşturulması adına idari birim sınırlarını ve nüfus büyüklüklerini dikkate alarak düzey 1, düzey 2 ve düzey 3 olmak üzere üç farklı bölge tanımlı geliştirmiştir. Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde tüm aday ülkeler de verilerini bu sisteme uygun bir şekilde toplamaya başlamıştır. Bu nedenle Türkiye İBSS sistemini; Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi ve harmonizasyonu ile sosyo-ekonomik çözümlere esas oluşturmak amacıyla getirmiştir. İBSS analizinin birinci düzeyi bölgeleri içermekte ve Avrupa Birliği politikalarının analizinde; belirli il kümelerinden oluşan ikinci düzey bölgelere özgü politikaların genel çerçevesini belirlemekte ve daha küçük birimler olan illerden oluşan üçüncü düzey ise özel bölgesel politika tedbirlerinin alınmasında kullanılmaktadır (Çelikel Yiğiter, 2019: 3).

Bu sınıflandırmaya göre 2. Düzey'de Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illeri bu bölgeye özgü politikaların genel çerçevesini belirlemek için birlikte ele alınmıştır. Bu bölgelere ait veriler bir başlık altında incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede seçilmiş bu il kümesinin seramik mamulleri ihracat rakamları baz alındığında ihracat yüzdelерinin Grafik 1'deki gibi olduğu görülmektedir.

Grafik 1: İBBS 2. Düzey'e Göre Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak İlleri Seramik Mamullerinin İhracat ve İthalat Yüzdeleri Grafikleri

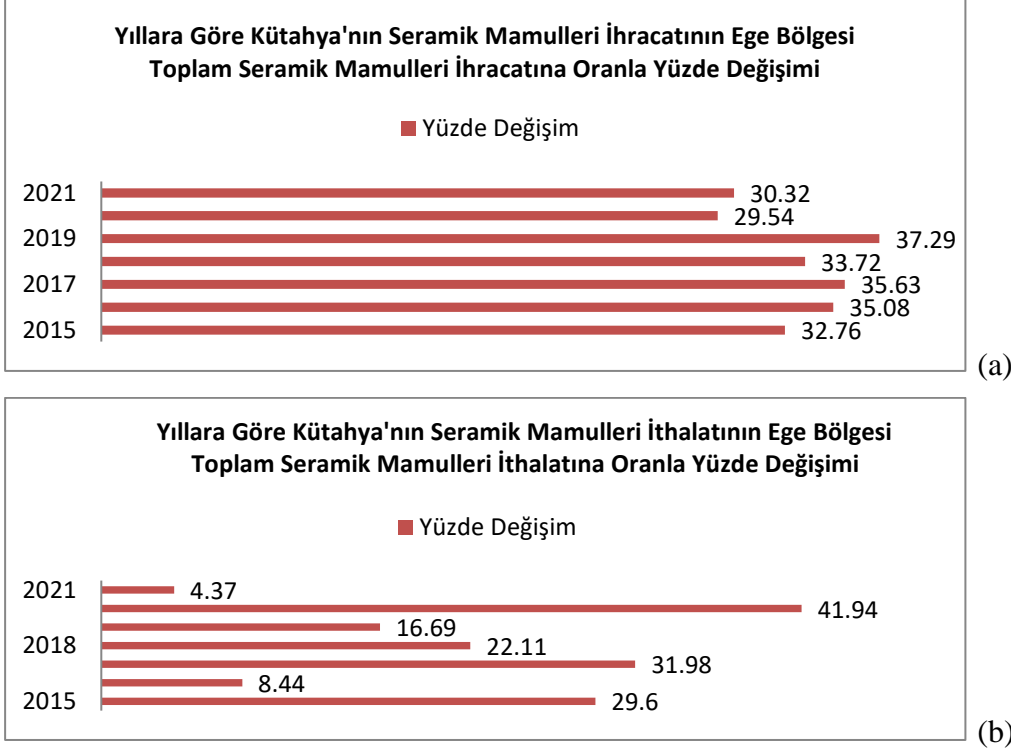

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanından elde edilen veriler işlenerek tarafımızca oluşturulmuştur.

Grafik 1'e göre; 2015 yılı Ocak ayı ile 2021 yılı Şubat ayı arasındaki verileri kapsayan İBBS 2. Düzey verilerine göre Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerini kapsayan dört ilin ihracat rakamlarına bakıldığında toplamda 3.777.527.210 TL seramik mamulleri ihracatı gerçekleştirdikleri görülmektedir. Dört ili kapsayan sınıflandırmada bu dört il arasında seramik mamulleri ihracatının en büyük bölümünün tüm ihracatın % 71,56'sını gerçekleştiren Kütahya ili tarafından yapıldığı görülmektedir. İBBS 2. Düzey'e göre belirlenen bu il kümesinin seramik mamulleri ithalat rakamları baz alındığında ise ithalat yüzdelerinin Grafik 2'deki gibi olduğu görülmektedir. 2015 yılı Ocak ayı ile 2021 yılı Şubat ayı arasındaki verileri kapsayan İBBS 2. Düzey verilerine göre Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerini kapsayan dört ilin ihracat rakamlarına bakıldığında toplamda 286.046.137 TL seramik mamulleri ithalatı gerçekleştirildiği görülmektedir. Seramik mamulleri ihracatında olduğu gibi ithalatın en büyük bölümünün ithalatın % 79'unu gerçekleştiren Kütahya ili tarafından yapıldığı görülmektedir.

İBBS 1. Düzey'de yer alan Ege Bölgesi'nin seramik mamulleri ihracat rakamlarının İBBS 3. Düzey'de yer alan Kütahya ilinin seramik mamulleri ihracat rakamlarına oranlanması ile ortaya çıkan yüzde değişimler (a) grafikte yer almaktadır. Buna göre; yıllara göre Kütahya'nın seramik mamulleri ihracatının Ege Bölgesi'nin toplamına oranının yıllara göre değişmekle birlikte ortalama % 30'un üzerinde olduğu görülmektedir.

Grafik 2: 2015-2021 Yılları Arasında Kütahya'nın Toplam Seramik Mamulleri İhracatının Ege Bölgesi Toplam Seramik Mamulleri İhracatı ve İthalatı İçerisindeki Paylarının Yüzde Değişimi

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanından elde edilen veriler işlenerek tarafımızca oluşturulmuştur.

Grafiğe (b) göre Kütahya'nın seramik mamulleri ithalatının Ege Bölgesi seramik mamulleri ithalatı içerisindeki payının 2020 yılında % 41,94'e ulaştığı görülmektedir. Bu grafikten hareketle Ege Bölgesi'nin seramik ithalatının yaklaşık yarısının Kütahya tarafından gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

6. Kütahya Çiniciliğinin Ekonomik ve Sosyokültürel Yönleri

Yüzyıllardır çini ve seramik geleneğini yaşatan Kütahya, tarihsel ve ekonomik yönden önem taşıyan bir merkez konumundadır. 14. yüzyıldan günümüze uzanan sürede geleneksel Kütahya çiniciliği, çini üretimindeki özgün üretim yöntemleri ile diğer çinicilik uygulamalarından ayrılmıştır. Çinicilik kavramı ile bütünleşen Kütahya, çini sanatının tarihi ve turistik açıdan ekonomik kaynak oluşturduğu ve çinicilik sektörü ile halkına önemli geçim kaynağı yaratan en önemli şehir olmuştur. Günümüzde fabrikasyon üretim çiniler bulunmakla birlikte Kütahya'da çini üretimi atölyelerde çoğunlukla el sanatına dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Bunun sonucu olarak yurtiçi ve yurtdışında, Kütahya çini sanatının kendine has üslubuyla sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan şehre önemli bir değer kazandırdığı görülmektedir (Aşan Yüksel, 2020: 1657).

Kütahya'da çinicilik sanatını tanıtmak ve öğretmek için açılan çeşitli kurslarda, bu sanata ilgi duyan bireylere çini sanatı ile bilgi verilmekte ve uygulamalı olarak çini tasarımı ve işleme yöntemleri de öğretilmektedir. Bu kurslara katılan bireyler, çini üretiminde bulunan atölye ve firmalarda iş imkânlarına sahip olabilmektedir. Böylece bu bireyler hem Kütahya'nın kendi kültürüne ait çinicilik sanatını öğrenerek sürdürmekte hem de ekonomik olarak gelir elde edebilmektedirler (Bayazit ve Işık, 2012: 895).

Yüzyıllardır yalnızca bir bezeme (tezniyat) olarak değil aynı zamanda bir sağaltma aracı olarak da kullanılan ve bu sebeple kamusal ve dinî yapıları süsleyen çini sanatı, 1 Aralık 2016 tarihinden itibaren UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi'nde

Türkiye adına tescillenmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü). Ayrıca UNESCO tarafından Yaşayan İnsan Hazinesi tanımlaması yapılmaktadır. UNESCO'nun tanımlamasına göre Yaşayan İnsan Hazinesi; “Somut olmayan kültürel mirasın belirli unsurlarının icra edilmesi ve yeniden yaratılması için gerekli olan bilgi ve becerileri yüksek derecede haiz olan kişileri ifade etmektedir.” (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu). Bu tanımlamaya göre; çini sanatını temsilen Kütahya'nın değerli çini sanatçıları Sıtkı Olçar 2008 yılında, Mehmet Gürsoy 2009 yılında ve Hamza Üstünkaya 2017 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi kapsamında miras taşıyıcı kabul edilmiş ve Yaşayan İnsan Hazinesi olarak ilan edilmişlerdir.

1948 yılında Kütahya'da doğan Sıtkı Usta ilk etapta Kütahyalı çinicilerden çini alım satımı yaparak çinicilik faaliyetlerine başlamıştır. Daha sonra zamanın çini ustaları tarından kabul görmeyen değişik desen ve formlarda çini yapma fikrini, açmış olduğu Osmanlı Çini Atölyesi'nde hayata geçirmiştir. 1980'lerin başında sergilediği ilk çalışmalarında geleneksel 16.-17. yüzyıl İznik ve Kütahya çinilerinin, uzantısı gibi görülen tabaklar, çanaklar yapan Sıtkı Usta giderek değişik form ve desenlerle kendini aşan eserle yaparak sergilemiştir. Sıtkı Usta Cenevre, Cezayir, Madrid, Londra, Tokyo, Osaka, Volos (Yunanistan), Paris, New York gibi dünya sanat piyasasının önemli merkezlerinde açtığı sergilerle büyük bir hayran kitlesi edinmiştir. Önce dünyada daha sonra Türkiye'de tanınır hale gelmiştir. 2008 yılında UNESCO tarafından miras taşıyıcı kabul edilen ve Yaşayan İnsan Hazinesi olarak ilan edilen Sıtkı Usta 15 Kasım 2010 yılında vefat etmiştir. Sıtkı Usta'nın mirası olan Sıtkı imzası, kızı Nida Olçar tarafından Sıtkı II adıyla devam ettirilmektedir. Babasının izinden giden Nida Olçar çini sanatını devam ettirmenin yanı sıra yüzyıllardır sofrta takımı, ev ve süs eşyası olarak üretilmiş olan çiniyi; ev tekstili, konfeksiyon ve aksesuarlar üzerine aktararak yeni bir boyuta taşınmıştır. Nida Olçar ve ekibi tarafından 9 aylık bir çalışma sonucu ortaya çıkan özel koleksiyon; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılışının 101.Yıldönümü, İstiklal Marşı'nın kabulünün 100. Yıl etkinlikleri kapsamında Türkiye Büyük Millet Meclisi Şeref Salonunda 17 Mart 2021 tarihinde ilk kez görücüye çıkmıştır. Kütahya'nın tanıtımı ve ekonomisine katkısının büyük olacağı bu girişim, hak ettiği değeri göremeyen çini sanatına ilgi çekecektir. Ayrıca Kütahya Çiniciler Çarşısı Yönetim Kurulu Başkanlığı'na seçilen Nida Olçar, çarşayı kentin vitrini yapmayı hedeflediklerini ifade etmiştir. Çanakkale için Aynalı Çarşı, Gaziantep için Bakırcılar Çarşısı, İstanbul için Kapalı Çarşı ne ise Kütahya için de Çiniciler Çarşısı'nın öneminin aynı olması gerektiğini ve bunun için yapılması gereken tüm çalışmaları gerçekleştireceklerini belirtmiştir.

1950 yılında Denizli'nin Çal ilçesine bağlı Bekilli'de doğan Mehmet Gürsoy, 10 yaşında iken ailesi ile birlikte Kütahya'ya taşınmıştır. Kayseri Eğitim Enstitüsü mezunu olan Mehmet Gürsoy, çini sanatı ile Kütahya yakınlarında küçük bir köyde ilkokul öğretmeni olarak çalıştığı 1975 yılında profesyonel olarak ilgilenmeye başlamıştır. Prof. Dr. Muhsin Demironat'ın verdiği kurslara katılan Gürsoy, öğretmenlik mesleğini bırakarak çini ustası olmuştur. 1986 yılında Cumhurbaşkanlığı himayesinde yapılan Uluslararası çini yarışmasında 3 dalda 2 birincilik ve 1 ikincilik ödülüne layık görülmüştür. Kaybolan renkler ve teknikler üzerine yaptığı araştırmalar, geleneksel kompozisyonlara getirdiği yorum ve Türk çini sanatının dinginliğini, uyumunu, dengesini ve zarafetini yansıması dolayısı ile UNESCO tarafından 2009 yılında miras taşıyıcısı ve Yaşayan İnsan Hazinesi olarak ilan edilen Gürsoy, İznik Çinilerine olan sevgisini dile getirirken "İznik çinilerinin yeniden keşfedilmesinde" rol oynamayı hedeflediğini ifade etmektedir. İznik çini motiflerini kendine özgü sanatı ile yorumlayarak Kütahya çinileri üreten Gürsoy, Kütahya çinisini tanıtmak için Avrupa'dan Amerika'ya, Çin'den Japonya'ya 50 ülkede 72 sergi açmıştır. Birçok ülkede düzenlenen konferanslarda çini sanatını anlatmıştır. Üretmiş olduğu çiniler tüm dünyada ilgi görmektedir. Sanatçılık hayatı boyunca birçok ödüle layık görülmüştür. Son olarak Yaşayan Şehirler Platformu tarafından her yıl geleneksel olarak düzenlenen, 'Şehir Ödülleri Türkiye' proje yarışmasının Ardahan'da gerçekleştirilen ödül

töreninde “Şehir Ödülleri-Türkiye 2020” programında başarı ödülü almıştır. Kütahya'nın tanıtımı için üstün gayret göstermektedir. Miras taşıyıcısı olmayı "sanat hayatının en güzel olayı" olarak ifade eden Gürsoy, bu sorumluluğun ayrıcalığı ve önemini her fırsatta dile getirmektedir. Kendisine verilen bu unvanın sorumluluğu ile başta oğlu Göktuğ Gürsoy ve gelini Öznur Gürsoy olmak üzere birçok sanatçıya sanatını aktararak mirasın nesiller boyunca taşınmasını sağlamayı hedeflemektedir. Göktuğ Gürsoy ve Öznur Gürsoy çini desenlerini aktardıkları porselen ve seramiğe yeni ve çağdaş bir görünüm kazandırarak, eski ile yeniyi harmanlamış ve mirasın devamlılığını sağlamıştır.

1947 yılında Kütahya'da dünyaya gelen Hamza Üstünkaya, yarım asrı aşkın süredir icra ettiği çini sanatını babasından usta-çırak ilişkisi içerisinde öğrenmiştir. Çalışmalarının tamamını özgün desenler çizerek yürütmekte olup tasarımlarını yaptığı çinilerin uygulamalarını da yine kendisi gerçekleştirmektedir. Kütahya'ya özgü 7.000 adet desen çizmiştir. Eserleri çeşitli ödüller alan Üstünkaya, geliştirdiği yeni teknikleri pek çok kişiye öğreterek çiniciliğin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Kütahya çiniciliğinin ekonomik boyutunun yanı sıra kültürel yönü de bulunmaktadır. Kültürel yön el sanatları ve mimari olarak iki açıdan ele alınmaktadır. Kütahya çini sanatının sürdürüldüğü önemli bir merkezdir. Kütahya'nın çini sanatı ile özdeşleşmiş olması nedeniyle Kütahya'ya bir sebepten gelen insanlar, çini el sanatlarına yoğun bir ilgi duyarak başta Atatürk Bulvarı ve Cumhuriyet Caddesi olmak üzere şehrin merkezinde bulunan çini satan işletmeleri ziyaret etmektedir. Bu işletmelerden kendileri ve sevdikleri için çini el sanatları ürünlerinden satın almaktadırlar. Ayrıca Kütahya'nın dışında turistik bölgelerde satışı yapılan çini el sanatlarının yerli ve yabancı turistler tarafından ilgi görmesi ile çini, şehrin turistik sembolü haline gelmiştir. Mimari açıdan bakıldığında ise tarihte her dönem yerini koruyan Kütahya çinisi, yurtiçi ve yurtdışı birçok eserde kullanılmıştır. Kahire, Kudüs, Venedik gibi şehirlerde kilise ve saraylarda Kütahya çinisinin kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca yurdumuzun dört bir yanında cami ve türbelerde, devlet binalarında ve otellerde Kütahya çinisinin örneklerine rastlamak mümkündür. Kültürel dağılışı açısından değerlendirildiğinde Kütahya çinisinin ulusal ve uluslararası düzeyde bir yere sahip olduğu görülmektedir (Bayartan, 2008: 43).

7. Sonuç ve Öneriler

Kütahya denilince yüzyıllardır akla gelen ilk şey çini sanatı olmuştur. Tarihsel süreç içinde zaman zaman gerilemeler olsa da Kütahya çiniciliği her zaman devam etmiştir, ancak hak ettiği değeri bulamamıştır. Yıllar içerisinde çini üretimi yapan atölye ve işletmelerin sayısının artmasına rağmen çininin Kütahya ekonomisine katma değeri beklenen düzeyin altında gerçekleşmektedir. Bunun bir nedeni Kütahya'daki çini atölye ve işletmelerinin karşı karşıya kalmış olduğu finansman problemleridir. Çoğunlukla sektördeki atölye ve firmalar ortaklarının ortaya koydukları sermaye ile kurulmaktadır. Çinicilik işletmelerinin finansal yapılarının yeterli düzeyde ve düzenli bir biçimde olmaması sebebi ile ticari kredi kullanmalarında çeşitli güçlükler ile karşı karşıya kalınmaktadır. Esnaf ve Sanatkarlar Odasına üye olan atölye ve işletmeler belirlenen kredi limitleri üzerinden kredi kullanabilmekte ancak bu krediler de sanat dalına göre belirlenmektedir. Bir diğer neden ise pazarlama sorunları nedeniyle kapasitenin altında üretim yapılmasıdır. Üretilen ürünler genellikle sınırlı bir iç pazarda satılmaktadır. Bu nedenle satış miktarına göre üretim gerçekleştirilmektedir. Ayrıca çiniciliğin kayıt dışı olarak yapılması sebebi ile bu ekonomik aktivitelerin kayıt altına alınamaması, ekonomik ve kültürel değeri olmasına rağmen çininin tanıtımının yeterince yapılamaması da diğer sebepler olarak sayılmaktadır.

Kütahya çinisinin, hak ettiği değeri bulması ve ekonomik katkısının gerçekleşen düzeyden fazla olmasını sağlayabilmek için birtakım önlemler alınmalı ve hedefler belirlenmelidir. Bu açıdan şunları önermek mümkündür:

- Çini atölye ve işletmelerine kurulum aşamasında ve daha sonrasında gereken finansman desteğinin sağlanması,
- Ulusal ve Uluslararası düzeyde Kütahya çinisinin tanıtımının yapılması için daha fazla sempozyum, panel ve konferanslar düzenlenmesi,
- Kayıt dışı çalışan atölye ve bireylerin tespit edilerek üretimden elde ettikleri kazançların kayıt altına alınması,
- Çini atölye ve işletmelerini bir araya toplayacak bir çinicilik merkezi açılması,
- Üretim aşamasında kullanılan hamur, boya vb. gibi maddelere ait kalite standartlarının belirlenmesi,
- Turistik bölgelerde daha fazla tanıtım yapılması,
- Çini ve çini hammaddelerini üreten atölye ve işletmelerin tümünü bünyesinde barındıracak bir vakıf veya kooperatifin kurulması,
- Yüksek olan KDV oranının (%18) düşürülmesi,
- İhracatı arttırmak için ihracat yapacak işletme sayısının artırılması ve bu işletmelerde ihracat konusunda uzman elemanların istihdam edilmesi,
- Ticari ürünlerin ve sanatsal ürünleri değerlerinin belirlenmesinde kriterler getirilmesi,
- Çini sanatının ustalarının daha fazla kurs vererek kalifiye eleman yetiştirilmesi ve yetiştirilen elemanların atölyelerde istihdam edilmesi,
- Kütahya çinisinin bir marka haline getirilmesi,
- Sektörün gelişimini destekleyecek ve sorunlarına çözüm bulacak bir Ar-Ge merkezinin kurulması,
- KOSGEB teşvikleri gibi teşviklerin çinicilik sektörüne verilmesinin sağlanması,
- Yeni desen ve formlar kullanılarak bunların Kütahya çinisi adına tescillenmesi.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Ramazan Kılıç, Ezgi Bahçe

Kaynakça

- Aker, S. (2010). *Çini tasarımı*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aksungur, M. (1983). Türklerde çini ve seramik işletmeciliğinin tarihsel seyri. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1(2), 79-103.
- Aksungur, M. (1986a). Kütahya'daki çini işletmelerinin yönetim organizasyonu ve işgören yönetimi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 4(2), 141-166.
- Aksungur, M. (1986b). Kütahya'da çini mamullerinin pazarlanması. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 4(1), 61-85.
- Aksungur, M. (1987). Kütahya'da çini işletmelerinin finansal yapısı. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5(1), 173-198.
- Anılanmert, B. ve Rona, Z. Çini. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (C. 1, ss. 405-408). İstanbul: Yem Yayın.
- Aşan Yüksel, O. (2020). Geçmişten günümüze geleneksel Kütahya çini üretimlerinde odun yakıtlı fırınlar. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*. 55, 1657-1670.

- Avşar, M. ve Avşar, L. (2014). Çini sanatı ve terminolojisi üzerine. *Kalemîşi*. 2(4): 1-13.
- Bayartan, M. (2008). Şehir fonksiyonları açısından Kütahya çiniciliği. *İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü: Coğrafya Dergisi*. 17, 37-45.
- Bayazit, M. ve Işık, İ. (2012). Geçmişten günümüze çini sanatı ve Kütahya çiniciliği. *Journal of Life Sciences*. 1(1), 891-898.
- Can, M. E. (2011). Yeni Türk Ticaret Kanunu'na göre limited şirket ortağının borçları ve yükümlülükleri. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 15(4), 1-23.
- Çalışıcı Pala, İ. (2019). Türk çini sanatı tekniklerinden lüsterin günümüz uygulamaları. *International Social Sciences Studies Journal*. 5(30), 724-742.
- Çaycı, M. E. ve Çelik., A. (2020). Kütahya fincancılar belgeleri tarihteki ilk toplu iş sözleşmeleri mi?. *Çalışma ve Toplum*. 2020/2(65), 791-914.
- Çelikel Yiğiter, S. (2019). İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması Düzey 2 bölgelerinde iş kazalarının değerlendirilmesi. *İSG Akademik – OHS Academic*. 1(1), 1-11.
- Demir, V. (2020). Limited şirketlerin özellikleri. Erişim adresi: <https://www.ekonomist.com.tr/haberler/limited-sirket-nedir-limited-sirketlerin-ozellikleri.html>.
- Demirsar Arlı, V. B. (2007). Kütahya çiniciliği. G. Öney ve Z. Çobanlı (Ed.). *Anadolu'da Türk devri çini ve seramik sanatı* içinde (ss. 329-348). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Doğanay, A. (2010). Türk çini sanatı. *İslâm Sanatları Tarihi* içinde (ss. 170-193). Muhittin Serin (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2084.
- Gülaçtı, N. (2011). *Günümüz Kütahya'sında seramik-çini üretimi ve durum tespiti*. [Sanatta Yeterlik Tezi]. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Gülaçtı, N. (2012a). Selçuklu dönemi figüratif dekorlu seramik ve çini örneklerinin Cumhuriyet dönemi Kütahya figüratif çinileriyle karşılaştırılması. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*. 1(1), 33-48.
- Gülaçtı, N. (2012b). Seramik ve çini sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri. *DPUJSS*. 32 (II), 143-157.
- Gülaçtı, N. (2018). Kütahya seramik ve çinicilik zanaat/sanatının tarihsel süreci ve gerileme nedenleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 58, 31-40.
- Işık, İ. (2010). Kütahya çiniciliği. *Seramik Türkiye: Türkiye Seramik Federasyonu Dergisi*. 34, 42-45.
- İssi, A. ve Yurdakul, H. (2002). Kütahya çiniciliği ve günümüzdeki sorunları. *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*. 10. Özel Sayısı. 3, 73-81.
- Koçer, M. (2017). Kütahya çini sanatının mimarideki yansımaları. Erişim adresi: <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/180.-SAYI-M%C4%B0MAR%C4%B0DE-K%C3%9CTAHYA-%C3%87%C4%B0N%C4%B0S%C4%B0-1.pdf>.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı mimarisi*. İstanbul: YEM Yayın.
- Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası. Erişim adresi: <https://www.kutso.org.tr/>.

- Pendik Belediyesi. (2018). Dün Kâşî Evânî Bugün Çini Sergisi Sempozyum kitabı. Erişim adresi: https://m.pendik.bel.tr/data/dokumanlar/5bfe2af272447_dun-ks-evn-bugun-cini-sergisi.pdf.
- Savaş, G. (2006). *Örgüt kültürü ve Kütahya Altın Çini Seramik Sanayi A.S. uygulaması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Sevim, S., Hakan Dönmezer, S., Hakan Martinez, E., Sevim, C. ve Çöl, N. (2017). İspanya Talavera seramikleri ve Kütahya çinilerinin karşılaştırılarak kültürel yaklaşımla değerlendirilmesi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*. 7 (1), 20-43.
- Şahin, F. (1988). Cumhuriyet dönemi Kütahya çini ve keramik sanatı. *Sanat Tarihi Yıllığı*. 13, 131-152.
- Taşkıran, G.; Bayazıt, M.; Ersan Eruş, H. Ö. ve Gül, S. (2017). Kütahya çiniciliğinde değişen ve yok olan üretim yöntemleri. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*. 1(20), 33-41.
- Tulli (2021). SITC goods classification (rev. 4, ex 2007) Standard International Trade Classification, SITC. Erişim adresi: <https://tulli.fi/en/statistics/sitc-goods-classification>.
- Turani, A. (1975). *Sanat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Toplum Yayınları.
- Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği. İşletme kredisi, Erişim adresi: <http://www.teskomb.org.tr/index.asp?p=35>.
- Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Erişim adresi: http://uygulama.tobb.net/UyeBilgiSorgulama/fw_uyeBilgiServisi.do.
- TDV İslam Ansiklopedisi. Çini. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cini>.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Seramik Sektörü Raporu (2020). Erişim adresi: <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/sector-raporlari/mu2001011409>.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Erişim adresi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-167848/geleneksel-cini-ustaligi-da-unesco-insanligin-somut-olm-.html>.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. (2010a). “Çini Ustası Sıtkı Olçar ve Kütahya Çiniciliğine Katkıları” temalı sergi, panel ve sempozyum etkinliği. Erişim adresi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12192/cini-ustasi-sitki-olcar-ve-kutahya-ciniciligine-katkila-.html>.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. (2010b). III. Uluslararası Kütahya Çini Sempozyumu ve I. Avrasya Seramik Kongresi. Erişim adresi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12190/iii-uluslararasi-kutahya-cini-sempozyumu-ve-i-avrasya-s-.html>.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. (2016). Erişim adresi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-202368/geleneksel-cini-ustaligi.html>.
- T.C. Kütahya Valiliği. UNESCO yaratıcı şehirler ağında kadim bir şehir: Kütahya. (t.y.) Erişim adresi: <http://www.kutahya.gov.tr/unesco-yaratıcı-sehirler-agında-kadim-bir-sehir-kutahya>.

- T.C. Zafer Kalkınma Ajansı. (2014). Kütahya çinisinin markalaşma ve pazarlanması fizibilite etüdü. Erişim adresi: <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/kutahya-cinisinin-markalasmasi-ve-pazarlanmasi-fizibilite-calismasi.pdf>.
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. (t.y.) “Yaşayan İnsan Hazinesi” ulusal sistemlerinin kurulmasına ilişkin kılavuz ilkeler. Erişim adresi: <https://www.unesco.org.tr/Pages/183/19>.
- Ünsür, A . (2010). Kütahya Fincancılar Esnafı Anlaşması. *Journal of Social Policy Conferences. (Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi)*. 0 (50), 575-58.
- Yaldız, E. ve Parlak, Ö. (2018). Birinci ulusal mimarlık dönemi kamu yapıları. *International Social Sciences Studies Journal*. 4(24), 4930-4947.

Araştırma Makalesi / Research Article

BURSA HANLARININ GÜNCEL KULLANIM PRATİKLERİ VE ZİYARETÇİ GÖRÜŞLERİNİN KÜLTÜREL MİRASIN YAŞATILMASI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ*

Sercan EKLEMEZLER^{1*}

Selda ADİLOĞLU²

Öz

Kültürel miras mekânları ve daha özde tarihî alanlar, bir kentin kimliği, bilinirliği, turizm potansiyeli ve kent ekonomisi açısından önem taşırlar. Bununla birlikte söz konusu alanlar, bazen o yerin sakinleri bazense turistler için bir odak noktası ya da gelip geçilen bir mekân olabilmektedirler. Bu çalışma, bir kültürel miras mekânı olan Bursa Hanlar Bölgesi'ndeki hanların korunması ve yaşatılması için verilecek kararlara katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak hanların ziyaretçi profili, kullanım pratikleri ve bilinirliği ile ziyaretçilerin mekân kullanımına dair görüş, tutum ve önerileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma mekânı olarak Koza Han, Piriç Han ve Fidan Han seçilmiş; seçilen hanların ziyaretçilerinden yüz yirmi katılımcıya anket uygulanmıştır. Anketlerden elde edilen veriler çapraz tablolar, ki-kare, t-testi, tek yön anova ve korelasyon analizleri ile yorumlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre hanların kullanıcı profilleri ve kullanım amaçları birbirinden farklılaşmakla birlikte, daha ziyade ücretli çalışanlar, ev hanımları ve öğrencilerden oluşan kent sakinleri tarafından ziyaret edilmektedirler. Ziyaretçilerin görüşleri, hanları mimarî ve tarihî açıdan yeterince ilgi çekici bulmadıklarını yansıtmaktadır. Ziyaretçilerce Bursa hanlarının miras değerinden ziyade gündelik işlevlere yanıt verebilmesi öncelenmiştir. Hanların gündelik yaşamla süregelen bağı koparılmadan, turistik ve miras potansiyellerinin iyileştirilmesine ihtiyaç duyduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Bursa Hanları, Mekân Kullanımı, Kullanıcı Görüşleri.

THE EVALUATION OF THE CURRENT USAGE PRACTICES AND VISITOR'S OPINIONS OF BURSA KHANS WITH THE CONTEXT OF KEEPING THE CULTURAL HERITAGE ON

Abstract

Cultural heritage sites, particularly historical areas are important in terms of the identity, awareness, tourism potential, and economy of a city. However, these areas can be a focal point for the inhabitants, and tourists or a place to come, and go. This study aims to contribute to decisions about the protection, and survival of the inns in Bursa Khans Area. For this purpose, visitor profile, usage practices, awareness of the inns, and the views, attitudes, suggestions of the visitors regarding were tried to be revealed. Koza Han, Piriç Han, Fidan Han were selected as research sites; a questionnaire was applied to 120 participants from the visitors of them. The data were interpreted with cross tables, chi-square, t-tests, one-way anova, and correlation analysis. According to the results obtained, although the user profiles, and usage purposes of the inns differ from each other, they are generally visited by the city residents consisting of wage earners, housewives, and students. Visitors' views reflect that the inns aren't interesting enough in terms of architecture or history. It was prioritized by the visitors that they could respond to daily functions rather than heritage value. It is thought that the inns need to improve their touristic also heritage potential without breaking the ongoing connection with everyday life.

Keywords: Cultural Heritage, Bursa Khans, Use of Space, User Opinions.

* Bursa Teknik Üniversitesi Fen, Mühendislik ve Sosyal Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 15.11.2019 tarihli ve 69707128-050.99 karar nolu yazılı izin alınmıştır.

¹ Arş. Gör., Bursa Teknik Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3198-8413

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): sercan.eklemeszler@btu.edu.tr,

² Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9725-436X

Başvuru Tarihi (Received): 07.09.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Kültürel miras ne yalnız geçmişle ne de yalnız bugünle ilgili bir olgudur. Bilgin (2011, s. 41) Hartog'a referansla kültürel mirasın, grubun geçmişine ve şimdiki zamanına karşı bir borcu olarak görüldüğünden ve evrensel bir koruma bilincinin konusu olduğundan bahseder. Söz konusu anlayışla yüceltilen kültürel miras olgusu, Aydınlanma Çağı'ndan 20. yüzyılın ikinci yarısına değin geleceğe ve ilerlemeye yönelen toplumsal tutumda bir kırılmanın göstergesi olmuştur. Bir toplumun kültürel mirası pek çok ögenin birliğinden meydana gelmektedir. Kökden'e (1996, s. 38) göre, "tarihsel kent dokusu, o toplumun kültür mirasının önemli bir bileşenidir". Koçan (2016) kentlerin tarihî dokusunu, "geçmişteki toplumların sosyo-ekonomik yapısı, yaşam felsefesi ve estetik duyarlılığına ilişkin detayları yansıtan; mekânsal kullanımlarıyla tarihe tanıklık eden ve insanların anılarında yer etmiş alanlar" olarak tanımlar (s.117). Kültürel miras alanları inşa edildiği zamanda kültürel mirasın bir parçası olmayabileceği gibi zamanla bu özelliği kazanabilirler. Pek çok kez yıkılan, yok olan bu alanları, zamanın bir noktasına sabitleyerek korumak mümkün değildir. Miras alanları ayakta kaldıklarında dahi zaman içerisinde yapısal, estetik ve işlevsel değişimler geçirir, farklı kullanımlara sahne olurlar. Buradan hareketle çalışmanın ilk bölümünde, tarihî alanlar ve yapıların birer miras olarak korunması ve yaşatılması arasındaki ilişkide, turistik ve ekonomik potansiyelleri kadar gündelik kullanıma cevap verme gerekliliklerine değinilmektedir. Çalışma, miras alanlarının korunmasının yolunun yaşayan, ziyaret edilen ve gelir getiren mekânlar olmalarından geçtiği görüşüyle temellenmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde kent içi hanları ile birlikte konaklama işlevini yitirmiş ticaret hanları da ortaya çıkmıştır (Karaderi-Özsoy, 2017, s. 637). İlk Osmanlı kent içi hanları, Bursa ve çevresinde yer aldığı gibi ticaret hanlarının ilk örnekleri de Bursa'da görülmüştür (Yalçiner, 1997, s. 753-754).³ Bursa hanlarından Emir Han, İpek Hanı ile Geyve Han'ı, şehirdeki kuruluş dönemi; Tuz Han, Fidan Han, Eski-Yeni Han, Koza Han, Balibey Han ve Pirinç Han'ı ise klasik dönem yapıları olarak sınıflandırmak da mümkündür. Buradan da anlaşılacağı üzere çalışmaya konu hanların hepsi (Koza Han, Fidan Han, Pirinç Han) kentin hanlar bölgesinde yer alan ve Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi içerisinde inşa edilmiş yapılardır.

Bursa Hanlar Bölgesi, kentin tarihî dokusunun bir parçası ve kültürel mirasının önemli bir bileşenidir. Bölge hanlarından bir kısmı günümüze ulaşamamış⁴, ulaşanlarsa günümüze değin birkaç kez işlevsel değişime sahne olmuştur. Hanların kültürel miras değerinin Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından tescillenmesi öncesinde de bölgeye dair yönetsel planlar yapılmış, korumaya yönelik kararlar alınmıştır. Bölgenin UNESCO Dünya Kültür Mirası listesine girmesi sonrasında miras bakış açısını kullanan ve mekânsal kullanıma olduğu kadar kullanıcı görüşlerine eğilen çalışmalar kaleme alınmaya başlamıştır. Söz konusu çalışmalar bölgeye dair tercihleri ve sorunları tespit ederek bu sorunlara çözüm önerileri getirmeye çalışmışlardır. Bu çalışma Bursa hanlarının birer kültür mirası olarak korunmaları; aynı

³ Köprülü-Bağbancı (2007) Emir Han'ın Orhangazi döneminde, Kapan Han ve Bezir Han'ın I. Murat döneminde, İpek Han, Geyve Han ve Yoğurt Han'ın Çelebi Sultan Mehmet döneminde yapıldığını aktarır. Araştırmacıya göre, II. Murat döneminde inşa edilen hanlar Kütahya (Çukur) Han ve Katır Han'ken; fSultan Mehmet döneminde Tuz Pazar Hanı, Fidan Han, Karaca Bey Hanı; II. Bayezid döneminde Koza Han, Pirinç Han, Balibey Han, Doğan Gözü Hanı, Eski-Yeni Han, Kanberler Hanı inşa edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapımı tamamlanan hanlar, Davut Paşa ve Galle Pazarı hanlarıdır. Ayrıca Mudanya Han, Kepezler hanları ve Zeytin hanlarının yapıldığı dönem hakkında net bir bilgi yoktur.

⁴ Bezir Han, Yoğurt Han, Katır Han, Karacabey Hanı, Doğan Gözü Hanı, Eski-Yeni Han, Kanberler Hanı, Davut Paşa Hanı, Mudanya Han, Kepezler hanları ve Zeytin hanlarının günümüze ulaşmadığı bilgisi mevcuttur. Alkan (2019) ayakta olmayan hanlara, Tahtakale Hanı, Nalbur Hanı, İvazpaşa Hanı, Molla Hüsrev Hanı, Pâygâh, Yeşil Hanı, Kuşbazlar Hanı ve kısmen ayakta kalan Kapan Han ile Galle Hanı'nı da ekler.

zamanda gündelik hayatın içinde yaşayan birer mekân ve birer turistik değer olarak var oluşları hususunda, hâlihazırdaki durumun betimlenmesini ve potansiyellerin tespitini amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak doğrudan ziyaretçilerin görüşlerine başvurulmuştur.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi ortaya konduktan sonra, araştırmanın yöntemi ve örnekleme hakkında bilgi verilmiş akabinde verilerin analizi ve bulguların yorumlanmasına geçilmiştir. Araştırma verileri, ziyaretçi profili ile kullanım pratiklerini; hanların bilinirliğini; ziyaretçilerin mekân kullanımına dair görüş, öneri ve tutumlarını ortaya koyma amaçlı analizlere tabi tutulmuştur. Bulgular, literatürdeki verilerle kıyaslanarak yorumlanmış; çalışma, Bursa Hanlar Bölgesi'nde yer alan hanların korunması ve yaşatılması için verilecek kararlara katkı sunmayı amaçlayan önerilerle sonuçlandırılmıştır.

1. Kültürel Miras Mekânlarının Korunması ve Yaşatılması İlişkisi

Kültürel mirasın farklı yönlerini vurgulayan birden fazla tanımı yapılabilir. Gümüşçü (2018) kültürel mirası “insanın yaşadığı tüm zamanlar boyunca oluşturduğu, biriktirdiği; geliştirerek, yeni sentezlerle zenginleştirdiği ve sürekliliğini sağlayarak kendinden sonraki nesillere aktardığı tüm bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütünün parçası olan nesnelere” olarak tanımlar (s. 108). Söz konusu tanımın, kültürel mirasın fiziksel ve mimarî yanından ziyade toplumsal yönünü önelediği görülmektedir. Oysaki Kültürel Varlıkların Korunması ve Onarımı Araştırma Merkezi (ICCROM) (2005) kültürel mirasın sahip olduğu bileşenleri daha kapsayıcı bir boyutta sıralamaktadır. Bunlar ekoloji, mimarî, tarihsellik bağlamlarındaki değerlerle birlikte ekonomik, sosyal, politik ve kimlikle ilgili değerlerdir. Bir unsurun miras haline gelmesi için birçok faktörün devreye girmesi gereklidir. Son zamanlarda yalnızca analitik bir ayırım olduğunun giderek farkına varılmasıyla birlikte, mirasın biri fiziksel var oluşuna diğeri değerler, gelenek ve bilgi birikimi gibi toplumsal yanlarına atıfta bulunan somut ve soyut miras tanımlaması mevcuttur. Değirmenci ve Köşklük-Kaya (2019) “somut kültürel miras olan mekânın, özgün miras niteliğini somut olmayan değerleri üzerinden zaman içinde yarattığı” tespitinde bulunurlar (s. 20-22). Kültürel miras ne salt somut olana, mekâna veya nesneye ne salt insana, toplumsal olana atfedilebilir bir olgudur. Kültürel miras, “insanlar ve mekânlar arasındaki, zaman içindeki, etkileşimden kaynaklanan çevrenin tüm özelliklerini içerir” (İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi [İSMEP], 2014, s. 12). Kültürel mirasa, salt bir muhafaza etme anlayışıyla değil; içerdiği toplumsal değerler ve potansiyeller göz önünde bulundurularak yaklaşıldığında yeni nesillere yeni toplumsal, turistik ve ekonomik fırsatlar sunulur. Bu nedenle kültürel miras mekânlarının korunması kadar mekânda gerçekleşen pratiklerle birlikte yaşatılması da gerekir (Gümüşçü, 2018, s. 108).

Kültürel miras alanlarının ve daha özelden tarihî mekânların korunması ve yaşatılabilmesi için kaynak aktarımına gönüllü ulusal ve uluslararası bir kamuoyuna ihtiyaç duyulmaktadır (Shaukland, 1996, s. 24). Böyle bir kaynak aktarımını her zaman yeterli ölçüde sağlamak mümkün görünmemektedir. Bu durumda koruma, tarihî dokuya bir gelir sağlayarak canlandırmayı da içermelidir (Aygen, 1996, s. 55). Turizm kültürel mirasın ve tarihî mekânların korunması için önemli gelir kaynaklarından birisidir. Turist potansiyelinin yüksek olduğu caddelerde, kentlerde koruma için bütçe sağlanır. Tarihî yerlerin turistik çekicilikler olarak pazarlanması bütüncül bir koruma ve yaşatma adına çoğu zaman işlevsel bir etken olarak düşünülmektedir (Herbert, 1995, s. 10-11). Diğer taraftan, tarihsel bir mekânın miras alanı olarak kabul edilmesi ve turizme kazandırılması, onu özgün kılan özelliklerin korunmasını zorlaştırabileceği gibi, mekânın gündelik yaşam pratiklerinden koparılmasını beraberinde getirebilmektedir (Koçak-Turhanoglu, 2014).

Koçan (2016, s. 119), kültürel miras alanlarının yaşatılması ve günümüz gereksinimlerini karşılayacak şekilde yeniden değerlendirilmesinin koruma düşüncesinin bir ön koşulu olduğunu aktarır. Asıl işlevini kısmen ya da tamamen yitirmiş tarihî yapıların korunması konusunda bu

alanların çağdaş kent yaşamının gereklerine yanıt verebilecek şekilde yaşatılması önem taşımakla birlikte, müdahaleler sonucu bu alanların kimlik kayıpları yaşaması da söz konusu olabilmektedir. Özgün nitelikleri aşınan tarihsel mekânları canlı tutmanın yolu içinde daha uzun vakit geçirilebilecek, zevk alınan kentsel mekânlara dönüşmelerini sağlamaktır. Söz konusu mekânlar böylece çağdaş işlevleri ile kent kültürüne katkı sağlamaya devam ederler. Koçan'a (2016) göre tarihsel alanlarda bütüncül bir korumanın şartlarından ikisi, "kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması için geleneksel kimliği korumak" ve "alandaki farklı sosyo-ekonomik kitlelere hitap eden mekânlar oluşturarak alanın farklı zaman dilimlerinde sürekli kullanılmasını sağlamak" olarak sıralanabilir (s. 122). Arabacıoğlu ve Aydemir (2007) günümüzde dondurarak koruma anlayışından uzaklaşarak, çağın gereklerini yerine getirerek yaşatma fikrinin ön plana çıktığını belirtirler. Çakır ve arkadaşları çalışmalarında (2020), tarihî yapıların kullanımı ile korunması, fayda yaratması ve bilinirliği arasındaki ilişkiyi, mekânsal analizler ve anket sonuçlarıyla birlikte değerlendirerek doğrulamışlardır.

"Korunan (konserve edilen) bir bölge hiçbir zaman ölü bir bölge olmamalıdır. Buralarda sosyal ve ekonomik faaliyet sürdürülmeli ve yüreklendirilmelidir. [...] Eğer restore edilen yerin canlı, yaşam dolu olması isteniyorsa, zemin katında oldukça geniş bir mekânın restoran, kafe ve küçük dükkânlara ayrılması yerinde olabilir. Bu, yöre halkı için olduğu gibi turistler için de mutlak bir gereksinimdir" (Shaukland, 1996, s. 24).

Yukarıdaki alıntıda da anlaşılacağı gibi, kültürel miras mekânlarının, özgünlüğünün ve kimlik değerlerinin korunması yanında onları toplum kullanımına sunmak gerekmektedir. Yöre halkı ve turistlerin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilen her türlü kullanım değişikliği bir dizi önemli kararı gerektirir. Bu doğrultuda öncelikle yapıların ilk işlevlerinin günümüz koşullarında devam edip edemeyeceği tespit edilemeye çalışılmalıdır. İlk işlevlerini devam ettirmesi mümkün olmayan yapıların mekânsal, işlevsel ve teknik performansları değerlendirilerek en uygun şekilde yeniden işlevlendirilmesine çalışılmalıdır (Karaderi-Özsoy, 2017, s. 642-643). 1964 Venedik Tüzüğü ile koruma ve yeniden kullanım dengesi amaçlanırken, yapıların özgünlükleri ve mimarî karakterlerinin zarar görmemesi ilkesi kayıt altına alınmıştır. Karaderi-Özsoy çalışmasında (2017) Kıbrıs, Lefkoşa'daki Büyük Han'ın yeniden işlevlendirilmesi sonrası sosyo-kültürel uyumu incelemiştir. Araştırmacıya göre, yeniden kullanımın uygunluğu kullanıcıların memnuniyeti ile binanın bir simge olarak kent kimliğine sağladığı katkı ve çevresindeki dokuyla uyumu gibi etmenlerle anlaşılmaktadır.

Miras alanları pek çok sorunu barındırmaktadır. Polat, Tümer-Yıldız ve Dostoğlu (2018, s. 585), ülkemizde kültürel miras alanındaki sorunları; miras yönetimi konusundaki bilinçsizlik, yatırım eksikliği, yakın çevredeki kentsel dönüşüm projelerinin miras alanlarının bütünlüğüne zarar vermesi, kitlesel turizmin miras alanlarını müze alanlara dönüştürmesi, miras alanlarının yerel halkın güncel ihtiyaçlarına cevap verememesi ve trafik sıkışıklığı olarak sıralarlar. Söz konusu ifadelerden de anlaşılacağı gibi miras alanları kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap verebilen, ekonomik açıdan çevrelerine katkı sağlayabilen ve gündelik hayatın içinde mekânlar olabildikleri sürece korunabilmektedirler.

Diğer taraftan, miras konusuna ekonomi-politik bakış açısıyla yaklaşıldığında, tarihî çevrelerin, küresel sermaye ilişkilerinin görece dışında yerel ekonomik ilişkilere kapı aralayabilme potansiyelinden bahsetmek mümkündür. Harvey (2001/2015, s. 490) toplumsal ve kültürel çevrelerin de dâhil olduğu kültürel eserlerle yapı çevrenin, benzersizlik, özgünlük ve ayrıcalık iddiaları ile tekeli rant elde edebilme kapasitesine dikkat çeker. Yazar, sermaye birikimi içinde tekeli rant kavramını kullanarak, sermayenin yerel farklılıkları ve kaynağı ne olursa olsun estetik anlamları sahiplenme ve bunlardan kazanç sağlama yollarının olduğunu vurgular. Ayrıca ona göre, sembolik sermayeye bağlı tekeli rantı sadece çok uluslular ya da yerel burjuvazinin

küçük ve güçlü bir kesiminin elde etmesine göz yumulmasına gerek yoktur. Yerellik, tarih, kültür ve gelenek değerlerini ticaret nesnesi haline getirmenin yolları aranırken, içinde alternatiflerin peşine düşülebilecek bir politik düşünce ve eylem mekânının ortaya çıkması mümkündür (Harvey, 2001/2015, s. 495-498). Bu yönüyle de kültürel miras mekânları sosyal ve çevresel avantajlarının yanında yerel ve katılımcı ekonomik dinamikler açısından önemli fırsatlar sunarlar.

2. Dünya Kültür Mirasının Bir Parçası Olarak Bursa Hanları: İşlevler, Koruma Çabaları ve Kullanım Önerileri

Çalışmaya konu olan hanların öncelikle geçmişteki ve güncel işlevlerine bakmakta fayda vardır. Baykal (1982), II. Bayezid tarafından İstanbul'daki camisine gelir getirmesi amacıyla yaptırılan Koza Han'dan "bugün de şehrimizin en önde gelen ticaret merkezidir" şeklinde söz eder (s. 104). İpek kozası ticareti için Bursa'ya gelen tüccarlar genellikle bu handa konaklamayı tercih etmişlerdir. Hanın üst katı günümüzde yoğunluklu olarak şal, eşarp gibi tekstil ticareti amaçlı; alt katı ve avlusu ise yine dükkânlar bulunmakla birlikte çay bahçesi olarak kullanılmaktadır. Piriç Han ise II. Bayezid döneminde, yalnızca ticaret amaçlı kullanılmak üzere yapılmış; handaki kürk ticareti yerini zamanla ipek ticaretine bırakmıştır. Han günümüzde, kafelerin yer aldığı bir mekân olarak kullanılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'daki cami ve imarete vakıf olarak yaptırılan Fidan Han ise bir dönem fidan satışı yapılması nedeniyle bu ismi almış; ancak bu handa genellikle kumaş tüccarları yer almıştır (Ağın, 2014, s. 49-59). Köprülü-Bağbancı (2007, s. 246) hala kentin tek merkezi olarak ifade ettiği Hanlar Bölgesi'nde yer alan yapıların değişim sürecini ele almıştır. Ona göre Fidan Han (Mahmut Paşa Hanı), ipek ticareti için inşa edilmiştir. Bir dönem saman pazarı olarak kullanılan handa günümüzde tekstil ticareti yapılmaktadır. Köprülü-Bağbancı (2007, s. 265) bölgenin hâlâ ticaret ağırlıklı kullanımının sorun yarattığını iddia ederek turizm ve geleneksel ticaret potansiyelinin değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Kent merkezindeki Hanlar Bölgesi için çeşitli tarihlerde plan kararları alınmıştır. 1960'lı yıllarda tasarlanan Piccinato Planı'nda Hanlar Bölgesi özel proje alanı olarak görülmüş ve kentsel-ticari merkez olarak değerlendirilmiştir (Kırayoğlu, 2004, s. 62). Daha sonra, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu 1979 yılında Hanlar Bölgesi ile Yeşil ve Muradiye akslarının ihya edilmesini öngörmüştür. Ancak, kararın uygulamasında yetersiz kalınmıştır (Kırayoğlu, 2004, s. 65-67). Fidan Han-Geyve Han Koruma ve Çevre Düzenleme Planı, "Bursa Kültür Haritası" veya "Tarihî Yaya Aksı" gibi koruma amaçlı projelerden sonra; ODTÜ tarafından Bursa Merkez Reyhan Kayhan Hanlar Bölgesi Koruma Amaçlı İmar Planı üretilmiş ve 1992 yılında yürürlüğe girmiştir (Kırayoğlu, 2004). Oğuz (1999) Reyhan, Kayhan ve Hanlar Bölgesi'ni merkezi iş alanı olarak ele alıp işlevsel, mekânsal ve mimarî yönden analiz etmiştir. Çalışmasında Koza Han ve Fidan Han özelinde, hanların eski fonksiyonlarının devam ettirilmesinin çok ilave gerektirmesi sebebiyle mimariye zarar vereceği tespitinde bulunmuştur. Bunun yerine özellikle Koza Han için binanın boyutsal algılanışı ve bütünlüğü açısından erken Osmanlı ticaret hayatı ve ipek hakkında bir müze işlevi önermiştir.

2011 yılında başlayan adaylık sürecinin 2014 yılında sonuçlanmasıyla, Bursa Hanlar Bölgesi (Orhangazi Külliyesi çevresi) ile birlikte Cumalıkızık ve Sultan Külliyesiyle (Hüdavendigar, Yıldırım, Yeşil, Muradiye) UNESCO Dünya Kültür Mirası listesine girerek evrensel boyutta tarihî ve kültürel önemini kabul ettirmiştir (Polat, Çahantimur, Atanur ve Tümer-Yıldız, 2019, s. 2). Bu tarihten sonra bölgeye yönelik çalışmalarda artış yaşanmıştır. Ağın (2014), Piriç Han, Koza Han, Fidan Han ve Emir Han avlularını kullanıcıların görüşleri doğrultusunda kentsel mekân kalitesi yönünden ele almıştır. Araştırmacı, Piriç Han'ın gençlerin buluşma mekânı olarak, Koza Han'ın turistik, Fidan Han'ın dinlenme amaçlı, Emir Han'ınsa daha çok çevre esnaf tarafından kullanıldığını yazarak bu yerlerin tarihî özellikleri nedeniyle tercih edildikleri

tespitinde bulunmuştur (Ağın, 2014, s. 104). Gedik (2015), Bursa Hanlar Bölgesi'nin sürdürülebilir bir şekilde yeniden canlandırılması hususunda kullanıcıların görüşlerine başvurduğu çalışmada anket ve bilişsel haritalama tekniklerini kullanmıştır. Araştırmacı, önemli nirengi noktalarının algılanabilirliğinin artırılması, açık alanlar ve peyzaj konularında iyileştirilmelere gidilmesi, trafik ve otopark sorununun çözülmesi, ticari aksın korunması ve geliştirilmesi, gençlerin bölgeyi daha çok kullanabilmesi adına yeniden işlevlendirmelerin yapılması önerilerinde bulunmuştur.

Polat, Tümer-Yıldız ve Dostoğlu (2018), Bursa Hanlar Bölgesi için kullanıcı odaklı ve bölgenin kimliğine zarar vermeyen bir kentsel tasarım rehberinin nasıl hazırlanacağına dair bir öneri getirmeye çalışmışlar; bölgenin geçmişten gelen ticaret kültürünü ve yerel halkın kullanım alışkanlıklarını yaşattığını iddia etmişlerdir. İşlevsel tek tipleşme, kullanıcı profiline homojenliği, akşamları bazı bölgelerde yaşanan ıssızlık, tarihî yapılarla uygun işlevler verilmemesi Polat ve arkadaşlarının (2018, s. 591) bölgeye dair tespit ettiği ve salt kentsel tasarımla ilgili olmayan sorunlardır. Polat ve arkadaşları (2019, s. 7-11) öğrenciler, akademisyenler, esnaf ve ziyaretçiler gibi farklı aktörlerin miras alanlarının sürdürülebilirliği konusundaki bakış açılarına yönelik projelerinin bir ayağında eğitim çalıştayını düzenlemişlerdir. Söz konusu çalıştayda öğrencilerin ortaya koydukları yeniden kullanım önerileri değerlendirilmiştir. Bölgeye dair karma kullanımın olmayışı, sosyal ve kültürel faaliyet alanları ile peyzaj alanları eksikliği ve kullanıcı çeşitliliği konusundaki eksiklikler dile getirilmiştir. Polat ve arkadaşlarının çalışmasında (2019) mimarlık öğrencileri, Fidan Han'a Klasik Türk Müziği için bir eğitim merkezi ve müze ya da ipekböcekçiliği merkezi; Pirinç Han'a mirasla ilgili bir tekno-müze ya da "Bursa Sahnesi" adıyla açık bir konser alanı; Kapan Han'a Bursa tatlarını sunan bir merkez kullanımları önermişlerdir.

3. Yöntem

Çalışma nicel yöntemle şekillendirilmiş, veri toplama amacıyla anket tekniğine başvurulmuştur. Araştırma, Bursa Hanlar Bölgesi'ndeki üç han (Koza Han, Pirinç Han, Fidan Han) yürütülmüştür. Günümüzde, Bursa Hanlar Bölgesi yaklaşık olarak batıda Cemal Nadir Caddesi, doğuda Gökdere, kuzeyde Haşim İşcan Caddesi ve güneyde Atatürk Caddesi ile sınırlandırılan alanda kalmaktadır (Ağın, 2014, s. 45). (bkz. Şekil 1)

Şekil 1: Bursa Hanlar Bölgesi'ndeki Hanların Konumları

Kaynak: (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/turizmaaktiviteleri/hanlar-bolgesi>, Erişim tarihi: 13.05.2021)

Hanlardaki dükkân sahipleri ve çalışanlar gibi uzun süreli kullanıcıların değil, han ziyaretçilerinin görüşlerine ve mekân kullanımına eğilen bu çalışmada evren büyüklüğüne veya evrenin bir listesine ulaşmak mümkün değildir. Mekânsal örnekleme evrenin bu çalışmada olduğu gibi hareketli olduğu durumlarda belirli bir alanda örnekleme girenlerin hızlı ve eşzamanlı seçilmesini ifade eder (Lin, 1976, s. 163). Ancak, bu araştırmada belirli bir zamanda handa bulunanların hepsine ulaşmak amaçlanmadığı gibi, örneklem seçiminde zamansal farklılaşmaya da dikkat etmek gerekmiştir. Araştırmaya başlamadan önce, Bursa Teknik Üniversitesi Fen, Mühendislik ve Sosyal Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 15.11.2019 tarihli ve 69707128-050.99 sayılı izin alınmıştır. Araştırmacı yanlılığını sınırlandırma adına anketlerin uygulanması aşamasında on iki anketörden faydalanılmış ve mümkün olan maksimum çeşitliliğe ulaşabilmek adına haftanın altı günü, saat 12.00'den 20.10'a kadar geniş bir zaman aralığında Kasım-Aralık 2019 boyunca uygulanan anketlerde, 120 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmanın sınırlılıklarından biri han ziyaretlerindeki mevsimsel farklılaşmayı yansıtmayıdır.

Anketlerin hazırlanmasına bazı araştırma soruları rehberlik etmiştir. Bu sorular:

S₁: Hanlar hangi meslekten, hangi yaş ve gelir grubundan ziyaretçileri ağırlamaktadır?

S₂: Hanlar daha ziyade kent sakinlerine mi yoksa turistlere mi hizmet vermektedir?

S₃: Hanlar hangi amaçlarla, hangi sıklıkta ve ne kadar süreyle ziyaret edilmektedir ve ziyaretlerde cinsiyet, ziyaret saati, sıklığı ve hanlarda kalış süresi açısından ne gibi farklılaşmalar görülmektedir?

S₄: Hangi hanlar daha çok bilinmekte, hangileri daha çok ziyaret edilmektedir?

S₅: Ziyaretçiler, hanların tarihî ve mimarî özellikleri, tanıtım ihtiyaçları, hanlardaki alışveriş fiyatları, yeme-içme ücretleri vb. hakkında neler düşünmektedir?

S₆: Ziyaretçiler Bursa hanları hakkında ne ölçüde bilgi sahibidir?

S₇: Hanlara ziyaretçiler tarafından ne gibi işlevler önerilmektedir?

S₈: Söz konusu hanlar, etkileyici/güzel bulunma noktasında farklılık göstermekte midir?

S₉: Bir han etkileyici/güzel bulunduğu sürece mi kent kimliği açısından önemli kabul edilmektedir? Diğer bir deyişle bir hanın kent kimliği açısından önemli bulunması, hanın iyi durumda olmasıyla ilgili midir?

Araştırma sorularının yanıtlanması için gerektiğinde araştırma hipotezleri oluşturulmuş; elde edilen veriler çapraz tablolar, ki-kare, t-testi, tek yön anova ve korelasyon analizleri ile yorumlanmıştır.

Katılımcıların 59'una Piriç Han, 40'ına Koza Han, 21'ine Fidan Han'da ulaşılmıştır. Anketlerin %83,3'ü hafta içi, %16,7'si hafta sonu uygulanmıştır. Ayrıca, araştırmaya katılanların %56,7'sini kadınlar, %52'sini erkekler oluşturmuştur. Bu veriler katılımcıların cinsiyetleri açısından dengeli bir dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. 69 katılımcı (%57,5) Bursa ili doğumluyken 50 katılımcı (%41,7) Bursa ili dışı (2'si yurt dışı olmakla birlikte diğer 33 il) doğumludur.

4. Bulgular

4.1. Han Ziyaretçilerinin Profilleri ve Kullanım Tercihleri

Han ziyaretçilerinin profilleri ve kullanım tercihlerine dair araştırma hipotezlerinin test edilmesine geçmeden önce yaşları, eğitim durumları hakkında bilgi verilmiş; mesleki dağılım ise çapraz tablo yardımıyla gösterilmiştir (bkz. Tablo 1). Katılımcıların yaşlarına ilişkin sayısal dağılım incelendiğinde; %30'unun 15-24 yaşları arasında, %24,2'sinin 25-34 yaşları arasında, %18,3'ünün 34-44 yaşları arasında, %13,3'ünün 45-54 yaşları arasında ve %14,2'sinin de 55 yaş

ve üzeri olduğu görülmektedir. Katılımcıların %0,8'i okur-yazar değilken, %10,8'i ilköğretim, %15'i ortaokul/ilköğretim, %28,3'ü lise, %10'u ön lisans, %32,5'i lisans ve %2,5'i lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. Ekseriyeti lise ve lisans mezunu olmakla birlikte, tüm eğitim düzeylerinden katılımcılara rastlanması, han ziyaretçilerinin farklı eğitim seviyelerine sahip olabildiklerini düşündürmektedir.

Tablo 1: Ziyaretçilerin Meslekleri ile Hanlar Çapraz Tablosu

	Pirinç Han		Fidan Han		Koza Han		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
İşsiz	8	13,6	2	9,5	3	7,5	13	10,8
Öğrenci	12	20,3	8	38,1	5	12,5	25	20,8
Ev hanımı	8	13,6	2	9,5	8	20,0	18	15,0
İşveren	3	5,1	1	4,8	0	0,0	4	3,3
Esnaf	2	3,4	3	14,3	3	7,5	8	6,7
Ücretli	18	30,5	3	14,3	14	35,0	35	29,2
S. meslek	4	6,8	0	0,0	5	12,5	9	7,5
Diğer	4	6,8	2	9,5	2	5,0	8	6,7
Toplam	59	100	21	100	40	100	120	100

Tablo1'de yer alan verilere göre, Pirinç Han ziyaretçileri ağırlıklı olarak ücretli çalışan, öğrenci ve ev hanımlarından oluşurken; Koza Han ziyaretçileri ücretli çalışanlardan ve ev hanımlarından; Fidan Han'ı ziyaret eden katılımcılarsa daha çok öğrencilerden oluşmuştur. Fidan Han'daki katılımcı sayısının görece azlığı dikkate alınıp söz konusu sınırlılık göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak, toplam han ziyaretçileri göz önünde bulundurulduğunda da ücretli çalışanlar, öğrenciler ve ev hanımlarının ağırlıklı olduğu gözükmektedir.

Kurulan araştırma hipotezlerinin bir kısmının sınanmasında ki-kare testlerinden yararlanılmış ve bu testlere ilişkin değerler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Ki-Kare Analizlerine İlişkin Sonuçlar

HİPOTEZLER	X ²	P Değeri*
H ₁	10,361	0,006
H ₂	12,284	0,002
H ₃	5,376	0,020
H ₄	4,149	0,042
H ₅	1,042	0,594

Not: $p < 0,05$

H₁: "Ziyaretçilerin buldukları hanlar ile yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır" hipotezine ilişkin 120 katılımcının yanıtları üzerinden gerçekleştirilen ki-kare testi sonucuna göre $p=0,006 < 0,05$ 'tir (X^2 : 10,361). Buna göre araştırma bulguları H₁ hipotezini destekler niteliktedir. 35 yaş altı katılımcıların Pirinç Han'ı tercih etme, Pirinç Han'da bulunma oranları diğer iki hana göre daha fazladır. Pirinç Han ziyaretçilerinin %67,8'i; Fidan Han ziyaretçilerinin %52,4'ü; Koza Han ziyaretçilerinin %45'i 35 yaş altındadır. Ağın (2014, s. 62) Pirinç Han avlusunun daha çok yirmi dört yaş altı kişiler tarafından kullanıldığı bilgisine ulaşmıştır; ancak bu çalışmanın bulguları söz konusu yaş grubunun %32,2 oranıyla Pirinç Han'a dair en yoğun ikinci grup olduğunu göstermektedir. İlk grup ise %35,6 ile 25-34 yaş aralığındaki ziyaretçilerden oluşmaktadır. Koza Han'ın her yaş grubuna hitap ettiğini belirten yazarın

bulgularıyla bu çalışmanın bulguları örtüşmektedir. Han ziyaretçilerinin yaş dağılımları şöyledir: 15-24: %22,5/ 25-34: %12,5/ 35-44: %22,57/ 45-54: %15/ 55 ve üzeri: %27,5.

H₂: “Ziyaretçilerin buldukları hanlar ile gelirleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır” hipotezine ilişkin 120 katılımcının yanıtları üzerinden gerçekleştirilen ki-kare testi sonucuna göre $p=0,002<0,05$ 'tir (X^2 : 12,284). Buna göre araştırma bulguları H₂ hipotezini destekler niteliktedir. Üç bin Türk Lirası ve altında gelire sahip katılımcıların Piriñ Han'ı tercih etme, Piriñ Han'da bulunma oranları fazlayken diğeri iki han üç bin Türk Lirası ve üzeri gelire sahip ziyaretçiler tarafından daha çok tercih edilmektedir. Piriñ Han ziyaretçilerin %56'sı üç bin Türk Lirası ve altında gelire sahipken; Fidan Han ziyaretçilerinin %23,8'i ve Koza Han ziyaretçilerinin %25'i aynı oranda gelire sahiptir.

H₃: “Ziyaretçilerin buldukları han ile ikamet yerleri arasında anlamlı ilişki vardır” hipotezine ilişkin 120 katılımcının yanıtları üzerinden gerçekleştirilen ki-kare testi sonucuna göre $p=0,020<0,05$ 'tir (X^2 : 5,376). Buna göre araştırma bulguları H₃ hipotezini destekler niteliktedir. Koza Han'ın Bursa dışında ikamet eden ziyaretçiler tarafından tercih edilme oranı (%35) diğeri iki hana (Piriñ Han: %16,9 ve Fidan Han: %17,5) nazaran daha yüksektir.

Katılımcıların %77,5'i Bursa'da ikamet etmekte ve yalnızca %22,5'i Bursa dışında ikamet etmektedir.⁵ Bursa'da ikamet edenlerin %51,6'sı Piriñ Han'a, %19,8'i Fidan Han'a, %28,6'sı Koza Han'a gitmeyi tercih etmiştir. Bursa'da ikamet eden 93 katılımcıdan 91'i ilçe bilgisi vermiştir. Hanların Bursa'da yerleşik ziyaretçileri toplamının %33,3'ü Yıldırım, %46,2'si Osmangazi'de, yalnızca %16,5'i Nilüfer'de ikamet etmektedir (%4,4 diğeri ilçeler). Diğeri iki hanın ziyaretçilerinden farklı olarak yalnızca Koza Han'ın ziyaretçileri arasında Nilüfer ilçesinde yerleşik olanların oranı, %34,6'ya ulaşabilmiştir. Piriñ Han'da bu oran %10,6'da, Fidan Han'da %5,6'da kalmıştır.

Bursa dışında ikamet eden katılımcıların (%22,5) gezip gördüğü veya görmeyi planladığı yerler arasında söz konusu üç han dışında şu yanıtlar vardır: Botanik Park, cami ve türbeler (2), Çekirge, Fetih Müzesi, Kapalı Çarşı, Emir Sultan, külliyeler, Muradiye (2), tarihî yerler (4), teleferik, Tophane (2), Ulucami (3).⁶ Bursa dışında ikamet eden katılımcıların, %44,4'ü akraba ziyareti, %33,3'ü turistik gezi amaçlı, %22,3'ü ise iş gezisini de kapsayan diğeri nedenlerle Bursa'da bulunmaktadır. Bursa dışında ikamet etmekte olup hanları ziyaret edenlerin, %81,5'inin kentte bulunma süresi on günden az iken, %3,7'si 10 gün bir ay arasında bir zamandır, %14,8'i bir aydan uzun süredir Bursa'da bulunmaktadır.

Ziyaretçilerin buldukları hanlara geliş sebepleri arasında alışveriş cevabı 8 kez, yeme-içme cevabı 35 kez, boş zaman geçirme 39, mola verme 26, mekânı görme cevabı ise 25 kez verilmiştir. Bursa'da ikamet edenler arasında mekânı görmeye gelenlerin oranı %12,9 iken, Bursa'da ikamet etmeyenler arasında bu oran %48,1'dir. Buldukları handan Bursa'ya özgü bir ürün almış veya almayı planlayanların oranı %43,3'ken, bu soruya olumsuz yanıt verenlerin oranı %56,7'dir. Ağın'ın çalışmasında (2014, s. 75) hanların kullanımında ön sıradaki amaçlar dinlenme ve gezme olarak ifade edilirken; bu çalışmada boş zaman geçirme ve yeme içme cevapları ön plandadır, diğeri taraftan alışveriş cevabını verenlerin azlığı dikkat çekmektedir.

H₄: “Ziyaretçilerin buldukları han ile mola verme amaçlı tercih etme arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır” hipotezine ilişkin 120 katılımcının yanıtları üzerinden gerçekleştirilen ki-kare testi sonucuna göre $p=0,042<0,05$ 'tir (X^2 : 4,149). Buna göre araştırma bulguları H₄ hipotezini destekler niteliktedir. Koza Han'ı mola verme amaçlı tercih etme oranı %32,5 ile diğeri hanları mola verme amaçlı tercih etme oranından fazladır.

⁵ Bursa'da ikamet eden katılımcıların %5'i, 5 yıldan az, %6,7'si, 5-9 yıl arasında, %16,7'si, 10-19 yıl arasında ve %49,2'si, 20 ve üzeri yıldır Bursa'da ikamet etmektedir.

⁶ Parantez içindeki rakamlar ifadelerin sıklığını belirtmektedir.

H₅: “Ziyaretçilerin buldukları han ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır” hipotezine ilişkin 120 katılımcının yanıtları üzerinden gerçekleştirilen ki-kare testi sonucuna göre $p=0,594>0,05$ 'tir (X^2 : 1,042). Buna göre, H₅ hipotezi araştırmanın bulguları tarafından desteklenmemektedir. Kadın ve erkek olma ile bulunmayı tercih edilen hanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ağın (2014, s. 62) da çalışmasında bu bulguyu destekler şekilde cinsiyet fark etmeksizin hanların tüm kullanıcılara hitap ettiğini tespit etmiştir.

H₆: “Handa bulunma saati (görüşmenin gerçekleştirildiği zaman), cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir” hipotezi araştırmanın bulguları tarafından desteklenmemektedir ($t_{[118]}=-0,037$; $p=0,971$; $p>0,05$)⁷. Buna göre, kadın ve erkeklerin han ziyaretleri için günün farklı zamanlarını tercih ettiklerine dair bir veriye ulaşılamamıştır (bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Gruplar Arası Farklılık Analizlerine İlişkin Sonuçlar

Cinsiyet değişkenine göre handa bulunma saatine dair t-testi sonuçları						
Cinsiyet	N	X	ss	t	td	p
Kadın	68	14.49	2.04	-0,037	118	0,971*
Erkek	52	14.50	2.03			

Geçirilmesi planlanan süre değişkenine göre hana geliş sıklığına dair tek yön anova sonuçları						
Geçirilmesi Planlanan Süre	N	Ortalama	S	F		p
5-10 dk	2	-	-	9,198		0,000*
Ortalama yarım saat	36	2,25	0,87423			
Ortalama bir saat	49	2,6735	0,87530			
Bir saatten fazla	33	3,2424	1,00095			

Not: $p<0,05$

Tablo 3'te ayrıca hana geliş sıklığının handa geçirilen süre değişkenine göre farklılaşım farklılaşmadığı sorgulanmıştır. Hana geliş sıklığı, Shapiro-Wilk testi $p=0,00<0,05$ 'tir; ancak eğiklik ve basıklık değerlerine (Skewnes: -0,179 ve Kurtosis: -1,016) bakılarak değerlerin +1,5 ve -1,5 aralığında, normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 1983/2007). Yapılan analiz sonucu, hana geliş sıklığının, handa geçirilmesi planlanan süreye göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır ($F_{3-119}=9,198$; $p=0,00$; $p<0,05$). Bonferroni düzeltmesi uygulanarak tüm etkiler için anlamlılık düzeyi 0,008 olarak kabul edilmiştir. Testlerin sonuçlarına göre, handa ortalama yarım saat ile 1 saatten fazla süre geçirenlerin hana geliş sıklıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu gözlemlenmiştir ($t=-4,395$; $p=0,00$; $p<0,0167$). Yarım saat civarı süre geçirenlerin ortalaması $M_y=2,25$ ve bir saatten fazla süre geçirenlerin ortalaması $M_b=3,2424$ olduğundan, hanlarda bir saat üzeri kalanların aynı zamanda hanlara daha sık geldikleri görülmektedir.

4.2. Hanların Bilinirliği, Ziyaretçilerin Hanlara Dair Görüş ve Tutumları

Ziyaretçilere buldukları hanların dışındaki hanlar hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları sorulduğunda, cevap veren tüm katılımcılardan sadece %18,3'ü bilgi sahibi olduklarını ifade ederken, %54,2'si kısmen bilgi sahibi olduklarını, %27,5'i ise bilgi sahibi olmadıklarını dile getirmişlerdir. Bilinen hanlar arasında, Koza Han 93, Pirinç Han 70, Fidan Han 29, İpek Han 25, Tuz Han 17, Emir Han 15, Balibey Han 10, Çukur Han 8, Apolyont Han 2, Geyve Han 3, Galle Han 1 kez anılmıştır. Önceden ziyaret edilen hanlar arasındaysa, Koza Han 85, Pirinç Han 65, Fidan Han 25, İpek Han 16, Emir Han 11, Tuz Han 10, Balibey Han 8, Çukur Han 5, Geyve Han 3, Apolyont Han 2 kez anılmış; 13 kez de tüm hanlara gidildiği yanıtı verilmiştir.

⁷ Kolmogrov-Smirnov testi sonucu $p=0,2>0,05$ olduğundan normal dağılım varsayımı kabul edilmiş ve bağımsız gruplar t-testi uygulanabilmiştir.

Buldukları hanların mimarisiyle dikkat çekici olduğunu düşünenlerin oranı %50'dir. Katılımcıların diğer yarısı bu fikre katılmamaktadır. Hanların tarihî açıdan dikkate değer olduğunu düşünen ziyaretçilerin oranı %43,3'ken, hanları tarihî açıdan ilgi çekici bulmayanların oranı %56,7'dir. Hanları yeşil, doğal güzellikleriyle dikkat çekici bulanlar ise yalnızca %19,2'lik bir oranda kalırken ziyaretçilerin %80,8'i hanların bu açıdan dikkatlerini çekmediğini ifade etmiştir (N=120).

Buldukları hanın inşa edilme amacı hakkında bilgisi olduğunu beyan edenlerin oranı %33,3 iken fikri olmayanların oranı %66,7'dir (N=120). Hanların yapım amaçları hakkında görüş bildirenler, Pirinç Han'ın çarşı, depo, İstanbul'daki camiye imaret olarak, koza-ipek ticareti (4), konaklama-dinlenme (2), pirinç üretimi (2) gibi işlevler için, ekonomiyi canlandırma amacıyla inşa edildiği şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Fidan Han'ın fidan alım satımı (2), ipekli dâhil ticaret (3) amaçlı ve otel olarak, vakit geçirme için inşa edildiği; Koza Han'ınsa, alışveriş merkezi olarak, ticaret (9), konaklama (4) ve kozacılık-ipekçilik (2) faaliyetleri için inşa edildiği görüşleri bildirilmiştir. Tablo 4 katılımcıların hanlara dair işlev önerilerini içermektedir.

Tablo 4: Hanların Günümüz Kullanımları Hakkında Katılımcı Görüşleri ve İşlev Önerileri

Pirinç Han	Günümüz Kullanımı	Turistik gezi (8), kafe-lokanta (31), boş vakit-dinlenme-geçerlerin buluşması-sohbet (8), ticaret-alışveriş (10), jetonlu oyun
	İşlev Önerisi	Aynı kalmalı (11), standart, sık işletmeler olmalı (3), kütüphane, müze olmalı (4), "yapıldığı dönemin ruhuna uygun" bir işlev (10), turistik butik otel (2)
Fidan Han	Günümüz Kullanımı	Alışveriş (4), kafe-çay ocağı (15), gelinlikçi (3), ticaret (6), boş vakit
	İşlev Önerisi	Aynı kalmalı (4), sakin bir ortam düzenlemesi (3), sergi-müze (5), el sanatları (3), çay bahçesi-kafe (3), lokanta, tarihsel değeri ön plana çıkarılmalı
Koza Han	Günümüz Kullanımı	Alışveriş (11), alışveriş molası (5), yeme-içme/kafe (14), tarihî-turistik (5), ticaret (6), yöresel ürün satışı,
	İşlev Önerisi	Aynı kalmalı (20), tarihsel değeri öne çıkarılmalı (2), düzenli kullanım (5), müze (3), "ecdat ticaret için yapmışsa devam etsin" (5), yeme-içme, butik otel

Hanlara dair faaliyet önerileri hakkında kapalı uçlu olarak sorulan soruya verilen yanıtların dağılımı ise şöyledir: El sanatları için katılımcıların, %43,3'ü uygundur, %56,7'si uygun değildir; hediyelik eşya satışı için %29,2'si uygundur, %70,8'i uygun değildir; müze işlevi için %45,8'i uygundur, %54,2'si uygun değildir; küçük esnaflık faaliyetleri için %28,3'ü uygundur, %71,7'si uygun değildir yanıtını vermiştir. Ziyaretçiler tarafından ekseriyetle uygun bulunan tek işlev %41,7'ye karşın %58,3'lük bir oranla kafe-restoran seçeneğidir.

İşlev önerilerine tek tek hanlar özelinde bakılması gerekirse, Koza Han'da katılımcıların %42,5'ü küçük esnaflık faaliyetlerini uygun bulurken %57,5'i uygun bulmamış; %45'i hediyelik eşya satışını uygun bulurken %55'i uygun bulmamıştır. Pirinç Han'da bulunan 59 katılımcının bu han için müze ve kafe-restoran işlevini önerme oranları üç hanın toplamı için verilen dağılıma yakınken; diğer faaliyet önerilerini söz konusu han özelinde uygun bulma oranları ise üç han toplamının altındadır. Fidan Han'da 21 katılımcının %66,7'si için müze işlevi uygunken %33,3'ü için uygun değildir. Katılımcıların %38,1'i için küçük esnaflık faaliyeti uygunken %61,9'u için uygun değildir. El sanatları faaliyetleri ise katılımcıların %61,9'u için uygunken %38,1'i için değildir. Bu üç faaliyetin Fidan Han için uygun bulunma oranları üç hanın ortalamasının üzerindedir.

120 katılımcının %60'ı Bursa'daki hanların ziyaretçiler tarafından yeterince ilgi gördüğünü düşünürken, %17,5'i görmediğini düşünmekte, %22,5'i ise bu görüşe kısmen katılmaktadır. Ancak, yalnız Pirinç Han'da bulunan katılımcıların söz konusu soruya verdiği yanıtlar dikkate alındığında "evet" %49,2, "hayır" %23,7, "kısmen" %27,1 olarak dağılmaktadır. Tüm

katılımcıların cevapları dikkate alındığında, Bursa'daki hanların tanıtım faaliyetlerine ihtiyaç duyduğunu düşünenlerin oranı %65,8 iken, ziyaretçilerin %19,2'si bunun gerekli olmadığını düşünmekte; %15'i ise tanıtım ihtiyacı fikrine kısmen katılmaktadır.

Bulunulan hanlar hakkındaki tutumları ölçmek amaçlı 5'li Likert ölçeği tipinde sorular sorulmuştur. Tablo 5'te hanları etkileyici/güzel bulma tutumunun bulunulan hanlar değişkenine göre tek yön anova testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 5: *Bulunulan Hanlara göre Hanı Etkileyici/Güzel Bulma Tutumuna Dair Tek Yön Anova Sonuçları*

	N	Ortalama	S	F	p
Pirinç Han	59	3,6610	1,12357		
Fidan Han	21	4,1905	0,51177	6,417	0,002*
Koza Han	40	4,2750	0,64001		

Not: $p < 0,05$

H₇: “Hanı etkileyici/güzel bulmaya dair tutum, bulunulan han değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaktadır” hipotezi araştırma bulguları tarafından desteklenmiştir ($F_{2-119}=6,417$; $p=0,02$; $p < 0,05$).⁸ Bonferroni düzeltmesi uygulanarak tüm etkiler için anlamlılık düzeyi 0,0167 olarak kabul edilmiştir. Testlerin sonuçlarına göre, Pirinç Han'da bulunanlar ile Koza Han'da bulunanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu gözlemlenmiştir ($t=-0,61398$; $p=0,003$; $p < 0,0167$). Ortalamalar $M_{pirinç}=3,6610$ ve $M_{koza}=4,2750$ olduğundan Koza Han'da bulunanların söz konusu hanı etkileyici ve güzel bulma oranının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra, tutum ölçeği sorular arasında istatistiksel ilişkiler aranmıştır.

Tablo 6: *Korelasyon Analizi*

	Spearman Korelasyon Kat Sayısı	p	n
Bulduğunuz han etkileyici/güzeldir x Bursa kimliği için önemlidir	0,475	0,000	120

Not: $p < 0,01$

H₈: “Bir hanı etkileyici/güzel bulmaya dair tutum ile Bursa kimliği için önemli bulma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi araştırma bulguları tarafından desteklenmiştir. Detay vermek gerekirse; Tablo 6'ya göre, hanları etkileyici/güzel bulma ile Bursa'nın tarihî kimliği açısından önemli bulma arasında pozitif yönlü ve orta şiddette bir ilişki vardır ($p=0,000$; $p < 0,01$; Spearman's $p=0,475$; $0,30 < 0,475 < 0,70$; $p^2=0,22$)⁹.

Alışveriş fiyatları, yeme-içme ücretlerinin uygun bulunup bulunmaması, restorasyon ve çevre düzenlemesi ihtiyacı gibi konulardaki tutumlar için istatistiksel olarak gruplar arası anlamlı farklar bulunamamıştır. Hanlarda yeme içme ücretlerinin uygun olduğu yargısına katılanların oranı %39,2 iken kesinlikle katılanların oranı %9,2'dir. Kararsızların oranı %21,7 katılmayanların %16,7, kesinlikle katılmayanların oranı ise %13,3'tür. Ayrıca hanların restorasyona ve özellikle çevre düzenlemesine ihtiyacı olduğunu düşünenlerin oranının (kesinlikle katılan ve katılanların oranları toplamı sırasıyla: %55,9 ve %73,4; kararsızlar ise: %23,3 ve %15) yüksek olduğu da görülmektedir. Ağın'ın (2014, s. 62) çalışmasında da bakım onarım eksikliği bölgeye dair dile getirilen sorunların başında gelmektedir.

⁸ “Hanı etkileyici/güzel bulma” tutumunun Shapiro-Wilk testi sonucu $p=0,00 < 0,05$ 'tir; ancak eğiklik ve basıklık değerlerine bakılarak (Skewness: -1,056 ve Kurtosis: 0,905) değerlerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir.

⁹ Shapiro-Wilk testine göre $p=0,00 < 0,05$ olduğundan eğiklik ve basıklık değerlerine bakılır (Skewness: -1,455 Kurtosis: 3,123) ve bu değerler de normal dağılım olmadığını göstermektedir. Bu nedenle Spearman Korelasyon analizi tercih edilmiştir.

5. Sonuç

Kültürel mirasın önemli bir bileşeni olan tarihsel kent dokusu söz konusu olduğunda, üzerinde hassasiyetle durulması gereken nokta koruma ve yaşatma dengesidir. Miras alanlarının tarihî ve estetik değerinin korunması ve gündelik pratiklere cevap vermesi arasındaki dengenin sağlanması gerekmektedir. Kültürel miras salt fiziksel ya da estetik değil aynı zamanda toplumsal bir yanı olan, insan ve mekân arasındaki ilişkiden doğan bir olgudur. Bu nedenle, söz konusu mekânların kullanım pratikleri ve ziyaretçilerinin bu mekânlara dair görüş, öneri ve tutumları önem taşımaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre hanların kullanıcı profilleri ve kullanım amaçları birbirinden farklılaşmaktadır. Üç han birlikte değerlendirildiğinde, hanların ücretli çalışanlar, ev hanımları ve öğrencilerden oluşan kent sakinleri tarafından ziyaret edildikleri görülmektedir. Oysaki alan yazında miras mekânlarının farklı sosyo-ekonomik arka plana sahip gruplara hitap etmesi, alanın gelecek kuşaklara aktarılabilmesinin ve bütüncül korumanın bir gereği olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla hanların kullanıcı profilini genişletmek adına işlev farklılaşmasına gidilmesi yararlı olacaktır. Örneğin, tekstil ve ipek hakkında yerel değerleri vurgulayan sergiler, defileler yapılması hanlara farklı ziyaretçileri çekecektir. Özellikle konser ve tiyatro gibi etkinliklerin Klasik Türk Müziği konserlerini ve Hacivat-Karagöz oyunlarını da içerir şekilde bu mekânlarda icra edilebilmesi hanların günün farklı saatlerinde yaşamasını da beraberinde getirebilecektir.

Yapılan araştırma bağlamında Bursa hanlarının dünya kültür mirasının bir ögesi olarak turizm açısından yeterince değerlendirilemediği anlaşılmaktadır. Dahası hanların, Osmangazi ve Yıldırım dışındaki üçüncü merkez ilçe Nilüfer'den dahi ziyaretçi çekme oranları oldukça düşüktür. Koza Han bu anlamda diğer hanlardan belli ölçüde farklılaşmaktadır. Ancak, onun da mola verme amacıyla tercih edilmesi oranlarının yüksekliğine bakılacak olursa, başlı başına bir çekim noktası olarak düşünülmesi zorlaşmaktadır. Oysa turizm, kültürel mirasın korunması için önemli gelir kaynaklarından biri kabul edilmektedir. Bununla birlikte turizm çoğu zaman rant kaygısıyla mekânların sırf tüketim eylemlerine sahne olmasını beraberinde getirmektedir. Oysa yerel ekonomiyi canlandıran, bölgenin kullanım alışkanlıklarını ve sakinlerini yerinden etmeyen bir turizm anlayışına ihtiyaç vardır. Böylesi kimlik sahibi mekânlar, neo-kapitalist girişimlere ve küresel sermayeye karşı yerel girişimlerin kullanabileceği avantajları da zaten içlerinde barındırmaktadır. Ancak, ziyaretçilerin de günümüz tüketim alışkanlıklarıyla, küçük esnaflık faaliyetlerini bu alanlar için önermeyişi konunun hassasiyetini bir kez daha ortaya koymuştur.

Ziyaretçilerin görüşleri, hanların mimarî ve tarihî açıdan yeterince ilgi çekici bulunmadığını ve aynı zamanda çevre düzenlemesi ve restorasyon ihtiyacını yansıtmaktadır. Zira bir hanın etkileyici/güzel bulunmasıyla kentin tarihî kimliği açısından önemli olduğunu düşündürmesi arasında pozitif yönlü ve orta şiddette bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu nedenle hanlar tarihî kimliklerini kapatan, mobilyalar, şemsiyeler, plastik masa-sandalyeler ve tabelalardan arındırılmalı; restorasyon ve çevre düzenlemeleri yapılmalıdır. Hanların geçmiş işlevleri hakkında fikir beyan eden ziyaretçilerin sayısı az olmakla birlikte beyan edilen fikirler, geçmiş işlevlerin toplumsal hafızada yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Geçmiş işlevlerin tamamen unutulmayışı kültürel miras literatüründe onaylanan bir özelliktir. Bu konuda örneğin ipekle ilgili bir sergileme alanı, zaman zaman ipek çekiminin gerçekleştirilmesi, halen geleneksel yöntemlerle ipek üreten son ustaların fotoğraf ve anlatılarına yer verilmesi, şehrin ipek ticaretiyle olan bağını hatırlatma açısından yerinde olabilir. Bununla birlikte mekânlar somut olmayan mirasla birlikte yaşatılmalıdır. Örneğin, siftah geleneği, usta-çırak ilişkisi ya da handa uzun yıllar ticaret yapan esnafın anıları bir şekilde aktarılmaya çalışılmalıdır. Hana daha sık gelenlerin daha uzun süre kalmaları, müdavimlerinin hana uğramaktan ziyade burada uzun vakit geçirmeyi yeğlediklerini göstermektedir. Koza Han ve Pirinç Han hem ziyaret edilme hem de bilinirlik

ölçütlerine göre araştırma mekânlarından biri olan Fidan Han da dâhil olmak üzere diğer hanları oldukça geride bırakmaktadır. Bu nedenle yerel yönetimler tarafından kentteki tüm hanların tanıtımına ve algılanabilirliğini arttırmaya yönelik projeler gerçekleştirilmelidir.

Hanlara mola verme, yeme-içme gibi ihtiyaçları karşıladıkları sürece yeni işlev önerisinde bulunulmasına ziyaretçiler tarafından gerek görülmemiştir. Ancak, görece daha az ilgi gören Fidan Han söz konusu olduğunda, sergi, müze ve el sanatları merkezi fonksiyonlarının önerisinde artış görülmüştür. Ziyaretçiler tarafından Bursa hanlarının gündelik işlevlere yanıt verebilmesi öncelenmiştir. Bu nedenle ziyaretçilerin de görüşleri dikkate alınarak en azından hanların avlularında lokanta, kafe, çay bahçesi gibi işlevlerin devam ettirilmesi literatürde de kendisine yer bulmaktadır. Ancak, bu işlevler hanların mimarî ve tarihî kimliklerine zarar verilmeyecek şekilde planlanmalıdır. Ziyaretçilerin hanlara yeni işlevler sunma konusunda oldukça tutucu davranması, bu konuda alanın uzmanlarına daha fazla iş düşüğünü göstermektedir. Özellikle Pirinç Han ve Fidan Han söz konusu olduğunda pek de aktif kullanılmayan ikinci katların, geleneksel sanatlar eğitimi alanında değerlendirilmesi üzerine düşünülmelidir. Bunun dışında ulusal ve uluslararası kültürel etkinlikler, dinleti, söyleşi ve çocuklara yönelik drama eğitimlerine söz konusu hanlarda yer verilmelidir. Kültürel miras mekânları sosyal ve çevresel avantajlarının yanında yerel ve katılımcı ekonomik dinamikler açısından da önemli fırsatlar sunmaktadırlar. Bu nedenle, Bursa hanlarının gündelik yaşamla süregelen bağı koparılmadan turistik ve mirasla ilgili potansiyellerinin iyileştirilmesine, çağdaş yaşamın gereklerine de yanıt verebilecek şekilde yaşatılmalarına ihtiyaç duyduğu sonucuna varılmıştır.

Teşekkür

Bu çalışmaya, anketlerin uygulanması ve verilerin girilmesi aşamalarında katkı sağlayan, sosyoloji bölümü mezunları Betül Güler, Beyza Sözübir, Ceyda Savaş, Emine Akbaş, Ezgi Tekin, Edanur Semiz, H. Zeynep Güler, Kübra Yiğit, Merve Yılmaz, Sibel Çakmak, Tuğba Doğan ve Yaprak Yıldız'a teşekkür ederiz.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Sercan Eklemezler % 60, Selda Adiloğlu %40

Kaynakça

- Ağın, S. (2014). *Bursa Hanlar Bölgesi'ndeki kentsel dış mekânların kalite açısından değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Alkan, F. (2019). *Günümüze ulaşmayan Bursa hanları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Arabacıoğlu, F. P. ve Aydemir, I. (2007). Tarihi çevrelerde yeniden değerlendirme kavramı. *Megaron: YTÜ Mim. Fak. Dergisi*, 2(4), 204-212.
- Aygen, Z. (1996). Kentlerin tarihi dokusu korunmalı mıdır? *Cogito: Kent ve Kültürü*, (8), 43-62.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. (5. bs.). Boston: Pearson. (Orijinal eserin yayın tarihi 1983).
- Baykal, K. (1982). *Bursa ve anıtları*. İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.
- Bilgin, N. (2011). Sosyal düşüncede kent kimliği. *İdealKent*, 2(3), 20-47.
- Bursa Hanlar Bölgesi'ndeki Hanların Konumları. (2021, Mayıs). Erişim adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/turizmaktiviteleri/hanlar-bolgesi>.

- Çakır, Z. G., Altınöz, G. B. ve Özuduru, B. H. (2020). Ankara Hanlar Bölgesi'nin mekânsal gelişimi ve bugünkü kullanıcı profiline değerlendirilmesi. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (20), 175-201.
- Değirmenci, T. ve Köşklük-Kaya, N. (2019). Somut ve somut olmayan değerler ve bir yerin miras niteliğine katkısı: UNESCO Dünya Miras Alan Örnekleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 20-34.
- Gedik, G. S. (2015). *Tarihi çevrelerin sürdürülebilir yeniden canlandırılmasında kullanıcı görüşlerinin değerlendirilmesi: Bursa Hanlar Bölgesi örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gümüştü, O. (2018). Tarihi coğrafya ve kültürel miras. *ERDEM*, (75), 99-120.
- Harvey, D. (2015). *Sermayenin mekânları: Eleştirel bir coğrafyaya doğru*. (D. Koç, K. Tanrıyar, A. Kıcı, S. Yüksel, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinali 2001'de yayımlanmıştır).
- Herbert, D. T. (1995). Heritage, places, leisure and tourism. *Heritage, tourism and society* içinde (ss. 1-20). (Ed. D. T. Herbert). London: Manseli Publishing Limited.
- Kültürel Varlıkların Korunması ve Onarımı Araştırma Merkezi (2005). *Definition of cultural heritage, references to documents in history*. J. Jokilehto (Ed.). Roma: ICCROM Working Group Heritage and Society. Erişim adresi: http://cif.icomos.org/pdf_docs/Documents%20on%20line/Heritage%20definitions.pdf.
- İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi (2014). *Kültürel mirasın korunması*. İstanbul: İSMEP Rehber Kitaplar. Erişim adresi: <https://www.guvenliyasam.org/wp-content/uploads/2016/02/KULTUREL>.
- Karaderi-Özsoy, Ş. (2017). Tarihsel süreçten günümüze Büyük Han ve yeniden kullanıma adaptasyonda sosyokültürel sürdürülebilirlik bağlamında mekân işlevlendirilmesi. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 7(4), 634-655.
- Kırayoğlu, K. (2004). *Bir Osmanlı şehri Bursa'da şehir merkezi/hanlar bölgesi sorunsalı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Koçak-Turhanoglu, F. A. (2014). Kentsel mekânın üretim sürecinde tarihsel ve kültürel miras. *Folklor/Edebiyat*, 20(78), 71-82.
- Koçan, N. (2016). Kültürel miras ve koruma bağlamında Uşak Tarihi Kent Merkezi yayalaştırma projesi. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2(1), 117-124.
- Kökden, U. (1996). Kentler üreten tarih - tarih üreten kentler. *Cogito: Kent ve Kültürü*, (8), 37-42.
- Köprülü-Bağbancı, Ö. (2007). *Bursa Hanlar Bölgesi değişim ve dönüşüm sürecinin incelenmesi üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Lin, N. (1976). *Foundations of Social Research*. New York: Mc Graw-Hill.
- Oğuz, M. (1999). *Bursa Tarihi Kent Merkezi ve yakın çevresini oluşturan MİA alt bölgesi (Hanlar Bölgesi-Reyhan-Kayhan) işlevsel, mekânsal ve mimari analizi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Polat, S., Tümer-Yıldız, H. Ö. ve Dostoğlu N. (2018). Kültürel miras alanları için kullanıcı odaklı bir kentsel tasarım rehberi modeli: Bursa Hanlar Bölgesi örneği. *MEGARON*, 13(4), 584-596.

- Polat, S., Çahantimur, A., Atanur, G. ve Tümer-Yıldız H. Ö. (2019). A quest for sustainability of cultural heritage sites: The Hanlar District of Bursa, Turkey. *International Journal of Architecture & Planning*, 7(1), 1-29.
- Shaukland, G. (1996). Tarihi değeri olan kentlere neden el atmalıyız (K. Tuncay, Çev.). *Cogito: Kent ve Kültürü*, (8), 17-36.
- Yalçın, U. G. (1997). Han. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (C. 2, ss. 753), İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

**SUÇA İLİŞKİN MAKRO VERİLER ÜZERİNDEN KADIN SUÇLULUĞUNUN
ANALİZİ: TÜRKİYE ÖZELİNDE DÖNEMSEL TESPİTLER**

Aykut ÇALIŞKAN¹

Öz

Cinsiyetin suçlu davranışın açıklanmasındaki rolünün sadece determinist bir yaklaşımla değerlendirilemeyeceği görüşü bir yandan epistemolojik kaygıları yansıtırken, diğer yandan suç istatistiklerinde gerçek bir olguyu temsil etmektedir. Feminizm ve Kriminoloji arasındaki ilişkiyi açıklayan iki temel soru ise; kadınların erkeklere oranla neden daha az suç işlediği ile suçun nedenlerine ilişkin tespitlerle öne çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı; geçtiğimiz yüzyılda belirgin şekilde araştırmalara konu olan kadın suçluluğunun genel görüngüsünü istatistiksel veriler üzerinden ortaya çıkarmak ve dönemsel tespitlerle ilişkilendirmektir. Araştırmada Türkiye özelinde kadın suçluluğunun geldiği noktaya yanıt aranırken, suç oranlarında bir artış olup olmadığına bakılmıştır. Çalışmanın metodolojisiyle yapılmak istenen; eleştirel modeller aracılığıyla oluşturulan önermeleri istatistiksel modellerle değerlendirmek ve kadın suçluluğundaki niteliksel değişimi kuramsal perspektiflerin öncülüğünde test edebilmektir. Bu çerçevede araştırmada sosyo-ekonomik statü göstergelerinin (yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, suç türü) önem düzeyleri loglineer analizle frekans düzeyleri üzerinden keşfedilmiştir. Kadın suçluluğunun sosyo-ekonomik statü göstergeleri açısından son on yıllık süreçte dönemsel özellikleri incelendiğinde; hırsızlık ve uyuşturucu madde imal ve ticareti suçlarının ön plana çıktığı, kadın suçluluğu açısından erken dönem yaş aralıkları, eğitim seviyesinin düşüklüğü ve medeni duruma ilişkin nedenlerinin önem arz ettiği tespit edilmiştir. Araştırmanın alan yazını açısından önemli karşılığı olan özelliklerin tespit edilmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Kadın Suçluluğu, Suç, Sosyo-ekonomik Statü Göstergeleri, Loglineer Analiz.

JEL Kodları: K14, C12.

**ANALYSIS OF FEMALE CRIMINALITY BASED ON CRIME-RELATED MACRO
DATA: PERIODIC FINDINGS IN THE CASE OF TURKEY**

Abstract

The view that the role of gender in explaining criminal behavior cannot be evaluated only with a deterministic approach reflects epistemological concerns on the one hand and represents a real phenomenon in crime statistics on the other hand. Two basic questions explaining the relationship between Feminism and Criminology, it has come to the fore with the determinations about why women commit less crime than men and the reasons for the crime. The aim of this study is to reveal the general phenomenon of female delinquency, which has been the subject of research in the last century, through statistical data and to associate it with periodic determinations. In the research, while seeking an answer to the point of female delinquency in Turkey, it was examined whether there was an increase in crime rates. The aim of the study is to evaluate the propositions created through critical models with a statistical approach and to test the qualitative change in female delinquency under the leadership of theoretical perspectives. In this context, the importance levels of socio-economic status indicators (age, education level, marital status, type of crime) in the research were discovered through frequency levels with loglineer analysis. When the periodic characteristics of female criminality in the last ten years in terms of socio-economic status indicators are examined, it is seen that theft and drug production and trafficking crimes come to the fore. In addition, it has been determined that the reasons related to early age ranges, low education level and marital status are important in terms of female criminality. It is evaluated that the research will contribute to the determination of the attributes that are important in terms of the literature.

Keywords: Feminism, Female Criminality, Crime, Socio-economic Status Indicators, Loglineer Analysis.

JEL Codes: K14, C12.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, aykut629aykut@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1886-6991.

Başvuru Tarihi (Received): 20.09.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Pozitivist paradigmanın doğası gereği, suçluluğu açıklamak için gerçekleştirilen araştırmaların nedensel bir inceleme alanına gömülmüş olması ve erkekler üzerinden geliştirilen kuramların kadınların suç işleme dinamiklerini göz ardı etmesi eleştirel çalışmaları beraberinde getirmiştir. Suça ilişkin çözümlemeleri içeren erken dönem çalışmalar kadın suçluluğu araştırmalarının yeteri kadar gelişmemesine sebep olmuştur (Chesney-Lind ve Morash, 2013:287-288). Kadınların suç işleme davranışları ile mağduriyetlerine ilişkin eleştirel bakış açısıyla geliştirilen modeller cinsiyet temelli araştırmaların önemini geçtiğimiz yüzyılda belirgin bir şekilde artırmıştır. Cinsiyetin önemli bir belirleyici olduğu ileri sürülerek suç analizlerinde ele alınması gerektiği vurgulanmış, bu tepkiler doğrultusunda kadın suçluluğu alanında yapılan çalışmalar gelişim göstermiştir (Burgess-Proctor, 2006:30-31).

Kadın suçluluğuna ilişkin klasik teorisyenleri (Lombroso ve Ferrero, 1895; Thomas, 1967; Pollak, 1961) birleştiren ortak tutum, biyolojik determinist bir konum üzerine inşa edilmiştir. Bu anlayış kadınların doğuştan gelen karakteri ve doğasına dayanmaktadır (Smart, 2013). Kadın suçluluğunun feminist bakış açısı üzerinden açıklanışı ise; geleneksel kurumlardan marjinalleşmeye, aile ve kişisel ilişkilerin bozulmasından kurumsallaşmış ırkçılık, cinsiyetçilik ve dezavantajlı ekonomik koşullarının etkisine kadar pek çok nedene bağlanmıştır (Bernard, 2013:3). Feminizm ve suç bilimi arasındaki ilişkiyi araştıran iki temel soru ise; kadınların erkeklere oranla neden daha az suç işlediği ile kadınların suç işleme ihtimallerinin erkeklere oranla daha az olmasının nedenleri olarak öne çıkmıştır (Daly ve Chesney-Lind, 2002:267).

Bu sorulara geniş ölçekte verilen yanıtlar, kadınların suç işleme sebeplerine yönelik araştırmalar çerçevesinde anlam kazanmıştır. Feminist Kriminoloji araştırmalarında temel olarak kadının suçta yeri ve sosyal faktörlerin kadın suçluluğu açısından ilişkisel rolü tartışılmış, kadın suçluluğu çalışmaları ayrı bir çalışma alanı olarak öne çıkmıştır. (Ağaoğlu-Canay, 2004:59). Ayrıca şiddet suçlarında kadınların mağduriyetlerinin anlaşılmasına yönelik yapılan araştırmaların genişlemesi ise kamu politikaları açısından alana dönük artan çabanın göstergesi olarak kabul edilmiş, feminist kriminoloji ve toplumsal cinsiyet alanında yapılan çalışmalar suç ve ceza adaleti alanında gerçekleşen iyileşmelerin somut başarısı olarak ifade edilmiştir (Chesney-Lind, 2006:7).

Kadın araştırmaları ve suç sosyolojisi alanında ana akım suçlu davranış perspektifini eleştirel bakış açısıyla değiştiren ve suç istatistikleriyle birlikte kadın suçluluğunun değişimini ele alan feminist kriminoloji yaklaşımı Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra araştırmalara katkı sağlamıştır. Bu çalışma kadın suçluluğuna ilişkin mevcut durumu literatürde ve Türkiye İstatistik Kurumu’nda (TÜİK) var olan makro veriler üzerinden ele alırken, kadın suçluluğu ve sosyo-ekonomik statü göstergeleri arasındaki ilişkiye özel suç türleri bağlamında odaklanmaktadır. Alan yazınında kadın suçluluğunun açıklanmasına yönelik kuramsal perspektif sunulurken, nedensel ilişkilere dair önermelerin yol göstericiliğinde kadın suçluluğu oranlarının değişimi ve sosyo-ekonomik statü göstergelerinin önem düzeylerinin belirlenmesine yönelik öne çıkan hipotezler test edilmiştir.

Araştırma kapsamında kadın suçluluğu oranının değişimi ve sosyo-ekonomi statü göstergelerinin önem düzeylerinin belirlenmesi, Türkiye’de kadın suçluluğun mevcut durumu ve değişim düzeyini resmetme imkânı sunmuştur. Bu çerçevede geçmiş dönemlerde yapılan araştırma sonuçlarının izleri sürülerek kadın suçluluğunun değişim seyri anlaşılmalı çalışılmıştır. Ayrıca makro verilerden istifade edilerek kadın suçluluğuna ilişkin şablonun anlaşılabilmesi için betimsel istatistiklerden yararlanılmış (TÜİK, 2021), çalışma ikincil veri analizi temelinde kurgulanmıştır.

1.Feminist Kriminoloji ve Kadın Suçluluğu

Feminizmin kelime kökeni bazılarına göre XVIII. yüzyılda Mary Wollstonecraft'ın açıklamalarında yer alan bir ifade iken, bazılarına göre bu husus 1970'li yıllarda çağdaş kadın hareketleri sonrasında başarılan yasal haklara ve devamındaki gelişmelere göndermede bulunmaktadır (Gelsthorpe ve Morris, 1988:93). Feminizmi sosyal bir hareket ve dünya görüşü olarak tanımlayabiliriz. Bu çerçevede başlangıçta kadınları merkeze alan ancak gelişen süreçte insan kültürünün ve ilişkilerinin tüm yönlerini toplumsal cinsiyet anlayışıyla ampirik araştırmalar ile zenginleştiren bir anlayış olarak kabul edilebilir (Simpson, 1989:606). Toplumsal cinsiyet kavramının savunucuları tarafından biyolojik determinizme yönelik eleştiriler, alanın gelişimine katkı sağladığı gibi, kültürün bireylerin ait olduğu karaktere yön vermesi gerçeği bu alanda yapılan çalışmaların gelişim sürecini hızlandırmıştır (Şenol ve Sarıçipek, 2019:267).

Feminizmin tarihsel süreç içerisinde periferik alanı ceza adaleti ve kriminoloji çalışmaları ile buluşmuş bu durum suç araştırmalarına ilişkin çalışmaların genel olarak erkekleri içermesine yöneltilen eleştirilerin ötesine uzanmıştır. Öyleki yapılan çalışmalar, kadının ceza adaleti sistemi içerisinde üstlendiği mağdur, hükümlü gibi sosyal konumlara yönelik çalışmalara da şekil vermiştir (Flavin, 2001:271-273). Kadın ve cinsiyeti ele alan çalışmaların ceza adaleti içerisinde etki alanı ise XX. yüzyılın ortalarından sonra gelişim göstermiştir.

Bu bağlamda kökenleri XX. yüzyılının ikinci yarısına uzanan feminist kriminoloji çalışmaları, 1960'lı yılların kültürel, sosyal ve politik bilincinden etkilenmiştir (Heidensohn, 2012:123). Kadın suçluluğu alanında yapılan çalışmaların ise 1960'lı yılların sonrasında ikinci dalga feminizminden etkilendiği kabul edilmektedir. Birinci dalga feminizmi kadınların temelde oy hakkı, cinsiyet eşitliği yönünde yasal engellerin ortadan kaldırılmasını hedefleyen birtakım talepleri içerirken, ikinci dalga feminizmi ise cinsellik, aile, sosyal eşitsizlik, aile içi şiddet, evlilik içi tecavüz, velayet, boşanma ve kadın sığınma evleri gibi konulara dikkat çekmiştir (Gelsthorpe, 2020:19). Böylelikle suç araştırmalarında toplumsal cinsiyetin rolü belirginleşmeye başlamıştır.

Suç araştırmalarında toplumsal cinsiyet bakış açısının ele alınması elli yılı aşmamaktadır. Aslında bu durum kriminoloji ve suç sosyolojisi alanında cinsiyeti merkeze alarak ana akım kriminolojik kuramlara bir anlayış sunmaktadır (Miller ve Mullins, 2006:217). Yapılan araştırmalar suç işleyen kadınların profilini incelemek, suç işleme dinamikleri ile suçun mağduru oldukları özel suç türlerine odaklanmanın bir yöntemini sunmak olarak sıralanabilir. Bu sonuçlar aynı zamanda kamu politikaları ile hukuki düzenlemelerin çerçevesini de etkilemiş ve sosyal talepler için öncül bir nitelik kazanmıştır. Bu noktada Heidensohn (1968) tarafından kaleme alınan "*The deviance of women: A critique and an enquiry*" isimli çalışma ana akım suç literatüründe kadın suçluluğuna yönelik araştırmalarının eksik olduğunu ifade etmiş, eleştirel bakış açısını yansıtan en erken çalışma olarak kabul edilmiştir. Bu çalışma kadın suçluluğunun sosyolojik literatürde ihmal edildiğini ve sosyolojik bakış açısıyla ele alınması gerektiğini vurgulamıştır (Heidensohn, 1968:160).

Bununla beraber 1970'ler sonrası yapılan araştırmalar geleneksel kriminolojinin cinsiyeti göz ardı eden yönünü de değişime uğratmıştır. Alana dönük çalışmaların sadece kadın suçluluğu açısından değil, kadınların suç mağduru konumundan suç faili konumuna geçişi, aile içi ve kadına karşı şiddet ile ceza adaleti sistemindeki konumları itibariyle de bulgular ürettiği görülmektedir. Balfour'a (2006) göre bu veriler kadın araştırmalarının, feminist kriminolojinin entelektüel tarihi, analiz ve stratejilerinin yönlendirilmesindeki katkısının ne denli önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır (2006: 742).

Bu çerçevede feminist kriminolojinin üç ana boyutunun; kadın suçluluğu, suç mağduru olarak kadın ve ceza adalet sisteminde kadın olarak sınıflandırıldığını görmekteyiz (Tripathi, 2014:4). Feminist kriminoloji suçlu davranış açısından kadınların durumuna sadece betimsel bir profil

çizmekle kalmayıp aynı zamanda suça yönelmelerinde rol oynayan koşullarının anlaşılmasına da farklı bir görüş kazandırmıştır. Bu çalışmada ise kadın suçluluğu çerçevesinde ileri sürülen yaklaşımlar ve istatistiksel veriler üzerinden mevcut görüngü keşfedilmeye çalışılmıştır.

2.Kadın Suçluluğuna İlişkin Kuramsal Perspektifler

Kadın suçluluğunun nedenlerine ilişkin kuramsal çerçevenin (Islam ve Khatun, 2013, Banarjee ve diğerleri, 2014) dört farklı teori altında değerlendirildiği görülmektedir (Islam ve Khatun, 2013:409, Banarjee ve diğerleri, 2014:5). Bu teorilerin; (Banarjee vd., 2014:5) “*Erkeklik Teorisi*”, “*Fırsat Teorisi*”, “*Ekonomik Marjinalleştirme Teorisi*” ve “*Şövalyelik Teorisi*” olarak sıralandığı tespit edilmiştir. Literatür dikkate alındığında, Erkeklik ile Fırsat Teorisinin ayrı ayrı olarak sunumunu görmekle birlikte teorisyenlerin peşi sıra birbirlerini takip eden çalışmalarından dolayı benzer bir değerlendirme kategorisi altında (Özgürleşme Teorisi) ele alındığı da görülebilmektedir.

Feminist kriminoloji özelinde kadın suçluluğun kuramsal alt yapısına ilişkin farklı bir sunumun ise dört farklı perspektif üzerinden çerçeve altına alındığı anlaşılmaktadır (Wang ve Stamatel, 2019: 220-223). Kadın suçluluğuna ilişkin sınıflandırmaların nitelik olarak benzeştiği görülmekle birlikte Erkeklik ve Fırsat Teorisinin Özgürleşme Teorisi (Wang ve Stamatel, 2019) altında birleştirildiği görülmektedir. Ayrıca Durkheim’ın, sanayileşme ve kentleşmeyle beraber sosyal bağların zayıflaması sonucu suç oranlarının arttığını ifade ettiği ve Anomi Teorisine dayanarak genelleştirilmiş bir yaklaşımı ifade eden Modernizasyon Teorisi de bu çerçeve altında değerlendirilen bir başka yaklaşımı sunmaktadır (Wang ve Stamatel, 2019:220). Bu noktada kadın suçluluğu çalışmalarında toplumsal değişim sürecini tanımlamak üzere ifade edilen modernizasyonun etkileri de ulusal çapta kavramsallaştırılmaya çalışılarak araştırmaları etkilemiştir (Hartnagel ve Mizanuddin, 1986:1).

Diğer bir perspektif ise John Hagan tarafından geliştirilen “*Güç Kontrolü Teorisi*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım (Hagan ve diğerleri, 1987;1988) aile yapısını esas alarak erkek ve kız çocuklarının ev içindeki kontrol düzeylerindeki farklılığa odaklanmaktadır, bu yaklaşımın da feminist cinsiyet analizleri arasında yer verildiği görülmektedir (Kızmaz, 2006:322, İçli, 2019:155). Kadın suçluluğuna ilişkin feminist kriminoloji alanında yapılan çalışmalar doğrultusunda XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kabul gören dört ana kuramsal perspektifi aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

2.1.Özgürleşme Teorisi²

Lombroso (1894) dahil Kriminoloji alanındaki ilk çalışmalarda kadın ve erkeklerin suç işleme nedenlerinin bir arada ele alındığı görülmektedir. Teorik yaklaşımlar vasıtasıyla suçlu davranışın açıklanmasında cinsiyetin aynı model içerisinde değerlendirip değerlendirilemeyeceği sorusu ilerleyen süreçte eleştirel paradigmanın ürünü olarak önem kazanmıştır. Kadın suçluluğu için biyolojik ve psikolojik çerçeveyi alan bakış açılarının Pollak (1961) tarafından değerlendirilmesiyle birlikte suçluluğun patolojik, mağdur, hasta ve güçsüz olarak yorumlanması süreci etkin olmuş, devamında ise erkeklik perspektifi özelinde kadın suçluların erkeksi özellikleri üstlendiklerini ileri sürülmüştür (Pollak, 1961; Irwin ve Chesney-Lind, 2008:839-840).

Erkeklik teorisi; suçun gerçekleşmesinde kadınların değişen toplumsal rollerine odaklanmaktadır. Freda Adler tarafından (1975) “*Sister in Crime: The Rise of a New Female Criminal*” ismiyle yayınlanan ve yeni bir kadın suçluluğunun yükselişini betimleyen bu eserin temel önermesi; kadınların daha saldırgan ve rekabetçi olmalarının ardında geleneksel cinsiyet

² Literatürde “Erkeklik” ve “Fırsat” teorilerinin özgürleşme teorisi altında bir arada verildiği görülmektedir. Ancak yine de bu iki teoriyi ayrı kuramsal perspektif olarak sunan yaklaşımlar da bulunmaktadır (Bakınız: Banarjee vd., 2014).

rollerinin değişmesi ve kamusal alanda erkek baskınlığının etkileridir (Adler, 1975; Hartmann ve diğerleri, 2011:206). Bu çerçevede erkeklik teorisinde, erkekleri şiddet davranışına iten sürecin kadınlar tarafından da yaşanması durumunda kadınların da şiddet içeren davranışlara yönelebileceği varsayılmaktadır (Chesney-Lind, 2016:11).

Alan yazını çerçevesinde kadın suçluluğuna yönelik özgürleşme teorisi altında sunulan ikinci perspektifin ise Fırsat Teorisi olarak nitelendirildiğini görmekteyiz. Rita James Simon (1975) tarafından "*Women and Crime*" isimli kitabında belirtilen bu bakış açısı ise; kadınların da erkekler gibi daha fazla özgürlük ve sosyal katılım sağlamaları durumunda kendilerine sunulan fırsatların artması nedeniyle suça yönelimlerinin de benzer şekilde artış göstereceği üzerinedir (LaGrange ve Silverman, 1999:43). Ayrıca bu perspektif; Adler (1975) ile Simon (1976) tarafından yapılan çalışmaların sonucu olarak ifade edilmesi ve benzer teorik argümanları içermesinden dolayı özgürleşme teorisi olarak kabul edilmektedir (Adler, 1975; Simon, 1976; Britton, 2000:61).

2.2.Ekonomik Marjinalleşme Teorisi

Feminist kriminoloji alanında kabul gören ikinci kuramsal yaklaşım ise Ekonomik Marjinalleştirme Teorisidir. Ekonomik marjinalleşme kavramının karşılığı ise kadın yoksulluğu ve işsizlik olarak tarif edilen ölçütlerin suçlu davranışa olan etkisidir. Aslında bu yaklaşım öncüllerine sunulan eleştirinin bir ürünüdür. Teorinin önermesi; kadınların ekonomik kaynaklara erişimlerinin engellenmesi sonucu parasal yönden oluşan dezavantajlı durumun yüksek suç oranlarına sebebiyet vereceğidir. Ayrıca kadınların ekonomik açıdan özgürleştikçe erkeklerle aynı seviyeye ulaşmadıkları gibi eşit olmayan fırsatlar ve ücret eşitsizliği bağlamında konumlarının marjinalleştiği de ifade edilmelidir. Öte yandan, kadının sosyal rollerini simgeleyen bekar olma, kadın hane reisi olma, bağımlı çocuklara bakma, azınlık statüsünde olma, evlilik dışı çocuk sahibi olma, boşanmayı simgeleyen ve ekonomik zorluklar ile eşlik eden göstergelerdir (Hunnicut ve Broidy, 2004:132).

Box ve Hale (1984:484) kadın işsizlik düzeyinin hırsızlık, dolandırıcılık, çalıntı malları kullanma ile ölümcül olmayan şiddet suçlarındaki mahkumiyetle güçlü bir ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Reckdenwald ve Parker (2008) tarafından kadın işsizliğinin şiddet ve mülkiyet suçlarıyla pozitif bir ilişkiye sahip olduğu (Box ve Hale,1983:1984) belirtilmiş, kadınların sayısal çokluğunun fazla olduğu haneler ile mülkiyet suçlarına ilişkin kadın tutuklamaları arasında pozitif bir ilişki olduğu (Steffensmeier ve Streifel, 1992) ifade edilmiştir (Reckdenwald ve Parker, 2008:210).

2.3.Şövalyelik Teorisi

Bu teori, tarihsel süreç içerisinde ceza adaletinde görevli personelin kadın suçlulara daha hoşgörülü baktığına ilişkin geleneksel görüşü savunmaktadır. Nagel ve Hagan (1983:134) kadın suçluların erkek suçlulara göre ayrıcalıklı olduğu, kadınlara tanınan bu durumun denetimli serbestlik kararı verilmesinde belirgin olduğu ve cinsiyetin hapis cezası kararı verilmesinde etkilerinin olduğu şeklinde ifade etmektedir (Akt. Kruttschnitt ve Savolainen, 2009:225). Şövalyelik teorisinin bakış açısından kadın suçluluğu ele alındığında; kadınlar ceza adaleti sürecinde daha hoşgörülü bir muamele ile karşılaştıkları ifade edilmektedir.

Bu bakış açısı yargılama dahil olmak üzere kadın ve erkeklerin eşit olmayan bir sürece tabi tutulduğu iddiasıyla bu durumun eril vesayete çerçeve sunduğunu öne sürmektedir (Spivak ve diğerleri, 2014:228). Bu bağlamda eril vesayetin geçerli olduğu ceza adaleti sürecinde takdir yetkisini etkileyen hukuk dışı bir değişken olarak biçimlenmiş ve aynı zamanda kadın suçluluğu çalışmalarını etkilemiştir.

2.4.Güç Kontrolü Teorisi

Güç-kontrol teorisi, cinsiyet-suç ilişkisi üzerinden risk alma davranışını açıklama getirmektedir (Hagan ve diğerleri, 1993:381). Bu perspektif, ebeveynlerin baskın tutum veya desteklerinin hem erkek hem de kadın suçluluğunu nasıl etkilediğine açıklamaktadır. Bu yaklaşım ataerkil aile yapısında yer alan annelerin ev içerisindeki temsiliyet durumlarını değerlendirmiştir. Suçlu davranışa katılımı etkileyen sürecin faaliyetlerin cinsiyetlendirilmiş doğası, risk tercihleri ve cezasızlığa ilişkin inançların etkisiyle şekillendiği belirtilmiştir (McCarthy ve diğerleri, 1999:761). Bu bakımdan güç kontrol teorisi risk tercihinde görülen farklılıkları ataerkil aile yapısıyla ilişkilendirerek açıklama yolunu savunmaktadır.

Güç Kontrolü Teorisi; ev dışında çalışan ebeveynlerin evdeki otorite ilişkilerini etkilediğini, ebeveynler arasındaki ilişkilerin ise kız ve erkek çocuklarının sosyal kontrolü üzerinde etkisi olduğu ifade edilmiştir. Daha ataerkil ailelerde kız çocukları erkek çocuklarına göre daha yoğun sosyal kontrole maruz kaldığından, erkek çocuklarının risk alma konusunda teşvik edilmesi durumun öne çıktığı vurgulanmıştır. Buna karşılık daha az ataerkil ebeveyn ilişkilerinin bulunduğu ailelerde ise; kız ve erkek çocuklarına uygulanan sosyal kontrol cinsiyet farklılıklarının azalmasını etkileyerek, kız çocuklarının risk alma noktasında erkek çocuklarıyla benzer bir görünüme kavuşmasını sağladığı savunulmuştur (Grasmick ve diğerleri, 1996:179). Kadın suçluluğuna dair yapılan araştırmalarda ileri sürülen bu perspektif kadının suçlu davranışa başvurmasında toplumsal cinsiyet rollerinin önemine dikkatleri çekmektedir.

Bu çerçevede Feminist Kriminoloji özelinde ileri sürülen teorilerin toplumsal cinsiyet ve sosyal yaşamda güç ilişkileri özelinde suçlu davranış açıklama yoluna gittiği görülürken; kadınların sosyal konumu, cinsiyet rollerinin değişen doğası ve ekonomik kaygılarla mücadele etme çabalarının öne çıkarıldığı görülmektedir. Kadın suçluluğu açısından sunulan perspektiflerin odak noktası; suç işleme davranışlarının çözümlenmesinde biyolojik farklılıklardan ziyade sosyal yaşamda görülen değişimin etkilerini açıklayabilmektir. Bu durum ceza adaleti süreci açısından kadınların deneyimleri vasıtasıyla suçlu davranışın açıklanmasında farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

3.Türkiye’de Kadın Suçluluğu Alanında Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de kadın suçluluğunun Devlet İstatistik Enstitüsü Adalet İstatistikleri verilerine göre 1970-2002 yılları arasındaki dönemde suç oranları içerisinde %1,7’den %3’e doğru bir yükseliş gösterdiği, ancak artışın ciddi boyutlarda olmadığı İlbars (2007) tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye’de kadın suçluluğu alanında en çok işlenen suç türleri arasında ise; hırsızlık, adam öldürme, namus suçları ile geçmiş dönemlerde zina suçlarının olduğu; sosyo-kültürel değişkenler açısından kadın suçluluğu incelendiğinde ise kadınların olgun yaşlarda ve eğitim düzeylerinin düşük olduğu, kentli kadının suç işlediği ifade edilmiştir (İlbars, 2007:12).

Kadın suçluluğuna yönelik Türkiye özelinde yapılan araştırmaların sonuçları incelendiğinde erken dönem çalışmalarının İçli ve Ögün (1988) tarafından sosyo-kültürel nedenlere bağlı kalınarak araştırıldığı görülmektedir. 1970-1975-1980 yılları arasındaki dönemleri kapsayan ve bir dizi demografik değişken üzerinden yapılan analizlerde, kadınların ekonomik faaliyetlere bağlı olarak sosyal hayata katılmalarının anne ve eş rollerini de sürdürme durumu dikkate alındığında belli derecede rol çatışmasına sürükleyebileceği belirtilmiştir. Kentlerde kadın suçluluğunun daha sık görüldüğünü, kadınların üzerinde sosyal baskının azalmasının kadın suçluluğunu kolaylaştırabileceğini, eğitim seviyesi düşüklüğü ile evlilikte geçimsizliğinin kadın suçlarını artırabileceği vurgulanmıştır (İçli ve Ögün, 1988:31).

Günşen (2000) tarafından devam eden yıllarda Türkiye’de kadın suçluluğunun nedenlerinin erkekleri suç iten nedenlerden farklı olduğu ifade edilmiştir. Sosyo-kültürel ve ekonomik faktörler dikkate alınarak 1996-1997 yılları arasında 71 ceza infaz kurumunda kadın suçluluğuna

ilişkin araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarında; kadınların ilk mahkumiyetleri sonrası daha az mükerrer suç işlediği, kadın suçluların şiddete maruz kaldığı, şiddet suçlarına başvurmalarında şiddete maruz kalmasının kesin bir bağlantı içerdiği, sosyo-ekonomik düzeylerinin düşük olduğu, evlilik süreçlerinde çoğunun ekonomik sorunlar ile karşı karşıya kaldığı, eş seçiminin aileleri tarafından yapıldığı, erken yaşta evlenmeleri ile bağlılık duygusu ve taciz edici/saldırgan davranışlar için kendilerini suçladıkları gibi önemli çıktılar elde edilmiştir (Günşen, 2000:11).

Saruç (2014) tarafından yapılan çalışmada ise kadın suçluluğunun çok sayıda değişkenle ilişkili olduğu, araştırma örnekleminde elde edilen bulgularda aile çevresi ve kadının yaşadığı deneyimlerin belirleyici unsur olduğu, evlilik yaşantısı, şiddet görme, yoksulluk gibi unsurların kadın suçluluğu açısından önem taşıdığı belirtilmiştir. Ayrıca kadınların şiddet ve istismar mağduru olmaları ile eşlerin karıştıkları yasa dışı faaliyetlere (uyuşturucu ticareti) yardım etmelerinin cezaevlerinde olmalarında etken olduğu bulgulanmıştır (Saruç, 2014: 86-87).

Kenevir tarafından (2017) toplam 159 kadın mahkumla yapılan ve karma metot içeren suç-dindarlık ilişkisi araştırmasında hayata ve vücut dokunulmazlığına karşı suç işlemiş kadınların nötrleştirme teknikleri (Sykes ve Matza, 1957) olarak bilinen değerlere/inançlara bağlılık, mağdurun rolü ve sorumluluğu reddetme şeklinde suçluluk hissinden doğan acı çekmeyi engellemek için savunma mekanizması oluşturdukları ifade edilmiştir (Kenevir, 2017:798-799). Diğer taraftan İçağasıoğlu-Çoban ve Akgün tarafından 2008-2009 yılları arası 185 kadın mahkum ile yapılan çalışmada ise; kadın hükümlülerin belirli düzeyde gelirlerinin olmaması, sevdiklerinden uzakta olmaları, geleceği hakkında kestirimde bulunamamaları, dışarıda bulunan çocuklarından ayrı kalmaları, ihtiyaçlarını karşılayamamaları, cezaevinde kapalı ortamda kalmanın beraberinde getirdiği sorunlar ile sevdiklerinden alamadıkları sosyal desteğin psiko-sosyal yönden olumsuz sonuçlar doğurduğu tespit edilmiştir (İçağasıoğlu Çoban ve Akgün, 2011:63).

Türkiye’de kadın suçluluğu çalışmalarının dönemsel olarak Feminist Kriminoloji araştırmaların başladığı yıllardan itibaren araştırmalara konu olduğunu görmekteyiz. İlk dönem çalışmaların kadın suçluluğu oranlarındaki artış üzerinden raporlandığı görülmektedir. Ancak burada dikkat çeken ve ifade edilen diğer bir durum kadın suçlarının genel suç oranları içerisinde erkek suç oranları ile karşılaştırıldığında düşük bir oransal yüzdeye sahip olmasıdır. Halbuki oransal açıdan tespit edilen risk düzeyi %1,7’lerden %3’lere doğru artış göstermiştir. Endüstriyel ve ekonomik açıdan daha fazla gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında kadın suç oranları daha az gelişen ülkeler ile farklılık arz etmekle birlikte daha düşük bir yüzdeye sahip olduğu görülmektedir (Chernoff ve Simon, 2000:5). Ancak bu durum kadın suç oranlarının ülkelerde artış eğiliminde olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Daha açık bir ifadeyle cinsiyet dağılımları üzerinden temel soruyu yeniden ele aldığımızda süreç içerisinde yüzdesel olarak erkek suçlarına göre kadın suç oranlarında daha fazla bir ilerleme gösterdiği görülmektedir. Literatür dahilinde kadın suçluluğu çalışmalarında kadın suç oranlarının erkek suç oranlarına göre daha az olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak kadın suç oranları kısmi düzeyde olsa dahi suç oranlarında artış eğiliminin olduğu ve dönemsel araştırmalar üzerinde de farklı nedenler ile ilişkilendirilerek bu durumun dönemsel açıdan sunulan verilere yansıdığını görmekteyiz.

4.Yöntem

Bu çalışma kadın suçluluğunun genel örüntüsünü analiz etmektedir. Araştırmada kadın suçluluğunun geçmişe dönük durumu suç istatistikleri üzerinden makro veriler yordamıyla Türkiye özelinde analiz edilmektedir. Böylesine bir amacın geçmiş dönemlerde ortaya çıkarılan bulguların önem düzeylerinin anlaşılmasına ve yeni araştırmalar ile genişletilmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında 2007-2019 yılları arasındaki dönemsel veriler TÜİK'ten temin edilmiştir. Bu verilerin kadın tutuklu ve hükümlü verileri olduğu ifade edilmelidir. Ceza adaleti açısından yargılama ve sonrasındaki sürece ilişkin bilgiler analiz kapsamında yer almıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler veri düzenleme işlemlerine tabi tutularak analiz edilmiştir. Ayrıca araştırmada kadın suçluluğu açısından sosyo-ekonomik statü ve suça ilişkin değişkenlerin (yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, suç türü)³ önem düzeyleri loglinear analizle keşfedilmeye çalışılmıştır. Çalışma kendi içerisinde araştırma sistematığı açısından iki kısım olarak planlanmıştır. Birinci kısımda kadın suçluluğun Türkiye'de görünümüne katkı sağlayan suç istatistiklerine ilişkin betimleyici suç istatistikleri frekans düzeyleri üzerinden sunulmuş ve son on yıllık süreçte kadın suçluluğu oranlarının suç oranları içerisinde değişim durumu dönemsel tespitler dikkate alınarak anlaşılmasına çalışılmıştır. Kadın suçluluğun ele alındığı bu kısımda en fazla işlenen on suç türünün değişim aralıkları yıllara göre paylaşılmıştır. Ayrıca ceza adaleti sisteminde kadın hükümlü ve tutuklu profiline ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

İkinci kısımda ise bağımsız değişken olarak belirlenen sosyo-ekonomik statü göstergeleri arasındaki birliktelik durumu analiz edilmiştir. Bu çerçevede kadın suçluluğu kapsamında suç türlerinin; eğitim durumu, medeni durum ve yaş aralıkları ile aralarındaki ilişki test edilmiştir. Kadın suçluluğu üzerine çalışmanın oluşturulması nedeniyle kadınlar tarafından en çok işlenen üç suç türüne ilişkin güncel veriler dikkate alınarak sosyo-ekonomik statü göstergeleri özelinde durumu incelenmiştir.

Bu noktada belirtilen durum araştırmanın sınırlılığını ifade etmektedir. Araştırmada belirtilen değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek üzere kullanılan log-linear analiz çapraz tablo analizine dayalı olması nedeniyle sınırlı sayıda ve kesitsel verileri analize tabi tutabilmektedir. Loglinear analiz; kategorik ya da kategorize edilebilen değişkenler arasında birlikteliğin ya da ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede daha fazla sayıda değişken içeren çapraz tabloların ki-kare analizleriyle birliktelik durumlarının değerlendirilmesi mümkün hale gelebilmektedir. Bir bakıma iki değişken arasında birlikteliği test etmek üzere gerçekleştirilen ki-kare analizlerinin genişletilmesi sonucu genişleyen çapraz tabloları analize mümkün hale getirebilmektedir. Bu çerçevede suç türlerine ilişkin veriler frekans düzeyleri esas alarak analize tabi tutulmuş ve loglinear analiz uygulanmıştır. Dolayısıyla belirtilen sınırlılık gereği araştırmada dönemsel olarak öne çıkan suç türleri üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir.

Bununla beraber çok değişkenli veri seti üzerinden önem arz eden değişkenlerin keşfedilecek olması nedeniyle araştırmada belirlenen suç türleri dışında diğerleri analize tabi tutulmamıştır. Ayrıca kadın suçluluğuna ilişkin suç türleri arasında TÜİK tarafından ifade edilen diğer bir alt kategori ise diğer suç türleridir. Bu gruplandırma hırsızlık suçundan sonra yoğunluğa sahip ikinci suç türü olarak yapılan analizlerde ortaya çıkmıştır. İçeriğinde hangi suç türlerinin yer aldığı net olarak bilinemediği için suç türleri arasında yer verilmemiştir ve araştırmanın sınırlılığı kapsamında açıklama getirilme ihtiyacı duyulmuştur.

Literatür dahilinde feminist kriminoloji araştırmalarında öne çıkan ve çalışma kapsamında araştırmanın içeriği dikkate alındığında aşağıda ifade edilen hipotezler test edilmiştir:

- ◆ H₁: Kadın suçluluğu artış göstermektedir.
- ◆ H₂: Kadın suçluluğunun niteliksel değişimi ile sosyo-ekonomik statü göstergeleri arasında birliktelik bulunmaktadır.

---

³ Çalışmada yaş, eğitim düzeyi, medeni durum ve suç türü bağımsız değişkenlerine yer verilmesinin nedeni TÜİK tarafından paylaşılan adalet istatistikleri arasında cinsiyet ile eşleştirilebilecek düzeyde olan değişkenlerin bu değişkenler olarak sunulmasıdır. Kategorik veri analizine uyumlu olan loglinear analizde her bir çapraz tablonun birbirleriyle eşleştirilmesi zorunluluğundan dolayı ilişkisel düzeyde test edilen her bir değişkene ait kategorilerin frekansları veri düzenleme işlemlerine uygun hale getirilerek analiz edilmiştir.

Bağımsız değişken olarak ele alınan suç türü değişkeninin kategorileri güncel olarak sunulan 2019 yılı suç istatistiklerine göre işlenen suç sayıları esas alınarak tespit edilmiştir. Bu suç türleri; kadın suçluluğu açısından en yüksek frekans düzeyine sahip ilk üç suç türü olarak belirlenmiştir. Bu suçlar; hırsızlık, uyuşturucu madde imal ve ticareti ile yaralama suçlarıdır. Diğer bağımsız değişken olarak yer verilen yaş, eğitim düzeyi ve medeni durum değişkenlerine yönelik kategori indirgeme işlemleri sonrasında hazırlanan kategoriler⁴ ise Tablo 1’de paylaşılmıştır.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Kategorilerin Genel Görünümü

Bağımsız Değişkenler	Kategoriler	Parametre Kodları
Eğitim Durumu	Okuma Yazma Bilmiyor	(1)
	Okuma Yazma Biliyor	(2)
	İlkokul	(3)
	İlköğretim	(4)
	Ortaokul	(5)
	Lise ve Dengi Meslek Okulu	(6)
	Yüksek Öğretim	(7)
Medeni Durum	Hiç Evlenmedi	(1)
	Evli	(2)
	Eşi Öldü	(3)
	Boşandı	(4)
Yaş	12-17 Yaş Arası	(1)
	18-24 Yaş Arası	(2)
	25-34 Yaş Arası	(3)
	35-44 Yaş Arası	(4)
	45-54 Yaş Arası	(5)
	55 Yaş ve Üzeri	(6)
Suç Türleri	Hırsızlık	(1)
	Uyuşturucu Madde İmal ve Ticareti	(2)
	Yaralama	(3)

Araştırma kapsamında yeniden düzenlenen veriler kategori indirgeme işlemi sonrasında IBM SPSS Statistics 24 programında analiz edilmiştir, araştırma kapsamında hazırlanan görsellerin sunumunda MS Excel’den yararlanılmıştır.

5. Ampirik Bulgular

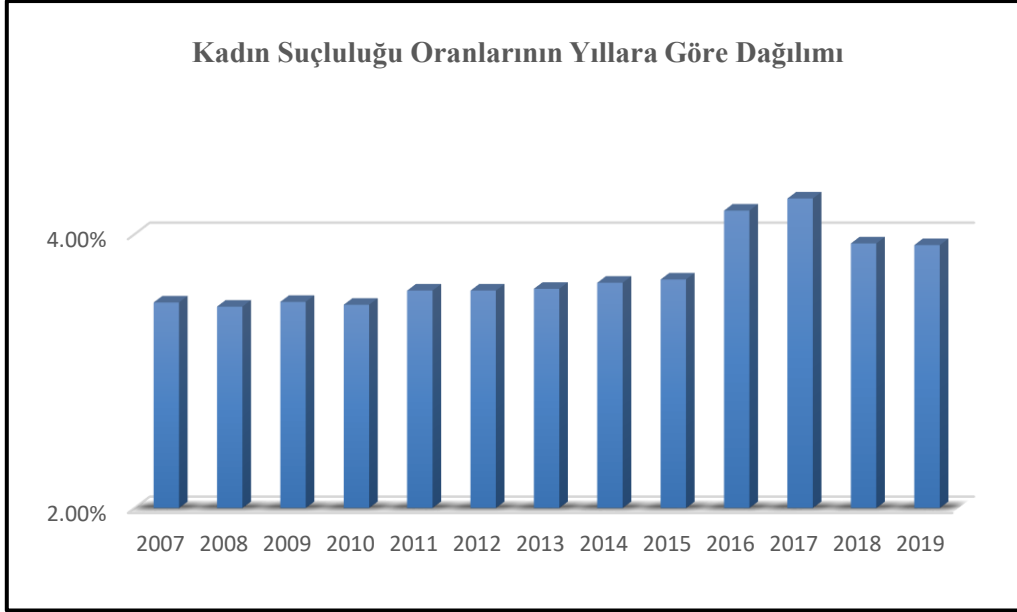
Türkiye’de kadın suçluluğu alanında makro veriler üzerinden yapılan araştırmalar son elli yıllık süreç içerisinde dönemsel koşullara ilişkin bilgiler sunmaktadır. Feminist kriminoloji araştırmalarının belirgin şekilde öne çıktığı 1970’li yılları içeren araştırmalar ise bizlere veri kaynağı sağlamaktadır. Bu çalışmada araştırmanın metodolojik tasarımı sonrasında hazırlanan tablolar kadın suçluluğu esas alınarak gerekli analizlere tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgular betimleyici istatistikler ve birliktelik analizleri açısından iki ayrı kısımda yorumlanmıştır.

⁴ Kategorilerin belirlenme aşamasında her bir değişken özelinde TÜİK’in belirlemiş olduğu kategoriler üzerinden indirgeme işlemi yapılmıştır. Ayrıca loglinear analizde çapraz tablolarının kesişiminde yer alan gözelerin frekans düzeylerin analiz varsayımları arasında yer alan beşten küçük olmamasına dikkat edilmiştir.

5.1.Kadın Suçluluğuna İlişkin Betimleyici İstatistikler

Kadın suçluluğunun 2007-2019 yılları arasında gösterildiği Şekil 1’de ortalama kadın suçluluğunun 3,72% olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Kadın Suçluluğun Yıllara Göre Oransal Dağılımı

Kaynak: (TÜİK, 2021)

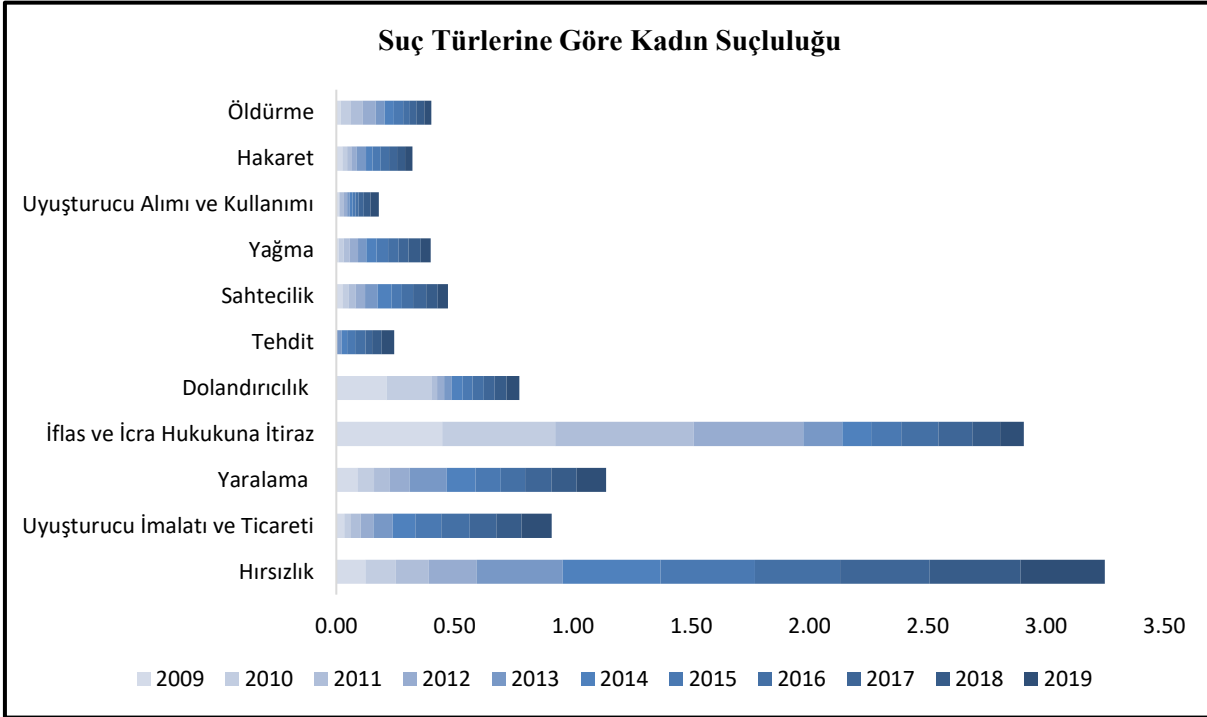
Cinsiyet değişkeni üzerinden değerlendirilen bu durum toplam suçların yaklaşık 3,72%'sinin kadınlar tarafından gerçekleştirildiğini, yıllara göre yatay seyri değerlendirildiğinde düzgün dağılım görüntüsüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber özellikle 2015 yılı sonrası kadın suçluluğunun artış gösterdiği görülmektedir. Literatür özelinde geçmiş dönemlere ilişkin yapılan çalışmalarda kadın suçluluğunun yaklaşık olarak 3% oranında dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Tek yönlü t testi sonuçlarına göre; kadın suçluluğunun 0.03 oranına eşit olmasına yönelik önerilen yokluk hipotezi reddedildiği için kadın suçluluğunun artış gösterdiği anlaşılmıştır. Bu nedenle önerilen birinci hipotezin (H_1) kabul edildiği görülmektedir ($t=9,611$, s.d.=12, $p=0.00<0,05$).

Suç türleri açısından kadın suçluluğu TÜİK tarafından paylaşılan veriler dikkate alınarak yıllara göre frekans düzeyleri paylaşılmıştır. Bu bulgular Şekil 2’de ifade edilmiştir. 2009-2019 yılları arasındaki dönemde en sık görülen suç türlerinin hırsızlık, iflas ve icra hukukuna itiraz, yaralama ve uyuşturucu imal ve ticareti suçları olduğu görülmektedir. Öte yandan yıllara göre frekans düzeylerinin kesitsel olarak ifade edildiği histogram grafiğinde iflas ve icra hukukuna itiraz suçunun son yıllarda azalma gösterdiği anlaşılırken, uyuşturucu madde imalatı ve ticareti suçu ile yaralama suçunun artış gösterdiği ilgili yıllara ait verilerin ranj aralıklarından anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede suçlara ilişkin dönemsel bilgiler doğrultusunda son yıllarda artış gösteren suç türleri frekans düzeyleri üzerinden ele alınarak çalışmanın kapsamı genişletilmiştir. Bu yöntemin tercih edilme nedeni araştırmada kullanılan analizin kategorik verilere uygulanma özelliğidir. Araştırma içerisinde son yıllarda artış gösteren suçların hırsızlık, yaralama ve uyuşturucu madde imal ve ticareti suçları olduğu görülmüştür. Şekil 2’te yer alan grafikte yıllar arasındaki genişlikten de anlaşılacağı üzere 2015 yılı sonrası belirgin bir artışın hırsızlık, uyuşturucu imalatı ve ticareti ile yaralama suçlarında olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Suç Türlerinin Yıllara Göre Dağılımı

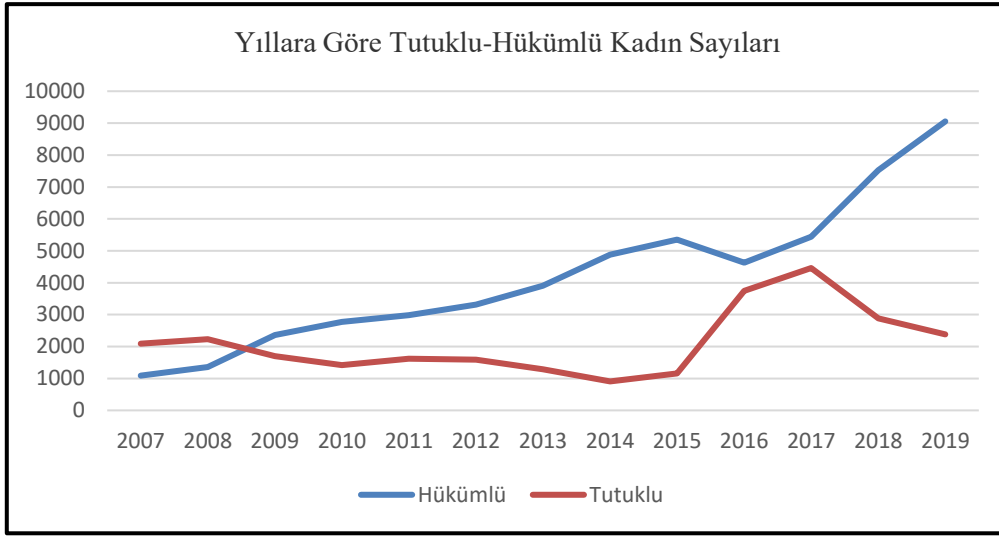
Kaynak: (TÜİK, 2021)

Kadın suçluluğu açısından hırsızlık suçunun 2015 yılından sonra benzer bir dağılım özelliği gösterdiği anlaşılırken, yaklaşık olarak yıllık 2250 kadın tarafından bu suçun işlendiği belirlenmiştir. 2019 yılında kadın suçluluğu açısından hırsızlık suçunu işleyenlerin oranı ise Şekil 2 kapsamında verilen suçların geneli içerisinde 0,36'dır. Yaralama suçunun da benzer şekilde 2015 yılından sonra artış eğilimi yakaladığı tespit edilmiştir. 2015 yılından itibaren yıllık olarak 620 kadının yaralama suçunu işlediği görülmüş, 2019 yılında bu durum 754 (0,12) kişiye ulaşmıştır.

Diğer bir artış eğiliminde olduğu görülen suç türü ise uyuşturucu madde imalatı ve ticareti suçudur. 2013 yılından itibaren doğrusal bir çizgide artış eğilimi gösteren uyuşturucu madde imal ve ticareti suçunun 2013 yılında 328 (0,08) kişi tarafından işlendiği görülürken, bu sayı 2019 yılında 968 (0,13) kişiye ulaşmıştır. Son yedi yıllık süreç içerisinde kadınların uyuşturucuya ilişkin 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda belirtilen suçları işlemelerinin artış eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir⁵. Öte yandan iflas ve icra hukukuna itiraz suçunda ise belirtilen yıllar arasında düşüş eğilimi görülmüştür. Şekil 2'de belirtilen suçlar arasında 2009 yılında belirtilen suçun oranı 0,45 iken, 2019 yılından 0,10 olduğu tespit edilmiştir.

Kadın suçluluğu açısından artış eğilimi yakalanan diğer suçlar ise uyuşturucu alımı ve kullanımı ile tehdit suçlarıdır. Bu suçlar kapsamında yıllara göre artış eğilimi olduğu tespit edilmiştir. 2009-2019 yılları arasında genel görünümde dolandırıcılık, sahtecilik, yağma gibi diğer suç türlerinin de yıl bazında benzer eğilim gösteren ve en fazla işlenen suç türleri arasında yer aldığı görülmektedir.

⁵ Kadın suçluluğu açısından uyuşturucu madde imalatı ve ticareti suçundaki benzer durum uyuşturucu madde kullanımı suçu için de geçerlidir. Bakınız: Şekil 2

Şekil 3. Tutuklu-Hükümlü Kadın İstatistiklerine İlişkin Görünüm

Kaynak: (TÜİK, 2021)

Kadınların 2007 yılından itibaren 2019 yılına kadar on üç yıllık dönemde hükümlülük sayılarının düzenli bir artış eğilimi gösterdiği Şekil 3'te görülmektedir. Suç istatistiklerine de yansıyan bu durum kadın hükümlülerin 2019 yılı itibariyle önemli düzeyde artış gösterdiğini belirtmektedir. Bununla beraber yargılama sürecinde kuvvetli suç şüphesini ifade eden ve koruma tedbiri olarak uygulanan tutukluluk durumuna ilişkin sayılarının 2016-2017 yılları arasında artış gösterdiği, 2017 yılından sonra ise düşüş eğilimi çizdiği ve tutuklu kadın sayısının iki bine indiği görülmektedir.

2016-2017 yılları arasında ise tutuklu sayıları artış gösterirken, kadın hükümlü sayılarının bir önceki yıllara göre artış eğiliminde kısmi düzeyde düşüş sergilediği tespit edilmiştir. Bu durum 2016 yılında 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'a eklenen düzenlemeden kaynaklı olabilir⁶. Geçici madde kapsamındaki bu düzenlemeye göre; hükümlü konumunda yer alanların işlenen suçun türüne göre koşullu salıverme tarihine kadar beklemleri gereken sürenin öne çekilmesi nedeniyle cezaevlerinden gerçekleşen tahliyelere etkisi olmuştur. Sürenin artması sonucu bu düzenlemeden yararlanan hükümlüler kalan cezalarını denetimli serbestlik sisteminde geçirmişlerdir.

Tutukluluğun yargılama sürecinin devam etmesi durumunu temsil etmesi nedeniyle hükümlü sayıları dikkate alınarak suç türleriyle ilişkisi üzerinden yapılan bulguların daha isabetli sonuçlar üreteceği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede 2007-2019 yılları arasında on üç yıllık dönem için; düzenli olarak kadın hükümlü sayılarının artış gösterdiği, genel hükümlü görünümünün ise bu yıllar arasında 800% artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu suçlar arasında hırsızlık, yaralama, uyuşturucu madde imal ve ticareti ile ilgili suçların önemli yer edindiği ortadadır.

5.2. Kadın Suçluluğunun Sosyo-ekonomik Statü Göstergeleri Üzerinden Birliktelik Analizi

Kadın suçluluğu kapsamında TÜİK tarafından 2019 yılına ilişkin sunulan verilerin yeniden gözden geçirilmesi sonucu hazırlanan tablolar sosyo-ekonomik statü göstergelerinin değişim durumunun incelenmesi için loglineer analizine tabi tutulmuştur. İki boyutlu çapraz tablo olarak hazırlanan veriler sosyo-ekonomik statü göstergeleri olarak nitelendirdiğimiz yaş, eğitim durumu ve medeni durum değişkenleri için her birinin sırasıyla 2019 yılında en çok işlenen üç suç türü

⁶ Bakınız: 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun Geçici Madde-6.

ile eşleştirilmesi sonucu elde edilen frekans değerleri üzerinden yorumlanmıştır. Yapılan analiz sonrasında anlamlı çıkan kategoriler bu kısımda paylaşılmıştır.

5.2.1.Suç Türleri ve Yaş Aralıkları Değişkenleri Arasındaki Durum

Yaş aralıklarının suç türlerine göre önemlilik düzeylerinin değerlendirildiği loglinear analiz sonuçlarına göre Tablo 2’de yer verilen yaş aralıklarının tüm alt kategorilerinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca suç türleri arasından sadece hırsızlık suçunun diğer suç türlerine göre önem durumu tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre yaşın suç türlerinin önemli bir belirleyicisi olduğu görülmektedir. Kategorik düzeye indirgenmiş yaş aralıklarının suç türleri açısından etkileşim durumları incelendiği takdirde Tablo 2’de yer alan sonuçlara göre düşük yaşın daha belirgin olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede suç türleri olarak kadın suçluluğu açısından en çok işlenen üç suç türüne yer verdiğimiz hırsızlık, uyuşturucu madde imal ve ticareti ile yaralama suçlarının yaş aralıkları ile birliktelik düzeylerini incelediğimizde hırsızlık suçunun daha düşük yaş aralığı olan 12-17 yaş ile 18-24 yaşlarında önem teşkil ettiği görülmüştür. Ayrıca uyuşturucu madde imal ve ticareti suçu için 12-17 yaş aralığı da önemli bulunmuştur.

Tablo 2: Yaş Aralıkları ve Suç Türleri Arasındaki Birliktelik Durumu

Parametre Kodu	Tahmin	Std. Hata	Z	Belirleyici Değer	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Sabit Değer	3,701	0,157	23,555	0,000*	3,393	4,009
[Yaş Aralıkları = 1]	-1,997	0,454	-4,394	0,000*	-2,887	-1,106
[Yaş Aralıkları = 2]	1,516	0,174	8,738	0,000*	1,176	1,856
[Yaş Aralıkları = 3]	2,181	0,166	13,154	0,000*	1,856	2,506
[Yaş Aralıkları = 4]	1,822	0,169	10,759	0,000*	1,490	2,154
[Yaş Aralıkları = 5]	1,065	0,182	5,846	0,000*	0,708	1,422
[Yaş Aralıkları = 6]	0					
[Suç Türü = 1]	0,465	0,200	2,321	0,020*	0,072	0,858
[Suç Türü = 2]	0,071	0,218	0,327	0,743	-0,357	0,499
[Suç Türü = 3]	0					
[Yaş Aralıkları = 1] * [Suç Türü = 1]	3,069	0,477	6,437	0,000*	2,135	4,003
[Yaş Aralıkları = 1] * [Suç Türü = 2]	2,146	0,499	4,298	0,000*	1,167	3,124
[Yaş Aralıkları = 1] * [Suç Türü = 3]	0					
[Yaş Aralıkları = 2] * [Suç Türü = 1]	1,208	0,216	5,595	0,000*	0,785	1,631
[Yaş Aralıkları = 2] * [Suç Türü = 2]	0,304	0,238	1,274	0,203	-0,163	0,771
[Yaş Aralıkları = 2] * [Suç Türü = 3]	0					
[Yaş Aralıkları = 3] * [Suç Türü = 1]	0,383	0,210	1,823	0,068	-0,029	0,795
[Yaş Aralıkları = 3] * [Suç Türü = 2]	-0,190	0,232	-0,820	0,412	-0,644	0,264
[Yaş Aralıkları = 3] * [Suç Türü = 3]	0					
[Yaş Aralıkları = 4] * [Suç Türü = 1]	0,176	0,215	0,816	0,415	-0,246	0,597
[Yaş Aralıkları = 4] * [Suç Türü = 2]	-0,377	0,239	-1,579	0,114	-0,846	0,091
[Yaş Aralıkları = 4] * [Suç Türü = 3]	0					
[Yaş Aralıkları = 5] * [Suç Türü = 1]	0,039	0,232	0,166	0,868	-0,416	0,493
[Yaş Aralıkları = 5] * [Suç Türü = 2]	-0,179	0,256	-0,699	0,484	-0,681	0,323
[Yaş Aralıkları = 5] * [Suç Türü = 3]	0					
[Yaş Aralıkları = 6] * [Suç Türü = 1]	0					
[Yaş Aralıkları = 6] * [Suç Türü = 2]	0					
[Yaş Aralıkları = 6] * [Suç Türü = 3]	0					

Not: %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık * işareti ile gösterilmiştir.

Sosyo-ekonomik statü göstergeleri arasından yaş değişkeninin en çok işlenen suçlar açısından önem durumunun tespit edilmesi kadın suçluluğunun bu suçlar özelinde önem arz eden yaş aralıklarını bizlere ifade etmektedir. Ancak yine de sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi amacıyla önem teşkil eden suç türlerinin frekans tablolarının özetlenmesi gerekmektedir. Çünkü loglinear analiz yeterli düzeyi teşkil etmeyen bazı kategorilerin önemli çıkması sonucunu da bizlere verebilmektedir. Bu bakımdan hırsızlık ve uyuşturucu madde suçları için frekans değerlerinin özetlendiği ek bilgiler ise sırasıyla Tablo 3 ve Tablo 4’te paylaşılmıştır.

Tablo 3’te yer alan hırsızlık suçunun yaş aralıklarına göre dağılımları incelendiği takdirde kadın suçluluğu kapsamında 12-17 yaş aralığının diğer yaş kategorilerine (“55 Yaş ve Üzeri” kategorisi hariç) göre daha az suç işlenen yaş aralığını temsil ettiği görülmektedir. Öte yandan diğer kategori olan (18-24) yaş aralığının ise tersine bir durum oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan hırsızlık suçu için erken dönem yetişkinlik yaş evrelerinin suç açısından belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca devam eden yaş aralıklarında ise azalan yönde suç işleme sayılarının gerçekleştiği görülmektedir. Hırsızlık suçu açısından kadın suçluluğunda belirgin olarak genç yetişkinlik (juvenile) döneminin risk teşkil ettiği görülmektedir.

Tablo 3: *Hırsızlık Suçu ve Yaş Aralıklarına İlişkin Frekans Tablosu*

Yaş Aralığına İlişkin Kategoriler	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
12-17 Yaş Arası	188	6,86%	0,07
18-24 Yaş Arası	983	35,86%	0,43
25-34 Yaş Arası	837	30,54%	0,73
35-44 Yaş Arası	475	17,33%	0,91
45-54 Yaş Arası	194	7,08%	0,98
55 Yaş ve Üzeri	64	2,33%	1,00

Anlamli bulguların elde edildiği diğer suç türü olan uyuşturucu madde imalatı ve ticareti suçu için; 12-17 yaş aralığının diğer yaş aralıklarına göre (“55 Yaş ve Üzeri” kategorisi hariç) daha az suç işlenen bir kategori olduğu görülmektedir.

Tablo 4: *Uyuşturucu Madde İmal ve Ticareti Suçu ile Yaş Aralıklarına İlişkin Frekans Tablosu*

Yaş Aralığına İlişkin Kategoriler	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
12-17 Yaş Arası	50	5,17%	0,05
18-24 Yaş Arası	268	27,69%	0,33
25-34 Yaş Arası	318	32,85%	0,66
35-44 Yaş Arası	184	19,01%	0,85
45-54 Yaş Arası	105	10,85%	0,96
55 Yaş ve Üzeri	43	4,44%	1,00

Kategorize edilen yaş aralıkları dikkate alındığında gençlik dönemlerinde daha fazla suç işlendiği, özellikle yaşın erken dönem suç işleme oranlarını etkilediğini varsayan kabulün (Rocque ve diğerleri, 2016:1) Türkiye özelinde son dönemde kadın suçluluğu verileri özelinde

geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum uyuşturucu madde imal ve ticareti suçları için de geçerlidir.

5.2.2.Suç Türleri ve Eğitim Durumu Değişkenleri Arasındaki Durum

Eğitim durumuna ilişkin kategorilerin suç türleri açısından ilişkisel durumunun değerlendirildiği Tablo 5'te yer alan bulgulara göre eğitim durumu ile uyuşturucu madde ticareti ve imalatı suçuna ilişkin bulgular anlamlı sonuçlar üretmiştir. Benzer çerçevede her iki değişkenin etkileşim durumlarının değerlendirildiği sonuçlarda ise lise eğitimi ve altının ön plana çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda bu kapsamda yer verilen eğitim durumu ile hırsızlık ve uyuşturucu madde ticareti suçlarının ilişkili sonuçlar ürettiği görülmektedir. Her iki suç türü açısından eğitim durumuna ilişkin kategorilerin frekans değerlerine ilişkin bilgilerden yola çıkarak elde edilen sonuçlar suç türlerinin ilişki düzeylerine göre yorumlanmıştır.

Tablo 5: Eğitim Durumu ve Suç Türleri Arasındaki Birliktelik Durumu

Parametre Kodu	Tahmin	Std. Hata	Z	Belirleyici Değer	95% Güven Düzeyi	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Sabit Değer	4,069	0,131	31,122	0,000*	3,813	4,325
[Eğitim Durumu = 1]	-0,499	0,213	-2,348	0,019*	-0,916	-0,083
[Eğitim Durumu = 2]	-0,089	0,189	-0,472	0,637	-0,460	0,281
[Eğitim Durumu = 3]	1,232	0,149	8,289	0,000*	0,941	1,523
[Eğitim Durumu = 4]	1,159	0,150	7,737	0,000*	0,866	1,453
[Eğitim Durumu = 5]	1,349	0,147	9,196	0,000*	1,062	1,637
[Eğitim Durumu = 6]	1,196	0,149	8,018	0,000*	0,904	1,489
[Eğitim Durumu = 7]	0					
[Suç Türü = 1]	0,187	0,177	1,055	0,291	-0,160	0,533
[Suç Türü = 2]	-0,912	0,244	-3,734	0,000*	-1,391	-0,433
[Suç Türü = 3]	0					
[Eğitim Durumu = 1] * [Suç Türü = 1]	1,530	0,254	6,022	0,000*	1,032	2,027
[Eğitim Durumu = 1] * [Suç Türü = 2]	1,092	0,334	3,273	0,001*	0,438	1,746
[Eğitim Durumu = 1] * [Suç Türü = 3]	0					
[Eğitim Durumu = 2] * [Suç Türü = 1]	2,004	0,228	8,785	0,000*	1,557	2,452
[Eğitim Durumu = 2] * [Suç Türü = 2]	1,913	0,292	6,552	0,000*	1,340	2,485
[Eğitim Durumu = 2] * [Suç Türü = 3]	0					
[Eğitim Durumu = 3] * [Suç Türü = 1]	0,854	0,195	4,378	0,000*	0,472	1,236
[Eğitim Durumu = 3] * [Suç Türü = 2]	1,170	0,262	4,471	0,000*	0,657	1,683
[Eğitim Durumu = 3] * [Suç Türü = 3]	0					
[Eğitim Durumu = 4] * [Suç Türü = 1]	0,607	0,198	3,072	0,002*	0,220	0,995
[Eğitim Durumu = 4] * [Suç Türü = 2]	0,342	0,273	1,254	0,210	-0,193	0,877
[Eğitim Durumu = 4] * [Suç Türü = 3]	0					
[Eğitim Durumu = 5] * [Suç Türü = 1]	0,840	0,193	4,349	0,000*	0,461	1,219
[Eğitim Durumu = 5] * [Suç Türü = 2]	0,934	0,262	3,571	0,000*	0,421	1,447
[Eğitim Durumu = 5] * [Suç Türü = 3]	0					
[Eğitim Durumu = 6] * [Suç Türü = 1]	0,364	0,199	1,832	0,067	-0,025	0,753
[Eğitim Durumu = 6] * [Suç Türü = 2]	0,556	0,269	2,068	0,039	0,029	1,082
[Eğitim Durumu = 6] * [Suç Türü = 3]	0					
[Eğitim Durumu = 7] * [Suç Türü = 1]	0					
[Eğitim Durumu = 7] * [Suç Türü = 2]	0					
[Eğitim Durumu = 7] * [Suç Türü = 3]	0					

Not: %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık * işareti ile gösterilmiştir.

Hırsızlık suçu ile uyuşturucu madde ticareti ve imalatı suçunun hemen hemen benzer bir görünüm sergilediği anlaşılmaktadır. Lise ve daha altı düzeyde eğitimin ön plana çıkması bu iki suç türü özelinde kadın suçluluğu için önemli bir belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Hırsızlık suçu kapsamında Tablo 6’ta yer verilen kadın suçluluğuna ilişkin veriler dahilinde eğitim durumları incelendiğinde yüksek öğretim durumu hariç diğer eğitim düzeylerine ilişkin işlenen suç sayılarının fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 6: *Hırsızlık Suçu ve Eğitim Durumuna İlişkin Frekans Tablosu*

Eğitim Durumuna İlişkin Kategoriler	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Okuma Yazma Bilmiyor	197	7,33%	0,07
Okuma Yazma Biliyor	478	17,78%	0,25
İlkokul	567	21,09%	0,46
İlköğretim	412	15,33%	0,62
Ortaokul	629	23,40%	0,85
Lise ve Dengi Meslek Okulu	335	12,46%	0,97
Yüksek Öğretim	70	2,60%	1,00

Uyuşturucu kapsamında işlenen suçların ise; hırsızlık suçuyla benzer bir görünüm oluşturduğu tespit edilmiştir. Tablo 5’te yer alan ve anlamlı çıkmadığı görülen ilköğretim durumu kategorisinin ise diğer kategoriler ile kıyaslandığında daha az suç işlenmesinden kaynaklı olarak istatistiksel açıdan anlamlı çıkmadığı değerlendirilmektedir.

Tablo 7: *Uyuşturucu Madde İmalatı ve Ticareti Suçu ve Eğitim Durumuna İlişkin Frekans Tablosu*

Eğitim Durumuna İlişkin Kategoriler	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Okuma Yazma Bilmiyor	42	4,47%	0,04
Okuma Yazma Biliyor	145	15,44%	0,20
İlkokul	259	27,58%	0,47
İlköğretim	105	11,18%	0,59
Ortaokul	230	24,49%	0,83
Lise ve Dengi Meslek Okulu	135	14,38%	0,98
Yüksek Öğretim	23	2,45%	1,00

Eğitim durumunun da yaş aralıklarıyla benzer bir eğilim göstermesi kadın suçluluğu açısından hırsızlık ve uyuşturucu madde ticareti suçlarını öne çıkarmıştır. Özellikle son yıllarda artış eğilimi görülen hırsızlık suçunun yıllık suç işleme sayısının yaklaşık olarak 2.250 olması hem erken dönem yaşları hem de eğitim durumuna bağlı özelliklerin suçun anlaşılmasında geçerliliğini koruduğunu ortaya çıkarmaktadır. Uyuşturucu madde kapsamında işlenen suç türünün de hırsızlık suçu ile benzer bir eğilim sergilediği görülmektedir. Her iki suç türü için sosyo-ekonomik statü göstergelerinin kadın suçluluğunun açıklanmasında tespit edilen önemi ikincil verilerden önemli ölçüde anlaşılmıştır.

5.2.3. Suç Türleri ve Medeni Durum Değişkenleri Arasındaki Durum

Medeni durum ile suç türleri arasındaki birlikteliğin incelendiği Tablo 8’de yer verilen bulgulara göre medeni durum değişkenine ait kategoriler ile diğer sosyo-ekonomik statü göstergelerinde olduğu gibi hırsızlık ve uyuşturucunun türevi olarak ifade edilen suçlar arasında birliktelik olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda medeni durum altında tanımlanan ilk üç kategori olan “Hiç Evlenmedi”, “Evlî” ve “Eşi Öldü” kategorilerinin önem teşkil ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 8: Medeni Durumu ve Suç Türleri Arasındaki Birliktelik Durumu

Parametre Kodu	Tahmin	Std. Hata	Z	Belirleyici Değer	95% Güven Düzeyi	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Sabit Değer	5,819	0,055	106,736	0,000*	5,712	5,925
[Medeni Durum = 1]	-1,027	0,106	-9,673	0,000*	-1,235	-0,819
[Medeni Durum = 2]	0,272	0,072	3,753	0,000*	0,130	0,413
[Medeni Durum = 3]	-1,802	0,145	-12,440	0,000*	-2,086	-1,518
[Medeni Durum = 4]	0					
[Suç Türü = 1]	0,149	0,074	2,001	0,045*	0,003	0,295
[Suç Türü = 2]	-0,617	0,092	-6,703	0,000*	-0,798	-0,437
[Suç Türü = 3]	0					
[Medeni Durum = 1] * [Suç Türü = 1]	1,843	0,122	15,070	0,000*	1,604	2,083
[Medeni Durum = 1] * [Suç Türü = 2]	1,283	0,145	8,845	0,000*	0,999	1,567
[Medeni Durum = 1] * [Suç Türü = 3]	0					
[Medeni Durum = 2] * [Suç Türü = 1]	0,950	0,092	10,270	0,000*	0,769	1,131
[Medeni Durum = 2] * [Suç Türü = 2]	0,714	0,113	6,314	0,000*	0,493	0,936
[Medeni Durum = 2] * [Suç Türü = 3]	0					
[Medeni Durum = 3] * [Suç Türü = 1]	0,465	0,183	2,546	0,011*	0,107	0,822
[Medeni Durum = 3] * [Suç Türü = 2]	0,704	0,207	3,392	0,001*	0,297	1,110
[Medeni Durum = 3] * [Suç Türü = 3]	0					
[Medeni Durum = 4] * [Suç Türü = 1]	0					
[Medeni Durum = 4] * [Suç Türü = 2]	0					

Not: %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık * işareti ile gösterilmiştir.

Medeni duruma ilişkin araştırmada belirlenen boşanma kategorisi hariç diğer kategorilerin anlamlı çıktığı anlaşılmaktadır. Yaralama suçunun medeni durum değişkeni açısından da belirleyici bir suç türü olmadığı loglinear analiz sonuçlarında elde edilmiştir. Kategorik düzeyde medeni durum değişkenine ilişkin suç türleri bağlamında frekans değerleri sırasıyla Tablo 9 ve Tablo 10’da paylaşılmıştır.

Tablo 9: *Hırsızlık Suçu ve Medeni Duruma İlişkin Frekans Tablosu*

Medeni Duruma İlişkin Kategoriler	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç Evlenmedi	883	32,72%	0,33
Evli	1324	49,06%	0,82
Eşi Öldü	102	3,78%	0,86
Boşandı	390	14,45%	1,00

Suç türleri arasından hırsızlık suçunu işleyen kadın hükümlülerin medeni durumlarının dağılımı incelendiğinde “Evli” şeklinde tanımlanan medeni durumun en yüksek frekans düzeyine sahip olduğu görülmektedir. “Hiç Evlenmedi” şeklinde tanımlanan kadınların da bu suça yönelimlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte “Boşandı” medeni durumuna ilişkin sonuçların anlamlı çıkmadığı görülürken, üçüncü kategoriye temsil eden “Eşi Öldü” medeni durumunun düşük bir frekans düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Bu açıdan boşanan kadınların suçlu davranış tercihlerinin hırsızlık suçunun açıklanmasında ürettiği sonuçların geçerliliğinin derinlemesine veriler ile detaylandırılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Ancak literatür dahilinde sunulan ekonomik gerekçelerin bu durumun açıklanmasında önemli bir faktöre sahip olabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 10: *Uyuşturucu Madde İmalatı ve Ticareti Suçu ile Medeni Duruma İlişkin Frekans Tablosu*

Medeni Duruma İlişkin Kategoriler	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç Evlenmedi	234	24,35%	0,24
Evli	486	50,57%	0,75
Eşi Öldü	60	6,24%	0,81
Boşandı	181	18,83%	1,00

Uyuşturucu madde imalatı ve ticareti suçunun medeni durum değişkeni açısından hırsızlık suçu ile benzer bir görünüm sergilediği tespit edilmiştir. Bu çerçevede kadın suçluluğunun sosyo-ekonomik statü göstergeleri açısından dönemsel özellikleri incelendiğinde; hırsızlık ve uyuşturucu madde imal ve ticareti suçlarının ön plana çıktığı, kadın suçluluğu açısından erken dönem yaş aralıkları, eğitim seviyesinin düşüklüğü ve medeni duruma ilişkin nedenlerinin önem arz ettiği tespit edilmiştir. Sosyo-ekonomik statü göstergelerinin birliktelik durumu değerlendirildiğinde sayılan değişkenler arasında önemli düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiş ve H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

6.Sonuç

Ana akım kriminoloji ve suç sosyolojisi literatüründe suç ve sapma davranışının açıklanması kapsamında ileri sürülen yaklaşımlar önemli tahliller ortaya koymuştur. Bununla beraber feminist kriminoloji okulunun toplumsal cinsiyet yaklaşımını esas alan bütüncül bakış açısı kadın suçluluğu alanında son elli yıllık süreçte önemli araştırmalar yapılmasına katkı sağlamış, aynı zamanda sosyal politikaların geliştirilmesinde belirgin bir rol oynamıştır. Türkiye’de kadın suçluluğunun ilk dönem araştırmaların yapıldığı (1970-1980) yılların devamında geçmiş dönemlere nazaran kadın suçluluğunun artış gösterdiği son on yıllık süreçte ulusal birimler tarafından sunulan istatistiki verilere de yansımıştır.

Geçmiş dönemlerde yapılan araştırmalar kapsamında kadın suçluluğun artmasının nedenlerini incelediğimiz kısımda; kadın hükümlülerin düşük gelirli olmaları, şiddete maruz kalmaları, evlilik süreçlerinde ekonomik sorunlar yaşamaları, evlilik yaşantısı, eş seçimlerinin aileleri tarafından yapılması, erken yaşta evlenmeleri, istismar mağduru olmaları, suç faaliyetlerinde eşlerine yardım etmeleri gibi geniş ölçekte bulgular elde edildiği anlaşılmıştır. Türkiye özelinde kadınların suça yönelmelerine ilişkin mevcut durumu ortaya çıkaran çalışmaların alana katkı verdiği görülmektedir. Bununla birlikte yapılması planlanan araştırma veya çalışmaların sosyal politikalar için yol gösterici özelliğinin olması önemli bir gerçeği sunmaktadır.

Bu açıdan bahse konu araştırma kadın suçluluğu açısından genel görünümün değişim seyrini yanıtlarken, kadın suçluluğu açısından öne çıkan suç türlerini makro veriler yordamıyla tespit etmiştir. Araştırma sonuçlarında genelden öze indirgenen bakış açısıyla kadın suçluluğunun görünümü resmedilmiş ve kadın suçluluğu açısından uyuşturucu suçları, hırsızlık, yaralama ayrıca tehdit suçların artış eğiliminde olduğu istatistiksel açıdan tespit edilmiştir. Kuşkusuz bu durum geçmiş dönemlerde üretilen bulguların sonuçlarına dönemsel açıdan karşılaştırma imkânı sunmuştur. Kadın suçluluğunun genel suç oranları içerisindeki konumuna ilişkin yapılan araştırmada kadın suçluluğunun 2007-2019 yılları arasında da artış eğilimi gösterdiği anlaşılmıştır. Özellikle on üç yıllık dönemde hükümlü sayıları dikkate alınarak tespit edilen bu sonuç özel suç türleri açısından da (hırsızlık, uyuşturucu madde imal ve ticareti, yaralama, dolandırıcılık) benzer sonuçlar üretmiştir.

Kadın suçluluğunun sosyo-ekonomik statü göstergeleri açısından loglinear analizi vasıtasıyla birliktelik durumu incelendiğinde; hırsızlık, uyuşturucu madde imal ve ticareti suçlarında erken dönem yaş aralıkları, eğitim seviyesinin düşüklüğü ve medeni duruma ilişkin nedenlerinin ön plana çıktığı ve geçmiş dönemlerde üretilen sonuçlar ile makro düzeyde temsil edilen sonuçlar dahilinde benzer özellikler gösterdiği tespit edilmiştir. Steffensmeier (1993:411) tarafından 1960'tan 1990'a kadar kadın suçluluğundaki eğilimlerin incelendiği araştırmada; erkeklere göre, kadın suçlu profilinin değişmediği, kadın tutuklama yüzdesindeki başlıca değişikliğin özellikle küçük çaptaki hırsızlıklar ve dolandırıcılık olmak üzere mülkiyet suçlarındaki artışı içerdiği tespit edilmiştir. Lauritsen ve diğerleri (2009:361) saldırı ve soygun gibi şiddet suçlarını esas alarak yaptıkları araştırmada 1990'ların ortalarından sonra erkeklerde kadınlara göre daha büyük düşüşlerin bulunduğunu ve kadınlar arasında şiddet içeren suç oranlarındaki artışların önemini bulgulamışlardır. Montgomery ve Zeng (2016:11) Çinli ve Amerikalı katılımcılar ile gerçekleştirdikleri araştırmada, her iki toplum içinde kişiler arası kötü ilişkilerden kaynaklanan intikamcı eyleminin suçların nedeni olarak öne çıktığını tespit etmiştir. Ayrıca Çinlilerin kadın suçluluğundaki en önemli faktörü çıkar odaklı ve zevk peşinde koşma, Amerikalıların ise uyuşturucuyu gördüklerini ifade etmiştir.

Ayrıca kuramsal perspektifi zihnimize tutarak erkekler tarafından işlenen suçlara oranla kadınların da suç işleme oranlarında artış görüldüğü ve kuramsal açıdan sunulan eleştirilerin doğru olduğu Türkiye özelinde teyit edilmiştir. Alana dönük risk teşkil eden parametreler bağlamında mikro açıdan derinlemesine araştırmaların kadın suçluluğu çalışmalarında katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Yapılan araştırmadan elde edilen bulgular hırsızlık ve uyuşturucu madde ile yaralama gibi şiddet içeren suçlarının işlenme nedenlerine ilişkin detaylı ve derinlemesine çalışmalar yapılmasına ve önleyici tedbirler alınmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Özellikle kadınların suçun içerisindeki konumları, neden ve hangi zaman diliminde suça yöneldikleri, suçu işleme gerekçeleri, çevresel koşulların etkisi başlıklarında özel suç türleri özelinde yapılan araştırmaların Türkiye özelinde gelecek dönemler için alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu açıdan yapılan çalışmanın betimleyici yönü vasıtasıyla kadın suçluluğunun görünümünün anlaşılmasında katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Adler, F. (1975). *Sisters in crime: The rise of the new female criminal*. New York: McGraw-Hill.
- Ağaoğlu Canay, H. (2004). *Kadın Suçluluğu Feminist Bakış Açısından Kavramsal Bir İnceleme* [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Balfour, G. (2006). Re-imagining a feminist criminology. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 48(5), 735-752.
- Banarjee, S., Islam, M. J., & Khatun, N. (2015). Theories of Female Criminality: A criminological analysis. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 7(1), 1-8.
- Bernard, A. (2013). The intersectional alternative: Explaining female criminality. *Feminist Criminology*, 8(1), 3-19.
- Box, S., & Hale, C. (1984). Liberation/emancipation, economic marginalization, or less chivalry: The relevance of three theoretical arguments to female crime patterns in England and Wales, 1951–1980. *Criminology*, 22(4), 473-497.
- Britton, D. M. (2000). Feminism in criminology: Engendering the outlaw. *The annals of the American academy of political and social science*, 571(1), 57-76.
- Burgess-Proctor, A. (2006). Intersections of race, class, gender, and crime: Future directions for feminist criminology. *Feminist criminology*, 1(1), 27-47.
- Chernoff, N. W., & Simon, R. J. (2000). Women and crime the world over. *Gender issues*, 18(3), 5-20.
- Chesney-Lind, M. (2006). Patriarchy, crime, and justice: Feminist criminology in an era of backlash. *Feminist criminology*, 1(1), 6-26.
- Chesney-Lind, M., & Morash, M. (2013). Transformative feminist criminology: A critical re-thinking of a discipline. *Critical Criminology*, 21(3), 287-304.
- Çoban, A. İ. ve Akgün, R. (2011). Ankara Kadın Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda Kalan Kadın Hükümlülerin Psikososyal Durumlarının Saptanması ve Sosyal Desteklerinin Belirlenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(2), 63-78.
- Daly, K., & Chesney-Lind, M., (2002). Feminism and criminology. S. Cote (Ed.), *Criminological theories: Bridging the past to the future* içinde (pp. 267-284). California: SAGE Publications, Inc.
- Flavin, J. (2001). Feminism for the mainstream criminologist: An invitation. *Journal of Criminal Justice*, 29(4), 271-285.
- Gelsthorpe, L. (2020), Feminist Perspectives in Criminology: Early Feminist Perspectives, Walklate, S., Fitz-Gibbon, K., Maher, J. & McCulloch, J. (Ed.), *The Emerald Handbook of Feminism, Criminology and Social Change (Emerald Studies in Criminology, Feminism and Social Change)* içinde (pp. 17-33), Bingley: Emerald Publishing Limited.
- Gelsthorpe, L., & Morris, A. (1988). Feminism and criminology in Britain. *The British Journal of Criminology*, 28(2), 93-110.
- Grasmick, H. G., Hagan, J., Blackwell, B. S., & Arneklev, B. J. (1996). Risk preferences and patriarchy: Extending power-control theory. *Social forces*, 75(1), 177-199.
- Gunsen, T. (2000). Kadın suçluluğunu etkileyen bazı sosyolojik faktörler. *Kadın/Woman*, 1(1), 11-36.

- Hagan, J., Gillis, A. R., & Simpson, J. (1993). The power of control in sociological theories of delinquency. F. Adler, W. S. Laufer (Ed.). *New directions in criminological theory* içinde (381-398) New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Hagan, J., Simpson, J., & Gillis, A. R. (1987). Class in the household: A power-control theory of gender and delinquency. *American journal of sociology*, 92(4), 788-816.
- Hagan, J., Simpson, J., & Gillis, A. R. (1988). Feminist scholarship, relational and instrumental control, and a power-control theory of gender and delinquency. *British Journal of Sociology*, 301-336.
- Hartmann, J. L., & Sundt, J. L. (2011). The rise of feminist criminology: Freda Adler. F. T. Cullen, C. V. Jonson, A. J. Myer, F. Adler (Ed.), *The origins of American criminology: Advances in criminological theory* içinde (pp. 205-220). Routledge.
- Hartnagel, T. F., & Mizanuddin, M. (1986). Modernization, gender role convergence and female crime: A further test. *International Journal of Comparative Sociology*, 27, 1.
- Heidensohn, F. (1968). The deviance of women: A critique and an enquiry. *The British Journal of Sociology*, 19(2), 160-175.
- Heidensohn, F. (2012). The future of feminist criminology. *Crime, Media, Culture*, 8(2), 123-134.
- Hunnicut, G., & Brody, L. M. (2004). Liberation and economic marginalization: A reformulation and test of (formerly?) competing models. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 41(2), 130-155.
- Irwin, K., & Chesney-Lind, M. (2008). Girls' violence: Beyond dangerous masculinity. *Sociology compass*, 2(3), 837-855.
- Islam, J., & Khatun, N. (2013). On the etiology of Female Offending in Bangladesh: Toward a Quest for the Alternative Explanation. *European Academic Research*, 1(4), 402-427.
- İçli, T. (2019). *Kriminoloji*, Seçkin Yayıncılık 10. Baskı, Ankara.
- İçli, T. G., & Öğün, A. (1988). Sosyal değişme süreci içinde kadın suçluluğu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 17-32.
- İlbars, Z. (2007). Suç antropolojisi: Kadın ve suç, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 22, 1-13.
- Kenevir, F. (2017). Hayata ve Vücut Dokunulmazlığına Karşı İşlenen Suçlarda Kadın Suçluluğu ve Dindarlık İlişkisi. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(3), 781-802.
- Kızmaz, Z. (2006). Kriminolojide Yeni Yönelimler: Bütünleşik (Integrated) Suç Kuramları-II. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 305-335.
- Kruttschnitt, C., & Savolainen, J. (2009). Ages of chivalry, places of paternalism: Gender and criminal sentencing in Finland. *European Journal of Criminology*, 6(3), 225-247.
- LaGrange, T. C., & Silverman, R. A. (1999). Low self-control and opportunity: Testing the general theory of crime as an explanation for gender differences in delinquency. *Criminology*, 37(1), 41-72.
- Lauritsen, J. L., Heimer, K., & Lynch, J. P. (2009). Trends in the gender gap in violent offending: New evidence from the National Crime Victimization Survey. *Criminology*, 47(2), 361-399.
- Lombroso, C., & Ferrero, G. (1895). *The female offender* (Vol. 1). D. Appleton.

- McCarthy, B., Hagan, J., & Woodward, T. S. (1999). In the company of women: Structure and agency in a revised power-control theory of gender and delinquency. *Criminology*, 37(4), 761-789.
- Miller, J., & Mullins, C. W. (2006). The status of feminist theories in criminology. F. Adler, W. S. Laufer, F. T. Cullen, J. P. Wright, K. R. Blevins (Ed.), *Taking stock: The status of criminological theory içinde* (217-251), New York: Routledge.
- Montgomery, M., & Zeng, Z. (2016). Gender perceptions of female criminality in China and the United States. *Review of Social Sciences*, 1(8), 1-14.
- Pollak, O. (1961). *The Criminality of Women*. New York, NY: A.S. Barnes and Company.
- Reckdenwald, A., & Parker, K. F. (2008). The influence of gender inequality and marginalization on types of female offending. *Homicide Studies*, 12(2), 208-226.
- Rocque, M., Posick, C., & Hoyle, J. (2016). Age and crime, Wesley G. Jennings (Ed.). *The encyclopedia of crime and punishment içinde* (1-8), John Wiley & Sons, Inc.
- Saruç, S. (2014). Türkiye’de Kadın Hükümlüler: Kadın Hükümlülerin Profili Ve Suçluluğa Etki Eden Olguların Analizi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25(1), 61-88.
- Simon, R. J. (1975). *Women and Crime*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Simpson, S. S. (1989). Feminist theory, crime, and justice. *Criminology*, 27(4), 605-632.
- Smart, C. (2013). *Women, Crime and Criminology (Routledge Revivals): A Feminist Critique*. Routledge.
- Spivak, A. L., Wagner, B. M., Whitmer, J. M., & Charish, C. L. (2014). Gender and status offending: Judicial paternalism in juvenile justice processing. *Feminist Criminology*, 9(3), 224-248.
- Steffensmeier, D. (1993). National trends in female arrests, 1960–1990: Assessment and recommendations for research. *Journal of quantitative Criminology*, 9(4), 411-441.
- Şenol, D., & Sarıççek, A. (2019). Adam Öldürme: Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Sosyolojik Bir Değerlendirme/Murder: A Sociological Assessment In The Context Of Gender. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 11(3), 255-277.
- Thomas, W. I. (1967). *The Unadjusted Girl*. New York: Harper and Row.
- Tripathi, B. (2014). Feminist Criminology: Some Reflections. *Vidhigya: The Journal of Legal Awareness*, 9(1), 1-6.
- TÜİK (2021). Adalet ve Seçim İstatistikleri 2019 Yılı Verileri, erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1>.
- TÜİK (2021). Adalet ve Seçim İstatistikleri, erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1>.
- Wang, T., & Stamatel, J. P. (2019). Cross-national differences in female offending and criminal justice processing. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 43(3), 219-239.

Araştırma Makalesi / Research Article

**KÜTAHYA SANCAĞINDAKİ VAKIF VE ZAVİYELERİN MUHASEBE VE
MÜZAYEDE İŞLEMLERİ (1832-1863)**

Meltem AYDIN^{1*}

Lokman AYDIN²

Öz

İslâm dünyasında temeli Asr-ı Saadet Dönemi'ne kadar uzanan tekke ve zaviyeler, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde tasavvuf ağırlıklı eğitim-öğretim faaliyetleri ile öne çıkmışlardır. Camilerle birlikte birçok kasaba ve köyün yerleşime açılmasında dini, kültürel ve ekonomik hayatın zenginleşmesinde belirleyici olmuşlardır. Türklerin hâkimiyeti altına girdikten sonra hızla Türk-İslâm şehri hüviyeti kazanan Kütahya'da Mevleviyye, Nakşibendiyye, Rifaiyye ve Halvetiyye tarikatlarına mensup tekke ve zaviyeler kurulmuştur. Ahi teşkilatına mensup pek çok kişi zaviyelerin kurulmasında öncü olmuştur. Kütahya'da bulunan zaviyelerin mukataalarını iltizam sistemi ile işletilmek üzere müzayedeler düzenlenmiştir. Bu çalışmada 1832-1863 yılları arasında Kütahya Sancağına tabi kazalar, nahiyeler ve bunlara bağlı köylerde bulunan zaviye-vakıf gelirlerinin müzayede işlemleri ve bazı muhasebe evrakında bulunan veriler, arşiv belgelerine dayalı olarak incelenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Tekke, Zaviye, Vakıf, Müzayede, 19. Yüzyıl.

**ACCOUNTING AND AUCTION TRANSACTIONS OF FOUNDATIONS AND
ZAWIYES IN KÜTAHYA SANJAK (1832-1863)**

Abstract

In the Islamic world, dervish lodges and zawiya, whose foundations date back to the Age of Happiness, came to the fore with their sufism-based education activities in the process of Turkification and Islamization of Anatolia. These institutions have been decisive in the enrichment of religious, cultural and economic life in the opening of many towns and villages to settlement, along with mosques. In Kütahya, dervish lodges and zawiya belonging to the Mevleviyye, Nakşibendiyye, Rifaiyye ve Halvetiyye orders were established. In this study, in between 1832-1863, the auction procedures of the incomes of the districts and towns subjected to the Kütahya Sanjak and the lodges in the villages connected to them, and the data in some accounting documents were examined and evaluated based on archive documents.

Keywords: Kütahya, Lodge, Zawiya, Foundation, Auction, 19th Century.

¹ Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-5408-6135

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): meltemtokucu@gmail.com.

² Öğr. Gör, Kafkas Üniversitesi Susuz Melek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-5871-9929.

Başvuru Tarihi (Received): 24.09.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Sözlük anlamı gidilecek yol, takip edilecek yöntem, hal ve gidiş anlamlarına gelen tarikat kelimesi dinî kavram olarak insanı yaratıcısı olan Allah'a ulaştıran ilahi yol demektir. Sufilere göre tarikat dinin herkes tarafından uyulması gereken kuralları ile birlikte insanın iç dünyasına ve maneviyatına açılan bir yol demektir. İslâm'da itikadî mezhepler inançla ilgili, fikhî mezhepler kulların sorumlu oldukları fiillerle ilgili kuralları ortaya koyarken, kalbî ve ruhî amel ve haller tarikatları oluşturmuştur (Ceyhan, 2018: 27, 28). Sufiler *şeriatı gemiye, tarikatı denize, hakikati inciye* benzetmişlerdir. İmam Rabbanî, şeriatın uygulanmasında tarikatın tamamlayıcı bir unsur olduğunu ifade etmiştir. İslâm Tarihi boyunca farklı coğrafyalarda tam anlamıyla şeriatı uygun faaliyet gösteren çoğunluğu sünî, bir bölümü şîî olmak üzere yüzlerce tarikat ortaya çıkmıştır (Öngören, 2011: 95). Bu tarikatlardan Yeseviyye, Bektaşiyye, Mevleviyye, Kadiriyye, Rifaiyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye, Bayramiyye; Ahiyan-ı Rum, Gaziyân-ı Rum, Baciyân-ı Rum ve Abdalan-ı Rum cemaatleri ile birlikte Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına önemli katkılar sağlamışlardır (Bakırcı, Türkan 2013:148). Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Rumeli'de kurdukları tekkeler vasıtası ile iskân siyasetinin uygulanmasında ve ordulara lojistik destek sağlanmasında yararlı hizmetler görmüşlerdir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devlet adamları tarafından desteklenmiş ve teşvik edilmişlerdir. İmara açtıkları topraklar kendilerine tahsis edilmiş, yeni zaviyeler kurularak vakıflar vasıtası ile bunlara gelir sağlanmış, ayrıca bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır (Öngören, 2018: 55-59).

Osmanlı Devleti'nde camiler, mescitler, medreseler, çeşmeler, imarethaneler, hanlar, kervansaraylar gibi tekke ve zaviyeler de karşılıksız olarak insanlara hizmet etmek amacıyla kurulan vakıflar tarafından tahsis edilen gelirlerle faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu sebeple tekke ve zaviyelerin tarihî süreç içinde buldukları durumu değerlendirirken vakıf sisteminde yaşanan gelişmeleri göz önünde bulundurmak gerekir (Kara, 2019: 103, 105). Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıla kadar sağlıklı bir şekilde işleyen vakıf sistemi devletin diğer kurumlarında olduğu gibi zamanla bozulmaya başlamış ve ıslahat yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bir taraftan Batılılaşmanın getirdiği bir sonuç olarak ³, diğer taraftan vakıf sisteminde ortaya çıkan yolsuzlukları ve olumsuzlukları gidermek amacıyla 14 Ekim 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurularak vakıflar bir çatı altında toplanmaya başlamıştır. 1838 yılında Evkaf-ı Hümayun Nazırı, Meclis-i Vükela'ya dâhil edilmiş, 1861 yılında müstesna vakıflar ⁴ dışında kalan tüm vakıflar Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından idare edilmeye başlanmıştır (Öztürk 1995: 75-77). Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluşu ile merkez ve taşra teşkilatı oluşturulmaya başlanmıştır. İlk kuruluşunda merkez teşkilatı kesedarlık, zimmet halifeliği ve sergi halifeliğinden oluşmuştur. Bu kurumlarda görevli memurlar maaşları dışında vakıflarla ilgili kira, ferağ ve intikal işlemlerinden elde edilen gelirlerden belli bir oranda pay almaktadır. Taşrada Evkaf Müdürlüklerinin kurulmaya başlanmasıyla birlikte 1833'te Bursa ve Kütahya'ya, daha sonraki yıllarda Anadolu ve Rumeli'de bulunan diğer iller ve büyük kazalara muaccelat nazırları atanmıştır (Erdoğan Çelikkın, 2019: 254-259). Muaccelat nazırlarının görevi vakıfların ferağ ve intikallerini gerçekleştirmek ve harçlarını tahsil ederek Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne göndermek olarak belirlenmiştir (Hançer, 2019:1088). Vakıf teşkilatındaki dağılımı ortadan kaldırmak, gelir-giderleri kontrol altına almak, binaları tamir ettirmek, personel işlerini yürütmek amacıyla 1845 yılından itibaren evkaf müdürü ataması yapılmaya başlamıştır. Bu

³ Batılıların Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması ve vakıfların merkezi yönetim altına alınmasından elde etmek istedikleri sonuçlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: (Yazır, 2020: 188-192.)

⁴ Bunlar başlangıçtan itibaren müstesna tutulan ve mütevellileri tarafından idare olunan fakat vakıf şartlarına uyulup-uyulmadığı Evkaf Nezareti'nce denetlenen Celaleddin-i Rumi, Hacı Bektaş Veli, Abdülkadir Geylani, Hacı Bayram Veli, Gazi Mihal Bey, Gazi Ali Bey, Gazi Süleyman Bey ve Gazi Evrenos Bey vakıflarıdır (Pakalın, 1993: 631).

konuda en kapsamlı düzenleme 1936 yılına kadar yürürlükte kalan, 1863 tarihli *Taşralarda Kâin Bilcümle Evkâf-ı Şerîfe'nin Cihât-ı İdâresiyle Evkaf Müdürlüklerinin Harekât ve İcraatı Hakkındaki Atik Lâyiha* ile yapılmıştır. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı taşra teşkilatı 19. yüzyılın son çeyreğinde kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Teşkilat önce muhasebecilik ve müdürlük olarak oluşturulmuş daha sonra da her iki bölüm üçer sınıfa ayrılmıştır. Kütahya'da birinci sınıf evkaf müdürlüğü bulunmaktadır (Öztürk 1995: 83-95). Taşra teşkilatının görevlilerinin merkezden atanmaya başlamasıyla birlikte bunlara vakıf gelirlerinden aidat verilmesi yerine maaş ödenmesine başlanmıştır, vakıfları denetlemekle görevli çok sayıda makamın ve kadıların görevi nazırlığa geçmiştir (Erdoğan Çelikkın, 2019:286). II. Mahmud döneminde vakıfların merkezileştirilmesi yanında, taşra tekkeleri ile ilgili de düzenleme yapılarak tarikat pîrinin metfun olduğu dergâh merkez olmak üzere, burada bulunan şeyh diğer tekkelerden de sorumlu tutulmuştur. Tekkeler ile ilgili ikinci önemli düzenleme ise 1866 yılında Meclis-i Meşayih'in kurulması olmuştur. (Aydın, 2003:248).

Vakıf ve zaviyelerle ilgili düzenlemelerden beklenen fayda tam olarak elde edilememiştir. II. Mahmud'un kurduğu vakıflara gelir kaynağı bulmak amacıyla, adı var kendi yok gedikler icat edilmesi ve bu gediklerin alım-satımı sırasında yaşanan yolsuzluklar sebebiyle, vakıflar hak kaybına uğramışlardır. Ferağ ve intikal harçları ve muaccele (kira) bedelinin evkaf hazinesine ait olan kısımlarının amacına uygun kullanılmaması ve Evkaf Nezareti bünyesinde kurulan bürolarda ihtiyaçtan fazlası personel istihdamı (Mustafa Nuri Paşa, 1992: 286); özellikle vakıf köy ve mezraların aşar bedellerini tahsilinin maliyeye bırakılması ve maliyenin tahsilat karşılığında aldığı oranı artırması, gelir fazlasına el koyması, vakıf gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. Sonuçta vakıf eserleri harap olmuş ve vakıf hizmetleri layıkıyla yerine getirilememiştir (Öztürk, 1995: 299).

19. yüzyılda devletin bütünlüğünü koruması konusunda halkın bilinçlendirilmesinde tekke ve zaviyelere önemli görevler düşmüştür (Özsaray, 2018:6-8). Mevleviler, Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında yardım toplamışlar, Yenikapı Mevlevihanesi'ni hastaneye dönüştürmüşler ve *Mücahidin-i Mevleviye Alayı* kurarak Filistin cephesinde savaşmışlardır (Öngören, 2011:103). I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan işgaller sırasında milli mücadelenin isimsiz kahramanları olarak din adamları ile tekke ve zaviye mensupları önemli hizmetler görmüşlerdir (Kara, 2019: 163-166).

1. Kütahya ve Kazalarındaki Bazı Vakıf ve Zaviyelerin Muhasebeleri (1836-1863)

13. yüzyıldan itibaren Mevleviyye, Nakşibendiyye, Rifaiyye ve Halvetiyye tarikatlarına mensup tekke ve zaviyelerin yer aldığı Kütahya, Ergun Çelebi tarafından kurulan Erguniyye Dergâhı ile Konya ve Afyon'dan sonra Mevleviliğin üçüncü büyük merkezi olmuştur. 19. yüzyılda II. Abdülhamid'in emri ile yeniden inşa ettirilen Kütahya Mevlevihanesi'nin Semahanesi günümüzde Dönenler Camisi olarak kullanılmaya devam etmektedir (Parlak vd. 2003: 1-2). Anadolu'nun Nakşibendiyye Tarikatı'nın Orta Asya'dan sonra ikinci merkezi olması, Kütahya Simavlı Molla Abdullah-ı İlâhî'nin 1490 yılında İstanbul'a gelip ilk Nakşibendi Tekkesi'ni kurması ile gerçekleşmiştir (Algar, 2006: 337). Şeyh Halid Efendi'nin kurduğu Gümüşeşik Tekkesi ⁵ Nakşibendi, Gazi Ali Baba Hangâhı'nın kurucusu Hasan Baba ile Şeyh Arap Dede Tekkesi'nin kurucusu Ahmed Zimci, Rifai tarikatındandır. Şeyh Salih Efendi'nin Mesudiye ve Cafer Efendi'nin Balaban Paşa tekkeleri Halvetiyye Tarikatı'na bağlıdır (Arıkan, 2010: 180). Halvetiyye Tarikatı'na mensup Şeyh Sunullah Gaybi Efendi aslen Kütahyalı olup Musalla Camisi haziresinde medfundur. (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, 2006: 494). Etrafşehir ve Gümüş nahiyelerinde 16. yüzyılın ilk çeyreğinde gelirleri tespit edilen Gazi Ali Zaviyesi'nin kurucusu Ahi Ali'nin, Gediz'in fethine katıldığına inanılmaktadır. Bu nedenle Gediz'deki mahallelerden

⁵ Gümüşeşik Tekkesi, Şeyh Buhari Türbesi olarak ta bilinir. Kütahya'da merkez Saray mahallesinde bulunmaktadır. Türbe içerisinde birisi Şeyh Buhariye ait olmak üzere üç sanduka vardır.

birisine Ahi Ali adı verilmiştir (Yakupoğlu, 2009:2277). Ahi Timur, Ahi Şaban ve Ahi Nasuh zaviyeleri 19. yüzyıl Kütahya evkaf defterleri kayıtlarında yer almaktadır. Türk-İslâm medeniyetinin ortaya konulması, iktisadî, sosyal, kent, iskân ve hukuk tarihi araştırılmalarında vakıflara ait belgeler önemli bir yer tutmaktadır (Köprülü, 2005: 267). Özellikle 19. yüzyılda vakıflarla ilgili tasnif edilmiş çok sayıda arşiv belgesi mevcuttur. Bu çalışmada 19. Yüzyılda Kütahya merkezi, Etrafşehir, Altıntaş, Tavşanlı, Gireği, Virancık, Gümüş nahiyeleri ile Eğrigöz, Gediz ve Simav kazalarında bulunan vakıflar ve zaviyelere ait Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı 1832-1863 yılları arasına tarihlenen EV. d. 10553; 11866; 16368; 16551; 16669; 17119; 17743 numaralı Evkaf Defterleri kullanılarak vakıf ve zaviyelerin muhasebe-müzayede işlemleri ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nde vakıf ve zaviyelerin Evkaf Nezareti çatısı altında toplamaya başlaması ile bunlara ait gelirler merkezden yönetilmeye başlanmıştır. Muhasebe işlemleri karşılığı olarak harc-ı muhasebe, vakıfların el değiştirmesi ya da satışında alınan ferağ ve intikal vergisi, mutasarrıfları vefat ettiği için gelirleri hazineye bırakılan mahlûl hazine bedeli ile görevlilere ödenmesi gereken ücretler (maaş-ı muharrer) hazineye aktarılmıştır. Kütahya'da 1832-1863 yılları arasında muhasebeleri görülen vakıf ve zaviyelerin gelirlerinden Evkâf-ı Hümayun hazinesine gönderilen meblağ Tablo-1'de gösterilmiştir (EV.d. 10553; 2a).

Tablo 1: Kütahya ve Kazaları Vakıflarından Hazineye Gönderilen Vergiler (1832-1836)

Bulunduğu Yer	Vakfın Adı ve Merkeze Gönderilen Vergiler	Ait Olduğu Dönem	Meblağ (Guruş-Para)
Kütahya	Yıldırım Bayezid Vakfı harc-ı muhasebesi	1832-1836	1.701
Kütahya	Yıldırım Bayezid Vakfı Zağra Karyesi müşterek arazilerinden taliplerine satış yapılan 218 dönüm araziden hazineye ait olan.	---	4.360
Kütahya	Karagöz Paşa Vakfı harc-ı muhasebesi	1832-1834	561,5
Kütahya	Hisarbey-oğlu Mustafa Bey Vakfı harc-ı muhasebesi	1833-1836	1.422
Kütahya	Seyyid Nureddin Vakfı harc-ı muhasebesi	1833-1836	669,5
Kütahya	Timurtaş Paşa Vakfı harc-ı muhasebesi	1835	40
Kütahya	Kütahya'da bulunan vakıflardan hazineye ait olan Ferâğ ve intikâl rüsûmu	-	3.075,5
Kütahya	Kütahya ve çevresindeki evkafın beş aylık hazineye ait ferâğ ve intikâl rüsûmu	(31 Ekim 1837) (26 Mart 1838)	772,10
Kütahya	Yenice Köyü, Turasan Ağa Vakfı harc-ı muhasebesi	1833-1836	779
Kütahya	Tevkii Mehmed Paşa Vakfı	1833-1836	53,5
Tavşanlı	Dedebalı Vakfı harc-ı muhasebesi	1833-1251	1.720
Tavşanlı	Dedebalı Vakfı Pazarköy Çiftliği harc-ı muhasebesi	1832-1836	250,5
Tavşanlı	Dedebalı Vakfı Çukurviran Çiftliği harc-ı muhasebesi	1832-1836	200
Tavşanlı	Arslan Bey Vakfı harc-ı muhasebesi	1833-1836	404
Tavşanlı	Hamza Bey Vakfı Karaağaç ve Yağmurlar Karyesi harc-ı muhasebesi	1833-1836	468,5
Gediz	Gazanfer Ağa Vakfı Mahlulat ve Rüsûmatı	---	421,5
Gediz	15 Adet Vakfın Harc-ı Muhasebe Bedeli	---	1.886,5
Altıntaş	Yalnızsaray Karyesi Ahi Timur Zaviyesi harc-ı muhasebesi	1835	34,5
Gireği [Arslanapa]	Tava karyesi Ahi Timur Zaviyesi Vakfı harc-ı muhasebesi	1836	202
	Hisarçayırı'ndan taliplerine satılan 200 dönüm çayırdan hazineye ait olan		4.000
			23.021,30

1832-1836 yılları arasında Kütahya ve nahiyeleri ile kazalarında muhasebeleri görülen vakıf ve zaviyelerin harc-ı muhasebe, ferağ ve intikal bedeli ile mahlûl hazine bedeli olarak hazineye toplam 23.021 guruş 30 para aktarılmıştır. Hazineye gönderilen bu meblağın 10.392 guruş 20 parası harc-ı muhasebe bedeli, 3.847 guruş 30 parası ferağ ve intikal vergisi, 421 guruş 20 parası

mahlûlât ve rûsumattan ve 8.360 guruş semere-i ruhsatiyeden yani arazilerin taliplerine satışından elde edilen gelirlerden oluşmuştur.

Tablo-1’de Kütahya’da bulunan Yıldırım Bayezid, Karagöz Paşa, Hisarbeyoğlu Mustafa Paşa, Seyyid Nurettin, Timurtaş Paşa, Turasan Ağa, Tevkii Mehmed Paşa vakıfları kadim vakıflardan olup, kuruluşları Germiyanogulları ve Osmanlıların kuruluş dönemine kadar uzanan vakıflardır. Tavşanlı’da akarları bulunan Dedebalı vakfı, Gediz’de bulunan Gazanfer Ağa Vakfı ile Altıntaş ve Gireği’de gelirleri bulunan Ahi Timur Zaviyesi de kadim vakıflar arasındadır. Gediz’de isimleri zikredilmeden 15 vakfın harc-ı muhasebe bedelinin deftere kaydedilmesi, Gediz’in vakıf kurumları açısından zengin bir yer olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti’nde 25 Mayıs 1840’da Hazain-i Amire, Maliye Hazinesi ve Hazine-i Redif lağvedilerek tüm gelir ve giderlerinin Hazine-i Celile-i Maliye’de birleştirilmesine karar verilmiştir. Hazine-i Celile-i Maliye’nin kurulmasından sonra Evkaf-ı Hümayun Hazinesi ve Ticaret Hazinesi gibi özel amaçlı ve nitelikli kurumların hesapları da bu hazinenin hesapları ile bütünleştirilmiştir (Ağar, 2007:400). Kütahya’nın kazalarından Eğrigöz (Emet)’de bulunan vakıfların 1842 yılı muhasebe kayıtlarında Hazine-i Celile’ye aktarılacak harc-ı muhasebe ve tertib-i maaş bedelinden oluşan hazine aidatları ayrı ayrı gösterilmiştir. Buna göre toplam gelirleri 11.023 guruş 15 para olarak gerçekleşmiş bu bedelin 2.809 guruş 28 parası hazine aidatı olarak tespit edilmiştir. Muhasebeleri görülen vakıf ve zaviyelerin aşar gelirlerinin hangi ürünlerden alındığının kaydedilmiş olması, yörede yetiştirilen ürünler hakkında bilgiler vermektedir. Bu dönemde Eğrigöz’de ekilen belli başlı ürünler arpa, buğday, darı ve mısır gibi tahıllardan oluşmaktadır. Bunların dışında mercimek, fasulye ve nohut gibi bakliyatlar ile malaz, burçak, alef, anason⁶ gibi bitkilerin yetiştirildiği görülmektedir. Vergilendirilmeye tabi olan diğer tarım ürünleri isimleri belirtilmeden *aşar-ı sâire* olarak kaydedilmiştir. Evkaf Defterinde yer alan vakıf ve zaviyeler ile gelirleri Tablo 2’de gösterilmiştir (EV.d. 11866, 1a-3a).

Tablo 2: 1842 Tarihinde Eğrigöz ’de Bulunan Zaviye Vakıfları ve Gelirleri

Karye	Vakıf/Zaviye	Gelirleri	Hazine Aidatı (Guruş-Para)
Baş	Duaköy [Duagu]Vakfı	262,10	127,34
Emed	Duaköy [Duagu] Vakfı	56,20	13,32
Baş	Arslan Baba Zaviyesi.	308	77
Eğrigöz	Dündarlar Fakra [çiftliği] Zaviyesi	80,20	20
Yoncağağaç	Eşref Sultan Zaviyesi	245	61,10
Hisarcık	Seyid Baba Resul Zaviyesi	59	180,30
Hisarcık	Şeyh İlyas Mezrası	241,30	60,20
Mumye/Mümüye	Ahi Doğan Zaviyesi	1021,20	255,9
Ağa	Cami-i Sinan Ağa ve Alaeddin Vakfı Mezrası	1638,20	317,20
Yenice	Doğanlar Cami-i Vakfı	156,10	39
İğde	Şeyh Süleyman Efendi Vakfı	6286	1.490
Akkilise	İnehan Mezrası	46,10	11,22
Kırgıl	Danişmend Ahmed Efendi Zaviyesi	143,15	35,32
Uşak Çakır	Karaağaç Mezrası Zaviyesi	478,20	119,20
	Yekûn	11.023,15	2.809,28

Eğrigöz kazasına ait 1842 yılı muhasebe kayıtlarına göre, vakıf ve zaviyelerde kâtip maaşı 20 guruş olarak ödenmektedir. Hazine aidatları ise vakfın toplam gelirinin yaklaşık % 25’ine yakındır (EV.d. 11866: 1a-3a). Eğrigöz’e tabi İğde karyesinde bulunan Şeyh Süleyman Efendi Vakfı, 6.286 guruş aşar bedeli ile en fazla gelire sahip vakıf olarak kaydedilmiştir. Bu vakfa ait gelirlerinden 4. 449,20 guruşun 24 *nefer evlâd-ı vâkıfa taksim* edilmek üzere ayrılmış olması bu vakfın zürri vakıflardan olduğunu göstermektedir (EV.d. 11866: 2b). Baş karyesinde bulunan

⁶ Anason sadece Ağa karyesi aşar gelirleri arasında yer almıştır.

Duagu [Duaköy] Vakfı tarafından hazineye 62,10 guruş harc-ı ferağ bedeli ödenmiştir. Harc-ı ferağ, gayr-i menkulün üzerinde hak sahibi olan kişinin tasarruf hakkını devretmesi karşılığında mutasarrıfa ödenen bedel olduğu için bu durum vakfın tasarruf hakkının el değiştirmiş olduğu anlamına gelmektedir (EV.d. 11866: 1a; Bardakoğlu, 1995: 353).

Kütahya sancağında bulunan kazaların meclislerine gönderilerek bilgilerin kontrol edilip, merkeze bildirilmesi istenen yoklama defterinde 11 Ocak 1859-6 Haziran 1859 tarihleri arasında, Kütahya'da bulunan tekkeler, zaviyeler ve diğer vakıflara bağlı köy ve mezraların aşar bedelleri ile buralarda görev yapan mütevellî, zaviyedâr ve mürtezikalılarına yapılan ödemeler ve beratlarla dair yoklama evrakları yer almıştır. Kütahya kaymakamı, mal müdürü, evkaf müdürü, müftü, naip, tahrirat kâtibi, Ermeni ve Rum kocabaşları ile beş üyeden oluşan bir komisyon tarafından imzalanıp mühürlenmiş olan deftere göre, Kütahya'da bulunan Germiyan-zâde Yakup Çelebi Vakfı'nın Germiyan-zâde ailesinden olan mütevellîlerine Simav ve Kula'da bulunan göl bedellerinden 6.750 guruş ödenmiştir. Diğer vakıf ve zaviye görevlilerine yapılan ödemeler mal sandığından yapılmıştır. Kütahya'da Esrek Sultan Zaviyesi'nin zaviyedarı olarak Şerife Hatun'a ödenen ücret 50 guruştur. Simav'ın Hüsüm karyesinde Selcen Hatun Zaviyesi'nin zaviyedarı Ahmed Hamdi Efendi'ye 825 guruş ödeme yapılmıştır. Kütahya'da Rifaiyye Tarikatı'dan Gazi Ali Baba, Nakşibendi Tarikatı'dan Kalenderhane, Halvetiyye Tarikatı'dan Ahmed Zemci, Mevlevî Tarikatı'ndan Esseyyid İsmail Hacı Efendi ile Tavşanlı'daki Mevlevî Dergâhlarının fukara ve dervişlerine koyun eti, ekme, pirinç, tereyağ, kahve, mum ve kandil yağı gibi aynı yardımlar yapıldığı görülmektedir. Vakıf ve zaviye görevlilerine yapılan ödemeler Tablo 3'te gösterilmiştir (EV.d.16669:1b-3a).

Tablo 3: 1274/1859 Yılında Görevlilere Ödenen Ücretler (EV.d.16669)

Vakıf-Zaviye	Ücret Ödenen Görevli	(Guruş)
Gedik Ahmed Paşa Vakfı	Mütevellî (Yıllık)	5.300
Germiyan-zâde Yakup Çelebi	Mütevellîler; Germiyan-zâde Mehmed Hamdi, Germiyan-zâde Ahmed Vehbi Germiyan-zâde Tahir Ömer	5.000 <u>1.750</u> 6.750
Rufa'î Dergâhı	Postnişin Ali Efendi Maaşı	50
Mevlevihane Dergâhı	Postnişin İsmail Efendi	300
Gümüş karyesi Ahi Ali Zaviyesi	Zaviyedârlar; Mevlevî Mehmed Şemseddin ve Bekir Efendi	210
Simav-Hüsüm'de Selcan Hatun Zaviyesi	Zaviyedâr Ahmed Hamdi Efendi	825
Yıldırım Han Cami-i Kebir (Ulu Cami)	Müderriş Hacı Abdullah Efendi	45
Ahmed Zemci Zaviyesi	Türbedârî Derviş Ahmed Dede	20
Esrek Sultan Zaviyesi	Türbedârî Şerife Hatun	50
Karagöz Paşa Cami-i Şerifi	Hademeleri	900
Timurtaş Paşa vakfı	Medrese ve Cami-i Şerif Hademeleri Müdür Abdullah Efendi (64,5) Hatip-İmam Ahmed Efendi (18) Vaiz Mehmed Efendi (12) Kayyım ve müezzin İbrahim Efendi (34) Mihrab mumları (185)	313,5
	Toplam	14.763,5

Kütahya ve Etrafşehir'de bulunan vakıf ve zaviyelerin 1863 yılında toplam gelirleri 15.380 guruş olmuştur. Bu gelirlerden 351,5 guruş Kütahya'da Hezardinar Cami Vakfı'nın imametine ödenirken, 351,5 guruş da aynı caminin tamiratına harcanmıştır. Maaş, harc-ı muhasebe ve mahlûl hisse bedeli olarak vakıf ve zaviyelerden 2.785 guruş Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'ne gönderilmiştir. 1863 yılında vakıf ve zaviyelerin 11.892 guruş gelir fazlası olmuştur (EV.d. 17743-1a). Gelir fazlası vakıfların mütevellî ve mutasarrıflarının uhdesine bırakılarak mahallinde vakfın amacına uygun hizmetlerde kullanılmaktadır.

Vakıf ve zaviyelerde karşılıksız yapılan hizmetlerde olurdu. Bu hizmetler belgelerde *ber vech-i hasbî* olarak kaydedilirdi (Demirel, 1995: 67). Etrafşehir’de bulunan Emir Han Zaviyesi, Seyyid Nureddin Vakfı, Hacı Bayezid Zaviyesi, Molla Celal Cami-i Şerif Vakfı, Sincan Mescid-i Şerif Vakfı ve Arslan Bey Cami-i Şerif Vakfının 1863 tarihli muhasebe kayıtlarında yer alan *ber vech-i hasbî* ifadesi hizmetlerin Allah rızası için, gönüllüler tarafından yapıldığını göstermektedir. Etrafşehir’de bulunan Bıyıklı Baba, Seyyid Enbiya, Şeyh Ali, Ahi Sökmen Zaviyeleri’nde yer alan *hisse-i mahlûl minhâ* kaydı mutasarrıfı olmayan bu zaviye vakıflarının Evkaf Nezareti’nin yönetimine geçtiğini göstermektedir (EV.d. 17743-1a). Rüstem Paşa Vakfı 4.062 guruş, Arslan Camii Vakfı 3.008 guruş ve Seyyid Nureddin Vakfı 2.138 guruş gelir ile bu dönemde en yüksek gelire sahip vakıflar olmuştur. Kütahya ve Etrafşehir’de on altı vakıf ve zaviyenin 1863 yılı muhasebe kayıtlarına göre, gelir ve giderleri Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: 1863 Yılı Kütahya ve Etrafşehir Vakıf ve Zaviyeleri Muhasebe Cetveli

Vakıf/Zaviye/(Karye)	Gelir	Gider	Gider Kalemi	Kalan
Rüstem Paşa Vakfı (Karaöz ve Durgudlar)	4.062	1.015,5	Maaş- harc-ı muhasebe	3.046,5
Bıyıklı Baba Zaviyesi (Çınar ve Ahiler)	265,5	66,5	Maaş-harc-ı muhasebe	
		49	Mahlûl hisse	150
Emir Han Zaviyesi (Çavuş)	281	-	Ber vech-i hasbî	281
Hoca Fakı Zaviyesi (Çavuş)	300	75	Maaş-harc-ı muhasebe	225
Bayram Bey Zaviyesi (Kondukviran)	939	235	Maaş-harc-ı muhasebe	704
Abdullah Zaviyesi (În)	114,5	28,5	Maaş-harc-ı muhasebe	86
Feke Sultan Zaviyesi (Karacaviran)	190,5	47,5	Maaş-harc-ı muhasebe	143
Seyyid Nureddin Vakfı (Ağaç)	2.138	-	Ber vech-i hasbî	2.138
Hacı Bayezid Zaviyesi (Bölücek)	485	-	Ber vech-i hasbî	485
Molla Celal Cami Vakfı (Kütahya)	623	-	Ber vech-i hasbî	623
Seyyid Enbiya Zaviyesi (Parmakviran)	1083	270	Maaş-harc-ı muhasebe	
		406,5	Nısf-ı hisse-i mahlûl	406,5
Hezardinar Cami Vakfı (Kütahya)	703	351,5	Nısf-ı hisse-i imâmet	00
		351,5	Tamirat masrafı	
Sincan Mescid Vakfı (Dumlupınar)	275	-	Ber vech-i hasbî	275
Arslan Bey Cami Vakfı (Kütahya)	3008	-	Ber vech-i hasbî	3.008
Şeyh Ali Zaviyesi (Seydi)	300	75	Maaş-harc-ı muhasebe	168
		57	Mahlûl hisse	
Ahi Sökmen Zaviyesi (Pirli)	612,5	153,5	Maaş-harc-ı muhasebe	153
		306	Sülûsân Hisse-i Mahlûl	
Toplam	15.380	3.488		11.892

1. Kütahya ve Kazalarında Bulunan Vakıf ve Zaviye Gelirleri Müzayede İşlemleri (1857-1860)

Osmanlı Devleti’nde vakıf tarım işletmelerinde uygulanan başlıca yöntemler, iltizam ve emanet sistemleri olmuştur. İltizam sisteminde devlet belirli bir bölge ile sınırlı mukataaları vergilendirirken, rekabete açık bir biçimde müzayedeler düzenlemiştir. Bu müzayedeler sonunda belirli bir bölümü peşin, geri kalanı yıllık taksitler halinde ödenmek suretiyle kârı ve zararı kendisine ait olmak üzere vergi toplama yetkisi mültezimlere bırakılmıştır. 17. yüzyılın sonlarından itibaren malikâne sistemine geçilerek iltizamlar kaydı hayat şartı ile verilmeye başlanmıştır. Tanzimat Fermanı ile iltizam tamamen kaldırılarak, vergiler emanet sistemine göre maaşlı memurlar tarafından toplanmaya başlanmış ise de ortaya çıkan sakıncalar sebebiyle 1843’ten itibaren iltizam sistemine geri dönmüştür (Genç, 2000: 154-158). 1857-1860 yılları arasında Kütahya sancağına tabi kaza ve nahiyelerdeki zaviye ve vakıfların akarlarına ait aşar bedelleri, iltizam sistemine uygun olarak düzenlenen müzayedeler ile taliplilerinin uhdesine

verilmiştir. Müzayedelerde talibi çıkmayan vakıf ve zaviyelerin gelirleri merkezden görevlendirilen devlet görevlileri tarafından emanet usulü ile yönetilmiştir ⁷.

1.1. Kütahya Kazası ve Etrafşehir Nahiyesi Vakıf ve Zaviyeleri Müzayede İşlemleri (1857-1860)

Etrafşehir nahiyesinde bulunan vakıf ve zaviyeler için 1857 yılında düzenlenen müzayede neticesinde Yenice, Durgudlar ve Yalnızsaray karyelerinde bulunan Turasan Ağa vakfı, Alayund karyesinde bulunan Hisarbeyi Mustafa Paşa Camii Vakfı ve Okçu karyesinde bulunan Hoca Ali Zaviyesi gelirlerini tasarruf hakkı evkaf defterinde isimleri zikredilmeden mütevellilerine bırakıldığı belirtilmiştir. 13.000 guruş geliri olan Turasan Ağa vakfı için Dombaycı-oğlu Mehmed Ağa ve 6.500 guruş geliri olan Camii Şerif vakfı için Hancı Ali Ağa kefil olmuştur ⁸. 1.500 guruş gelire sahip olan Hoca Ali Zaviyesi'ne kefil gösterilmemiştir. Etrafşehir nahiyesi Ağaç, Çukurca ve Kusura karyelerinde bulunan Seyyid Nureddin Zaviyesi, geliri ve talibi bulunmadığı için emanet usulü ile yönetilmek üzere Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bırakılmıştır (EV.d.16368: 3a).

10 Ağustos 1858 tarihli Evkaf Defterinde Kütahya'da bulunan 6 vakıf ve zaviyenin 1857 ve 1858 yılları aşar bedelleri ile gelirlerini uhdesinde bulunduranlar ve bunlara kefil olanlar yer almıştır. Kütahya'da bulunan Hıdırlık, Balaban Paşa, Ahi Mustafa, Gözüm Şeyh, Ahi Arslan Zaviye Vakıfları ile Arslan Bey Camisi Vakfı'nın 1857 yılı toplam aşar bedeli 7.100 guruştan 1858 yılında % 42 oranında artarak 10.060 guruşa yükselmiştir. Kütahya'daki vakıf ve zaviyelerin 1857-1858 yıllarına ait gelirleri ile bu gelirleri uhdesinde bulunduranlar ve kefilleri Tablo 5'te gösterilmiştir (Ev.d. 16551-1a).

Tablo 5: 1857-1858 Tarihinde Kütahya'da Bulunan Vakıf ve Zaviyeler (EV.d.16551)

Bulunduğu Yer	Zaviye	Uhdesinde Bulunduran	Kefili	Aşar Bedeli	
				1857	1858
Kütahya	Hıdırlık	Küpecik-zâde Ahmed Efendi	Müfti-zâde Ömer Efendi	430	510
Kütahya	Balaban Paşa	Osman Ağa	Karaca-zâde Ahmed Efendi	500	1.050
Kütahya	Ahi Mustafa	Düğmecioğlu Ali Ağa	Hatip Ali Ağa	2.350	2.800
Bölücek Mah.	Gözüm Şeyh	Şiş Duruoğlu Abdullah Efendi	Güler-zâde Murad Bey	200	230
Sultanbağı	Ahi Arslan	Arif Efendi	Hacı Süleyman Efendi	100	170
Meydan Mah.	Arslan Bey Cami-i Şerifi Vakfı	Meydan-zâde İsmail Efendi	Hacı Mehmed Ağa	3.520	5.300
Toplam				7.100	10.060

Hıdırlık, Balaban Paşa ve Ahi Mustafa Zaviyeleri mahalle ismi belirtilmeden *Kütahya'da* denilerek kaydedilmiştir. Hıdırlık Kütahya'nın güneyinde yer alan şehre hâkim bir tepedir. Bu tepe üzerinde Anadolu Selçuklu Devleti dönemine tarihlenen ve 1243-1244 yılında Kütahya Fatih Hazer Dinari tarafından inşa edildiği bilinen bir mescid vardır. Hazer Dinari'nin şehrin fethi sırasında bu tepayı karargâh olarak kullandığı ve burada Hızır Aleyhisselam'ı gördüğü rivayet edildiği için yerin kutsallığından söz edilmektedir (Palaz Yıldırım, 2017:443-445). Bu bilgiler ışığında Hıdırlık Zaviyesi'nin başlangıcının Anadolu Selçuklu Devleti dönemine kadar

⁷ Osmanlı Devleti'nde geliri düşük ve mültezimlerin talip olmadığı topraklar emin denilen memurlar tarafından yönetilirdi. Bunlar devletten aldıkları maaş veya dirlikle geçimlerini sağlardı (Tabakoğlu, 2016: 338).

⁸ Kefalet, iltizam sisteminin önemli unsurlarından birisidir. Başlangıçta genellikle mukataanın bulunduğu bölgede yerleşmiş olan küçük sermaye grupları arasından kefiller belirlenmiş ve bunların birden fazla mukataa ve mültezime kefil olmasına müsaade edilmemiştir. Fakat zamanla kefillik müessesesi daha profesyonel hale gelmiş, özellikle İstanbul'da teşkilatlanarak adeta kredi kurumu haline dönüşmüştür. Kefiller, açık veya gizli olarak iltizam kârlarından pay almışlardır (Genç, 2000: 154-158).

uzandığı söylenebilir. Ahi Mustafa Zaviyesi'nin bulunduğu mahalle 19. yüzyıla kadar kendi adı ile anılmıştır. Balaban Paşa Zaviyesi, Germiyanogulları dönemine tarihlenen ve aynı zamanda Nallı Medresesi olarak ta bilinen Balaban Paşa Medresesi'nin 1876 senesinde Halvetiyye Tekkesi'ne dönüşmesi ile ortaya çıkmıştır (Soyer Zeyrek, 2015: 145).

Etrafşehir nahiyesindeki 26 vakıf ve zaviyenin aşar bedelleri 10 Ağustos 1858'de Kütahya'da bulunan zaviye vakıfları için düzenlenen müzayede ile birlikte ihale edilmiştir. Fakat hem Kütahya hem de Etrafşehir'deki vakıf ve zaviyelere toptan talip çıkmadığı için, gelirler perakende olarak taliplerinin uhdesine bırakılmıştır. Şerif Mehmed Efendi gibi birden fazla vakıf ve zaviyenin tasarruf hakkını elinde bulunduran kişiler olduğu gibi Güler-zâde Murad Bey, Dürri-zâde Hüseyin Bey ve Murad Bey gibi birden fazla mültezime kefil olanlar da vardır (Ev.d. 16551-1a). Etrafşehir'de bulunan vakıf ve zaviyelerin 75.825 guruş olan 1857 yılı aşar bedeli 1858'de % 45 azalarak 41.536 guruşa düşmüştür. Bunun sebebi Sevdiği'nde bulunan Turabey Vakfı'nın gelirlerinin 57.000'den 7.500'e düşmüş olmasıdır⁹. Etrafşehir'de aşar geliri 1858 yılında iki katı ve daha fazla artan zaviyeler şunlardır: Zağra'da Emir Sultan Zaviyesi 50 guruştan 150 guruşa; Okçu'daki Sarı Saltuk Zaviyesi 70 guruştan 189 guruşa; Zağra'daki Şeyh Altuntaş Zaviyesi 375 guruştan 900 guruşa; Çınar ve Ahiler'de Bıyıklı Baba Zaviyesi 300 guruştan 700 guruşa; Çavuş'ta Emir Han Zaviyesi 1.000 guruştan 2200 guruşa; Bölücek'te Şeyh Ali Zaviyesi 500 guruştan 1.400 guruşa yükselmiştir. Etrafşehir nahiyesinde bulunan diğer vakıf ve zaviyelerin aşar bedelleri ile gelirlerini uhdesinde bulunduranlar ve bunlara kefil olanlar Tablo 6'da gösterilmiştir (EV.d.16551-1a).

---

⁹ Sevdiği'nde bulunan Tura Bey Vakfının 1857 yılında 57.000 guruş olan gelirlerinin 1858 yılında 7.000 guruş olarak kaydedilmiş olması bu düşüşün sebebidir. Fakat bunun neden kaynaklandığı belli değildir. Belki gelir kaydı sırasında bir hata yapılmış olabilir.

Tablo 6: 1857-1858 Tarihinde Etrafşehir'de Bulunan Vakıf ve Zaviyeler

Mahalle /Köy	Zaviye	Uhdesinde Bulunduran	Kefili	Aşar Bedeli	
				1857	1858
Etrafşehir	Karadonlu/Pirler	Helvacı Emin Efendi	Gülerzâde Murad	1.400	1.400
Etrafşehir	Ahi İzzettin	Şeyh Sabri Efendi	Beyzâde Sahip Ef.	600	700
Akkilise	Can Paşa	İzzet Efendi	İzzet Efendi	400	500
Geriz	Recep Dede	Hacı Alaeddin Ağa	Dürri-zâde Hüseyin Bey	120	160
Toyarslan	Toyarslan	Hacı Alaeddin Ağa	Hacı Alaeddin Ağa	1.150	1.275
Pirli	Ahi Sökmen	Dürri-zâde Hüseyin Bey	Meydan-zâde Abdullah Efendi	1.000	1.050
Karacaviran	Feke Sultan	Sevdiğinli Şerif Mehmed Efendi	Güler-zâde Murad	200	250
Parmakviran	Seyyid Enbiya	Gül-zâde Murad Bey	Emin Efendi	820	835
Viranhisar	Hacı Hasan	İzzet Efendi	Cafer-oğlu Ahmed Ağa	2.305	2.367
Çavuş	Hoca Fakı	Sevdiğinli Şerif Mehmed Efendi	Murad Bey	200	60
Kondukviran	Bayram Bey	Torun-zâde bdurrahman Efendi	Bekir Ağa	810	1.300
Serme Seyirviran	Hoca Ali	Hüseyin Bey	Kadir Bey	3.000	3.000
İn	Obran Veli	Arif Efendi	Hacı-mollazâde Hacı Süleyman	200	240
Bölücek Karyesi	Hacı Bayezid	Meydan-zâde Abdullah Efendi	Mehmed Ağa	825	900
Yayla	Urumşah	Hacı İsmail Ağa	Necip Ağa	600	750
Ağaç	Seyyid Nureddin	Fettah-oğlu Osman Efendi	Fettah-oğlu Osman Efendi	1.900	2.610
Kızılcaviran	Şeyh Mürevvet	Şerif Mehmed Efendi	Murad Bey	450	500
Kızılcaviran	Beykulu ve Şeyh Ali	Şerif Mehmed Efendi	Murad Bey	400	450
Zağra	Hacı Hıdır	Ali Ağa	Mustafa	150	150
Toplam				75.825	41.536

14 Haziran 1860 tarihli evkaf defterinde Kütahya merkez kazası ile Etrafşehir, Tavşanlı, Altıntaş, Gireği (Aslanapa), Virancık ve Gümüş nahiyeleri ile Eğrigöz, Gediz ve Simav kazalarında bulunan zaviye ve vakıflara ait mukataaların aşar bedellerinin müzayede işlemleri kaydedilmiştir. Kütahya merkez kazada ihale edilen 14 vakıf ve zaviyenin 8'i cami ve mescid vakfidir. Zaviye vakıflarından Hacı Süleyman Efendi Servi, Ahi Erbasan Sultanbağı, Gözüm Şeyh Bölücek mahallelerinde yer alırken, 1860 yılında Kütahya'da bulunan ve gelirleri ihale edilen vakıf ve zaviyelerin tasarruf hakkına sahip olanlar ve aşar bedelleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: 1860 Yılında Kütahya'da Bulunan Vakıf ve Zaviyeler

Mahalle	Zaviye	Uhdesinde Bulunduran	Aşar Bedeli
Servi	Hacı Süleyman Efendi Mescid-i Şerif Vakfı	Mütevellisi Ali Ağa	100
Dibek	Mescid-i Şerif Vakfı	Mütevellisi Ali Ağa	110
Sultanbağı	Ahi Arslan Zaviyesi	Derviş Mehmed	110
Maruf	Mescidi Vakfı	Sarı Osman Ağa	120
Bölücek	Gözüm Şeyh Zaviyesi	Mütevellisi Ali Ağa	150
Şehreküstü	Mescidi Vakfı	Mütevellisi Ali Ağa	200
Kadışeyh	Kadı Şeyh Vakfı	Mütevellisi Hasan Ağa	250
Kütahya	Hıdırlık Zaviyesi	Mütevellisi Ali Ağa	450
Molla	Molla Celal Cami-i Şerifi Vakfı	Mütevelisi Ahmed Efendi	700
Kütahya	Balaban Paşa Zaviyesi	Sarı Osman Ağa	750
Kütahya	Hezardinar Cami-i Şerifi Vakfı	Mütevellisi Ali Ağa	800
Kütahya	Ahi Mustafa Zaviyesi	Mütevellisi Ali Ağa	1.650
Meydan	Arslan Bey Cami-i Şerifi Vakfı	Mütevellisi İsmail Efendi	3.500
Okmeydanı	Dört Direkli Mescidi Vakfı	Derviş Mehmed	70
Toplam			7.960

Kütahya'da bulunan vakıf ve zaviye vakıflarının 1860 yılı aşar geliri 7.960 guruş olarak gerçekleşmiştir. Meydan Mahallesinde bulunan Arslan Bey Cami Vakfının 3.500 guruş olan aşar bedeli, toplam gelirlerin yarısına yakındır. Vakıf ve zaviyelerinin önemli bir kısmında mütevelliler, mukataaları tasarruf haklarını da ellerinde bulundurmaktadır (EV.d. 17119-1b-2b). 1860'da Etrafşehir nahiyesindeki 39 vakıf ve zaviyeden 19'unda gelirlerin tasarruf hakkı mütevellilerine bırakılmıştır. Kondukviran'daki Bayram Baba Zaviyesi'nin gelirleri ise zaviyedarı Abdurrahman Efendi uhdesindedir. Kütahya'da 7 vakıf ve zaviyenin gelirlerini tasarruf eden Ali Ağa, Etrafşehir nahiyesinde de 9 ayrı vakıf ve zaviyenin mütevellisi ve gelirlerinin sahibidir. Etrafşehir'de müteveli olarak Sarı Osman Ağa 3, Mehmed Ağa 2 ayrı vakıf ve zaviye gelirlerini yönetmektedir. Ahmed Efendi Kütahya Molla Cami Vakfı dışında Etrafşehir-Yayla karyesindeki Urumşah Zaviyesi'nin mütevellisi ve gelirlerinin sahibidir. Şeyh Ali Efendi, Hasan Ağa ve Abdülkadir Efendi mütevellisi oldukları vakıf ve zaviyelerin gelirlerini tasarruf hakkına sahiplerdir.

1860'ta toplam 55.540 guruş aşar bedeline sahip olan Etrafşehir'deki vakıf-zaviyeler içerisinde en yüksek gelir 9.900 guruş olan Turasan Ağa Vakfına aittir. Bunu 7.525 guruş aşar bedeli ile Seyyid Nureddin Vakfı takip etmektedir. Tura Bey Vakfı 6.150 guruş ve Hisar Beyi Mustafa Paşa Vakfı 5.200 guruş aşar bedeli ile bunlardan sonra gelmektedir. Diğer zaviye vakıflarının ihale bedeli 30-4.700 guruş arasında değişmektedir. Etrafşehir'e tabi olan Çukurçayır karyesinde Ahi Erbasan Zaviyesi, İn karyesinde Kala-i Balâ Mescidi Vakfı ile Çınar ve Ahiler karyesindeki Bıyıklı Baba Zaviyesi müzayede defterine *talibi bulunmadığı* şeklinde kaydedilmiştir. Kütahya'da yapılan toplu müzayede neticesinde toplam 520 guruş gelire sahip olan bu vakıf ve zaviyeler diğerleri ile birlikte ihale edilmiştir 1860 yılında Etrafşehir nahiyesi ve karyelerinde yer alan diğer vakıf ve zaviyeler ve aşar bedelleri Tablo-8'de gösterilmiştir. (EV.d. 17119, 1b-2b).

Tablo 8: 1860 Yılında Etrafşehir’de Bulunan Vakıf ve Zaviyeler

Karye, Vakıf-Zaviye	Aşar Bedeli	Karye, Vakıf-Zaviye	Aşar Bedeli
Zağra, Hacı Hıdır	100	Geriz, Recep Dede	60
Zağra, Mescid-i Şerif	550	Etrafşehir, Karadonlu (Pirler)	850
Pirli, [Ahi] Sökmen	700	Karacaviran, Feke Sultan	190
İn, Obrân Veli	110	Parmakvıran, Enbiya	970
Dumlupınar, Şeyh Vakfı	310	Çavuş, Hoca Fakı	250
Kalburcu, Pir Ahmed Vakfı	130	Zağra, Emir Sultan	125
Saka, Receb Dede	30	Bölücek, Hacı Bayezid	550
Seydi, Şeyh Ali	250	Zağra, Şeyh Altıntaş	965
Yayla, Urumşah	700	Ağaç, Seyyid Nureddin	2.010
Etrafşehir, Ahi İzzeddin	400	Kızılçavıran, Şeyh Mürüvvet	450
Doğaaarslan, Doğaaarslan	1.200	Kızılçavıran, Beykulu ve Şeyh Ali	850
Bölücek, Şeyh Ali	1.350	Okçu, Sarı Saltuk	80
Serviran, Ali Hoca	1.550	Çavuş, Emirhan	165
Viranhisar, Hacı Hasan	2.500	Karaöz ve Durgutlar, Rüstem Paşa Vakfı	4.700
Kondukvıran, Bayram Baba	1.100	Okçu, Şeyh Ali	1.700
Akkilise, Can Paşa	270	Okçu, Timurtaş Paşa	80
Alayund, Hisarbeyi	5.200	Ağaç, Çukurca Kusura; Seyyid Nureddin Vakfı	7.525
Sevdiğin, Tura Bey Vakfı	6.150	Yenice-Doğa-Yalnızsaray, Turasan Ağa vakfı	9.900
Çınar ve Ahiler, Bıyıklı Baba	300	İn, Kala Kala-i Balâ Mescidi Vakfı	200
Çukurçayır, Ahi Erbasan	20		

Kütahya’da 1860’da düzenlenen toplu müzayedede Kütahya bulunan 14 ve Etrafşehir’de bulunan 39 vakıf ve zaviyenin toplam 63.500 guruş olan aşar gelirleri, 3.000 guruş zam yapılarak toptan 66.500 guruşa mültezimden Hacı Mehmed Efendi’ye bırakılmıştır. Hamza ve Osman Ağalar ile Ömer Efendi kendisine kefil olmuşlardır (EV.d. 17119-1b-2b).

1.2. Altıntaş Nahiyesi Vakıf ve Zaviyeleri 1860 Yılı Müzayedede İşlemleri

Altıntaş’ta 1860 yılında 28 vakıf ve zaviye bulunmaktadır. Nefs-i Altıntaş’ta Seyyid Süle (7.050), Zemme’de Ahi Nasuh (1.230), Gecek’te Söylemez Baba (2.400), Hamurköy’de Deranbar (1.500), Abya’da Şeyh Andık (450), Kürt karyesinde Yolaşığı (300), Yalnızsaray’da Ahi Timurhan (220) ve Alibeyköy’de Süleyman ve Ömer Çiftliği (650) zaviyelerinin aşar gelirleri mütevellilerinin uhdesindedir. Altıntaş ve Alibeyköy’deki Şeyh Durdu ve Şeyh Mezid Zaviyesi’ni gelirini (800) ise zaviyadârı Murad Bey tasarruf etmektedir. Pınarbaşı’nda Şeyh Bayezid (40), Eymür’de Şeyh Ali (1.000) ve Aslıhanlar’da Şeyh Orhan (300) zaviyelerinin talibi yoktur. Bunların dışında Beşkarış önünde Şeyh Halil (450), Seyyid Ekbek Yümni (110), Şeyh İdris (110), Resul Baba (1.370), Türkmen Baba (450) zaviyeleri bulunmaktadır. Efted’te Şeyh Ali (480), Ahi Yusuf (570); Zemme’de Ahi Mustafa (450), Şeyh Servi (2.600), Feyzullah Cami-i Şerif Vakfı (800); Oysu’da Köselik (1.200); Altıntaş ve Çakırsaz’da Düdükçü Zaviyesi (60); Aslıhanlar’da Hacı Hıdır (1.000); Keçiller’de Ahi Eyce (540); Abya’da Şeyh Yusuf (360); Akçaköy’de Mescid-i Şerif Zaviyesi (1.550) vardır. Toplam 27.820 guruş aşar geliri olan Altıntaş ve karyelerindeki zaviyelerin gelirlerine Kütahya’da 1860’ta yapılan toplu müzayedede 100 guruş zam yapılarak 27.920 guruşa Hamamcı Osman Ağa kefaletiyle Sarı Salih-zâde Hüseyin Bey’e verilmiştir (EV.d.17119; 3a, 3b). Daha sonra Etrafşehir, Tavşanlı, Bilecik, Söğüt, Seyitgazi ve Banaz’da bulunan zaviye vakıflarının gelirleri ile birleştirilen Altıntaş zaviyeleri gelirleri Kara Ağa-zâde Ömer Efendi uhdesine geçmiştir (EV.d.17119-9b). Altıntaş’ta bulunan zaviye vakıflarının 11’i Şeyh, 5’i Ahi, 3’ü Baba, 2’si Seyyid ismini taşımakta olup, yörenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında ahi ve abdalın geleneğinin etkili olduğu göstermektedir. Zaviye vakıfları ağırlıklı olarak Beşkarışönü ve Zemme karyelerinde akarlara sahip olmuştur. Nefs-i Altıntaş’ta olan Sülye Zaviyesi 7.050 guruş aşar bedeli ile en fazla gelire sahip olan zaviyedir.

13. yüzyıl sonlarında Hacı Bektaş geleneğinin devamı için çağdaşı ve halifesi olan bazı dervişlerin Anadolu'da özellikle Türkmenlerin yaşadığı yörelerde zaviyeler açarak halk üzerinde manevî etki sağlamaya gayret ettikleri bilinmektedir (Çiftçiöğlü, 2017: 180). Altıntaş'ta bulunan Resul Baba, Söylemez Baba, Türkmen Baba zaviyelerinin bu geleneğin temsilcileri olduğu görülmektedir

2.3. Tavşanlı Nahiyesi Vakıf ve Zaviyeleri 1860 Yılı Müzayede İşlemleri

Tavşanlı'da bulunan ve 32.910 guruş aşar bedeli olan 11 vakıf ve zaviyenin gelirlerini ihale etmek üzere Kütahya'da 1860'ta toplu müzayede düzenlenmiştir. 13.250 guruş gelire sahip Dede-balı Vakfı toplam aşar bedelinin % 34'üne sahiptir. Karacakaş ve Dede-balıoğlu Hamza Bey Vakfı 6.700, Sorgun ve Bilecik'teki Arslanlı zaviyesi 5.400, Kayı'daki Karagöz Paşa Vakfı 3.300, Ayvalı'daki Hacı Bayezid Zaviyesi 1.500 ve Pazarköydeki iki adet çiftlik vakfının 1.050 guruş aşar geliri vardır. Pazarköy'deki Çavlı, Şeyhler'deki Şeyh Adil, Tepecik'teki Gaip Erenler, Akşar'daki Bahşi zaviyelerinin gelirleri 210-700 guruş arasında değişmektedir. Karapelit'teki Bayat Zaviyesi'nin geliri ve talibi yoktur. Tavşanlı'daki vakıf ve zaviyelerin toplam aşar bedellerine mahallinde yapılan müzayedede 6.190 guruş zam yapılarak, 39.100 guruş bedelle Hacı Salih oğlu Mustafa Efendi kefaletiyle Derviş oğlu Hacı Beytullah uhdesine verilmiştir. Fakat daha sonra Kütahya müzayedesinde Hacı Abdullah oğlu Abdullah Ağa 9.400 guruş daha zam yapmış ve toplam 48.500 guruş bedel ve Pamukçu Hacı İbrahim Ağa kefaletiyle vakıf ve zaviyelerin aşar bedellerini kendi uhdesine almıştır. Vakfın aşar geliri bu son zamlarla yaklaşık % 24 artmıştır (EV.d. 17119; 2b).

2.4. Gireği (Aslanapa) Nahiyesi Vakıf ve Zaviyeleri 1860 Yılı Müzayede İşlemleri

1860'da mahallinde yapılan müzayedede Gireği'de bulunan 21.525 guruş aşar bedeline sahip 22 vakıf ve zaviyeye toptan talip çıkmamıştır. Bu sebeple zaviye vakıflarının gelirleri perakende olarak taliplerine verilmiştir. Şeyhler'de bulunan Asıl Doğan Zaviyesi (3.000) ile Ada karyesinde bulunan Şeyh Yusuf (650) zaviyeleri, zaviyedarları tarafından idare edilmektedir. Fakat Şeyh Yusuf Zaviyesi'nin zaviyedarı İbrahim istifa ettiği için bu zaviye daha sonra Kuşcu-zâde Hacı Bekir Ağa uhdesine bırakılmıştır. Tava'daki Timurhan Zaviyesi (5.000) ile Danişmend Zaviyesi (3.000) Haffaf Paçacı-zâde Hacı Mehmed Ağa uhdesindedir. Gökçeler'de Şeyh Halil (2.600) ve Çal'daki Tayyib-zâde (400) zaviyelerinin mutasarrıfı Ebe-zâde Hacı Mehmed Ağa'dır. Pınarbaşı'ndaki Şeyh Cüneyt (1.710) ve Şeyh Murad (500) zaviyeleri ile Yalnızsaray'da Şeyh Ömer Çiftliği (550) gelirleri Keleş-zâde Fevzi Efendi tarafından tasarruf edilmektedir. Murat Efendi, Bulmazı'da İncelik (40), Arslanapa ve Yalnızsaray'da İbiş Efendi (140), Yalnızsaray'da Postalcıoğlu (40), Çömlekçi'de Ahikulu (90) ve Ballu Baba'da Ballu Baba (60) zaviyelerinin gelirlerine sahip olmuştur. Viran karyesinde bulunan Dodurga (2.850) ve Şeyh Halil (85) zaviyeleri ile Tokul ve Saraycık'taki Abdulaziz Zaviyesi (400) Hoca-zâde Ömer Efendi uhdesindedir. Viran'daki Kulaksız Ayvaz Zaviyesi'nin (850) gelirlerini Hoca-zâde Mehmed Efendi uhdesinde bulundurmaktadır. Murad Ali Efendi Aslıhanlar'da Timurtaş (110), Abaş'ta Şeyh Eyce (110) ve Gökçeler'de Şah Ali Çelebi (160) zaviyelerinin gelirlerini tasarruf etmektedir. Çömlekçi'deki Hasan Fakı Zaviyesi'nin (80) geliri ise Kâtip Mehmed Efendi kontrolündedir (EV.d. 17119: 3b, 4a).

2.5. Virancık (Örencik) Nahiyesi Vakıf ve Zaviyeleri 1860 Yılı Müzayede İşlemleri

Günümüzde Kütahya, Emet ilçesine bağlı bir köy olan Virancık (Örencik) nahiyesinde 1860 yılında 11.300 guruş geliri olan 18 zaviyenin aşar bedelleri mahallinde ihale edilmiştir. Bu zaviyelerden Ağan'daki Bursalıoğlu (120), Silk (210), Kadioğlu (120), Şeyh Salih (390) zaviyeleri ile Hacı Kebir'deki Tengrivirmiş (1.300) ve Çakır Ağa (Ezderhan) (1.110) zaviyeleri Üvezbey-zâde Kadir Bey'in uhdesinde olup toplam 3.250 guruş aşar bedeline sahiptir. Düşecik'te Sunullah Efendi Zaviyesi, Gökler'de Derviş Ali Zaviyesi, Virancık'ta Hacı Ahmed Efendi Zaviyesi, Hacı Mahmud'da Polat çiftliği ve Tepecik'te Recep Dede Zaviyesi'nin toplam

aşar bedeli 1.550 guruş olup talipleri olmayan bu zaviyeler için evkaf defterinde *emaneten idare olunacaktır* şeklinde kayıt bulunmaktadır. Talibi bulunan diğer zaviyelerden Şeyhler'deki Şeyh Durdu Zaviyesi 2.000 guruş aşar bedeli ile zaviyedarı Arif Efendi uhdesine bırakılmıştır. Cebrail'deki Said çiftliği (490) ile Susuz, Haydar ve Esatlar karyelerinde gelirleri olan Burhan Dede Zaviyesi'ni (310) Katib Mehmed Efendi uhdesinde bulundurmaktadır. Ağarı'da Şeyh Hafid (Hacı Abdullah Efendi) (1.700) Zaviyesi Dereli-oğlu Hasan, Halifeler'de Şeyh Server Zaviyesi (1.500) Zâbit [Katib] Şerîf Efendi, Fakra'da Receb Dede Zaviyesi (90) Murad Ali Efendi ve Doğancılar'da Esbeyi Zaviyesi (410) Murad Efendi tarafından tasarruf edilmektedir. Virancık'ta 1860 yılında talibi bulunan zaviyelerin toplam aşar bedeli 9.750 guruş olarak gerçekleşmiştir (EV.d. 17119: 4a).

2.6. Gümüş Nahiyesi Vakıf ve Zaviyeleri 1860 Yılı Müzayede İşlemleri

1860'ta 11 zaviye, 1 çiftlik ve 1 mezranın bulunduğu Gümüş'te aşar bedeli toplamı 10.790 guruş olmuştur. Müzayedede talibi çıkmayan Ablum'da Yüzgeç (330), Sünnetyenicesi'nde İncik (100), Yakacık'ta Esbeyi Çiftliği (310)ve Gevrek Seydi'de Ahi Seydi (3.000) zaviyeleri emanet usulü ile idare edilecektir. Bu zaviyelerin toplam aşar bedeli 3.740 guruştur. Talibi çıkan ve toplam 7.050 guruş gelire sahip 9 zaviye vakfı ise şunlardır: Vakıf'ta Minnet Bey Zaviyesi, Zaviyedarı Kara Ağa-zâde İbrahim Efendi uhdesinde, aşar bedeli 3.000, Arslanlı'da Çiledar Mezrası, Sarı Osman Ağa uhdesinde aşar bedeli 1.110, Karsak'ta Şeyh Azad Zaviyesi, Murad Ali Efendi uhdesinde aşar bedeli 670 ve Şeyh Koca Zaviyesi, Kâtip Mehmed Efendi uhdesinde aşar bedeli 260, Kızıl Yakub'ta İmam Kadı Zaviyesi, Kâtip Mehmed Efendi uhdesinde aşar bedeli 560 ve Şeyh Orhan Zaviyesi, Hancı Hacı İsmail Ağa uhdesinde aşar bedeli 460, Şahmelek'te Şeyh Ayvaz Zaviyesi Zaviyedarı Mustafa Efendi uhdesinde aşar bedeli 500, Gölcük'te Sultan Paşa Zaviyesi, Hamamcı Osman Ağa uhdesinde aşar bedeli 340, Kınık'ta Şeyh Bayezid Zaviyesi Zaviyedarı Salih Çavuş uhdesinde aşar bedeli 150 guruştur (EV.d.17119: 4b, 5a).

2.7. Eğrigöz Kazası/Nahiyesi Vakıf ve Zaviyeleri 1857- 1860 Yılı Müzayede İşlemleri

28 Ağustos 1857'de Eğrigöz'de bulunan ve toplam aşar bedelleri 42.180 guruş olan 20 vakıf ve zaviyenin mukataalarını ihale etmek üzere mahallinde müzayede düzenlenmiştir. Bu müzayedede Emet, İğde, Hisarcık ve Kırgıl'da akarları bulunan Şeyh Süleyman Efendi Vakfı 10.950 guruş aşar bedeli ile en yüksek ihale bedeline sahip olmuştur. Onu Emed'de bulunan 10.600 guruş aşar bedeli ile Bazar Babık Bey Vakfı takip etmektedir. Ağa ve Baş karyelerinde gelirleri olan Sinan Ağa Zaviyesi'nin aşar bedeli 6.800 guruştur. Bu üç vakfın 28.350 guruş olan aşar bedeli toplam gelirlerin % 67'sini oluşturmuştur. Bunların dışında kalan diğer zaviyelerin toplam gelirleri 13.830 guruş olmuştur. Mahallinde perakende olarak taliplerine ihale edilen vakıf ve zaviyeler için Kütahya'da ayrı bir müzayede düzenlenmiştir. Bu müzayedede perakende toplam 42.180 guruş olan aşar bedeline 320 guruş zam yapan Salih Efendi 42.500 guruş bedel ve İbrahim Halil Efendi'nin kefaleti ile aşar gelirlerini uhdesine almıştır (EV.d. 16368: 2b).

1842 Tarihli ve EV.d. 11866 numaralı defter ile 1857 Tarihli ve EV.d.16368 numaralı defterlerde kaza olarak kaydedilen Eğrigöz, 1860 Tarih- EV.d. 17119 numaralı defterde *Nahiye-i Eğrigöz*¹⁰ olarak kaydedilmiştir (EV.d. 17119, 5a-b). 1860 yılında Eğrigöz'de 20 vakıf ve zaviyeden Şeyh Süleymanoğlu Vakfı 15.000 guruş, Bazar Babık Bey Vakfı ise 14.100 guruş aşar bedeli ile en yüksek gelire sahiptir. Sinan Ağa Zaviyesi, Ağa ve Baş karyelerinden 5.250 guruş gelir elde etmektedir. Ahi Doğan Zaviyesi'nin Mumye karyesindeki akarlarından elde edilen

¹⁰ Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyıldan itibaren taşra teşkilatında sıklıkla kullanılan nahiye tabiri sancıkların askerî ve idarî birimlerinin alt bölümünü ifade ediyordu. Nahiye ve kaza birimleri askerî ve hukukî anlamda birbirini tamamlayıcı özellik göstermekteydi. Kayıtlarda bazen kaza birimi nahiye olarak gösterilebiliyordu (Şahin, 2006, 307).

gelirleri ise 4.300 guruştur. Bu dört zaviyenin toplam geliri 38.650 guruşa tekabül etmektedir. Geriye kalan on altı zaviye 9.435 guruş gelire sahiptir. Eğrigöz'de bulunan zaviyelerin toplam aşar bedeli, 48.085 guruştur. Bu gelirlerin 7.790 guruşu emanet usulü ile işletilmektedir. Mahallinde 1860'da yapılan müzayedede, gelirlere 915 guruş zam yapılarak, önce 49.000 guruş bedelle Ekmekçiöğlü Hüseyin ve Hafız Mahmud Efendi kefaletleriyle Çamuroğlu Hacı Hüseyin'in uhdesine verilmiştir. Daha sonra vakıf ve zaviyelerin aşar bedeline 1.000 guruş zam yapılarak, 50.000 guruş bedel ile Biço-zâde Mehmed Ağa kefaletiyle Kütahyalı Üveyzâde Abdulkadir Efendi'nin tasarrufuna bırakılmıştır. Eğrigöz'deki vakıf ve zaviyelerin aşar bedeli 1860 yılında bir önceki ihaleye göre % 18 oranında artmıştır (EV.d. 17119; 5a-5b).

Eğrigöz'de 1857 yılında ihale edilen vakıf ve zaviyelerin kimlerin uhdesinde bulunduğu dair evkaf defterinde bir kayıt yoktur. 1860'da ise aşar gelirlerini uhdesinde bulunduranlar ayrı ayrı gösterilmiştir. Timurlu'da Nalunlu Dede (1857'de 570; 1860'da 490), Ağa ve Baş karyelerinde Ahi Arslan (1857'de 360; 1860'da 290) ve Sinan Ağa (1857'de 6.800; 1860'da 5.250), Sülye'de Şeyh Talca (1857'de 550; 1860'da 460), Akkilise'de Eynehan (1857'de 325; 1860'da 305), Yenice'de Doğanlar (1857'de 375; 1860'da 310) ile Baş karyesinde Şeyh Mürüvvet ve Şeyh Merdân (1857'de 900; 1860'da 685) zaviyelerinin talibi olmadığı görülmektedir. Talibi olmayanlar dışında kalan zaviye vakıflarından dokuzunun gelirleri zaviyedarlarının uhdesinde bulunmaktadır. 1860 yılında da Şeyh Süleyman Efendi, Bazar Babık Bey Vakfı ve Sinan Ağa Zaviyesi en yüksek gelire sahip vakıf ve zaviyeler olmuştur. Sinan Ağa Zaviyesi'nin yüksek gelirine rağmen talibi olmaması dikkat çekicidir. Eğrigöz'de yukarıda sayılanlar dışında 1857 ve 1860 yıllarında düzenlenen müzayedelerdeki gelirleri ile 1860 yılında bu gelirleri uhdesinde bulunduranlar Tablo 9'da gösterilmiştir (EV.d. 16368-2b, 17119-5a-b).

Tablo 9: 1857- 1860 Yıllarında Eğrigöz'de Bulunan Vakıf ve Zaviyeler

Bulunduğu Yer	Vakıf/ Zaviye	1860	Aşar Bedeli	
			1857	1860
Emet	Vakıfça Çiftliği	Zaviyedarı Hafız Mehmed Efendi	300	280
Emet	Bazar Babık Bey Vakfı	Zaviyedarı Ahmed Ağa	10.600	14.100
Yoncağağaç	Şeyh Eynal	Zaviyedarı Ali Efendi	1.300	1.450
Eğrigöz	Dündarlar	Köftürücü-oğlu Ahmed Efendi	470	300
Hisarcık	Şeyh İlyas	Zaviyedarı Halil	700	1.000
Kutlu Haliller	Kurt Baba	Zaviyedarı Hafız İbrahim	275	320
Emet-İğde-Hisarcık-Kırgıl	Şeyh Süleyman Efendi Vakfı	Zaviyedarı Süleyman Efendi	10.950	15.000
Kırgıl	Danişmend	Düğmeli-zâde Hacı Hüseyin Ağa	200	200
Mumye	Ahi Doğan	Zaviyedarı Derviş Ahmed	4.350	4.300
Yonca Ağağaç	Eşref Sultan	Zaviyedarı Hasa	1.145	950
Hisarcık	Resul Baba	Köftürücü-oğlu Ahmed Efendi	950	845
Kayı	Şeyh Mehmed Efendi	Gülcü-oğlu Hasan	560	500
Şeyh Çakır	Şeyh Çakır	Zaviyedarı Mehmed Dede	900	1.050

Kütahya Ahi reislerinden olup Germiyanogulları döneminde bölgenin fethinde görev alan Resul Baba (Yakupoğlu, 2009:2280), Hacı Bektaş Veli halifelerinden olup, Eğrigöz'e bağlı Hisarcık'ta bir takım kerametler gösterdiğine dair rivayetler vardır. Resul Baba ile Şeyh Çakır Sultan ve kardeşi Ali Baba Sultan aynı dönemde bu bölgede irşat görevinde bulunmuşlardır. Rivayete göre Resul Baba, Hacı Bektaş Veli'nin huzurunda kendisine yurt olarak neresinin verileceğini düşünürken, bu durum şeyhine malum olur ve o gece rüyasında Resul Baba kendisini Altıntaş nahiyesine bağlı Beşkarış köyünde bulur. Bu rüya üzerine Resul Baba, Beşkarış köyüne iki günlük mesafede bulunan Hisarcık'a yerleşir ve Beşkarış'a da gidip-gelmeye başlar. Ömrünün sonuna doğru gittiği Beşkarış'ta vefat eder ve türbesi buradadır (Ceylan, 2017: 21). Bazar Babık Bey Vakfı'nın kurucusu Babık Bey, Germiyanoglu ailesine mensup olup, Osmanlı ümerasındandır. Eğrigöz'de bir cami inşa ettirdiği ve vakfın Fatih Sultan

Mehmed ve II. Bayezid Döneminde faaliyette olduğu bilinmektedir. Şeyh Mürüvvet, Şeyh İlyas ve Kurt Baba zaviyeleri kadimden tabir edilen ve kuruluşları Anadolu Selçukluları dönemine kadar uzanan zaviye vakıflarıdır (Türkel, 2017: 19, 62, 54, 63).

2.8. Gediz Kazası Vakıf ve Zaviyeleri 1857- 1860 Yılı Müzayede İşlemleri

Gediz'de bulunan 24 vakıf ve zaviyenin aşar bedelleri 1857 yılında düzenlenen müzayede ile toplam 16.685 guruş bedel ile perakende olarak taliplerine ihale edilmiştir. Daha sonra mahallinde toplu müzayede yapılmış ve Hacı Şahin Ağa perakende ihale bedeline 135 guruş zam yaparak 17.000 guruşa Gediz'deki vakıf ve zaviyelerin gelirlerini tasarruf hakkına sahip olmuştur. Kütahya'da düzenlenen toplu müzayedede Tüccar Ali Ağa bu bedele 500 guruş zam yaparak 17.500 guruş bedel ile zaviye ve vakıfların gelirini uhdesine almıştır (EV.d. 16368-3a).

Gediz'deki zaviye vakıflarının gelirleri 1860'da 27.855 guruş bedel ile müzayede edilmiştir. Gelirler önce 27.900 guruşa Hacı Yüzbaşı-zâde Esseyid Ömer Ağa kefaleti ile Hoca-zâde İbrahim Ağa'ya bırakılmıştır. Daha sonra Kütahya'da düzenlenen toplu müzayedede Hacı Mustafa Ağa 28.000 guruş bedel ve Azmi-zâde Hacı İbrahim Ağa kefaletiyle Gediz'deki vakıf ve zaviyelerin aşar gelirlerini tasarruf hakkına sahip olmuştur. Gediz'de Şeyh Yahşi (1857'de 220; 1860'da 225) ve Ahi Şaban (1857'de 500; 1860'da 550); Çukurviran'da Ereğli (1857'de 300; 1860'da 300); Ovacık'ta Erbeyi (1857'de 80; 1860'da 70) ve Uğurlugüme'de Sincan (1857'de 70; 1860'da 105) zaviyelerinin talibi yoktur. Diğer vakıf ve zaviyeler ile 1857-1860 yılı gelirleri şu şekildedir: Hacılar'da, Hacı Baba (1857-5.200;1860-8.000) ve Yolageldi Sultan (1857-950;1860-955); Gökler'de Abdulvahab (180 235), Cami Şerif Vakfı (1857-110;1860-70) ve Şeyh Himmet (1857-100; 1860-100); Karaağaç'ta Mirahur (1857-72,5;1860-135) ve Duaköy [Duagu] (1857-70;1860-115);Sandıklı'da Erturan (1857-140;1860-400) ve Şeyh Halil (1857-180;1860-1.650); Şeyhler'de Halil (1857-1.650;1860-1.900); Yayla'da Yayla Baba (1857-00;1860-1.510); Cece'de Ahmet Fakı (1857-320;1860-1.050); Gürleyik'te Genç Abdal (1857-200;1860-300); Karacahisar'da Ali Dede (1857-112,5;1860-705); Kızıl Üzüm'de Kırklar Beyi (1857-300;1860-1.000); Merkebviran'da Durgudlar (1857-40; 1860-155);Şaphane-Uğurlugüme'de Musa Çiftliği, Akşenik'te Şeyh İsmail Vakfı (1857-220; 1860-1.400); İcekaya-Kasım Kadı- Akçapınar -Sahib-i Tekmen'de Hamdiye (1857-2.900;1860-5.050) Conbur ve Karacahisar'da Hz. Eyüb El-Ensari vakfı (1857-2.250;1860-1.905). 1857 yılında toplam 17.500 guruşa ihale edilen vakıf ve zaviyelerin aşar bedelleri, 1860'ta 10.500 guruş artarak 28.000 guruş olmuştur. Geçen üç yıl içerisinde gelirlerdeki artış oranı % 60 olarak gerçekleşmiştir (EV.d. 16368,3a; 17119,7a).

2.9. Simav Kazası Vakıf ve Zaviyeleri 1857- 1860 Yılı Müzayede İşlemleri

1857'de Simav'da 9.365 guruş geliri olan 10 vakıf ve zaviye için müzayede düzenlenmiş ve gelirlerin tasarruf hakkı Halepli-oğlu Hoca Kigorik uhdesine verilmiştir (EV.d.16368: 3a). Bu vakıf ve zaviyelerin gelirleri 1860'ta mahallinde yeniden ihaleye çıkarılmıştır. Bu ihalede vakıf ve zaviyelerin perakende aşar bedeli 6.995 guruş olarak belirlenmiştir. Nakib-zâde Muhyiddin Ağa, 5.005 guruş zam yaparak 12.000 guruş bedel ve Nasuh-zâde Abdullah Ağa kefaleti ile gelirlerin tasarruf hakkına sahip olmuştur. Aynı yıl Kütahya'da düzenlenen toplu müzayede neticesinde Hacı Halil Ağa aşar gelirlerine 3.100 guruş daha zam yaparak, Hancı Hacı İsmail Kara Ağa-zâde kefaletiyle ve toplam 15.100 guruş bedelle gelirleri uhdesine almıştır. Bir önceki döneme göre aşar gelirlerindeki % 115'lik artış, üretimdeki artış ile birlikte gelirlerin yönetilmesi konusunda bir rekabetin varlığını da ortaya koymaktadır.

Simav'da bulunan vakıf ve zaviyelerin 1857 ve 1860 yıllarına ait aşar bedelleri şu şekildedir: Simav'da Gülfal Şeyh (1857-525;1860-500); Aktay (1857-1.800 ve 1860-1.400) ve Namık Bey Cami-i Şerif Vakfı (1857-3.700; 1860-3000); Bahtıllı'da Âşık Paşa (1857-350; 1860- 300); Halifeler'de Şeyh Kara (1857-525; 1860-325); Kirman'da Şeyh Süleyman (1857-160;1860-160); Hüsüm'de Ece Sultan (1857-160;1860-160); Kızılçukur'da Şeyh Bahşi (1857-695;1860-

100);Tahtacılar ve Şeyh Paşa'da Şeyh Paşa (1857-750;1860-550) Gökçe'de Karabeyli Çiftliği (1857-700;1860-500) (EVd.17119: 7b).

3. Değerlendirme ve Sonuç

Kütahya'da 19. yüzyılda varlıklarını sürdüren, vakıf ve zaviyelerin muhasebe-müzayede işlemlerine ilişkin evraklardan vakıf ve zaviyelerin isimleri, buldukları köyler, gelirlerini uhdesinde bulduran kimseleri tespit etmek mümkün olmuştur. Tespit edilen vakıf ve zaviyelerin bir kısmı kadim olup, başlangıçları Germiyanoğulları dönemine kadar uzanmaktadır. *Ahi Ali, Ahi Arslan, Ahi Doğan, Ahi Erbasan, Ahi İzzeddin, Ahi Mustafa, Ahi Nasuh, Ahi Seydi, Ahi Sökmen, Ahi Şaban, Ahi Timur ve Ahi Timurhan* zaviyeleri bölgede Ahi geleneğinin yaşatıldığını göstermektedir. Ahi Evran, Ahi Mustafa, Ahi Erbasan, Ahi İzzeddin, İshak Fakih, Kadı Şeyh, Maruf ve Pirlar mahalleleri buralarda bulunan tekke ve zaviyelerin isimleri ile anılmışlardır (Bozkurt, 2018:29,33). Kütahya ve çevresinde vakıf ve zaviyelerin yer aldığı karyelerde Kayı, Bayat, Dodurga, Alayundlu, Eymür ve Kınık gibi Oğuz boy adlarını taşıyanlar vardır. Hacı Bektaş Veli Zaviyesi'nde bütün Bektaşîlerin şeyhi kabul edilen kişi dede-baba unvanı ile anıldığı için her tekkenin başında *babalık* makamını temsil eden bir başkan bulunurdu (Ocak, 1992:376). Kütahya ve çevresindeki tekke ve zaviyeler arasında da Resul Baba, Kurt Baba, Arslan Baba, Bıyıklı Baba, Söylemez Baba, Yayla Baba, Hacı Baba, Nalunlu Dede, Ali Dede, Recep Dede; Abdal Ece ve Genç Abdal zaviyeleri gibi Hacı Bektaş Veli geleneğini sürdürenler bulunmaktadır.

Kütahya ve çevresinde bulunan vakıf ve zaviyelerin muhasebe kayıtları incelendiğinde, en önemli gelir kaynaklarının tarım ürünlerinden alınan aşar vergisi olduğu görülmüştür. Vakıf ve zaviyelerin gelirlerden harc-ı muhasebe bedeli, ferağ ve intikal vergisi ile mahlûl hazine olan arazilerin gelirleri Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderilirken, geriye kalan vakıf fazlası mütevellilerin uhdesine bırakılmıştır.

1857-1860 yılları arasında vakıf ve zaviyelerin gelirlerini ihale etmek üzere mahallinde ve sancak merkezi olan Kütahya'da perakende ve toptan müzayedeler düzenlenmiştir. Bu müzayedelerde en yüksek teklifi veren kişi vakıf gelirlerini tasarruf hakkına sahip olurdu. Fakat kesinleşen ihale bedeline zam yapan olduğunda, gelirleri tasarruf hakkını elde etmiş olanlar bu hakkını kaybedebilirdi. Devlet böylece gelirlerin ihalesini rekabete açık hale getirerek daha fazla kazanç elde etmekteydi. Yapılan müzayedelerde ihaleyi kazananlar gelir düzeyi yüksek ve güvenilir insanlardan kefil göstermek durumundaydı. Genellikle kefillerin yalnızca bir mültezime kefil olması esas olmakla birlikte Kütahya'da 1858'de yapılan müzayedelerde Murad Bey dört ayrı zaviyede, Güler-zâde Murad Bey üç ayrı zaviyede, Dürri-zâde Hüseyin Bey ve Meydan-zâde Abdullah Efendi iki ayrı zaviyede kefalet üstlenmişlerdi (EV.d. 16551).

Geliri yüksek olan bazı vakıf ve zaviyelerin kefalet görevini birden fazla kişinin üstlendiği de görülmektedir. 14 Haziran 1860 tarihinde gerçekleştirilen müzayedede Etrafşehir'de bulunan ve 63.500 guruş geliri olan vakıf ve zaviyelerin mutasarrıfı olan Hacı Mehmed Hamid Efendi'ye Hamza Ağa, Osman Ağa ve Ömer Efendi birlikte kefil olmuşlardır (EV. d.17119:2b). İstanbul'da bulunan vakıfların gelirlerini tasarruf edenler kefil olarak genellikle gayr-i Müslim sarrafları tercih etmişlerdir. Kefalet görevi adeta bir meslek haline gelmiştir (Koyuncu, 2014: 296). Fakat Kütahya'da incelediğimiz müzayedelerde kefalet görevi üstlenenler içerisinde gayr-i Müslim bulunmamaktadır. Kefalet görevi üstlenenlerin içerisinde Pamukçu İbrahim Ağa, Hamamcı Osman Ağa, Hancı Hacı İsmail (EV. d.17119;2b,3b,7b) ve Hancı Ali Ağa (EV. d.16368;3a) dışında kalanların meslekleri ile ilgili herhangi bir açıklama yer almamıştır. Osmanlı Devleti'nde Anadolu'da buldukları köylerin ve yörenin idaresini ele geçiren güçlü şahısların pek çoğu *Ağa* unvanını taşımaktaydı. Bu dönemde Kütahya'da zaviye gelirlerini uhdesinde bulduranlar ve kefiller arasında da çok sayıda *ağa, efendi, seyyid* unvanına sahip pek çok kişi bulunmaktaydı.

1857'de yapılan ihalede en yüksek gelir 42.500 guruşluk aşar bedeli ile Eğrigöz'den elde edilmiştir. Bunu 22.500 guruşla Gediz ve 21.000 guruşla Etrafşehir takip etmiştir. 1857 ve 1860 yıllarında müzayede düzenlenen Eğrigöz ve Gediz'deki vakıf ve zaviyelerin gelirleri bir önceki ihaleye göre artarken, Simav'daki zaviye gelirlerinde yaklaşık % 25 oranında azalma olmuştur (EV.d.16368:3a). Simav'da 1857'de yapılan ihalede gelirlerin bir gayrimüslime verilmiş olması Osmanlı Devleti'nin vatandaşları arasında din ayrımı gözetmediğini göstermesi açısından önemlidir.

14 Haziran 1860 tarihinde yapılan toplu müzayede ile daha önce ayrı ayrı ihale edilmiş olan Etrafşehir (66.500), Tavşanlı (43.000) ve Altıntaş'taki zaviyeler (27.920) ile Kütahya'ya tabi Seyitgazi (15.000), Bilecik (5.600), Söğüt (2.800) ve Banaz'daki toplam 177.820 guruş gelire sahip vakıf ve zaviyelerin aşar bedelleri 190.000 guruş bedelle ve Ruşen Efendi-zâde Sadık Efendi'nin kefaletiyle Kara Ağazâde Ömer Efendi uhdesine bırakılmıştır (EV.d. 17119: 9b). Kara Ağa-zâde Ömer Efendi mukavele bedeli olan 190.000 guruşu 38.000 guruşluk beş eşit taksit halinde ödeyecektir. Bu müzayede de Tavşanlı'da bulunan vakıf ve zaviyelerin aşar bedeline 5.500 guruş, Söğüt'teki zaviye ve vakıfların aşar gelirlerine de 3.200 guruş zam yapılarak toplamda bir önceki ihaleye göre 8.700 guruş artış sağlanmıştır. Ayrıca bir önceki ihalede talibi çıkmamış olan Bilecik ve Söğüt'teki vakıf ve zaviyeler de yeni taliplerine verilmiştir. Bu durum birden fazla yerleşim biriminde bulunan vakıf ve zaviye gelirlerinin tek bir kişi uhdesine verildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu sayede hem devletin elde edeceği gelir artmış hem de gelirleri farklı olan bölgelerdeki vakıf ve zaviyelerin birbirlerini dengelemesi sağlanmıştır.

1860 yılında, Kütahya sancağına tabi Etrafşehir'de 53, Tavşanlı'da 11, Altıntaş'ta 28, Gireği'de (Arslanapa) 22, Virancık'ta 18, Gümüş'te 13, Eğrigöz'de 20, Gediz'de 24, Simav'da 10 olmak üzere toplam 199 zaviye vakfı müzayede usulü ile ihale edilmiştir. Perakende olarak belirlenen ihale bedelleri ile düzenlenen müzayedeler sonucunda gerçekleşen ihale bedelleri içerisinde en yüksek artış % 115 ile Simav'da bulunan zaviye ve vakıfların gelirlerinde olmuştur. 199 vakıf ve zaviyenin toplam perakende geliri 250.780 guruştan 279.635 guruşa yükselerek % 11,5 oranında artmıştır. Gireği, Virancık ve Gümüş nahiyelerinde ise toptan ihalede talip olmadığı için zaviye vakıfları belirlenen gelirleri üzerinden perakende usulü ile taliplerine verilmiştir. Kütahya ve çevresinde 1860 yılı aşar bedeli 5.000 guruş ve üzerinde olan vakıf ve zaviyelerin sayısı Etrafşehir'de 4, Tavşanlı ve Eğrigöz'de 3'er, Gediz'de 2, Altıntaş ve Gireği'de 1'er olmak toplam 14'tür. Bu toplam zaviyelerin % 7'sini oluşturmaktadır. Gelirleri 2.000 ile 4.999 arasında değişen 15 vakıf ve zaviyenin oranı % 7,5 olmuştur. Geliri 1000-1.999 guruş arasında olan toplam 33 zaviye yaklaşık % 17 oranındadır. Geriye kalan geliri 1.000 guruşun altında olan 137 zaviye % 68,5'luk orana sahiptir. Gelirleri 5.000 guruş ve üzerinde olan vakıf ve zaviyelerin gelirleri toplamı Etrafşehirde 28.775, Tavşanlı'da 25.350, Eğrigöz'de 34.350, Gediz'de 13.050, Altıntaş'ta 7.050 ve Gireği'de 5.000 guruş olmak üzere 113.575 guruş olmuştur. Bu durumda toplam zaviyelerin % 7'si aşar gelirlerinin yaklaşık % 59'una sahiptir.

Genellikle hayrî vakıf kurumları içerisinde yer alan Kütahya ve çevresindeki zaviyelerin 19. yüzyılda en önemli gelir kaynakları arpa, buğday, darı ve benzeri tarım ürünlerinden elde edilen vergilerden oluşmuştur. Vakıf ve zaviyelerin gelirleri arasında Tavşanlı Pazarköy'de bulunan Dede-balı Vakfına ait Pazarköy ve Çukurvıran çiftlikleri, Altıntaş nahiyesi Süleyman ve Ömer çiftliği, Yalnızsaray'da Şeyh Ömer çiftliği, Gümüş nahiyesinde Esbeyi çiftliği, Eğrigöz'de Vakıfça çiftliği, Şaphane Uğurlugüme'de Musa Bey çiftliği ve Simav'da Karabeyli çiftliği gelirleri yer almaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

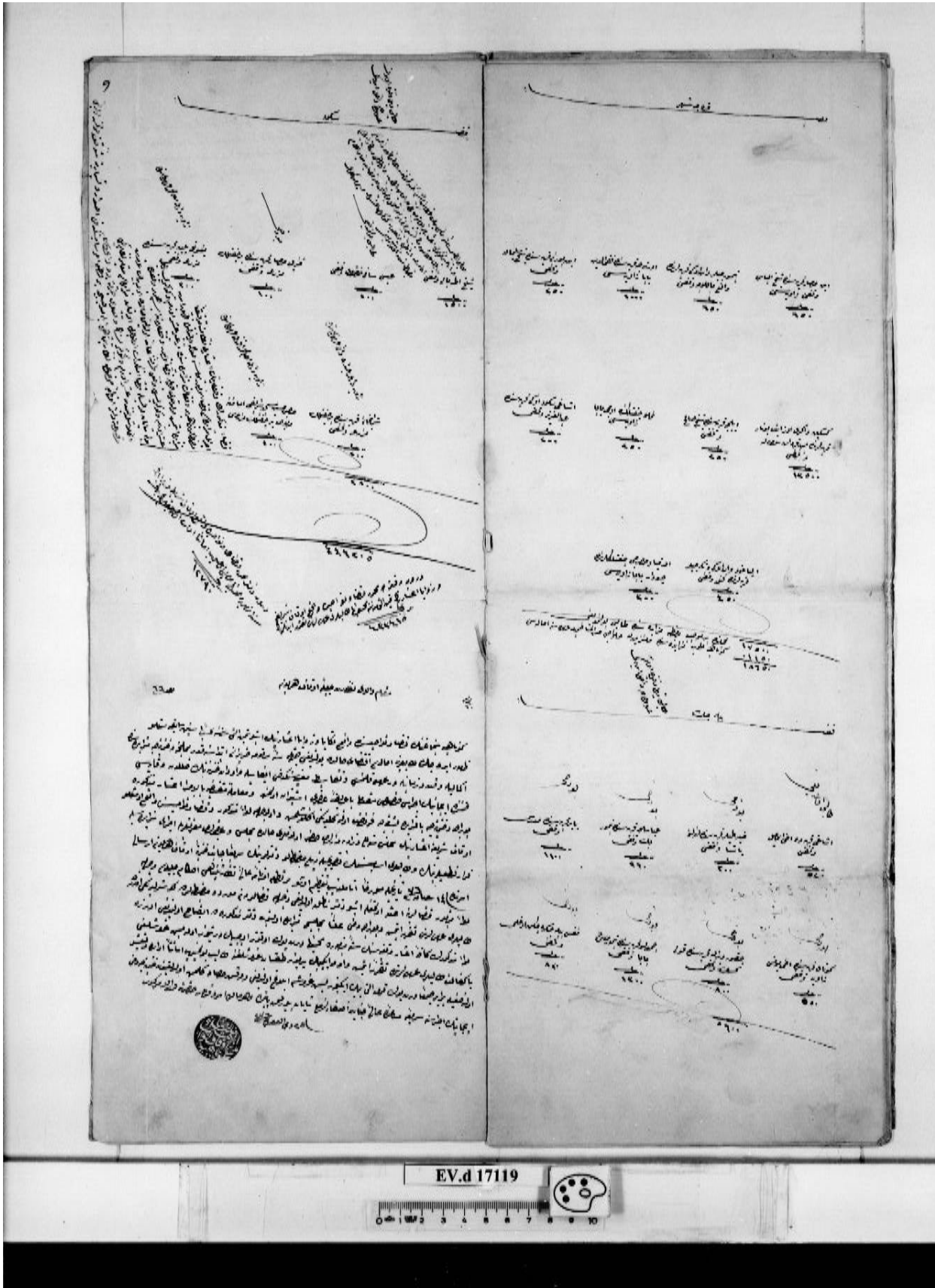
BOA; EV.d. 10553; 11866; 16368; 16551;16559; 16669; 17119; 17743

Araştırma Eserler

- Ağar, S. (2007). Geçmişten bugüne mali idare. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (73), 372-432.
- Algar, H. (2006). Nakşibendiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 32, ss. 335-342). İstanbul: TDV Yayınları.
- Arıkan, R. (Kasım 2010). *Tanzimat döneminde Kütahya*. [Yayınlanmamış doktora tezi], Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Aydın, B. (2003). Meclis-i Meşâyih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 28, ss. 247-248). Ankara: TDV Yayınları.
- Bakırcı, N. ve Türkan, H. K. (2013). Tekke ve zaviyelerin Balkanlar'daki rolü ve önemi. *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (1), 145-160.
- Bardakoğlu, A. (1995). Ferağ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 32, ss. 351-354). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bozkurt, N. (2018). *Kütahya 1842-1843 (Müslüman nüfus ve sosyal yapı)*. Ankara: Kütahya Belediyesi Yayınları.
- Ceyhan, S. (2018). Tarikat ve tekke kavramlarına dair. S. Ceyhan (Ed.) *Türkiye'de tarikatlar tarih ve kültür* içinde (ss. 27-53). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Ceylan, M. (2017). *Şeyh Çakar köyü (Kütahya-Hisarçık) Aleviliği*, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Çiftçiöğlü İ. (2017). Germiyanogulları topraklarında Hacı Bektaş Veli kültürünün temsilcileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 179-193.
- Demirel, Ö. (1995). Osmanlı dönemi Sivas vakıflarının idari organizasyonu ve problemleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 65-69.
- Erdoğan Çelikkın, Z. (2019). *Osmanlı modernleşmesi ve kuruluşundan Tanzimat'a Evkâf-ı Hümayun Nezâreti (1826-1839)*, [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Genç, M. (2000). İltizam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 32, ss. 154-158). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hançer, T. H. (2019). Evkaf Nezâreti (1826)'nin denetimi öncesi ve sonrasında Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın mali yapısı (1797-1837). *Bülent Ecevit Üniversitesi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İletişim Dergisi*, 15(4), 1083-1100.
- Kara, M. (2019). *Din ve sanat açısından tekkeler ve zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Koyuncu, N. (2014). Osmanlı Devleti'nde sarrafların mültezimlere kefilliği. *İstanbul Üniversitesi. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 295-326.
- Köprülü, O. F. (1994). Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 10, ss. 455-456). İstanbul: TDV Yayınları.
- Köprülü M. F. (2005). *İslâm ve Türk hukuk tarihi araştırmaları ve vakıf müessesesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Mustafa Nuri Paşa. (1992). *Netayicü'l-vukuat*, N. Çağatay (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osmanzâde H. V. (2006), *Sefîne-i evliyâ II*, M. Akkuş ve A.Yılmaz (Haz.). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Öngören, R. (2011). Tarikat, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 40, ss. 95-105). İstanbul: TDV Yayınları.
- Öngören, R. (2018). Osmanlı Türkiye'sinde tarikatlar. S. Ceyhan.(Ed.) *Türkiye'de tarikatlar tarih ve kültür* içinde (ss. 55-94). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Özsaray, A. T. (2018). *Arşiv belgeleri ışığında Osmanlı'da devlet-tekke ilişkileri (XIX. Yüzyıl)*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul
- Öztürk, N. (1995). *Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü II*. İstanbul: MEB Basımevi.
- Palaz Yıldırım, S. (2017). Kütahya Hıdırlık Mescidi, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (13), 437-456.
- Parlak S. ve Tanrıkorur, Ş. B. (2003), Kütahya Mevlevîhânesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 27, ss. 1-3). Ankara: TDV Yayınları.
- Soyer Zeyrek, Ö. (2015). *18. Yüzyılda Kütahya vakıflarının sosyal ve ekonomik hayata katkıları*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Şahin, İ. (2006). Nahiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 32, ss. 306-308). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı malî tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türkel, E. (2017). *16. yüzyılın sonlarında Kütahya sancağı vakıfları, (Emet, Denizli, Uşak, Burdur)*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- Yakupoğlu C. (2009). Germiyanogulları muhitinde ahiler ve zaviyeleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (3), 2264-2285.
- Yazır, E. M. H. (2020). *Osmanlı vakıf hukukuna giriş: Ahkâm-ı evkaf*. H. Çilingir. (Haz). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Ek 1: BOA EV.d. 17119 - 25 Zilkade 1276 [14 Haziran 1860] Tarihli Belge

EV.d 17119

KIRIM SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİNDE HASTANE ÇALIŞMALARI: İNGİLİZ KONSOLUSLUK RAPORLARINA GÖRE İNGİLİZ SAĞLIK HİZMETLERİ (1854-1856)

Fuat İNCE^{1*}
Oğuz KALAFAT²

Öz

Kırım Savaşı'nda hastane gemileriyle aktif rol oynayan İngiliz yönetimi, savaş sırasında Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemek için İstanbul, İzmir ve Çanakkale şehirlerinde askerî hastaneler açmıştır. Savaşın kazanılmasında etkin rolü olan İngilizler önemli sağlık hizmetlerinin yanında ülkedeki hastanelerde değişim ve dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 1854-1855 yıllarında İngilizler Kırım Savaşı esnasında Osmanlı topraklarında yaptıkları sağlık hizmetlerinin her türlü evrakını kaydetmişlerdir. Bu çerçevede kaydedilen tüm kayıtların transkripti yapılmıştır. Kırım Savaşı esnasında Sağlık sistemini yenileyen İngilizler; yönetimleri altındaki hastanelerde öncelikle düzen sağlamış, hijyen getirmiş, salgın ve ölümlü asker sayılarını düşük rakamlara çekmiş, 40 kişilik hemşire ekibi getirterek hizmetlerin hızını ve kalitesini artırmıştır. Yine İngilizler hastanelerin kapasitelerini artırmış ve hastane olarak inşa edilmeyen binaları sağlık hizmetlerine uygun hâle getirmiştir. Farklı amaçlarla hizmet eden gemileri hastane gemilerine dönüştürmüş ve eksik doktor ihtiyacını gidermiştir. Savaş devam ederken İngiltere'den gelen sağlık heyetleri tarafından yapılan denetimlerle hızlı ve kaliteli sağlık hizmeti sunulmuştur. Bu çalışmanın amacı Kırım Savaşı'nda İngilizlerin Osmanlı topraklarında sunduğu sağlık hizmetlerini ve hastanelerde yaşanan dönüşümleri ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında İngiliz Dışişleri Bakanlığı "English War Department (31 July 1856) [İngiliz Savaş Departmanı]" tarafından tutulan "Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos and Smyrna [Üsküdar, Kuleli, Çanakkale ve İzmir Hastanelerinin Resmi Raporları]" adlı orijinal arşiv belgelerinden elde edilen raporlar, telgraflar ve tutanaklardan çıkan bilgiler bütünsel olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırım Savaşı, Sağlık Hizmetleri, İngiliz Konsolos Raporları.

HOSPITAL STUDIES IN THE OTTOMAN STATE DURING THE CRIMEAN WAR: BRITISH HEALTH SERVICES ACCORDING TO BRITISH CONSUL REPORTS (1854-1856)

Abstract

English government, which played an active role with its hospital ships in Crimean War, opened military hospitals in İstanbul, İzmir and Çanakkale to support the Ottoman Empire against the Russians during the war. In addition to important health services, the English having an effective role in terms of winning the war carried through a change and a transformation in the hospitals around the country. In this context, the English recorded all the documents of the health services which they gave in the Ottoman lands during Crimean War in the year of 1854-1855. Within this framework, all the recordings made were transcribed. The English that renovated their health system during Crimean War firstly organized the hospitals under their rule, brought hygiene, lowered the numbers of pandemic and fatal soldiers, increased speed and quality of the services by getting a team of 40 nurses. Also, the English increased the capacities of the hospitals and made the buildings which were not constructed as hospitals suitable for the health services. They transformed the ships which served as different aims into the military ships and met the insufficient doctor needs. While the war was ongoing, they offered fast and qualified health service with the audits made by health committees coming from England. The aim of this study is to present the health services which were offered by the English in the Ottoman lands and the transformation in the hospitals. Within the scope of the study, the information revealed from the reports, the telegraphs and the minutes which were acquired from the original archive documents named "Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos and Smyrna" held by British Foreign Ministry "English War Department (31 July 1856) were presented as a whole.

Keywords: Crimean War, Health Services, British Consul Reports.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-2887-7512

*Sorumlu yazar (Corresponding Author): incefuat@gmail.com

² Dr., T.C. Millî Eğitim Bakanlığı - Adana (Pozantı Atatürk Ortaokulu), ORCID: 0000-0002-2341-6290

Başvuru Tarihi (Received): 27.09.2021

Kabul Tarihi (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Fransız Devrimi'nden etkilenmeyen tek devlet Rusya'ydı. 1841 yılında boğazlar meselesinin Rusya'nın istediği şekilde sonuçlanmasıyla İngiliz-Rus ilişkileri 1848 yılına kadar olumlu seyir izledi. İki devlet arasında gelişen sıcak politika sonrası "Şark Meselesi" konusunun da çözülebileceği düşüncesi oluştu. Rusların çıkan isyanlarda Macar ve Lehlerle insafsız davranması ve Osmanlı'nın sığınan asileri koruması sonucunda İngiltere, donanmasını Çanakkale önlerine getirdi. Uluslararası problem haline gelen sığınmacıların durumu nedeniyle İngilizlerle Ruslar 1853 yılında bölge problemleri adına bir görüşme gerçekleştirdi. Rusların Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda ısrarına rağmen İngilizler açık bir dille Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savundu (Karal, 2011:219-245). Ayrıca Çar I. Nicola kendisini Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların hamisi ve Grek kilisesinin başı saymaktaydı. Kudüs ve çevresinde kutsal yerlerin yönetimi konusunda Katolik-Ortodoks mücadelesi bulunmaktaydı. Bununla birlikte Rusya'nın kutsal mekanlar ile Ortodoksların himayesinin kendilerine verilmesi gibi isteklerini Osmanlı Devleti, geri çevirdi (GoldFrank, 2002:827). Rusya, Fransa, İngiltere ve Osmanlı bu problemlerin çözülmesi için görüşme gerçekleştirdilerse de olumlu sonuç çıkmadı. Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarına başladı. 1853 yılında Türkler 60.000 kişilik bir orduyu Varna'dan Tuna'ya ve Balkanların stratejik noktalarına yerleştirdi. Ruslar Eflak ve Boğdan'ı işgal etti ve bunun bir neticesi olarak Viyana Kongresi toplandı. Bâb-ı Âli kongre sonucunda alınan kararları kabul etmedi. Nitekim Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri savaşın başında önemli zaferler kazansa da Rusların baskısı devam etti. 30 Kasım 1853 tarihinde Rusların Sinop önlerinde Türk donanmasını imha etmesi paniğe neden oldu. Bu durum sonrası İngilizler ve Fransızlar, Ruslara savaş açtı. Rusların kendi yanlarında savaşa katılacağını düşündüğü Yunanistan'ın tarafsız kalması sonrası savaşın durumu belirsizleşti. Fakat 1854 yılında Fransızlar General Arnoud komutasında bulunan 100.000 kişilik orduyu Gelibolu'ya getirdi. Akabinde 89 harp gemisi ve 294 taşıt gemisi ile 30.000 İngiliz, 21.000 Fransız ve 60.000 Türk askeriyile müttefikler Kırım'a çıkarma yaptı. Bu kuvvetlere karşın 51.000 civarında Rus askeri bulunmaktaydı. Kırım Savaşı sonuna doğru müttefikler 140.000 askerle Sivastopol'a saldırdı. Piyemonte hükümeti de Ruslara karşı 15.000 kişilik bir orduyla savaşa girdi. Savaş devam ederken Çar I. Nicola öldü ve yerine Çar II. Aleksandr geçti. Yaşanan olaylar Rusları barış yapmaya zorladı. 30 Mart 1856 tarihinde Osmanlı, Rusya, Fransa, İngiltere, Piyemonte, Avusturya ve Prusya'nın katıldığı Paris barış konferansında Karadeniz ve Tuna'nın durumlarının da ele alındığı bir antlaşma imzalandı (Karal, 2011:219-245).

Bu gelişmelerle birlikte Müttefik kuvvet askerleri soğukla ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek zorundaydı. Çünkü asker ölümlerinin %80'i kötü hava koşulları ve salgın hastalıklardan kaynaklıydı. Nitekim Fransız General Arnoud ve İngiliz Lorda Raglan da bu savaşta bu tür sebeplerden öldü. Kırım Savaşı sırasında sağlık problemleri nedeniyle asker kaybının yaşanması İngilizleri bazı önlemler almaya yöneltti. Müttefik devletleri Osmanlı'ya yardım için geldikleri İstanbul'da barınma ve sağlık hizmetleri adına bazı kışla ve hastanelerin kendilerine verilmesini istedi (Karayaman, 2008:60). Bu kapsamda İngilizlere askerlerin barınmaları için Selimiye Kışlası verildi (Slade, 1943:217). Bununla birlikte savaş devam ederken askerleri tedavi etmek için İstanbul'da bazı hastanelerin yönetimleri de İngilizlere bırakıldı. Ayrıca İngiltere'den İstanbul'a birçok hekim ve hemşire geldi (Karayaman, 2008:65-74).

1. Kırım Savaşında İngilizlerin Yönetiminde olan Askeri Hastanelerdeki Faaliyetleri

İngilizlerin Kırım Savaşı sırasında Üsküdar Merkez, Haydarpaşa, Üsküdar Saray, Üsküdar Selimiye Kışlası, Kuleli, İzmir ve Çanakkale sağlık hizmeti sunduğu hastanelerdi. Bu kurumların çoğu hastane olarak yapılan binalar değildi. Örneğin Kuleli Türk Süvari Birliği Kışlası hastaneye dönüştürüldü. Tarabya'da "Sultan Köşkü", Beyoğlu'ndaki bir bina, Kavak Kasrı hastaneye dönüştürülen bazı yapılarıdır. Bu hastaneler içinde en etkili hizmet veren "Kışla Hastanesi" oldu.

İlk başlarda sağlıklı koşullarda sunulan hizmetin kalitesi artırılarak 3.200 yatak kapasitesine çıkarıldı. Askerlerin çoğu bulaşıcı hastalıktan etkilendikleri için tedavilerinde oldukça titiz bir çalışma yürütüldü (Şehsuvaroğlu, 1956:22). Kırım'a gitmek için gönderilen Sıhhi Komisyon üyeleri Dr. Sutherland, Dr. Gavin ve Bay Rawlinson Kışla Hastanesi'ni ilgilendiren bir raporu Tuğgeneral Lord William Paulet'e 10 Mart 1855 tarihinde gönderdi. Adı geçen raporda şu hususlar ön plan çıkıyordu: Hastane binasının dış duvarlardan uzak olması nedeniyle ara bölgede biriken su-madde karışımı kötü kokulara sebep olmaktadır, arızalı havalandırma-zeminlerin uygunluğunu kaybetmesi-puf koltuklar ve ahşap eşyalar çok kirli olması nedeniyle hijyenik değildir, binanın pençelerinin tek bir tarafta yer alması da hava sirkülasyonunu olumsuz etkilemektedir ve son olarak bina duvarları çok kirlidir. "Üsküdar Merkez Hastanesi" diğer hastanelere göre en temiz durumda olan kurumdu. Hastane meydanının nemli ve düzensiz yapısı hasta sağlığını etkileyebilecek durumdaydı. Ayrıca mutfak olarak kullanılan oda zemini suyla kaplıydı. "Üsküdar Haydarpaşa Hastanesi" amaçlarına uygun olmayan servislerden oluşmaktaydı. Havalandırma problemi en büyük sıkıntı olarak gözükmekteydi. Hasta sayısının fazlalığı ve tuvaletlerin konumu nedeniyle binayı kötü koku kaplıyordu. "Üsküdar Dolmabahçe Hastanesi" bulunduğu konum itibarıyla oyuk bir arazinin üzerine yapılmıştı. Oldukça elverişsiz hâlde olan bina sağlık koşulları açısından çok iyi değildi ("Tuğgeneral Lord W. Paulet'e Gönderilen Rapor", 1856: 22-25).

İstanbul'daki hastanelere uygun sağlık hizmetleri sunması için bazı iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda İngiliz Sıhhi Komisyonu birtakım denetimler gerçekleştirdi. Havalandırma, tuvaletlerin koğu koridorlarından uzak bir yere taşınması, badana yapılması, hasta dışkılarının hastane duvarlarından temizlenmesi, kanalizasyonun uzatılarak uygun hijyen ortamı sağlanması, kanalizasyon sonuna koku önleyici tanklar yerleştirilmesi, zemini suyla kaplı hastane yol ve bahçelerinin çakılla kaplanması, havalandırma için koridorlardaki üst pencerelerinin bakımının yapılarak havalandırma sistemine dahil edilmesi, Haydarpaşa hastanesinin alçakta yer alan bataklık kısmının kurutulması, seyyar tuvaletlerin kurulması, drenajların temizlenmesi ve birikinti suların ortadan kaldırılması, su tanklarının filtrelenmesi, askerler için açılan mezarlara birden fazla ceset yerleştirilmemesi, mezarlar arasına 12 inç mesafe bırakılması, cesetler için kireç yerine turba kömürü kullanılması, cenaze defin işlerinde serin zamanların (akşam ve sabah) tercih edilmesi ve mezarlar üzerine çim ekilmesi denetimlerde önerilen çalışmalardı ("Üsküdar Kışla Hastanesi'nde Temizlik İşlemlerine İlişkin Önerilen Talimatlar, EK-2", 1856: 1-5). Bu kapsamda hastanelerde sıkıntı oluşturabilecek durumlarda görevli müfettişlerin uygulaması gereken talimatname bulunuyordu. Belirtilen talimatnameye göre; binayı çevreleyen alan her sabah beşte süpürtülecek, hastanenin bulunduğu yerleşim biriminin yakın sokakları temizletilecek, çöpler doğrudan sepetlere konulacak, depolanarak el arabaları ile hastaneden uzaklaştırılacak, hayvan dışkuları gibi tüm atıklar binalardan uzaklaştırılacak, ölü hayvanlar hemen gömülecek, binayı saran kötü kokular kömür ile bastırılıp giderilecek ve bir yıkama cihazı kanalizasyona monte edilip temizlik ön plana alınacaktı ("Sıkıntılı Durumlar İçin Atanan Müfettişe Talimatlar, EK-3", 1856: 5-6).

Ayrıca sıhhi komisyonun Tuğgeneral Lord Paulet'e gönderdiği raporda kışla binasının sağlık hizmetleri için uygun olmadığı belirtilip önemli miktarda ateş ve ishalin baş gösterdiği bilgisi de verilmişti. Raporun devamında ise İngiliz Sağlık personelinin de salgından etkilenme durumu dolayısıyla muzdarip olduğu aktarılmıştı. Rapor da salgının nedenlerine değinilerek; erlerin tuvaletlerde veya tuvalete yakın yerlerde düş almasının salgının en önemli sebebi olduğu ifade edilmişti. Bu bağlamda yeni tuvalet ile banyoların kurulması ve Türk süvari birliği ahırlarının binadan uzaklaştırılması gerekmektedir. Raporlara yansıyan olumsuzlukların hızla giderildiği görülmektedir. Nitekim 16 Mart 1855 tarihinde yaygın ateş ve ishal durumunun devam etmesine karşın yoğun temizlik faaliyetleri sonucunda hastanenin düzene girdiği rapor edilmişti ("Bay Rawlinson'a Gönderilen Telgraf", 1856:8).

Bulaşıcı hastalıklar ve Rusya'nın soğuk iklimi müttefik ordusuna önemli zorluklar yaşıyordu. Sağlık problemleri sonucunda asker kaybı yaşanması yeni hastaneler ihtiyacını doğurdu. Bu kapsamda 1855 yılında İzmir ve Çanakkale'de de hastaneler kuruldu. İzmir İngiliz Hastanesi, Konak meydanında 70-80 hasta kapasiteli bina 26 Kasım 1855 tarihinde kapatılarak İsviçreli askerlere tahsis edildi (Nicol, 1855:44-45). Boğazların güvenliği açısından önemi nedeniyle Çanakkale Nara Burnu'nda da 3 bin kişilik bir hastane kuruldu. Ayrıca burada Fransızlara ait 420 kişilik-ve Türklere ait bir karantina hastanesi de bulunmaktaydı (Karayaman, 2008:61).

İzmir'deki hastanede bulunan askerler arasında da tifo ve sarıhumma gibi salgınlar baş göstermişti. Hastanede çalışan Dr. Meyer, sıtmal hastalıkların nedeninin binanın elverişsiz yapısından olduğunu dile getirmişti. Bununla birlikte diğer hastanelerde görülen tüm problemler burada da yaşanıyordu. Nitekim hastanenin durumu hakkında detaylı bir rapor hazırlanmıştı ("Tuğgeneral Lord William Paulet'e Gönderilen Rapor", 1856:14-18). Ancak bütün uğraşlara rağmen bu hastanede diğer hastanelerdeki gibi bir başarı elde edilemedi. Öte yandan Çanakkale'deki hastanede yayılan "ateş" Avrupa yakasında yer alan Gelibolu'ya da sıçramış ve alınan önlemler sayesinde salgın kontrol altına alınmıştı. Nitekim Gelibolu'daki hastaneye gelen 993 hastanın 371'i tedavi edilmişti. Buna rağmen 127 hasta hayatını kaybetmişti ("Dr. A. Smith'e Gönderilen Telgraf", 1856:41).

25 Nisan 1855 tarihine gelindiğinde alınan önlemler sonuç vermeye başladı. Savaşın ziyade salgın ve Rusya'nın olumsuz hava koşullarından ölenlerin sayısı azalmaya başladı. Tuğgeneral Lord William Paulet'in Lord Panmure'ye 1854 Ocak ayında gönderdiği raporda ölüm sayısı 1.480 iken Şubat ayında bu sayı 1.254'e ve 1855 Mart'ında da 424'e düştü. Nisan ayında ise haftada yaklaşık 9 kişiye düşürüldüğü belirtilmişti ("Lord Panmure'ye Gönderilen Rapor", 1856:22-25). Hava sıcaklıklarının yükselmesi de bu durumları değiştirebiliyordu.

Genel olarak bakıldığında 10 Ocak 1854 ile 30 Nisan 1855 tarihleri arasında 56.057 hasta veya yaralı bu hastanelerden sağlık hizmeti aldı. Karın veya bağırsak şikâyeti olan 23.587 olan hastadan 4.556'sı ölmüştür. 2.023 hasta ise donarak hayatını kaybetmiştir. Savaşta yaralanan ve kırığı olup hastaneye gelen 4.158 kişiden 644'ü, İskorbüt teşhisiyle gelen 28.939 askerin ise 2.096'ü ölmüştür. Öte yandan yüksek ateş nedeniyle hastaneye gelen 10.970 asker hayatını kaybetmiştir (Pincoff, 1857:189-190). İlk zamanlar dizanteri şikâyeti olan hastaların sayısı yüksekken alınan önlemler sayesinde hasta sayısı düşürülmüştür. Ayrıca hastalıkların bulaşıcılığının farklı bir nedeni de askerlerin hastalıklara karşı dikkatsiz tavırları olduğu raporlara yansımıştı.

Kırım Savaşı devam ederken hastalar cephelerden özellikle İstanbul hastanelerine taşınmıştı. Savaşta tedaviye ihtiyaç duyan askerlerin sayısı artması sonrasında sağlık hizmetlerine destek için 4 Kasım 1854 tarihinde 40 kişilik İngiliz hemşire grubu ülkeye gelmiş ve bu hemşireler Üsküdar Merkez Hastanesi'nde bir tesis kurulmuştu. Hemşire tesisinin yönetiminde Bayan Florence Nightingale bulunuyordu ("Lord Panmure'ye Gönderilen Rapor", 1856:22-23). Nightingale hastanelerin temizlik ve hijyenine önem vererek kolera ve dizanteriden kaynaklı ölümlerin azalmasını sağlamış ve Kırım Savaşı sonrası İngiltere'de milli kahraman hâline dönüşmüştü (Baumgart, 1999:143-144).

İngiliz sağlık hizmetleri açısından önemli engellerden birisi de hastalanan askerlerin "kocakarı" olarak adlandırılan veya özel imal edilmiş ilaçları bilinçsizce kullanmasıydı. Avrupalı doktorların 40 yılı aşkın sürede yapmış olduğu çalışmalar sonucunda üretilen ilaçların yerine askerler tarafından kullanılan diğer teknik ve solüsyonlar bulaşıcı hastalıkları tetikliyordu. Bununla birlikte İngiliz doktorların barış sürecinde pratikten uzak olmaları da ilk zamanlar hızlı önlem alınmasını geciktirmiş ve bu iki durum normalden fazla ölüme de sebep olmuştu ("Dr. A. Smith'e Gönderilen Bildiri", 1856: 28-29).

Savaş sırasında hastane binalarının sağlık hizmetlerine uygun olmayan yapısı nedeniyle bina koridorları da önemli yatak kapasitesine sahip alanlar olarak kullanılmıştı. Bunun dışında binalarda yer alan tiyatro, üst yöneticilerin köşkleri, harem odaları, bazı vatandaşlara ait köşklere, Türk Süvari Birliği'ne ait kışla bahçesine inşa edilen ahşap barakalar da hastane olarak hizmet verdi. İngiliz Meclis Müfettişi R. Lawson, hastane binalarıyla ilgili tuttuğu tahmini yatak kapasitesini şu şekilde vermişti: ("Dr. A. Smith'e Gönderilen Raporlar", 1856:37-40)

Tablo-1: Üsküdar Hastaneleri Yatak Kapasiteleri

Üsküdar Merkez Hastanesi Bölümleri	Yatak Sayısı	Zorunlu Kapasite	Toplam
Alt kat A-B koridorlar	440	62	502
Üst kat A-B koridorlar	465	67	532
<i>Toplam</i>	<i>905</i>	<i>129</i>	<i>1034</i>

Haydarpaşa Merkez Hastanesi Bölümleri	Yatak Sayısı	Zorunlu Kapasite	Toplam
Tiyatro	210	32	242
Üst yöneticilerin köşkleri	25	4	29
Harem	126	20	146
Bazı vatandaşlara ait köşkler	26	5	31
Bazı vatandaşlara ait evler	13	2	15
<i>Toplam</i>	<i>400</i>	<i>63</i>	<i>463</i>

Üsküdar Kışla Hastanesi Bölümleri	Yatak Sayısı	Zorunlu Kapasite	Toplam
Birinci Baraka	389	60	449
İkinci Baraka	514	60	574
Üçüncü Baraka	558	60	618
Dördüncü Baraka	462	60	522
<i>Toplam</i>	<i>1923</i>	<i>240</i>	<i>2163</i>

Asker hastaların tüm hastanelerde genel olarak teşhis edilen rahatsızlıkları şunlardı: "Ateş, dizanteri, ishal, iskorbüt, silah yarası ve gelation". Dokümanın İngilizce orijinalinde geçen "gelation" kelimesi ile "donma" veya "üşüme" hallerinin ifade edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Ancak çalışmanın geri kalan kısmında "gelation" kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. Bu hastanelerde ölüm oranı %13,88'di. Mart 1855'te öne çıkan hastanelerde hasta durumları da şu şekildeydi:

Tablo-2: Teşhis Konulan Hasta Sayıları

Teşhis	Smyrna (İzmir)		Üsküdar		Kuleli	
	Hasta Sayısı	Ölüm	Hasta Sayısı	Ölüm	Hasta Sayısı	Ölüm
Ateş	209	28	1.607	129	351	35
Dizanteri	179	62	1.447	160	388	66
İskorbüt	127	12	165	12	96	1
Gelation	150	18	313	45	144	20

Kırım Savaşı'nda İngiliz sağlık komisyonu, önemli faaliyetlerde bulunmuş özellikle savaşta yaralanan veya hastalanan askerleri Osmanlı'nın önemli kentlerinde tedavi etmeyi başarmıştı. Ayrıca İngilizler sağlık hizmetlerinde sistemsel yenilikler ortaya koyarak hastanelerdeki değişim ve dönüşümü sağlamıştı ("Dr. A. Smith'e Gönderilen Raporlar", 1856:37-40).

2. Kırım Savaşı'nda İngilizlerin Yönetimde Faaliyet Gösteren Hastane Gemileri

İngiliz sağlık hizmetleri sadece kara hastaneleriyle sınırlı değildi. "Türk muharebe hattı gemisi" ve "Bombay" adlı hastane gemisi de orduya önemli sağlık desteği sağlıyordu. İlk zamanlar cephelere asker nakli için düşünülen bu gemiler İstanbul, Çanakkale ve İzmir'e hasta ve yaralıların taşınması görevlerinde de yer aldı. Nitekim Kırım Harbi sırasında cephelerden gemilere alınan askerler bulaşıcı hastalık ve soğuk nedeniyle kamaralara hasta olarak kabul edilmişti. Bunun yanı sıra savaş esnasında "Türk muharebe hattı gemisi" ile "Bombay" adlı hastane gemisi faydalı malzemeler taşıdıklarından depo veya kargo gemisi olarak da kullanılmıştı. Ancak her iki gemi de hastane gemisi olarak inşa edilmediği için bir takım yapısal uyumsuzluklar söz konusu olmuştu ("Amiral Hon. F.W. Grey'in Gönderdiği Telgraf", 1856:10-11).

Türk muharebe hattı gemisi ile Bombay adlı hastane gemisinde hasta askerlerin gemilere alınmasından sonra tifo türü ateş salgını başladı. Türk muharebe hattı gemisinde bir ölçüye kadar bu salgın baş gösterse de Bombay adlı hastane gemisinde uzun süreli ve yüksek rakamlarda bu problem devam etti. Bombay'da salgın önce emir erlerine sonra mürettebata ve en son iyileşen hastalara bulaştı. Hasta ve nakil olan asker sayısının azaltılması sonucunda salgına yakalananların sayısı büyük oranda düşüşe geçti. Rapordan anlaşıldığı üzere Bombay'da yaşanan bu sıkıntı erlerin uyuduğu ön ambar kapısındaki zehirli miasmata ve sintine suyundan kaynaklanmıştı. Alçak tavanlı ve birkaç hastanın birlikte yattığı küçük odalardan yayılan bu salgın orlop güvertesindeki havalandırmanın yeterli olmamasından dolayı diğer kişilere de bulaşmıştı. Yayılmanın en önemli sebepleri; gemi bölümlerinin kireçle yıkanmaması ve limitinin üstünde hasta ve yaralı alınmasıydı. Bu nedenle raporda gemilerin savaş gemisi mi nakil gemisi mi yoksa hastane gemisi olduğunun belirlenmesi ve amaçlarına uygun şekilde düzenlenmesi gerektiği ifade edilmişti. İngiliz Sıhhiye Komisyonu da gemilerde hemen bir çalışma başlatıp gerekli önlemleri alarak sağlık hizmetlerini düzene sokmaya çalıştı. Bu amaçla 17 Mart 1855 tarihinde hastane gemilerinde hasta kabul sayısının Türk muharebe hattı gemisi ana güvertede 80-85 arası/alt güvertede 90-95 arası; Bombay'da ana güvertede 50-55 arası/alt güvertede 80-85 arası olması gerektiği ve ("Amiral Hon. F.W. Grey'e Gönderilen Rapor", 1856:8-10) salgın nedeniyle iki gemi arasında mürettebat değişiminin gerçekleştirilmemesi gerektiği belirtildi.

Raporda ayrıca badana çalışması yapılması, gemilerin limanlara yanaşması ve ambarların kullanımını esnasında çok dikkat edilmesi gerekliliği de özellikle vurgulandı.

Bu iki hastane gemisi dışında savaş devam ederken tıbbî ve diğer türlü ihtiyaçların cepheye ve İngiliz-Fransız hastanelerine ulaşması için birçok gemi hizmet vermişti. Bu gemilerin isimleri şu şekildeydi: Golden Fleece, Sdney, Gonzela, Arabin, Australian, Adelaide, Indiana, Chapman, Julia, Cornwall, Tynemouth, Canterbury, Severn, Brandon. Adı geçen gemiler hastanelere brandy, port wine, şeker, patates, çay, et gibi yiyecek ve içeceklerle birlikte tıbbi malzeme taşıyordu. Nitekim 1855 Mart ayında 5.540 ton ihtiyaç malzemesi bu gemiler tarafından taşınıyordu. Ordu levazım görevlisi olan M. Wreford da tüm hastane ve cephelerdeki ihtiyaçları titizlikle tutup hastanelerin ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştı (“M. Wreford’un Hastane İhtiyaç Tutanakları”, 1856:29-53).

Kırım Savaşı’nda görev yapan “Türk muharebe hattı gemisi” ve “Bombay” adlı hastane gemileri savaşın önemli parçalarından birisi oldu. Barış dönemlerinde görevden uzak kalan personel ile gemiler bu savaşla birlikte taşıma, hasta tedavisi ve salgınlarda liman-gemi güvenliği konusunda önemli tecrübeler ortaya koyarak savaşın kazanılmasında önemli hizmetlerde bulundu.

3. Sonuç

1853 yılında Sinop açıklarında Rus donanmasının Osmanlı gemilerini imha etmesi sonrası iki devlet arasında Kırım’da yoğun bir mücadele yaşanmıştır. Osmanlı Devleti’nin yardımına İngiltere, Fransa, Avusturya ve Piyemonte gelmiştir. Ruslara karşı 1854-1855 yıllarında sürdürülen savaş müttefik devletleri kazanmıştır.

Kırım Savaşı esnasında İngiltere sadece askerî destek sağlamamış ayrıca sağlık hizmetleri de sunmuştur. Savaşın başlaması ve hızlı gelişmesi neticesinde önce insan kaynağı eksikliklerini tamamlamışlardır. Bu konuda doktor, hemşire ve hizmetli gibi personel görevlendirmelerini yaptıktan sonra hastaneleri düzenlemişlerdir. Ayrıca hastane binası olmayan yapıları yenileyip hızlıca değiştirdikten sonra hizmete sokmuşlardır. Hasta ve yaralı sayısının artmasıyla İstanbul’dan sonra Çanakkale ve İzmir’de de yeni hastaneleri faaliyete geçirmişlerdir. Düzenli denetimlerle hızlı ve kaliteli sağlık hizmeti yürütmüşlerdir. Savaşın kazanılmasında etkin rol oynayan İngiliz sağlık hizmetleri sadece kara hastaneleri ile değil hastane gemileriyle de her türlü sağlık hizmetini sunmaya çalışmıştır. 56.057 asker bu hastanelerde tedavi görmüştür. Savaşın başlarında salgınlardan dolayı fazla sayıda ölüm gerçekleşmişken bu sayı sağlanan hizmet sayesinde düşürülmüştür. Yüksek ateş, dizenterisi, ishal, iskorbüt, gelation, tifo gibi salgınları önlemeyi başaran İngiliz sağlık çalışanları böylelikle savaşın kazanılmasında geri hizmetlerde önemli başarılar kazanmıştır. Özellikle hizmete sokulan hastane gemilerinin yoğun seferleriyle donma ve bulaşıcı hastalıklara ani müdahalelerle başarının kazanılmasında aktif rol almışlardır. Son olarak ülkeye gelen hemşire Florence Nightingale sunduğu hizmetlerle hem Türkiye’de hem de İngiltere’de sembol kişilerden biri hâline gelmiştir.

Teşekkür

Yazarlar İngilizce dokümanların çeviri, inceleme ve anlaşılması konularında sağladıkları desteklerden dolayı Yasemin Mutlu Güler ve Gülşen Yücel’e teşekkür ederler.

Yazarlık Katkıları: Fuat İnce, Oğuz Kalafat

Kaynakça

Amiral Hon. F.W. Grey’in 18 Mart 1855 tarihinde Dr. Sutherland, Dr. Gavin ve Bay Rawlinson’a Gönderdiği Telgraf. (1856). Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos and Smyrna içinde (ss.10-11). Londra. English War Department.

Baumgart, W. (1999). *Crimean War (1853-1856)*.

- Dr. A. Cumming'in 5 Nisan 1855 tarihinde Dr. A. Smith'e Gönderdiği Raporlar. (1856). *Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos and Smyrna* içinde (ss. 37-40). Londra. English War Department.
- Dr. A. Cumming'in 7 Nisan 1855 tarihinde Dr. A. Smith'e Gönderdiği Telgraf. (1856). *Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos and Smyrna* içinde (ss. 41). Londra. English War Department.
- Dr. Bryce'in 26 Şubat 1855 tarihinde Dr. A. Smith'e Gönderdiği Bildiri. (1856). *Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos and Smyrna* içinde (ss. 28-29). Londra. English War Department.
- Dr. Sutherland, Dr. Gavin ve Bay Rawlinson'un 17 Mart 1855 tarihinde Amiral Hon. F.W. Grey'e Gönderdiği Rapor. (1856). *Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos and Smyrna* içinde (ss. 8-10). Londra. English War Department.
- Dr. Sutherland, Dr. Gavin ve Bay Rawlinson'un Tuğgeneral Lord William Paulet'e Gönderdiği Rapor, EK-2: Üsküdar Kışla Hastanesi'nde Temizlik İşlemlerine İlişkin Önerilen Talimatlar. (1856). *Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos an Smyrna* içinde (ss. 53-55). Londra. English War Department.
- Dr. Sutherland, Dr. Gavin ve Bay Rawlinson'un Tuğgeneral Lord William Paulet'e Gönderdiği Rapor,10 Mart 1855, EK-3: Sıkıntılı Durumlar İçin Atanan Müfettişe Talimatlar. (1856). *Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos an Smyrna* içinde (ss.5-6). Londra. English War Department.
- Dr. Sutherland, Dr. Gavin ve Bay Rawlinson'un Tuğgeneral Lord William Paulet'e Gönderdiği Rapor.(1856). *Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos an Smyrna* içinde (ss. 28-31). Londra. English War Department.
- Dr. Sutherland'ın 2 Nisan 1855 tarihinde İzmir İngiliz Hastanesi için Tuğgeneral Lord William Paulet'e Gönderdiği Rapor. (1856). *Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos an Smyrna* içinde (ss14-18). Londra. English War Department.
- GoldFrank, D. M. (2002). Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Savaşı Çıkış Nedenleri: Kaynaklar ve Stratejiler. Çufalı, M. (Çev.). Güzel, H.C., Çiçek, K. ve Koca, S. (Ed.). *Türkler* içinde (s. 827). Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi:Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri, C. V.* Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Karayaman, M. (2008). Kırım Harbinde Sağlık Hizmetleri (1853-1855). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 55-79.*
- Nicol, M. (2010). *Ismeer or Smyrna and Its British Hospital 1855.* London. Kessinger Publishing.
- Ordu Levazım Görevlisi M. Wreford'un Hastane İhtiyaç Tutanakları. (1856). *Official Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos an Smyrna* içinde (ss. 29-53). Londra. English War Department.
- Pincoff, P. (2018). *Experiences of A Civilion in Erastern Military Hospital With Observation on the English, French and Other Medical Departmans and The Organization of Military Medical, Scholls and Hospitals.* Edinburgh. Palala Press.
- Slade, S. A. (1943). *Türkiye ve Kırım.* İstanbul. Askerî Matbaa.
- Şehsuvaroğlu, B. (1956). Kırım Harbi'nde İstanbul Hastaneleri. *Hayat Tarih Mecmuası, 10(22), s.43.*

Tuğgeneral Lord William Paulet'in 16 Mart 1855 tarihinde Dr. Sutherland, Dr. Gavin ve Bay Rawlinson'a Gönderdiği Telgraf.(1856). *Offical Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos an Smyrna* içinde (s. 8). Londra. English War Department.

Tuğgeneral Lord William Paulet'in 25 Mart 1855 tarihinde Lord Panmure'ye Gönderdiği Rapor. *Offical Reports of the Hospitals at Scutari, Kululeli, Abydos an Smyrna* içinde (ss.22-25). English War Department.

Araştırma Makalesi / Research Article

**CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE CUMHURBAŞKANI
YARDIMCISI SAYISI SORUNU: BİR MODEL ÖNERİSİ***

**Fatih KIRIŞIK^{1**}
Kübra ÖZTÜRK²**

Öz

Çalışmada Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin uygulama süreci analiz edilmiş ve uygulamada karşılaşılan en önemli sorunlar incelenmiştir. Bu sorunların Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi içerisinde çözümlenebileceği tespit edilmiştir. Sistem içerisinde yaşanan sorunların aynı ya da benzer alanlarda faaliyet gösteren kurumlar arası koordinasyon eksikliğinden kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu koordinasyon eksikliğini gidermek açısından Cumhurbaşkanı ile kurumlar arasında ilişkiyi güçlendirecek ve kurumlar arasında etkili bir koordinasyon ve bütünlük yönetim gerçekleştirecek Cumhurbaşkanlığı Yardımcılıklarının oluşturulması önerisi sunulmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi uygulanmış, literatür taraması yapılarak var olan soruna çözüm önerisi oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı Yardımcısı.

JEL Kodları: H83, D73.

**THE PROBLEM OF THE NUMBER OF VICE PRESIDENT IN THE PRESIDENTIAL
GOVERNMENT SYSTEM: A MODEL PROPOSAL**

Abstract

In the study, the implementation process of the Presidential government system was analyzed and the most important problems encountered in practice were examined. It has been determined that these problems can be resolved within the Presidential government system. It has been determined that the problems experienced within the system are caused by the lack of coordination between institutions operating in the same or similar fields. In order to eliminate this lack of coordination, it is proposed to establish Vice-Presidential Offices that will strengthen the relationship between the President and the institutions and realize an effective coordination and integrated administration between the institutions. In the study, qualitative research method was applied, a literature review was made and a solution proposal was created for the existing problem.

Keywords: Presidential government system, President, Vice President.

JEL Codes: H83, D73.

* 23-24 Eylül 2021 tarihlerinde Özbekistan'da düzenlenen Türk Dünyasında Kamu Yönetimi temalı Uluslararası Kamu Yönetimi Forumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Bildiri geliştirilerek makale haline getirilmiştir.

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü,
ORCID: 0000-0002-9663-7502.

** **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): fatih.kirisik@dpu.edu.tr

² Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı,
ORCID: 0000-0001-7554-0202,

Başvuru Tarihi (Received): 01.11.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Yasama ve yürütme organlarının birbirleriyle olan ilişkisi zemininde sınıflandırılan hükümet sistemlerinin uygulamada başarılı veya başarısız olmasının yürütmeye mal edilmesi ve sorumluluğun yürütmeye bulunması nedeniyle yürütmeye hususi bir önem verilmesini gerektirmiştir (Güler, 2018: 313). Türkiye’de uygulanan parlamenter sistemde de yürütmeye özel bir önem verilmiş özellikle 1982 Anayasası sonrasında yürütme oldukça güçlendirilmiştir.

Türkiye’de uzun yıllar uygulanan parlamenter sistem deneyiminden sonra 16 Nisan 2017 referandumuyla Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütmenin yapısı ve işleyişinde önemli değişiklikler yapılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile parlamenter sistemdeki yürütme organındaki çift başlılık kaldırılarak yürütme yetkisi yalnızca Cumhurbaşkanına verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanına, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanı söz konusu kararnamelerle yürütmenin yapısı ve işleyişini düzenleyebilmekte ve gereken değişiklikleri yapabilmektedir. Cumhurbaşkanlığı teşkilatı da Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle düzenlenmiştir.

Cumhurbaşkanlığı teşkilatında Cumhurbaşkanına bağlı kurum ve kuruluşlar, Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve ofisler, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı ve Bakanlıklar düzenlenmiş bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanına bağlı yeni birimlerde oluşturulmuştur (Akman, 2019: 51).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yeni bir makam olarak Cumhurbaşkanı Yardımcılığı getirilmiştir. Cumhurbaşkanı Yardımcılarının siyasi bir kimliği olmayıp bürokrat kimliği bulunmaktadır (Akman, 2019: 51).

Cumhurbaşkanı Yardımcılarının sorumluluğu Cumhurbaşkanına karşı olup Cumhurbaşkanına görev ve yetkilerinin yerine getirilmesinde yardımcı olmaktadır. Cumhurbaşkanına Cumhurbaşkanı Yardımcılarının sayısı hususunda bir kısıtlama getirilmemiştir. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra istediği sayıda Cumhurbaşkanı Yardımcısı atayabilmektedir. Ancak 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine fiilen geçildiğinden beri sadece bir Cumhurbaşkanı Yardımcısı atanmıştır. Başka atama yapılmamıştır. Bir tane Cumhurbaşkanı Yardımcısının bulunması Cumhurbaşkanının yetki ve görevleri analiz edildiğinde yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Çalışmada Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı Yardımcısı sayısının yeterli olup olmadığı analiz edilecektir.

1.Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yürütmenin Yapısı ve İşleyişi

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde başkanlık sisteminde olduğu gibi kuvvetlerin sert ayrımı getirilmiş yasama ve yürütme organları birbirinden ayrılmıştır. Parlamenter sistemde yürütme organı yasama organından çıkmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ise yasama organının yürütme organının oluşumunda bir rolü bulunmamaktadır (Ardıçoğlu, 2017: 28).

Parlamenter sistemde yürütme organı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde parlamenter sistemdeki Başbakan ve Bakanlar Kurulu kaldırılmıştır. Böylece parlamenter sistemdeki yürütme organındaki çift başlılık kaldırılarak yürütme yetkisi yalnızca Cumhurbaşkanına verilmiştir (Kaan, 2019: 20).

Parlamenter sistemdeki Başbakan ve yardımcılarının yerini ise Cumhurbaşkanı ve yardımcılar almıştır. Parlamenter sistemde bir kişi hem yasamada hem yürütmeye görev alabilmekteydi. Aynı kişi hem milletvekili sıfatıyla yasamada yer alabilirken hem de bakan sıfatıyla yürütmeye de yer alabilmekteydi (Nacak, 2020: 141). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı ya da Bakanlar aynı zamanda milletvekili olamamaktadır. TBMM

üyelerinin Cumhurbaşkanı Yardımcısı ya da Bakan olarak atanması halinde milletvekillikleri sona ermektedir (Kaan, 2019: 23).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde bakanlar artık Cumhurbaşkanı tarafından atanıp görevden alınmaktadır. Cumhurbaşkanı çalışmasını, stratejisini beğenmediği anlaşılmadığı bakanları istediği zaman görevden alabilmektedir (Kartal ve Demirhan, 2017: 579).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde bakanlar başkanlık sisteminde olduğu gibi başkanın yardımcıları konumundadırlar. Yürütmeye ilişkin işlemler Cumhurbaşkanı adına Bakanlar tarafından yerine getirilmektedir. Parlamenter sistemde hem siyasi hem idari kimliği olan Bakanlar Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yalnızca idari kimliğiyle yönetsel alanda yer almaktadır (Nacak, 2020: 147-148).

Kamu kaynaklarının ekonomik, verimli ve etkili kullanımı hedefiyle Bakanlar, Bakanlık hizmetlerini Cumhurbaşkanı karar ve talimatlarına ve Cumhurbaşkanının genel siyasetine uygun olarak yürütmekte Cumhurbaşkanına karşı sorumludur (1 Sayılı CB Kararnamesi, Md. 503). Görüldüğü gibi Bakanlar yürütme yetkisini kullanan Cumhurbaşkanına yardımcı olmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanlığı teşkilatı hususunda da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu teşkilatta politik ve idari özellikte farklı işleri yapan çok sayıda birim bulunmaktadır (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018: 2). 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenen teşkilatta Cumhurbaşkanlığına bağlı kurum ve kuruluşlar, Cumhurbaşkanlığı ofisleri, Cumhurbaşkanı yardımcıları, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı politika kurulları ve bakanlıklar düzenlenmiştir.

Tablo 1: *Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı*

Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı	
Cumhurbaşkanı Yardımcıları	
Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları	Bilim Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu Ekonomi Politikaları Kurulu Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu Hukuk Politikaları Kurulu Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu Sosyal Politikalar Kurulu Yerel Yönetim Politikaları Kurulu
Cumhurbaşkanlığı Ofisleri	Dijital Dönüşüm Ofisi Finans Ofisi Yatırım Ofisi İnsan Kaynakları Ofisi
Cumhurbaşkanına Bağlı Kurum ve Kuruluşlar	Devlet Arşivleri Başkanlığı Devlet Denetleme Kurulu Diyanet İşleri Başkanlığı İletişim Başkanlığı MGK Genel Sekreterliği MİT Başkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Türkiye Varlık Fonu
Bakanlıklar	Adalet Bakanlığı Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Dışişleri Bakanlığı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Gençlik ve Spor Bakanlığı Hazine ve Maliye Bakanlığı İçişleri Bakanlığı Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Eğitim Bakanlığı Milli Savunma Bakanlığı Sağlık Bakanlığı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Tarım ve Orman Bakanlığı Ticaret Bakanlığı Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı

Kaynak: (1 Sayılı CB Kararnamesi)

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği kaldırılarak Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı oluşturulmuştur. Tüm birimlerin hesap, etkinlik ve işlemlerinin denetimini İdari İşler Başkanı yapmaktadır (1 Sayılı CB Kararnamesi, Md.5). İdari İşler Başkanı bütün idareyi kontrol eden ve denetleyen yüksek müfettiş gibidir (Öztürk, 2019: 1284-1285).

Parlamentar sistemdeki Başbakanı bağlı olan kurum ve kuruluşlar ile zaten Cumhurbaşkanı'na bağlı olan kurum, kuruluş vb. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yeni oluşturulanlar da dahil olmak üzere yürütme yetkisini kullanacak olan Cumhurbaşkanına bağlanmıştır (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018: 4).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde bakanlık sayısında azaltılma yoluna gidilerek 21 olan bakanlık sayısı son değişiklikler de dikkate alındığında 17'ye düşürülmüştür. Özellikle ekonomi alanındaki bakanlıkların birleştirilerek ekonomi yönetiminin tek elde toplanması sağlanmaya çalışılmıştır.

Parlamente sistemde kamu politikalarının yapımı ve uygulanması noktasında Bakanlar Kurulu karar verici pozisyonundayken (Öztürk ve Tozak, 2021: 55) Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı tarafından kamu politikaları belirlenmektedir. Cumhurbaşkanı 5 yıl boyunca eğitim, sağlık, dış politika gibi pek çok alandaki kamu politikalarının belirleyip uygulayabilmekte ve yapılan uygulamaları izleyebilmektedir (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018: 1). Böylece Cumhurbaşkanı kamu politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında ana aktör konumunu almıştır (Öztürk ve Tozak, 2021: 55).

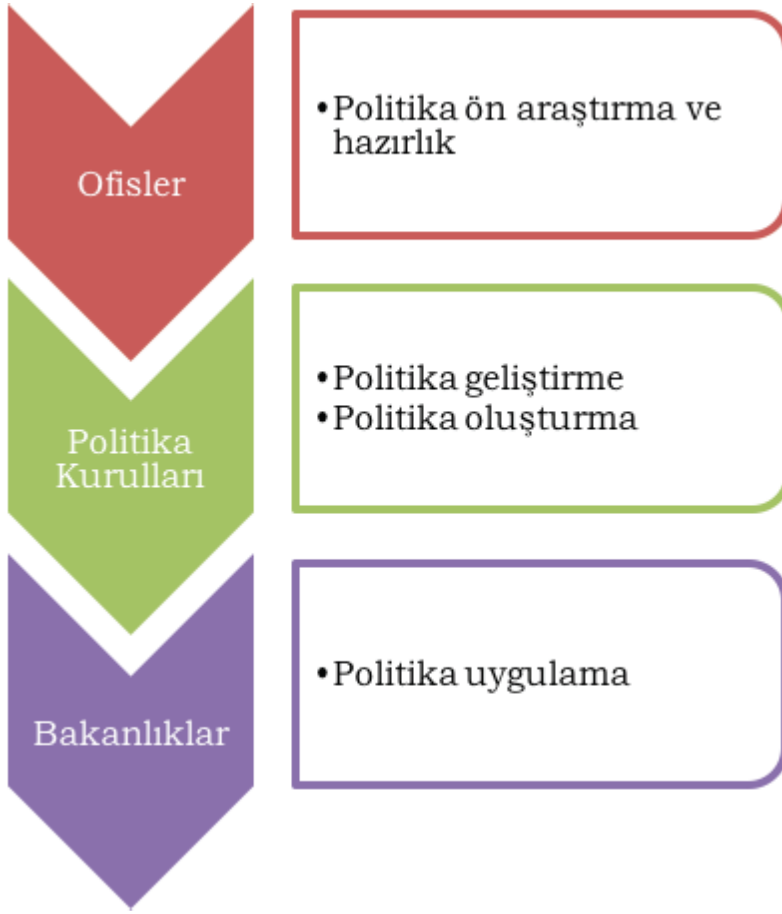
Cumhurbaşkanlığı teşkilatında Cumhurbaşkanı'na kamu politikalarının oluşturulmasında ve uygulanma kapasitesinin geliştirilmesinde yardımcı olacak kurmay birimler olarak politika kurulları ve ofisleri getirilmiştir (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018: 2).

Cumhurbaşkanıyla doğrudan çalışan ve bakanlıklarla beraber çalışan politika kurulları bürokrasiyi önleme ve politika oluşum ve gelişim süreçlerine alakalı paydaşların dahil olmasını sağlayan avantajlı yapılardır (Akman, 2019: 664). Politika kurulları çeşitli alanlarda politikaların ve stratejilerin geliştirilmesinde etkili olacaktırlar (Öztürk ve Tozak, 2021: 55).

Ofisler de bürokrasiye takılmadan doğrudan Cumhurbaşkanı'na bağlı olarak çalışarak politika ve projelerin geliştirilmesinde yardımcı olmaktadır (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018: 3). Ofisler Cumhurbaşkanı'nca istenen rapor, analiz ve bilgilerin hazırlanmasında rol üstlenerek, aldıkları kararlar ve yaklaşımları sayesinde oluşturulan politikalarda etkili olacaktır (Öztürk ve Tozak, 2021: 55).

Parlamente sistemde bakanlıklar kamu politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında aktif bir rol oynamaktaydı. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ise bakanlıklar ise kamu politikaları hususunda uygulayıcı ve denetleyici bir rol oynamaktadır (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018: 4). Bakanlıklar belirlenen politikaların yürütülmesine odaklanan icrai birimlere dönüştürülmüştür (Köseoğlu, 2017).

Şekil 1: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kamu Politikası Aktörleri

Kaynak: (Akman, 2019: 664).

Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, Cumhurbaşkanına belirleyeceği ve uygulayacağı kamu politikaları hususunda ofisler, politika kurulları ve bakanlıklar yardımcı olmaktadır.

2.Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanının Görevleri ve İş Yükü

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı, devletin başı olup yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir. Cumhurbaşkanı devlet başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milletinin birliğini temsil eder, anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını temin eder.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanının görevleri ve yetkileri hususunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Cumhurbaşkanının parlamenter sistemdeki yürütme yetkisine ilişkin görev ve yetkilerinin yanı sıra yeni görev ve yetkilerde verilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı, temel kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması, toplum ihtiyaçlarının karşılanması, kamu hizmetlerinin sunulması gibi yürütmeyle ilgili konularda başat aktör haline gelmiştir. Cumhurbaşkanına üst düzey yöneticileri atama, bakanlıklar arasında eş güdümü sağlama, idari teşkilatı kontrol etme gibi çok sayıda görev, yetki ve sorumluluk verilmiştir (Sobacı, Miş ve Köseoğlu, 2018: 2).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanının yürütme yetkisine ilişkin görev ve yetkilerine bakıldığında;

- ✓ Bakanları ve Cumhurbaşkanı yardımcılarını atamak ve görevlerine son vermek
- ✓ Üst kademe kamu yöneticilerini atamak ve görevlerine son vermek

- ✓ Yabancı Devletlere Türkiye Cumhuriyeti'nin temsilcilerini göndermek ve Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek
- ✓ Milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayınlamak
- ✓ Milli güvenlik politikalarını belirlemek ve gerekli tedbirleri almak
- ✓ TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmek
- ✓ Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek
- ✓ Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle kişilerin cezalarını hafifletmek ve kaldırmak
- ✓ Yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarmak
- ✓ Kanunların uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla yönetmelik çıkarmaktır.

Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı'na yeni görev ve yetkiler verilmiştir. Bu görev ve yetkilerini tek tek inceleyelim.

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra istediği sayıda Cumhurbaşkanı Yardımcısı atayabilmektedir. Cumhurbaşkanı bu kişileri milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olanlar arasından atamaktadır. Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir nedenle boşalması halinde yenisi seçilene kadar Cumhurbaşkanı'na vekalet edip Cumhurbaşkanı'na ait yetkileri kullanmaktadır.

Cumhurbaşkanının Bakanları atama yetkisine bakıldığında ise, Cumhurbaşkanı parlamenter sistemde de Bakanları atama yetkisine sahip bulunmaktaydı. Ancak bu yetkisini Başbakanın teklifi üzerine kullanmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ise Cumhurbaşkanı Bakanları atama yetkisini tek başına kullanmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı'na üst kademe kamu yöneticilerini atama ve görevden alma yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanının bu yetkisi 3 sayılı Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenmiştir. Bu kararnamede I sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevler Cumhurbaşkanı kararıyla, II sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevlere Cumhurbaşkanı onayıyla atama yapılmaktadır (3 Sayılı CB Kararnamesi, Md. 2).

Cumhurbaşkanı kararıyla atanan I sayılı cetveldekilerin görev süresi Cumhurbaşkanının görev süresiyle sınırlıdır (Öztürk, 2019: 1284). Bu cetvelde Diyanet İşleri Başkanı, MİT Başkanı, MGK Genel Sekreteri, Cumhurbaşkanı'na bağlı kurum ve kurul başkanları, Valiler, Rektörler, Bakan Yardımcıları, Cumhurbaşkanlığı Ofis Başkanları gibi çok sayıda üst düzey kamu yöneticileri bulunmaktadır.

I sayılı cetvelde Cumhurbaşkanı kararıyla atanan çok sayıda üst kademe kamu yöneticisi bulunmaktadır. Bu cetvelde yer alanların sayısının tam olarak bilinemediği bine yakın olduğu ifade edilmektedir (Öztürk, 2019: 1284).

Tablo 2: I Sayılı Cetvelde Yer Alan Atamalar ve Sayıları

I sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon, görevler ve sayıları	
Valiler	81
Bakan yardımcıları	60
Cumhurbaşkanlığı Ofis Başkanları	4
Çeşitli kurum, kuruluş, başkanlıkların başkanları	92
Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri	1
TRT Genel Müdürü	1
Çeşitli kurum, kurul, kuruluş, başkanlıkların üyeleri	137
Sayıştay Başsavcısı	1
Büyükelçiler, Daimi Temsilci\Delegeler	268
Rektörler	207
Diyanet İşleri Başkan Yardımcıları	5
MİT Başkan Yardımcıları, MİT Başkanlığı Başkanları	7
MGK Genel Sekreter Yardımcıları	1
Savunma Sanayi Başkan Yardımcıları	5
Cumhurbaşkanlığına Bağlı Kurum ve Kurul Başkan Yardımcıları	11
TCMB Başkan Yardımcıları	4
Gelir İdaresi Başkan Yardımcıları	4
TÜRKAK Genel Sekreteri	1
Helal Akreditasyon Kurumu Genel Sekreteri	1
SGK Başkan Yardımcıları	2
Özelleştirme İdaresi Başkanlığı	3
Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkan Yardımcıları	3
İLBANK Genel Müdürü	1
Basın İlan Kurumu Genel Müdürü	1
Türkiye Varlık Fonu Genel Müdürü	1
TENMAK Başkan Yardımcıları	3
Toplam	905

Tabloda I sayılı cetveldeki genel müdürler ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar gereği kurulan üniversitelerin mütevelli heyeti, yönetim ve denetim kurulu başkan ve üyeleri hariç atama sayıları bulunmaktadır. I sayılı cetvelde genel müdürler olarak belirtilmiş ancak bu genel müdürlerin hangi kurum ya da bakanlık vb. bulunan genel müdürleri kapsadığı belirtilmemiştir. Dolayısıyla da bu hususta toplam kesin sayı belirtmek mümkün olamamaktadır. Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar gereği kurulan üniversitelerinde kesin bir listesinin ulaşılabılır olmamasından dolayı bunların mütevelli heyeti, yönetim ve denetim kurulu başkan ve üyeleri hususunda kesin bir sayı belirtilememektedir.

Görüldüğü gibi tabloda bunlar haricinde Cumhurbaşkanı tarafından 905 üst kademe kamu yöneticisi atanmaktadır. Bu durumda Cumhurbaşkanının atamalar konusunda ciddi bir iş yükü bulunmaktadır.

II sayılı cetvelde yer alanlar Cumhurbaşkanı onayıyla atanmaktadır. Bu onay öncesinde bir atama teklifinin bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu atamalarda alakalı bakan ya da yetkili mevkinin teklifte bulunarak söz konusu teklifin üzerine Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması gerekir (Söyler, 2020: 69).

Cumhurbaşkanı onayıyla atanan II sayılı cetvelde ise Dışişleri Bakanlığı Teftiş Kurulu üyeleri, Diplomasi Akademisi Başkanı, Toplu Konut İdaresi Başkan yardımcılığı, Türkiye İstatistik Kurumu başkan yardımcılığı gibi üst düzey kamu yöneticileri bulunmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanına milli güvenlik politikalarını belirleme ve gerekli tedbirleri alma yetkisi de verilmiştir. Böylece Cumhurbaşkanı milli güvenlik politikaları hususunda önemli bir konuma getirilmiştir.

Cumhurbaşkanı yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi de çıkarabilmektedir. Bu kararnameler hususunda bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamamaktadır. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunda farklı hükümler bulunması halinde kanun hükümleri uygulanmakta ve aynı konuda kanun çıkması durumunda söz konusu kararnameler hükümsüz hale gelmektedir (Yeniay ve Yeniay, 2019: 125).

Parlamentar sistemde Başbakan ve Bakanlar Kurulu tarafından yönetmelikler çıkarılmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde bu yetki Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır (Coşkun ve Pank, 2017: 78). Cumhurbaşkanı kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak ve bunlara aykırı olmamak şartıyla yönetmelikler çıkarabilir.

3.Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanı Yardımcısının Görevleri

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde başkanlık sistemindeki başkan yardımcılara benzer şekilde Cumhurbaşkanı yardımcılığı makamı getirilmiştir. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olanlar arasından bir ya da daha fazla Cumhurbaşkanı yardımcısı atayabilmektedir. Cumhurbaşkanı yardımcısının millet tarafından seçimle değil de Cumhurbaşkanı tarafından atama yoluyla göreve getirilmesinin nedeni, parlamenter sistemde yürütmede çift başlılığa yol açan Cumhurbaşkanı-Başbakan mücadelesinin engellenmesidir (Kutlu ve Kahraman, 2017: 15; Yaman ve Ünal, 2021: 237-238).

Cumhurbaşkanı yardımcılarının özel kalem müdürlükleri de bulunmaktadır. Bunların görevleri Cumhurbaşkanı yardımcılarının her türlü protokol, tören, yurtiçi ve yurt dışı gezi işlerini düzenlemek ve yürütmek, Cumhurbaşkanı yardımcılarının resmi veya özel yazışmalarını yürütmek, Cumhurbaşkanı yardımcılarını tarafından verilen diğer görevleri yapmaktır (1 Sayılı CB Kararnamesi, Md. 19).

Cumhurbaşkanı yardımcılarını Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir nedenle boşalması halinde yenisi seçilene kadar Cumhurbaşkanına vekalet edip Cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanmaktadır. Cumhurbaşkanı yardımcısının bu yetkisi, yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar devletteki devamlılığın gereğidir. Cumhurbaşkanı yardımcısının bu görevi geçicidir (Doğan ve Erdoğan, 2021: 3).

Cumhurbaşkanı yardımcılarını TBMM önünde andiçerler. TBMM üyelerinin Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak atanması halinde üyelikleri sona ermektedir. Cumhurbaşkanı Yardımcıları hakkında görevleriyle ilgili suç işledikleri iddiasıyla TBMM üye tamsayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılması istenebilmektedir. Görevleriyle alakalı olmayan suçlarda yasama dokunulmazlığından yararlanabilmektedir. Sorumlulukları Cumhurbaşkanına karşıdır.

Cumhurbaşkanı Yardımcılarının belli görev ile yetkileri bulunmakta ve Cumhurbaşkanı tarafından verilen görevleri yapmaktadır (1 Sayılı CB Kararnamesi, Md.17). Cumhurbaşkanı Yardımcıları çeşitli kurul ve toplantılara katılmakta Cumhurbaşkanının bulunmadığı zamanlarda bu kurulların başkanlığını yapmaktadır.

Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantılarına da Cumhurbaşkanı Yardımcıları katılmakta ve MGK'nın gündemi düzenlenirken önerileri dikkate alınmaktadır. MGK Cumhurbaşkanının katılmadığı zamanlarda Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlığında toplanmaktadır.

Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantılarına da katılmaktadır. Söz konusu şura Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen yardımcısının çağrısıyla yılda en az bir kere

toplanamaktadır. YAŞ'a gerekli gördüğü hallerde Cumhurbaşkanı katılıp başkanlık etmektedir. Cumhurbaşkanı katılmadığı zamanlarda görevlendireceği yardımcısı başkanlık etmektedir (8 Sayılı CB Kararnamesi, Md. 2-4). Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanının gerekli görmediği hallerde YAŞ, Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlığında toplanmaktadır.

Cumhurbaşkanı Yardımcısı Savunma Sanayii İcra Komitesi toplantılarına da katılmaktadır. Savunma Sanayii İcra Komitesi Cumhurbaşkanının katılmadığı zamanlarda Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlığında toplanmaktadır (7 Sayılı CB Kararnamesi, Md.5).

Cumhurbaşkanı Yardımcıları TBMM komisyonlarındaki toplantılara da katılabilmekte (TBMM İç Tüzüğü, Md. 29) ve komisyonlarda yürütme adına söz alabilmektedir (TBMM İç Tüzüğü, Md. 31).

Bütçe sunuş konuşmasını Cumhurbaşkanı Yardımcısı yürütme adına yapabilmektedir (Mutlu, 2019: 125). Bütçe ve kesin hesap kanun tekliflerinin görüşüldüğü genel kurul oturumlarına yürütme adına Cumhurbaşkanı Yardımcıları katılıp görüş bildirebilmektedir (TBMM İç Tüzüğü, Md. 62).

Cumhurbaşkanı Yardımcıları, olağanüstü hal yönetimi ile ilgili Anayasanın 119. maddesindeki hallerde TBMM Başkanının daveti üzerine bilgilendirme yapmak üzere genel kurul oturumlarına katılabilmektedir (TBMM İç Tüzüğü, Md. 62).

Üst kademe kamu yöneticilerinin atanmasıyla ilgili Cumhurbaşkanlığı kararnamesinde Cumhurbaşkanı Yardımcısına verilen görev ve yetkilerde bulunmaktadır. Bu kararnamede I sayılı cetveldekiler Cumhurbaşkanı kararıyla atanmaktadır. I sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevlerde boşalma olması halinde rektör haricindekilere Cumhurbaşkanı Yardımcısı ya da Bakan tarafından görevlendirme yapılabilmektedir (3 Sayılı CB Kararnamesi, Md. 2). Ayrıca ilgili Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Bakan ya da atamaya yetkili amirler, I ve II sayılı cetvelde sayılmayan kadro, pozisyon ve görevlere atama yapılabilmektedir (3 Sayılı CB Kararnamesi, Md.2).

Cumhurbaşkanı Yardımcılarının bu görev ve yetkilerinin yanı sıra Cumhurbaşkanına yürütme yetkisine ilişkin işlemlerde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi verildiği için Cumhurbaşkanı bu kararnamelerle de Cumhurbaşkanı Yardımcılarına görev ve yetkiler verebilecektir (Mutlu, 2019: 125).

4.Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sayısının Artırılması ve Cumhurbaşkanının İş Yüküne Olumlu Etkileri

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, Cumhurbaşkanının konumuna benzer bir konum parlamenter sistemde de düzenlenmiştir. Parlamenter sistemde bu konuma sınırlı ölçüde sahip olan makam Başbakandır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemindeki Cumhurbaşkanı kadar etkili olamayan ve yetkilerinin bir kısmını parlamenter sistemdeki Cumhurbaşkanı ve bürokrasi ile paylaşan Başbakana, görevlerinde yardımcı olmak üzere, Başbakan Yardımcıları atanmıştır. Başbakana yardım etmek ve Bakanlar Kurulunda eşgüdüm sağlamak üzere hükümetin oluşumu ve genel siyasetin gerektirdiği sayıda Bakan, Başbakan Yardımcısı olarak görevlendirilmiştir (Lamba, Aktel, Altan ve Kerman, 2014: 180; 3046, Md.4; 4391, Md.1). Başbakan Yardımcılarının sayısı 3-5 arasında değişmiştir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemindeki Cumhurbaşkanı Yardımcılarının konumu ve sayısının analiz edilmesi ve öneriler geliştirilebilmesi açısından parlamenter sistemde bu makama benzer bir makam olan Başbakan Yardımcılığı makamı analize dahil edilmelidir. Bu amaçla tarihsel süreç içerisinde Başbakan Yardımcılığı makamının ortaya çıkışı ve gelişimi incelenecektir.

Başbakan Yardımcılığı makamı ilk olarak Recep Peker Hükümetinde (07.08.1946-10.09.1947) yer almıştır. İlk Başbakan Yardımcısı aynı zamanda Devlet Bakanı olan Mümtaz Ökmen'dir.

Mümtaz Ökmen 19.09.1946-10.09.1947 yılları arasında görev yapmıştır. 1946 yılında gelen Başbakan Yardımcılığı makamı, atanmadığı dönemler olmakla beraber (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 409-410) Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine kadar bir makam olarak yerleşmiş ve uygulamada yaygın bir kullanıma sahip olmuştur.

Tablo 3: 1961 Anayasası Sonrası Kurulan Hükümetlerde Başbakan Yardımcısı Sayısı

Hükümetler ve Başbakan Yardımcısı Sayısı	
VIII. İnönü Hükümeti	1
IX. İnönü Hükümeti	3
X. İnönü Hükümeti	1
Ürgüplü Hükümeti	1
1. Demirel Hükümeti	Başbakan Yardımcısı atanmadı.
2. Demirel Hükümeti	Başbakan Yardımcısı atanmadı.
3. Demirel Hükümeti	Başbakan Yardımcısı atanmadı.
1.Erim Hükümeti	3
2.Erim Hükümeti	Başbakan Yardımcısı atanmadı.
Melen Hükümeti	Başbakan Yardımcısı atanmadı.
Talu Hükümeti	2
1.Ecevit Hükümeti	1
Irmak Hükümeti	1
4.Demirel Hükümeti	3
2.Ecevit Hükümeti	2
5.Demirel Hükümeti	2
3.Ecevit Hükümeti	3
6.Demirel Hükümeti	Başbakan Yardımcısı atanmadı.
Ulus Hükümeti	2
1.Özal Hükümeti	1
2.Özal Hükümeti	1
Akbulut Hükümeti	1
1.Yılmaz Hükümeti	1
7.Demirel Hükümeti	1
1.Çiller Hükümeti	1
2.Çiller Hükümeti	Başbakan Yardımcısı atanmadı.
3.Çiller Hükümeti	1
2.Yılmaz Hükümeti	1
Erbakan Hükümeti	1
3.Yılmaz Hükümeti	2
4.Ecevit Hükümeti	2
5.Ecevit Hükümeti	3
Gül Hükümeti	3
1.Erdoğan Hükümeti	3
2.Erdoğan Hükümeti	5
3.Erdoğan Hükümeti	4
1. Davutoğlu Hükümeti	4
2.Davutoğlu Hükümeti	4
3.Davutoğlu Hükümeti	5
Yıldırım Hükümeti	5

Kaynak: (Neziroğlu ve Yılmaz: 2013; www.akparti.org.tr, 2021).

Tablo 3'te Türkiye'de 1961 Anayasasıyla beraber tamamen parlamenter sisteme geçilmesi nedeniyle bu anayasadan sonra kurulan hükümetlerdeki Başbakan Yardımcıları sayısı belirtilmiştir. Görüldüğü gibi en fazla 5 Başbakan Yardımcısı atanmıştır.

Parlamenter sistemde Başbakana yardımcı olmak üzere, Başbakan Yardımcılığı makamı oluşturulmuştur. Başbakan görevlerini gereği gibi yerine getirebilmesi açısından Başbakan Yardımcılığı makamı oldukça etkili olmuştur. Başbakanın bir siyasi parti başkanı olması, siyasi faaliyetlerde bulunması ve çok sayıda birbirinden farklı faaliyetler yürütmesinin Başbakanlık

görevlerinde aksamaya ve sorunlara neden olmaması açısından Başbakan Yardımcılığı faydalı bir uygulama olmuştur. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, Cumhurbaşkanı Yardımcılığı makamı da Başbakan Yardımcılığına benzer bir rol üstlenmektedir.

Parlamentar sistemdeki Başbakana kıyasla Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanının, çok daha fazla görevi bulunmaktadır. Cumhurbaşkanının görevleri konusunda ona en çok yardımcı olabilecek makam ise Cumhurbaşkanı Yardımcılarıdır. Ancak Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde 1 tane Cumhurbaşkanı Yardımcısının bulunması yetersiz kaldığı değerlendirilmektedir.

Cumhurbaşkanı Yardımcısı sayısının artırılması konusunda çalışmalar yapıldığı ifade edilmektedir. Bakanlıkların görev alanlarıyla alakalı koordinasyonu sağlayacak Cumhurbaşkanı Yardımcıları getirileceği belirtilmektedir. Cumhurbaşkanı Yardımcısı sayısının 2 ya da 3 olmasının tasarlandığı ifade edilmektedir (Selvi, 2019).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde sistemin işleyişinin iyileştirilmesi açısından Cumhurbaşkanı Yardımcısı sayısının artırılması gerektiği değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Cumhurbaşkanının verdiği görevleri yaparak Cumhurbaşkanının iş yükünün paylaşılmasında, ortaya çıkabilecek aksama, gecikme ve hatalı karar verme gibi risklerin en aza indirilmesinde etkili olacağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda ekonomiyle, güvenlikle, bilim ve eğitimle, gıda ve sağlıkla ve siyasi faaliyetlerle ilgili Cumhurbaşkanı Yardımcılığı makamlarının oluşturulması önerilmektedir.

Tablo 4: Önerilen Cumhurbaşkanlığı Yardımcılıkları ve İlgili Oldukları Kurumlar

CUMHURBAŞKANI				
Ekonomiyle İlgili Cumhurbaşkanlığı Yardımcısı	Güvenlikle İlgili Cumhurbaşkanlığı Yardımcısı	Bilim ve Eğitimle İlgili Cumhurbaşkanlığı Yardımcısı	Gıda ve Sağlıkla İlgili Cumhurbaşkanlığı Yardımcısı	Siyasi Faaliyetlerle İlgili Cumhurbaşkanlığı Yardımcısı
Ekonomi Politikaları Kurulu	Güvenlik Politikaları Kurulu	Bilim Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu	Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu	Milletvekilleri ile iletişim ve koordinasyon
Hazine ve Maliye Bakanlığı	Dışişleri Bakanlığı	Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu	Tarım ve Orman Bakanlığı	TBMM
Ticaret Bakanlığı	Milli Savunma Bakanlığı	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	Sağlık Bakanlığı	Cumhurbaşkanının Partisi
Finans Ofisi	MGK Genel Sekreterliği	Milli Eğitim Bakanlığı		Siyasi Partiler
Yatırım Ofisi	MİT Başkanlığı	Savunma Sanayi Başkanlığı		
Türkiye Varlık Fonu		Dijital Dönüşüm Ofisi		
Strateji ve Bütçe Başkanlığı		İnsan Kaynakları Ofisi		

Yukarıdaki tabloda önerilen sistemde beş Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı makamının oluşturulması ve Cumhurbaşkanı Yardımcılarının ilgili olması gereken alan ve kurumlar belirtilmektedir. Tabloda ekonomi, güvenlik, bilim ve eğitim, gıda ve sağlık ile siyasi faaliyet alanlarında Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı oluşturulması önerilmektedir. Bu beş alan Türkiye açısından son derece önemli ve koordinasyon ihtiyacının en yoğun olduğu alanlardır. Bu alanlarla ilgili bütün kurumların bir Cumhurbaşkanı Yardımcısının ilgisinde toplanması ve kurumlar arası iletişim ve koordinasyonun sağlanması politikaların başarılı bir şekilde oluşturulması ve uygulanması açısından önemli bir avantaj sağlayacağı değerlendirilmektedir. Burada Cumhurbaşkanı Yardımcıları yüksek koordinasyon isteyen önemli alanlarla ilgili olarak tanımlanmıştır. Sorumlu olarak tanımlanmamıştır. Çünkü sorumluluk Cumhurbaşkanına aittir. Cumhurbaşkanı

Yardımcıları, Cumhurbaşkanının sorumluluğunda olan alanlarda koordinasyon sağlayarak Cumhurbaşkanına görevlerinde yardımcı olacaklardır.

5.Sonuç

Türkiye’de 16 Nisan 2017 referandumuyla geçilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütmenin yapısı ve işleyişinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama ve yürütme organları birbirinden sert ayrımla ayrılmıştır. Parlamenter sistemde yaşanan yürütmede çift başlılık kaldırılarak yürütme yetkisi yalnızca Cumhurbaşkanına verilmiştir.

Parlamenter sistemde Bakanlar Kurulunun çıkardığı kanunlarla eşit hukuki güce sahip kanun hükmünde kararname kaldırılarak Cumhurbaşkanına yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı teşkilatı da 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı teşkilatı hakkında Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı teşkilatında yeni birimler ve makamlar oluşturulmuştur.

Cumhurbaşkanlığı teşkilatında yeni bir makam olarak Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı makamı oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle getirilen Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Cumhurbaşkanına karşı sorumlu olup, Cumhurbaşkanına görevlerini yerine getirmesinde yardımcı olmaktadır.

Yeni sistemde Cumhurbaşkanına parlamenter sistemdeki görev ve yetkilerinin yanı sıra yeni görev ve yetkilerde verilmiştir. Cumhurbaşkanına yürütme yetkisine ilişkin verilen yeni görev ve yetkilerle de Cumhurbaşkanının iş yükü artmış bulunmaktadır. Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinden kaynaklı iş yükünün hafifletilmesi gerekmektedir. Cumhurbaşkanına bu hususta en çok yardımcı olacak makam Cumhurbaşkanı Yardımcıları olup sistemde bir tane Cumhurbaşkanı Yardımcısının bulunması yetersiz görülmektedir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi uygulama süresi boyunca takip edilmiş ve ortaya çıkan sorunlar ile sisteme yönelik eleştiriler analiz edilmiştir. Ortaya çıkan tabloda şu ana temalar öne çıkmıştır. İlk olarak ekonomi yönetimi ve ekonomi ile ilgili kurumlar arası koordinasyonda yaşanan sorunlar bu alanda kontrolü zorlaştırmaktadır. İkinci olarak güvenlikle ilgili başarının sürdürülebilirliği açısından, güvenlikle ilgili kurumların daha etkili bir koordinasyon içerisinde yönetilmesi gerekmektedir. Üçüncüsü, bilim ve eğitimle ilgili süreçlerde yaşanan koordinasyon problemi ile bilim ve eğitimin birbiriyle ilişkilendirilmesi açısından eksiklik ve sorunlar yaşanmaktadır. Dördüncüsü, gıda ve sağlık politikalarının birbirleriyle yakın ilişkisine rağmen, bütünlük bir koordinasyon, stratejik yönetim ve planlama yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dünyada ortaya çıkan küresel ve yerel problemlerin bütünlük bir strateji ile analiz edilmesi ve çözüm odaklı bütünlük yönetim gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Beşincisi ise, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama-yürütme arasındaki sert ayrılık, TBMM ile Cumhurbaşkanı ilişkilerini ve TBMM üyesi milletvekillerinin Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı Yardımcısı ile Bakanlara ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanının siyasi partisi ile ilişkilerin yürütülmesi, diğer siyasi partilerle iletişimin ve ilişkilerin yürütülmesi de sistemin sağlıklı bir şekilde işleyişinde önemlidir. Siyasi faaliyetlerin sağlıklı şekilde işleyişi açısından bu konularla ilgili bir Cumhurbaşkanı Yardımcısının da olması önemli bir gereklilik olarak görülmektedir.

Parlamenter sistemde Başbakan görevlerinde yardımcı olmak üzere Başbakan Yardımcıları atanmaktaydı. Başbakan Yardımcılarının sayısı 3-5 arasında değişmekteydi. Başbakan Yardımcıları, milletvekilleri arasından veya milletvekili olmayanlar arasından da atanmaktaydı. Başbakan yardımcılarının siyasi bir role de sahip olması, meclis çalışmalarında hükümete desteğin devamını sağlayan bir katkı sunmaktaydı. Diğer taraftan Başbakan Yardımcıları, Başbakan görevlerinde destek olmaktaydı. Başbakan Yardımcılarının genellikle siyasi bir role

sahip olması, Başbakanın üzerindeki siyasi sorumluluğun paylaşılması açısından fayda sağlamaktaydı. Ancak siyasi rollerin varlığı ve millet tarafından seçilmiş olması, kimi zaman Başbakanla siyasi rekabet sorunu oluşturma potansiyeli de taşımaktaydı.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, Cumhurbaşkanının artan iş yükü ve sorumluluklarının en iyi şekilde yerine getirilmesi ve uygulamadan kaynaklı sorunların giderilmesi açısından Cumhurbaşkanı Yardımcısı sayısının artırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda ekonomi, güvenlik, bilim ve eğitim, gıda ve sağlık ile siyasi faaliyetlerle ilgili olmak üzere beş Cumhurbaşkanı Yardımcısı atanması önerilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri başkanlık sisteminde seçilmiş bir tane başkan yardımcısı bulunmaktadır. Başkan yardımcısının milletin oyuna dayanması ve sayısının bir adetle sınırlandırılması, siyasi rekabet ve çift başlılık sorunu oluşturma kapasitesine sahiptir. Türkiye’de yürütmede çift başlılık sorunu, ciddi bir sorun olarak Türk siyasal hayatında etkili olmuştur. Türkiye’de Cumhurbaşkanı Yardımcısının seçimle göreve gelmesi, yürütmede çift başlılık sorununun yeniden ortaya çıkması potansiyelini yüksek oranda barındırmaktadır. Bu nedenle doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından yardımcılarının atanması, sistemin sorunsuz işleyişi açısından faydalı görülmektedir.

Türkiye’de Cumhurbaşkanı Yardımcılarının koordinasyona büyük ihtiyaç duyulan bazı önemli alanlarla sınırlı olarak atanmasının yeni bir hiyerarşik basamağa yol açıp açmayacağı veya sürecin işleyişini zorlaştıracağı ya da koordinasyona katkı sağlaması beklenen gelişmenin koordinasyon sorununa neden olup olmayacağı da bir başka tartışma konusudur. Hali hazırda var olan koordinasyon sorununun çözümü konusunda Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi olanakları içerisinde en uygun çözüm yolunun Cumhurbaşkanı Yardımcılarının atanması olduğu değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanı Yardımcılarının, Başbakan Yardımcılarında olduğu gibi sürecin işleyişine katkı sağlayan bir rolü olacaktır. Cumhurbaşkanı Yardımcılarının sürecin işleyişinde başarılı olamaması durumunda kolaylıkla görevden alınabilmesi ve yerine yeni bir atama yapılabilmesi veya Cumhurbaşkanı Yardımcısı/Yardımcıları atanmaması olanaklarının bulunması, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ortaya çıkabilecek farklı sorunlar karşısında kolayca çözüm üretecek yapıda kurgulanması, sistemin üstün özelliklerinden birini ve rasyonel boyutunu oluşturmaktadır.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Fatih Kırışık, Kübra Öztürk.

Kaynakça

- 1 Sayılı CB Teşkilatı Hakkında CB Kararnamesi. (2018, 10 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 30474). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf>
- 3 Sayılı Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2018, 10 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 30474). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.3.pdf>
- 3046 Sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun. (1984, 9 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 18540). Erişim Adresi: <https://www.memurlar.net/haber/1181/3046-sayili-bakanliklarin-kurulus-ve-gorev-esaslari-hakkinda-kanun.html>
- 4391 Sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında 3046 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (1999, 25 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 23736). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23736.pdf>
62. Hükümet. (2021, 10 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.akparti.org.tr/ak-kadro/hukumetler/62-hukumet/>

63. Hükümet. (2021, 10 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.akparti.org.tr/ak-kadro/hukumetler/62-hukumet/>
64. Hükümet. (2021, 10 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.akparti.org.tr/ak-kadro/hukumetler/62-hukumet/>
65. Hükümet. (2021, 10 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.akparti.org.tr/ak-kadro/hukumetler/62-hukumet/>
- 7 Sayılı Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2018, 15 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 30479). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.7.pdf>
- 8 Sayılı Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2018, 15 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 30479). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.8.pdf>
- Akman, Ç. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde politika kurulları: sosyal politikalar kurulu üzerinden bir değerlendirme, *Route Educational and Social Science Journal*, 6(3), 659-676.
- Akman, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde kamu politikası aktörleri, *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 15(1), 35-54.
- Ardıçoğlu, M. A. (2017). Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 21-51.
- Coşkun, B. ve Pank, Ç. (2017). Başkanlık sisteminde başkanla idari yapı arasındaki ilişki ve türkiye için değerlendirmeler, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 66-82.
- Doğan, B. ve Erdoğan, Z. (2021). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-27.
- Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ve kamu yönetimine etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 299-322.
- Kaan, O. (2019). 2017 anayasa değişikliğinde yeni hükümet sistemi, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 14-28.
- Kartal, N. ve Demirhan, Y. (2017). Türkiye’de cumhurbaşkanlığı hükümeti sistemi ve yeni sistemin kamu yönetimine yansımaları. Y. Demirhan (Ed.), *Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu* içinde (ss.573-589). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Köseoğlu, Ö. (2017). Kamu politikalarında yeni aktörler ve değişen roller. *Kriter Dergisi*, 13, Erişim Adresi: <https://kriterdergi.com/siyaset/kamu-politikalarinda-yeni-aktorler-ve-degis-en-roller>
- Kutlu, Ö. ve Kahraman, S. (2017). Türk cumhurbaşkanlığı sisteminin kamu yönetimi açısından değerlendirilmesi. F. Uslu (Ed.), *Türk Anayasa Hukukunun Güncel Sorunları* içinde (ss.1-26). Sakarya: Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.
- Lamba, M., Aktel, M., Altan, Y. ve Kerman, U. (2014). Türkiye’de bakanlık tipi örgütlenme: tarihsel ve yasal süreç. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 173-189.
- Mutlu, A. E. (2019). Hukuki statüsü ve idari teşkilattaki yeriyle cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde cumhurbaşkanı yardımcıları. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 119-132.

- Nacak, O. (2020). Parlamenter ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemlerinden hareketle bakan ve bakanlıkların karşılaştırmalı analizi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 138-157.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri cilt 1*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri cilt 3*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri cilt 4*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri cilt 5*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri cilt 6*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri cilt 7*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri cilt 8*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri cilt 9*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri cilt 10*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Öztürk, N. K. (2019). Cumhurbaşkanlığı sisteminde üst düzey memurların atanması, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1279-1297.
- Öztürk, N. K. ve Tozak, E. (2021). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde cumhurbaşkanının konumu ve kamu politika yapım sürecine etkisi, *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 52-77.
- Selvi, A. (2019, Eylül 10). Bakan sayısı artıyor mu?, yeni partilerde ne oluyor?. *Hürriyet*. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/bakan-sayisi-artiyor-mu-yeni-partilerde-ne-oluyor-41326232>
- Sobacı, Z., Miş, N. ve Köseoğlu, Ö. (2018). Türkiye'nin yeni yönetim modeli ve cumhurbaşkanlığı teşkilatı, *Seta Perspektif*, 206, 1-6.
- Söyler, Y. (2020). 3 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesine göre üst kademe kamu yöneticisi kimdir?, *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1, 59-110.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü. (1973, 13 Nisan). *Resmi Gazete* (Sayı: 14506). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/17.5.584.pdf>
- Yaman, A. ve Ünal, H. (2021). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yürütme erki bağlamında değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 225-246.
- Yeniay, L. ve Yeniay, G. (2019). Türk hukukunda yürütme organının düzenleme yetkisi ve cumhurbaşkanlığı kararnamesi, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 36(1), 105-138.

Araştırma Makalesi / Research Article

FEDOR FEDOROVİÇ LAŞKOV VE KIRIM TARİHİ ÜZERİNE ÇALIŞMALARI

Muhammet ŞEN¹

Öz

Tarih boyunca Kırım; Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Hazar ve Altın Orda Devletleri'nin hâkimiyet kurdukları bir bölge olmuştur. Altın Orda Devleti'nin ardılı olarak 1441 / 1442 tarihinde teşekkül eden Kırım Hanlığı, takriben üç yüzyıl süren Osmanlı himayesinden sonra 1783 yılında Rusya tarafından ilhak edilmiştir. Sahip olduğu tarihi ve kültürel zenginliğiyle Kırım, çok sayıda araştırma ve araştırmacıya konu olmuştur. Bu minvalde biz de, makalemizde, Rus tarihçisi F. F. Laşkov'un Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalarını değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: F. F. Laşkov, Kırım Hanlığı, Rusya.

F. FEDOROVICH LASHKOV AND THEIR STUDIES ON THE HISTORY OF CRIMEA

Abstract

Throughout history, Crimea became a region where Cimmerian, Scythian, Hun, Bulgarian, Caspian and Golden Horde states dominated. The Crimean Khanate which was formed in 1441/1442 as the successor of the Golden Horde State, was invaded by Russia in 1783 after nearly three centuries of Ottoman patronage. With its cultural richness and history, Crimea has been the subject of many studies and researchers. In this manner, in our article, we will try to evaluate the works of the Russian historian F.F. Lashkov on the history of Crimea.

Keywords: F. F. Laşkov, Crimean Khanate, Russia

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, muhammet.sen @ ege.edu.tr., ORCID: 0000-0002-7402-4158

Başvuru Tarihi (Received): 19.11.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Hazar ve Altın Orda, Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın egemen olduğu Kırım, tarih boyunca geride büyük bir tarihi ve kültürel zenginlik bırakmıştır. Sahip olduğu bu tarihi ve kültürel zenginliğiyle Kırım, üzerinde birçok araştırmalar yapılmasına ve birçok araştırmacıya konu olmuştur.

Kırım tarihini konu edinen araştırmacılardan biri de F. F. Laşkov'dur. Yerel tarihçi sıfatıyla yaşadığı toprakların – Kırım'ın tarihine büyük ilgi duyan Laşkov, Kırım tarihi üzerine araştırmalar yapmaya ve ilk eserlerini vücuda getirmeye başlamıştır. "*Kırım'ın Tarihi Kaderi Hakkında Birkaç Söz*", "*Kuruluşundan 1881 Yılına Kadar Simferopol Spor (Gimnazyum) Okulu*", "*Kırım Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu'na İlhakının Yüzüncü Yılı Simferopol'de Kutlandı*", "*Kırım Hanlığı'nda Kırsal Topluluk*", "*Kırım Hanlığında Yasalar ve Yargılama Usulü Hakkında*", "*Simferopol Erkek Spor Salonunun İkinci Eğitim Gezisi. Bahçesaray ve Çevresi*", "*Kırım Hanlığı'nda Beylikler Hakkında Arşiv Dokümanları*" gibi kaleme aldığı çalışmalar bu minvaldedir.

Laşkov'un 24 Ocak 1887 yılında Kırım tarihinin araştırılıp aydınlatılmasına ilgi duyan önde gelen bilim adamları ve Kırım'ın yerli araştırmacıları tarafından kurulan "Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu'na (*Tavriçeskoj Uçyonoy Arhivnoy Kommissi - TUAk / TYAK*) girmesi, yerel tarihçi sıfatıyla yapmış olduğu çalışmalarının da seyrini değiştirmiştir. TUAk'ın yayın organı olan "Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu Bülteni'nin (İTUAk) editörlüğüne seçilen Laşkov, başta Simferopol olmak üzere Kırım'da bulunan arşivlerde oldukça uzun zaman sarf etme ve zamanına kadar Kırım tarihi üzerine ele alınmayan konular üzerinde çalışmaya başlamıştır.

Hanlık ve Rus dönemi Kırım tarihi üzerine özgün ve öncü çalışmalar yapan Laşkov, Kırım'ın siyasi münasebetleri haricinde Kırım'da sosyo-ekonomik yapı ile ilgili arşiv kaynaklarına dayalı birçok araştırmaya imza atmıştır. Çalışmamızda, Laşkov'un Kırım tarihi üzerine kaleme almış olduğu eserleri, Hanlık Dönemi ve Rus İdaresinde Kırım Tarihi başlıkları altında inceleyip değerlendireceğiz.

1. Kırım'ın Yerel Tarihçisi: F. F. Laşkov

25 Ağustos 1858 senesinde Soroka bölgesi - Kişinev köyünde (*Besarabya*) Doğan Laşkov'un babası, Moldova'nın aristokrat ailelerinden biri olan "*Laşkov*'ların" bir mensubu olup ünlü bir rahipti. Baba Laşkov, Kişinev İlahiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra kendisini bir kilise hizmetine adanmıştı. Babasının etki ve tesiriyle girmiş olduğu Kişinev İlahiyat Fakültesi (Kişinevskoy Duhovnoy Seminarii), Laşkov'un tarih tutku ve sevgisini tatmin etmeye yetmemiş, öğrenimini yarıda bırakarak 1874 senesinde Novorossiyskiy Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'ne (İstoriko - filologičeskom Fakultete Novorossiyskovo Universiteta) girmişti. F.F. Vrun, V.N. Yurgeviç ve N. P. Kondakov'dan tarih dersleri alan Laşkov, bu hocalarının tesiriyle daha öğrenciyken Odessa'da kalarak bilimsel araştırmalar yapmayı hayal etmeye başlamıştı (Markeviç, İTUAk -T. 55,1918: 203-207).

Üniversiteyi bitirmesine müteakip 1879'da Simferopol erkek spor okuluna tarih ve coğrafya öğretmeni olarak atanan Laşkov, genç, idealist, araştırmacı ve enerjik kimliğiyle görev yaptığı okulda uygulanmakta olan tarih ve coğrafya öğretimi konusunda var olan programı geliştirdi. Kısa zaman içerisinde çalışmalarıyla ön plana çıkan Fedor Fedoroviç Laşkov, 1880 yılında öğretmenler konseyine üye olarak seçildi (Şarapa, 1993: 175-181).

Simferopol erkek spor okulunda genç bir tarih öğretmeni olarak göreve başladığı ilk yıllarından itibaren sahip olduğu tarih merak ve sevgisi onu, Kırım'ın zengin ve ilginç tarihine ilgi duymaya, bu konuda araştırmalar yapmaya sevk etmişti. Okuldan arta kalan zamanlarında henüz amatör olarak adlandırabileceğimiz süreç içerisinde Kırım tarihi üzerine araştırmalar yapan Laşkov'un, ilk olarak "*Kırım'ın Tarihi Kaderi Hakkında Birkaç Söz*" başlıklı yazısı Kırım'ın yerli bir

gazetesi olan “Tavrida” (Laşkov, Tavrida, No: 6, 8, 9, 1881) adlı gazetede yayınladı. 1883 yılında Kırım’ın Rusya’ya ilhakının 100. Yılı münasebetiyle “*Kırım Hanlığı’nın Rus İmparatorluğu’na İlhakının Yüzüncü Yılı Simferopol’de Kutlandı*” (Laşkov,1883) isimli çalışmasını kaleme aldı. Akabinde önce “*Kievskaya Starina*” dergisinde daha sonra da Kiev’de müstakil bir kitap olarak kaleme aldığı “*Şahin Girey – Son Kırım Hanı (Tarihsel Deneme)*”(Laşkov, 1886)adlı eseri yayınladı.

Titiz çalışmalarıyla Kırım’ın yerel tarihçileri arasına girmeyi başaran Laşkov, bununla da iktifa etmeyerek akademik anlamda eserler vücuda getirme gayreti içerisine girmiş, başta Simferopol olmak üzere Kırım’da bulunan arşivlerde oldukça fazla mesai sarf etmeye başlamıştı. Bu sırada, o zamana kadar Kırım tarihi üzerine yapılan araştırmaların sosyo-ekonomik açıdan göz ardı edildiğini görmüş, bu konuya dikkat çekmek amacıyla 1886 yılında Odessa’da tertip edilen 6. Arkeoloji kongresinde “*Kırım Hanlığı’nda Beylikler Hakkında Arşiv Dokümanları*” (Laşkov,1889) başlıklı bildirisini sundu. Gene bu doğrultuda 1887 senesinde “*Kırım Hanlığı’nda Kırsal Topluluk*” (Laşkov, 1887) isimli kitabı yayınladı.

24 Ocak 1887 yılında Kırım tarihinin araştırılıp aydınlatılmasına ilgi duyan önde gelen bilim adamları ve Kırım’ın yerli araştırmacıları tarafından “*Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu/ Tavriçeskoy Uçyonoy Arhivnoy Kommissi*”(TUAK / TVAK)²kuruldu. Komisyonun 60 üyesi arasında; Tavriya Valisi A. N. Vsevolozhkiy, Tercüman Gazetesi yayıncısı İsmail Gaspıralı, Tavriya bölgesi devlet okulları müdürü A. N. Dyakonov, Simferopol ilçe askeri şefi A. N. İlin, Simferopol Tatar öğretmen okulu müdürü İ. İ. Kazas gibi isimler yer almaktaydı. Laşkov ise A. O. Kashpar ve A. İ. Markeviç ile birlikte Simferopol erkek spor okulu adına bu komisyonda yer almışlardı (Şarapa, 1993: 175-181).

Komisyonun (TUAK) en önemli amaçlarından biri; temrenler, bakırlar, gümüşler, sikkeler gibi Kırım’da, tarihi - mimari kalıntı ve eserleri toplamaktı. Komisyonda yapılacak çalışma ve bu çalışmalar sonucunda elde edilen veriler rapor olarak kayıt altına alınmaktaydı. Kırım’da arkeografik ve arkeolojik mirasın korunmasını amaç edinen komisyon diğer bir amacı, Kırım’ın Türkçe konuşan nüfusunun; Karaylar, Kırım Tatarları ve Kırımçakların geçmişlerinin araştırılmasıydı (Laşkov, İTUAK, T. 1, 1897: 11, 12). Düzenli olarak toplanan komisyonda tutulan raporlar, yayın organları olan “*Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu Bülteni’nde / İzvestiya Tavriçeskoy Uçyonoy Arhivnoy Kommissi*’de (İTUAK / İTYAK)³” yayınlanmaktaydı.1887 – 1920 seneleri arasında 57 cild olarak yayımlanan bültende; 400’den fazla bilimsel makale, arkeolojik kalıntı ve tarihi belgeyle ilgili rapor yayımlandı. 25 Mart 1923’te TUAK, Tavriya Tarih, Arkeoloji ve Derneği’ne (ТОІАЕ /ТОІАЭ) dönüştürüldü (Filimonov, 1983: 204).

Bu zamana kadar tarihe olan ilgi ve sevgisiyle kendi başına yaşadığı topraklar, Kırım’ın tarihini araştırmayı kendisine görev edinen Laşkov, TUAK’tan almış olduğu komisyona katılma teklifini tereddütsüz kabul etmekle kalmamış aynı zamanda komisyonun yayın organı olan İTUAK’ın ilk editörü olarak seçilmişti. TUAK üyeliği Laşkov’a, Kırım üzerine araştırmalar yapan bilim adamlarıyla tanışma, kendisini onlara kabul ettirme imkânı sağlamıştı. Elde etmiş olduğu bu yeni pozisyonuyla Laşkov, komisyonda bulunan tarihçi akademisyenler tarafından Kırım tarihi üzerine yeni araştırmalar yapmaya sevk edilecek, çalışmaları, konuyla ilgili mütehassıslar tarafından referans olarak kullanılacaktır(Şarapa, 1999: 525 - 533).

TUAK üyesi ve İTUAK’ın editörü olarak Laşkov, özellikle Simferopol’de yüzyıllar boyunca biriken Kırım tarihi ile ilgili belgeleri inceleyerek tasnif etmeye çalıştı. Bu konuda sadece yakın dostu Kırım etnografi ve komisyon üyesi A.İ. Markeviç değil St. Petersburg’dan özel olarak

² Bundan sonra yeri geldikçe “*Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonunu*” ifade etmek için “TUAK” kısaltmasını kullanacağız.

³ “*Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu Bülteni*” ifade etmek için bundan sonra “İTUAK” kısaltmasını kullanacağız.

davet edilen Rus Türkolog V. D. Smirnov'dan yardım aldı. Dışişleri Bakanlığı Moskova Arşivi'nde (МИД/ MİD) çalışarak burada daha önce yayımlanmayan Kırım tarihiyle ilgili belgelere ulaştı ve bu belgelerin kopyalarını temin etti. Yapmış olduğu bu çalışmalarını 1889 yılında Moskova'da tertip edilen arkeoloji kongresinde “*Vilayet - Tarihi Arşivlerinin Sorunları*” (Laşkov, İTUAK, T. 1, 1890, T. 2 1895) ve “*Moskova Dışişleri Bakanlığında mahfuz “16 – 17. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nın Moskova Devletiyle Diplomatik İlişkilerine Ait Tarihi Belgeler”*” başlıklı iki bildiriyle sundu. Son bildiri “*16 ve 17. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nın Moskova Devleti ile Diplomatik İlişkilerine Dair Belgeler*” başlığıyla İTUAK'ın 9, 10, 11 ve 12. sayılarında seri olarak yayınladı (Laşkov, İTUAK; T. 9, 1890: 1 – 47, T. 10, 1890: 9 – 60, T. 11, 1891: 1 – 56, T. 12, 1891, 1-62) . Daha sonra da bu çalışması, müstakil bir kitap olarak yayınladı (Laşkov, 1891).

TUAK komisyonunda birlikte çalıştığı en yakın dostu Markeviç'in de ifade ettiği üzere alınan bir yapıya sahip olan Laşkov'un görev yaptığı Simferopol erkek spor okulundaki mevcut eğitim düzenine karşı çıkan bazı meslektaşlarıyla arası açılmıştı. Bunun üzerine Simferopol kız spor okuluna görevlendirmesine oldukça içerleyen Laşkov, 1890 senesinde istifasını vererek Odessa'ya taşınmak üzere Simferopol'den ayrıldı (Şarapa, 1993: 175-181).

Odessa ve Moldova'da vergi müfettişi olarak görev yaptığı bu süre zarfında Laşkov, editörlüğünü yaptığı İTUAK'ın işlerini takip etmeye devam etse de bilimsel araştırmalarından kopmuştu. İTUAK'ta 1891 senesinden (T. 13) 1916 senesine (T. 53) kadar yayın yapmamış olmasının nedeni de budur. Bu yüzden Markeviç, onu ısrarlı bir şekilde bilimsel çalışmalarına devam etmesi hususunda teşvik etmeye çalışmıştı. Simferopol Zemstvo'su da çalışmaları için ona, 500 ruble maddi destek verme teklifinde bulunmuştu. Markeviç ile yapmış olduğu mektuplaşmalardan Laşkov'un da Simferopol'e dönüp dönmeme hususunda kafasının karışık olduğu anlaşılmaktadır. Mektuplarında her ne kadar Simferopol'de geçen yıllarına özlem duyduğunu, bazen Simferopol erkek spor okuluna dönmeyi düşündüğünü, Odessa'da bir yabancı gibi kaldığını ifade ediyor olsa da maddi durumunun da iyi olması hasebiyle bu fikrinden tamamen vazgeçmişti. Aradan geçen 10 yıl sonra Laşkov'un yolu, aldığı davet üzerine 1900 senesinde hasretini çektiği Simferopol ile tekrar çakışmıştı. Artık bir memur olarak döndüğü Simferopol'de üç yıl vergi düzenleme kurulu başkanlığı yaptıktan sonra emekli oldu (Markeviç, İTUAK, T. 55,1918: 203-207).

Emekli olduktan sonra yoğun olarak TUAK ve İTUAK'taki bilimsel faaliyetlerine devam etmesi beklenen Laşkov, ani bir kararla Paris'e yerleşmişti. Bu kararı almasında bu sıralarda eşi Natalya Stepanovna'yı kaybetmesi ve eşinden de kendisine büyük bir miras kalması etkili olmuştu. Paris'te bir Fransız kadınla evlenen Laşkov, artık neredeyse bağlarını koparacak derecede Simferopol'e nadiren gelmekteydi (Şarapa, 1993: 175-181).

I. Dünya savaşının patlak vermesiyle 1914 senesi başlarında Fransız eşiyle birlikte tekrar Simferopol'e dönen Laşkov, TUAK ve İTUAK ile kopan bağlarını yeniden kurmuş, bilimsel çalışmalarına geri dönmüştü. Fakat eskisi gibi azim ve heyecanı kalmamış, 1917 senesinden itibaren de sahibi olduğu Mamak'taki (Simferopol) malikânesinde yaşamaya, vaktinin çoğunu burada geçirmeye başlamıştı. Kırım'da bir evi, Çorgun köyünde ekonomik gelir getiren değirmen ve orman arazileri bulunan Laşkov'un ekonomik anlamda durumu oldukça iyiydi. Mamak'taki malikânesinde inzivaya çekilen Laşkov, bu süre zarfında TUAK'ın bilimsel faaliyetlerine fazla iştirak etmemesine rağmen arşivlerde çalışmaya devam etmiş ve “*19. Yüzyıl Başlarında Tavriya Eyaleti Nüfusunun Sayısı Meselesi*” başlıklı makalesi yayınlamıştı (Laşkov, İTUAK, T. 53, 1916: 158 – 176).

1917 Şubat devriminden sonra Kırım'da anarşi ve haydutluk sokaklarda kol gezmeye başladığı günlerde Laşkov, inzivaya çekildiği Mamak'taki konforlu hayatının ölümüne neden olacağından habersizdi. Mamak'taki üç katlı malikânesi, yoksul tek katlı evler arasında oldukça dikkat

çekiciydi. Sahip olduğu malikâne, şoför ve hizmetçisiyle dikkat çeken Laşkov, köylüler arasında bilim adamı kimliğinden ziyade oldukça zengin bir kişi olarak bilinmekteydi. Şubat devriminin neden olduğu anarşi ortamı içerisinde kimliği meçhul yedi kişi tarafından soyulmak üzere evi basılan Laşkov, 9 Aralık 1917’de eşi ile birlikte katledildi. 14 Aralık 1917 senesinde, Markeviç’in onun anısına yapmış olduğu konuşma İTUAK bülteninde yayımlandı (Markeviç, İTUAK -T. 55,1918: 203-207). Kendisi ve eşinin defnedildiği yer halen bilinmemektedir. Sahip olduğu Mamak köyündeki malikâne, 1924 senesinde 3-16 yaş arasındaki çocukların bulunduğu bir yetimhaneye çevrildi (Nepomnyashiy,2005: 20, 21).

2. F.F. Laşkov’un Kırım Tarihi Üzerine Yapmış Olduğu Çalışmalar

Sovyet öncesi Kırım’ın en önde gelen tarihçilerinden biri olan Laşkov, bilimsel kariyeri boyunca 50’den fazla makale ve eser kaleme almıştır. Laşkov’un erken dönem Kırım tarihi ve TUAK üzerine birkaç makalesi olup Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalarının ekseriyeti Hanlık dönemi Kırım tarihi ve Rus idaresinde Kırım tarihiyle ilgilidir.

2.1.Hanlık Dönemi Kırım Tarihi Üzerine Yapmış Olduğu Çalışmalar

"Kırım'ın Tarihi Kaderi Hakkında Birkaç Söz" (Laşkov, Tavrida, No: 6, 8, 9, 1881), *"Kuruluşundan 1881 Yılına Kadar Simferopol Spor (Gimnazyum) Okulu"* (Laşkov,1881), *"Kırım Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu'na İlhakının Yüzüncü Yılı Simferopol'de Kutlandı"* (Laşkov, 1883), *"Kırım Hanlığı'nda Kırsal Topluluk"* (Laşkov,1887), *Simferopol Erkek Spor Salonunun İkinci Eğitim Gezisi. Bahçesaray ve Çevresi"* (Laşkov,1888), *"Kırım Hanlığı'nda Beylikler Hakkında Arşiv Dokümanları"*(Laşkov, 1889) başlıklı makale ve kitaplar, Laşkov’un Hanlık dönemi Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu ilk çalışmaları arasında yer almaktadır. *"Odessa Toplum Tarihi ve Eskiçağ Raporları (ZOOİD / 300ИД)"*⁴ adlı dergideki az sayıdaki makalesin haricinde Laşkov’un çalışmalarının ekseriyeti, editörlüğünü de yaptığı İTUAK’ta yayınlanmıştır.

Laşkov’un Hanlık dönemi Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalar, siyasi-diplomatik ilişkiler ve sosyo-ekonomik yapı ile ilgilidir. Siyasi ve diplomatik münasebetler dâhilinde Laşkov’un Hanlık Dönemi Kırım tarihiyle ilgili olarak yapmış olduğu en önemli çalışmalardan biri; *"Moskova Dışişleri Bakanlığında mahfuz"16 – 17. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nın Moskova Devletiyle Diplomatik İlişkilerine Ait Tarihi Belgeler"* başlığını taşımaktadır. İTUAK’ın 9, 10, 11 ve 12. sayılarında seri olarak yayınlanan bu makale 200 sayfadan mütecevizdir. Söz konusu çalışmadaki belgeler, Kırım Hanları ile o sırada dağılık halde bulunan Rus Knezleri arasındaki yazışmalar ve elçi raporlarını ihtiva etmektedir. İlk belge 1474 tarihli Kırım Hanı Mengli Giray’dan Ryazan Knezi Ioann Vasiliyeviç’e gönderilen mektuptur. Son belge ise İvan Alekseyeviç Romanov (1682-1696) tarafından III. Saadet Giray’a (1691-1692) gönderilen 27 Şubat 1692 tarihli mektuptur. Laşkov’un bu çalışması ayrıyeten müstakil bir kitap olarak yayınlanmıştır (Laşkov, İTUAK, 1891).

Dışişleri Bakanlığı Moskova Ana Arşivi eski müdürü Nikolay Nikolayeviç Bantış Kamenskiy’in (1737-1814) arşiv çalışma dosyaları arasında bulunan ve 1579 – 1700 seneleri arasını kapsayan Kırım mahkeme kayıtlarını Laşkov, *"1808 Yılında Fiili Devlet Meclis Üyesi Olan Nikolay Nikolayeviç Bantış Kamenskiy'in Hazırladığı 1474'ten 1779 Senesine Kadar Kırım Mahkemesine Konu Olan Olayların Kaydı"* (Laşkov, İTUAK, T. 14, 1891: 1 - 42) başlığıyla İTUAK’ın 14, 15, 16, 17 ve 18. sayılarında seri olarak yayınlamıştır. İTUAK’ın 15. sayıdan itibaren çalışmasının başlığını, *"1579'dan 1700 Senesine Kadar Sütunlarda Yer Alan Eski Yıllara Ait Kırım Mahkeme Kayıtları"* adıyla değiştirmiştir. Bahse konu olan çalışmada Mart 1474 tarihli ilk kayıt; Büyükelçi Nikita Vasil’eviç Beklemişev’in Kırım Hanı Mengli Giray’a ilk defa

⁴ *"Odessa Toplum Tarihi ve Eskiçağ Raporları"* adlı bülteni ifade etmek için bundan sonra "ZOOİD" kısaltmasını kullanacağız.

elçi olarak gönderilmesiyle ilgilidir. Mahkeme kayıtları arasında Kırım ve Moskova arasında elçi ve ulak teatisine dair belgelerin sıklığı dikkat çekmektedir. 24 Şubat 1590 tarihli bir belgede; Kırım Mirzaları tarafından kendisine yevmiye verilmesi talebini içeren bir mektupla Hankulu adında bir zatın Kırım elçisi olarak Moskova'ya gönderilmesi bu minvaldedir (Laşkov, İTUAK, T. 15, 1892: 3).

“1587 - 1588 Tarihleri Arasında Moskova'nın Kırım Elçisi Ivan Sudakov'a Ait Raporların Listesi” (Laşkov, İTUAK, T. 14, 1891: 43-80) adlı makalesinde Laşkov; 1587 senesinde barış görüşmeleri için Kırım Hanı II. İslam Giray'a (1584-1588) elçi olarak gönderilen İvan Sudakov'un, II. İslam Giray ile yapmış olduğu barış müzakerelerine, müzakerelerde kendisi ve Kırım Hanı'nın tutumuna, Kırım Hanlığı'nın yönetimi ve Karaçi Beğleri hakkında hazırlamış olduğu ayrıntılı mahiyetteki raporunu konu edinmiştir.

“1593 Tarihinde Moskova'nın Kırım Elçisi Semen Bezobrazov'a Ait Raporların Listesi” (Laşkov, İTUAK, T. 15, 1892: 70 - 94) isimli çalışmasında Laşkov, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini düzeltmek, bunu da Kırım Hanı II. Gazi Giray (1588-1596) vasıtasıyla hayata geçirmek isteyen Boris Fedoroviç Godunov'un, elçi olarak Semen Bezobrazov'u Kırım'a göndermesini konu edinmiştir. Habsburgların, Safevi ve Rusya ile birlikte Osmanlı Devletine karşı anti-Osmanlı ittifakı oluşturma planı Safevilerin Osmanlı Devleti ile barış antlaşması yapmasıyla sekteye uğramış, Osmanlı Devleti'ni doğrudan karşısına almak istemeyen Boris Fedoroviç Godunov, Kırım Hanı aracılığı ile Osmanlı Devleti ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmişti.

“1780 Senesinde Kırım-Türk İlişkileri -18. Yüzyıl” adlı makalesinde Laşkov, 1777 senesinde Şahin Giray'ın tahta çıkışıyla başlayan ve 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesiyle Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ve Rusya'dan müstakil olarak elde etmiş olduğu yeni statüsünü değerlendirmeye çalışmıştır (Laşkov, ZOOİD, T. 17, 1894: 155 - 162).

1739 tarihli Belgrad Antlaşmasına göre Osmanlı Devletinin reâyâ gemileriyle ticaret yapma hakkı kazanan Rus tüccarlar, 1782 tarihli ticaret antlaşmasıyla artık kendi gemileriyle ticaret yapabilme hakkı kazanmışlardı. Laşkov, bu konuyu “1782 Tarihli Karadeniz Gümrük Tarifesinin Revise Edilmesi Hususunda Bildiri” (Laşkov, İTUAK, T. 1, 1897: 25-39) başlığıyla ele almıştır.

Laşkov'un 1887 senesinde yayınladığı “Kırım Hanlığı'nda Kırsal Topluluk” başlıklı makalesinden sonra kaleme aldığı “Kırım-Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme” (Laşkov, İTUAK, T. 21, 1894: 59 - 84, T. 22, 1895: 35 - 81, T. 23, 1895: 71 - 117, T. 24, 1896: 35 - 71, T. 25, 1896: 29-88) adlı çalışması, Kırım'da sosyo-ekonomik yapıyla ilgili olarak öncü bir çalışmadır. Kırım'da sosyo-ekonomik yapıyla ilgili olarak Tavriya Guberniya İdaresi, Tavriya Guberniyası Bürosu ve Tavriya Soylu Meclisi arşivlerinde 12 yıllık bir çalışmanın ürünü olarak topladığı belgeleri “Kırım-Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu” (Laşkov, 1897) adıyla ayrıca yayınlamıştır.

“Kırım-Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme” isimli çalışmasında Kırım Tatarları arasında tarımın ortaya çıkışını 15. Yüzyılın ikinci yarısıyla başlatan Laşkov, tarımın ortaya çıkışıyla Kırım Tatarlarının sosyo-ekonomik yaşamlarında hızlı bir değişimin yaşandığını ifade eder. Ayrıca Kırım Tatarlarının tarım hayatına geçişlerinde Ceneviz ve Yunanlıların etkisinden bahsetmektedir. Artık kendilerini beslemeye kâfi gelmeyen hayvancılık, Kırım Tatarlarını göçebe tarıma zorlamış ve böylelikle göçebe hayvancılık ve göçebe tarımı bir arada yapmaya başlamışlardı. Laşkov'a göre Kırım Tatarlarının göçebe tarım hayatına geçişlerinin en önemli sonuçlarından biri, daha sonra kabile sisteminin teşekkülüne zemin hazırlayacak kırsal cemaat topluluklarının ortaya çıkmasıydı. Makalesinde, Kırım'da hem feodal hem de vakıf arazilerinin kullanım biçimlerinin çeşitliliğine de değinen Laşkov, Osmanlı padişahına ait topraklar, Kırım Hanı ve Kalgay'ının mülkünde olan topraklar, Karaçi Beyleri, Mirza ve din

adamlarının tasaruffunda olan topraklar şeklinde bir sınıflandırma yapmaktadır. Kırım Tatar köylüsünün toprak mülkiyeti hususunu ise ayrıca ele almaktadır.

Litvanya kökenli tarihçi Simon Starovolski'nin (1588-1656) “*Perekop (Kırım) Tatarlarının Nasıl Mağlup Edileceğini Anlattığı Matbu Defterin Tercümesi*” (Laşkov, ZOOİD, T. 17, 1894: 5, 6.) ve “*Kırım'dan Ayrılan Grek Kökenli Pashaliya'nın 15 Ruble Tutarındaki Ücretle Salaçensk Manastırı'na Gönderilmesine Dair Mahkeme Kararı*” nı içeren belge” (Laşkov, ZOOİD, T. 17, 1894: 6, 7) Laşkov'un Hanlık Dönemi Kırım tarihi üzerine kaleme almış olduğu diğer yayınlarından. Laşkov, ayrıca 1775 - 1776 tarihleri arasındaki Genelkurmay Arşivi - Moskova Bölümü'nde kayıtlı belgelerin katalogunu yayınlamıştır (Laşkov, İTUAK, T. 18, 1895: 87-118).

2.2.Rus İdaresinde Kırım Tarihi Üzerine Yapmış Olduğu Çalışmalar

Laşkov'un Rus idaresi altında Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmaların ekseriyeti; Çariçe II. Katerina (1762 – 1796) ve onu, Çar III. Petro ile girişmiş olduğu iktidar mücadelesinde destekleyerek sevgilisi ve en güvendiği kişi konumuna gelen General Grigori Aleksandroviç Potemkin (1739 – 1791) ile ilgilidir.

Bu minvalde “*1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri*” başlıklı makale, Laşkov'un en önemli çalışmalarından biridir. Laşkov'un bu çalışması; 19 Nisan 1783 tarihinde Rusya tarafından ilhak edilen Kırım'ın dâhili durumu hakkında bilgi edinmek amacıyla görevlendirdiği General Baron Ilgestrom'un 63 başlık altında ele aldığı raporunu içermektedir. General Baron Ilgestrom'un 63 başlık altında ele aldığı raporunda cevaplanması gereken sorular arasında; Kırım birlikleri nerde konuşlanmıştı? Komutanları kimlerdir?, Kırım hükümet üyeleri kimlerdir? Kırım'ın gelirleri nelerdir? Kırım'da din adamları kimlerdir ve işlevleri nedir? Kırım yarımadasına bağlı nahiyelerin sayısı ve bu nahiyelerin başında kimler bulunmaktadır? Kırım'da Tatar ve Yahudi ev sayısı ne kadardır? Hristiyan köylerinin sayısı, isimleri ve hane sayısı ne kadardır? Cami ve kilise sayısı ne kadardır? Kırım mirzalarının isimleri nelerdir? Gümrük gelirlerinden ne kadar ve kimlere maaş ödenmektedir? gibi konular bulunmaktaydı. General Baron Ilgestrom tarafından hazırlanan bu raporu Laşkov, İTUAK'ın 2, 3, 4, 6, 7 ve 8. sayılarında seri olarak yayınlamıştır (Laşkov, İTUAK, T. 2, 1897: 20-33, T. 3, 1897: 36 - 64, T. 4, 1897: 32-45, T. 6, 1888: 36-63, T. 7, 1889: 25-45, T. 8, 1889: 12-40).

“*Bir Kırım Aktivisti Olarak Knez G. A. Potemkin-Tavriçeskiy: Arşiv Malzemeleri Üzerine Kısa Bir Deneme*” (Laşkov, 1890) adlı çalışmasında Laşkov, 1783 yılında ilhak edilen Kırım'ın Rusya ile bütünleştirilme (Ruslaştırma) siyaseti çerçevesinde Kırım'a Vali tayin edilen Knez Potemkin'in Kırım'da tatbik etmiş olduğu uygulamaları arşiv belgelerine dayalı olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Potemkin'in Kırım'da ilk icraatı Herson, Nikolayev, Akyarve Yekaterinoslav gibi yeni Rus kasabaları kurmak olmuştur. 1787 senesindeki Kırım ziyaretiyle Çariçe II. Katerina, Potemkin'in Kırımdaki faaliyetlerini bizzat görmek istemiştir.

Kırım'ın Ruslaştırılması politikaları çerçevesinde Laşkov'un Knez Potemkin ile ilgili kaleme aldığı bir diğer çalışması “*Haşmetli Ekselans Tavriya Prensi Knez Potemkin'in Tavriya Bölge İdarecisi V. V. Kahovskiy'e 1784 ve 1785 Tarihli Emirleri*” ismini taşımaktadır. Potemkin'in Tavriya Bölge İdarecisi V. V. Kahovskiy'e gönderdiği emirler arasında; Tavriya Yarımadasından mümkün olan en fazla miktarda buğday satın alınmak suretiyle tedarik edilmesi, Yenikolsk bölgesi Grek sakinlerinden olan Spiridon Budurakier adlı kişinin Türkler ile savaştatüm mal varlığını kaybetmesi cihetiyle dilekçeyle talep ettiği yemek yardımı isteğinin karşılanması gibi konular bulunmaktadır (Laşkov, ZOOİD, T. 15, 1889: 594 - 677).

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Kırım Valisi sıfatıyla Potemkin, Kırım'ın Ruslaştırılmasına yönelik faaliyetlere girişmişti. Potemkin'in bu faaliyetlerini Çariçe II. Katerina 1787 senesinde Kırım'ı ziyaret ederek bizzat görmek istemişti. Potemkin, II. Katerina'yı Kırım'da karşılamak üzere sadece kadınlardan oluşan birlik kurmuş ve bu birliğin başına Yüzbaşı unvanıyla Elena

İvanovna Şidyanskoy'u tayin etmişti. Laşkov, “*Amazon Bölüğü Yüzbaşısı Elena İvanovna Şidyanskoy'un (Sarandova) (Sarandova) Simferopoldeki Mezarı*” (Laşkov, İTUAK, T. 7, 1890: 83 - 85) başlıklı makalesiyle Şidyanskoy ve Simferopoldeki mezarını konu edinmiştir.

“*1787 – 1791 İkinci Türk Savaşı Tarihi Hakkında Materyaller*” başlığı altındaki çalışmasında Laşkov, 1787 – 1791 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla kaybettiği toprakları geri almak amacıyla Rusya ile giriştiği savaş ve bu savaşa ilişkin tarihi belgeleri yayınlamıştır (Laşkov, İTUAK, T. 10, 1890: 79-106, T. 12, 1891: 75-81). Gene bu konula ilgili olarak Laşkov, “*1787-1791 İkinci Türk Savaşı Sırasında Kırım'ın Muhafazası*” (Laşkov, İTUAK, T. 8, 1889: 52 -87) isimli ayrıca bir makale kaleme almıştır.

“*İmparatoriçe II. Katerina'nın Saltanatında Kırım Hanının Tatar Orduları ve Kırım Soylularının Yetkileri, Eylemleri, Yazışmaları, Mektup ve Mektup Suretlerine Havi Kayıtlar*” başlıklı makalesinde Laşkov'un ele aldığı konulardan biri, Kırım Hanı II. Sahip Giray (1771-1775) tarafından Çariçe II. Katerina'ya gönderilen 25 Ağustos 1771 tarihli bir mektup bulunmaktadır. Mezkûr mektupta II. Sahip Giray, III. Selim Giray'ın (1770-1771 – II. Hanlık dönemi) firar etmesiyle Kırım'ın yeni hanı olduğunu haber etmekte, Çariçe II. Katerina tarafından Kırım'ın bağımsızlığının tanınmasını istemektedir. Bunun karşılığında Osmanlı egemenliğini tanımayacağını taahhüt etmekte ve müzakerelerde bulunmak üzere mektubu bizzat kardeşi Kaplan Giray ile gönderdiğini bildirmektedir. Gene Kırım Hanı II. Sahip Giray tarafından Rus yetkilisi Sherbinin'e verilen 1772 tarihli bir mektupta; II. Sahip Giray, Tatar esirlerin kendilerine verilmesi karşılığında Kırım'da bulunan Rus birliklerinin ihtiyaçlarının karşılanacağı taahhüt edilmektedir. Kırım'da düzenin sağlanması ve Tatarların muhafazası karşılığında ise *Kefedeki Hıristiyan nüfusun lehine bazı düzenlemeler yapılacağı bildirilmektedir* (Laşkov, İTUAK, T. 18, 1893: 48 – 53).

Laşkov, Kırımdaki mimari eserler ve inşa edildikleri tarihlerle ilgili çalışmalar da yapmıştır. Bu çalışmalardan biri Herson'da 987 senesinde Kiev Prensi Vladimir'in vaftiz edildiği ve 1891 yılında kutsandığı yerlerden biri olduğuna inanıldığı bir yerde inşa edilen Vladimir Katedrali üzerinedir. “*Herson'da Bulunan Havarilere Eşit Aziz Prens Vladimir Katedralinin İnşasına İlişkin Tarihi Not*” (Laşkov, İTUAK, T. 5, 1888: 5 - 18)ve “*Herson'da Bulunan Havarilere Eşit Aziz Prens Vladimir Katedralinin Yapım Tarihi İle İlgili Arşiv Belgeleri*” (Laşkov, İTUAK, T. 5, 1888: 17 - 95) adlı makaleleri, Laşkov'un bu minvaldeki çalışmalarındandır.

“*19. yüzyılın başlarında Tavriya Guberniyası Nüfusunun Sayısı Meselesi*” adlı çalışma Laşkov'un İTUAK'taki son çalışmasıdır. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz üzere artık Laşkov zamanın büyük kısmını Mamak'taki arazisinde geçirmekte, TUAK toplantılarına fazlaca iştirak edememekteydi. Fakat gene de bu sırada arşivlerde çalışarak mezkûr makaleyi yayınlamıştı. 18. yüzyılın sonu - 19. yüzyılın başlarında Kırım nüfusunun sayısı sorunu, çözülmemiş meselelerden biri olması hasebiyle Laşkov'un ilgi alanına girmişti. Konuyla ilgili kendisinden önce Tuhmann, Pallas ve Sumarokov'un kitaplarını inceleyen Laşkov, ayrıca 19 Mayıs 1802'de kurulan Kırım'daki arazi anlaşmazlıklarının çözümü komisyonundan kalan arşiv materyalini incelemişti. Böylece konuyla ilgili arşiv belgelerini de yayınlayan ilk odur. Makalesinde Laşkov, Kırım Tatarlarının kitlesel olarak Kırım'dan göç etmelerinin Kırım'ın Rusya'ya ilhakından (1783) hatta 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla neticelenen 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından önce başladığını iddia etmektedir (Laşkov, İTUAK, T. 53, 1916: 158-176).

Kırım tarihi üzerine kitap ve makaleler kaleme alan Laşkov, ayrıca Kırım'da arkeoloji kazı çalışmalarına da katılmaktaydı. Tavkel-Nayman köyünde katılmış olduğu arkeolojik kazı çalışmasından elde etmiş olduğu bilgi ve gözlemleri, “*Tavkel-Nayman (Evpatorya /Gözleve) Köyündeki Kurgan Kazı Çalışmaları*” (Laşkov, İTUAK, T. 22, 1895: 116, 117) isimli makalesiyle yayımlanmıştır.

“*Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonunun Topladığı Belgelerden Elde Edilen Materyaller*” (Laşkov, İTUAK, T. 12, 1891: 101-109) ve “*Tavriya Tarihi Arşivindeki Dosyaların Mahiyeti*” başlıklı makaleleri, Laşkov’un mensubu olduğu Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonunun (TUAK) çalışma ve faaliyetleri hususunda kaleme almış olduğu çalışmalarıdır (Laşkov, İTUAK, T. 55, 1918: 177-180).

3. Sonuç

Sovyet öncesi Kırım’ın en önde gelen tarihçilerinden biri olan Laşkov, bilimsel kariyeri boyunca 50’den fazla makale ve eser kaleme almıştır. Kaleme aldığı bilimsel çalışmalarının büyük çoğunluğu üyesi olduğu TUAK’ın bilimsel yayın bülteni olan İTUAK’ta yayınlanmıştır. Erken dönem Kırım tarihi ve üyesi olduğu TUAK’ın faaliyetleri hakkındaki birkaç makalesi haricinde çalışmalarının ekseriyeti Hanlık ve Rus idaresinde Kırım tarihi üzerinedir.

Hanlık dönemi Kırım tarihi dâhilinde Kırım Hanlığı’nın Moskova ile siyasi ve diplomatik ilişkilerine dair önemli eserler kaleme almıştır. Moskova Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde çalışarak temin ettiği belgeleri “*16 – 17. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı’nın Moskova Devletiyle Diplomatik İlişkilerine Ait Tarihi Belgeler*” başlıklı makalesiyle yayınlamıştır. Kırım Hanlığı ve Moskova arasındaki elçi teatisine dair “*1587 - 1588 Tarihleri Arasında Moskova’nın Kırım Elçisi Ivan Sudakov’a Ait Raporların Listesi*” ve “*1593 Tarihinde Moskova’nın Kırım Elçisi Semen Bezobrazov’a Ait Raporların Listesi*” başlıklı makaleleri kaleme almıştır. Ayrıca 1775 - 1776 tarihleri arasındaki Genelkurmay Arşivi - Moskova Bölümü’nde Kayıtlı Belgelerin Kataloğunu hazırlamıştır.

Zamanına kadar araştırmacılar tarafından göz ardı edilen Kırım Hanlığın’da sosyo-ekonomik yapıya ilişkin arşiv belgelerine dayalı olarak kaleme almış olduğu çalışmaları öncü mahiyetteki yayınları arasında yer almaktadır. “*Kırım Hanlığı’nda Kırsal Topluluk*”, “*Kırım Hanlığı’nda Beylikler Hakkında Arşiv Dokümanları*”, “*Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme*” bu çalışmalarından bazılarıdır.

Rus idaresi altında Kırım tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalarının büyük çoğunluğu Çariçe II. Katerina’nın saltanat yıllarını kapsamaktadır. Kırım arşivlerinde bulunan belgelere dayalı olarak Osmanlı-Rus ilişkileri, 1783 tarihinde Kırım’ın Rusya tarafından ilhakı ve ilhaktan sonra Rusya’nın Kırım’da uyguladığı siyaset, Laşkov tarafından derin ve kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu minvalde ilhaktan hemen sonra Kırım’ın siyasi, sosyal ve ekonomik durumuna dair çalışmalarda da bulunmuştur. Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu üyesi ve bu komisyonun yayın organı olan Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu Bülteni’nin editörü olarak yapmış olduğu öncü çalışmalarla Kırım tarihinin aydınlatılması hususunda önemli katkıları olmuştur. 19. Yüzyılda Kırım tarihi üzerine aydınlatılması gereken meseleler olarak gördüğü ve ele aldığı konular, günümüzde halen daha yeterince çalışılmamış, Kırım tarihiyle ilgilenen araştırmacılar tarafından ele alınması gereken sorunlar olarak güncelliğini korumaktadır.

Kaynakça

- Filimonov, S. B. (1983). Dokumentalme materialı Tavriçeskoy uçenoy arhivnoy komissii i Tavriçeskovo obşestvo istorii, arheologii i etnografii 1920 – 1931 / Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu ve Tavriya Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Derneği'nin (1920 - 1931) Belge Materyalleri, *Arheografiçeskiy ezherodnik za 1982 god.*, Moskva.
- Laşkov, F. F. (1881). Neskolka slov ob istoriçeskoy sudbe *Krım* / Kırım’ın Tarihi Kaderi Hakkında Birkaç Söz, *Tavrida*, No: 6, 8, 9.
- Laşkov, F. F. (1881). *İstoriçeskaya zapiski o Simferopolskoy gimnazii s osnovaniya yiyo po 1 iyunya 1881 g. / Kuruluşundan 1 Haziran 1881 Senesine Kadar Simferopol Spor Okulu Hakkında Tarihi Notlar*, Simferopol.

- Laşkov, F. F. (1883). *Prazdnovanie v. g. Simferopole stoletiya prisoyednineniya Krimskovo Hanstva k Rossiyskoy imperii / Kırım Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu'na İlhakının Yüzüncü Yılı Simferopol'de Kutlandı*, Simferopol.
- Laşkov, F. F. (1886). *Posledniy Kırımkiy Han - İstoriçskiy oçerk / Son Kırım Hanı – Tarihi Deneme*, *Kievskaya Starina*, No: 9., Kiev.
- Laşkov, F. F. (1889). *Arhivnie dannie o beylikah v Krimskom Hanstve / Kırım Hanlığı'nda Beylikler Hakkında Arşiv Dokümanları*, *Trudi VI Arheologičeskovo s'yezda v Odessa*, T. 4, Odessa.
- Laşkov, F. F. (1886). *Statistiçeskie svedeniya o Krime, soobşennie kaymakamani v 1783 g. / Kaymakamlar tarafından 1783 Senesinde Kırım Hakkında Rapor Edilen İstatistikî Bilgiler*, *Zapiski Odesskovo obşestva istorii d drevnostey (ZOOİD)*.
- Laşkov, F. F. (1887). *Selskaya obşina v Krimskom Hanstve / Kırım Hanlığı'nda Kırsal Topluluk*, Simferopol.
- Laşkov, F. F. (1888). *O zakonodatelstve i sudoproizvodstve v Krimskom Hanstve, Vtoraya uçebnaya ekskursiya Simferopolskoy mujkoy gimnazii. Bahçisaray i yivo okrestnosti / Simferopol Erkek Spor Salonunun İkinci Eğitim Gezisi. Bahçesaray ve Çevresi*, Simferopol.
- Laşkov, F. F. (1888). *İstoriçeskaya zapiska o soorujenii v Khersonise khrama sv. Ravnoapostolnovo knyazy Vladimira / Herson'da Bulunan Havarilere Eşit Aziz Prens Vladimir Katedralinin İnşasına İlişkin Tarihi Not*, *İTUAK*, T. 5.
- Laşkov, F. F. (1888). *Arhivnie dokumentı otnasyaşıesya k istorii soorujeniya v Khersonise khrama sv. Ravnoapostolnovo knyazy Vladimira / Herson'da Bulunan Havarilere Moskova Eşit Aziz Prens Vladimir Katedralinin İnşa Tarihi İle İlgili Arşiv Belgeleri*, *İTUAK*, T. 5.
- Laşkov, F. F. (1889). *Rasporiyajeniya svetleyşevo knyazy Potemkina Tavriçekovo pravatelyu Tavriçeskoy oblasti V.V. Kahovskomu za 1784 i 1785 gg. / Haşmetli Ekselans Tavriya Prensi Knez Potemkin'in Tavriya Bölge İdarecisi V. V. Kahovskiy'e 1784 ve 1785 Tarihli Emirleri*, *ZOOİD*, T. 15.
- Laşkov, F. F. (1889). *Ohrana Krıma vo vtoru Turetskuyu voynu 1787-1791 goda / 1787-1791 İkinci Türk Savaşı Sırasında Kırım'ın Muhafazası*, *İTUAK*, T. 8.
- Laşkov, F. F. (1890). *K voprosu o gubernskih istoriçeskikh arhivah / Vilayet - Tarihi Arşivlerinin Sorunları*, *Trudi vosmova Arheologičeskovo s'yezda v Moskve, 1890, T. 1, 1895, T. 2*.
- Laşkov, F. F. (1890). *Knyaz G.A. Potemkin-Tavriçeskiy kak deyatel Krıma: Kratkiy oçerk po arhivnim materialam / Bir Kırım Aktivisti Olarak Knez G. A. Potemkin - Tavriçeskiy: Arşiv Malzemeleri Üzerine Kısa Bir Deneme*, Simferopol.
- Laşkov, F. F. (1890). *Mogila Kapitana Amazonskoy rotı Elenı İvanovnu Şidyanskoy (Sarandova) v Simferopole / Amazon Bölüğü Yüzbaşısı Elena İvanovna Şidyanskoy'un (Sarandova) Simferopoldeki Mezarı*, *İTUAK*, T. 7.
- Laşkov, F. F. (1890). *Materialı dlya istorii vtoroy Turetskoy voynı 1787-1791 g., / 1787 – 1791 İkinci Türk Savaşı Tarihi Hakkında Materyaller*, *İTUAK*, T. 10.
- Laşkov, F. F. (1891). *Materialı dlya istorii vtoroy Turetskoy voynı 1787-1791 g., / 1787 – 1791 İkinci Türk Savaşı Tarihi Hakkında Materyaller*, *İTUAK*, T. 12.

- Laşkov, F. F. (1891). Pamyatniki diplomatıçeskih snoşeniy Kırmskovo Hanstva s Moskovskim gosudarstvom XVI i XVII vv., / Dışişleri Bakanlığında Mahfuz 16 – 17. Yüzyıllar Arasındaki Kırım Hanlığı'nın Moskova Devletiyle Diplomatik İlişkilerine Ait Tarihi Belgeler, *İTUAK*, T. 9, 1890: 1-47; T. 10, 1890: 9-60, T. 11, 1891: 1-56, T. 12, 1891: 1-62.
- Laşkov, F. F. (1891). Opisanie del Tavrıçeskovo istorıçeskovo arhiva / Tavriya Tarihi Arşivindeki Dosyaların Mahiyeti, *İTUAK*, T. 12.
- Laşkov, F. F. (1891). Stateynıy spisok Moskovskovo poslanika v Kırımu İvana Sudakova v 1587-1588 godu / 1587 - 1588 Tarihleri Arasında Moskova'nın Kırım Elçisi Ivan Sudakov'a Ait Raporların Listesi, *İTUAK*, T. 14.
- Laşkov, F. F. (1891). Reyestr delam Kırmskovo Dvora s 1474 po 1779 god, uçinennıy deystvitelnım statskim Sovetnikom Nikolaem Bantış Kamenskim v 1808 g., / Nikolay Bantış Kamenskiy'in Hazırladığı 1474'ten 1779 Senesine Kadar Kırım Mahkemesine Konu Olan Olayların Kaydı, *İTUAK*, T. 14.
- Laşkov, F. F. (1892). Stateynıy spisok Moskovskovo poslanika v Kırım Semena Bezobrazova v 1593 g., / 1593 Tarihinde Moskova'nın Kırım Elçisi Semen Bezobrazov'a Ait Raporların Listesi, *İTUAK*, T. 15.
- Laşkov, F. F. (1892). Reyestr II Kırmskovo Dvora starıh let v stolpah soderjasimsya, s. 1579 po 1700 gg., / 1579'dan 1700 Senesine Kadar Sütunlarda Yer Alan Eski Yıllara Ait Kırım Mahkeme Kayıtları, *İTUAK*, T. 15.
- Laşkov, F. F. (1892). Reyestr II Kırmskovo Dvora starıh let v stolpah soderjasimsya, s. 1579 po 1700 gg., / 1579'dan 1700 Senesine Kadar Sütunlarda Yer Alan Eski Yıllara Ait Kırım Mahkeme Kayıtları, *İTUAK*, T. 16.
- Laşkov, F. F. (1892). Reyestr II Kırmskovo Dvora starıh let v stolpah soderjasimsya, s. 1579 po 1700 gg., / 1579'dan 1700 Senesine Kadar Sütunlarda Yer Alan Eski Yıllara Ait Kırım Mahkeme Kayıtları, *İTUAK*, T. 18.
- Laşkov, F. F. (1893). Reyestr adresam, upolnomoçiyam, aktam, note, pismam i kopiyam pisem Kırmskiyh velmohz i Tatarskiyh ord. Hana Kırmskovo vtsarstvovanie İmperatritsı Ekaterini II / İmparatoriçe II. Katerina'nın Saltanatında Kırım Hanınının Tatar Orduları ve Kırım Soylularınının Yetkileri, Eylemleri, Yazışmaları, Mektup ve Mektup Suretlerine Havi Kayıtlar, *İTUAK*, T. 18.
- Laşkov, F. F. (1895). Rakopka kurganov v.d. Tavkel-Nayman, Evpatoriyskovo uezda Tavkel – Nayman / Evpatoriya Uezdası Tavkel – Nayman Köylerindeki Kurgan Kazı Çalışmaları, *İTUAK*, T. 22.
- Laşkov, F. F. (1897). Soobşenie o peresmotre Çernomorskovo Tarifa 1782 g. / 1782 Tarihli Karadeniz Gümrük Tarifesinin Revise Edilmesi Hususunda Bildiri, *İTUAK*, T. 1.
- Laşkov, F. F. (1894). İstorıçeskiy oçerk Kırmsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme, *İTUAK*, T. 21.
- Laşkov, F. F. (1895). İstorıçeskiy oçerk Kırmsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme, *İTUAK*, T. 22.
- Laşkov, F. F. (1895). İstorıçeskiy oçerk Kırmsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme, *İTUAK*, T. 23.
- Laşkov, F. F. (1896). İstorıçeskiy oçerk Kırmsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme *İTUAK*, T. 24.

- Laşkov, F. F. (1896). İstoriçeskiy oçerk Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Üzerine Tarihsel Bir Deneme *İTUAK*, T. 25.
- Laşkov, F. F. (1895). Sbornik dokumentov po istorii Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu, *İTUAK*, T. 22.
- Laşkov, F. F. (1895). Sbornik dokumentov po istorii Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu, *İTUAK*, T. 23.
- Laşkov, F. F. (1896). Sbornik dokumentov po istorii Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu, *İTUAK*, T. 24.
- Laşkov, F. F. (1896). Sbornik dokumentov po istorii Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu, *İTUAK*, T. 25.
- Laşkov, F. F. (1897). Sbornik dokumentov po istorii Kırımsko-tatarskovo zemlevladieniya / Kırım - Tatar Toprak Mülkiyeti Tarihi Hakkında Belge Koleksiyonu, *İTUAK*, T. 26.
- Laşkov, F. F. (1897). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 2.
- Laşkov, F. F. (1897). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 3.
- Laşkov, F. F. (1897). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 4.
- Laşkov, F. F. (1888). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 6.
- Laşkov, F. F. (1889). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 7.
- Laşkov, F. F. (1889). Kameralnom opisaniı Krıma 1784 g. / 1784 Senesi Kırım'ın Kameral Tasviri, *İTUAK*, T. 8.
- Laşkov, F. F. (1894). (1871 goda). Prevod s pečatnoy tetradi Simona Starovolskovo s pokazaniem sposobov, kak mojna razorit Perekopskih (Kırımskih) Tatar) / Perekop (Kırım) Tatarlarının Nasıl Mağlup Edileceğinin Anlatıldığı Matbu Defterin Tercümesi, *Kırımskie dela sv. 60, No: 29, ZOOİD, T. (17), 5, 6.*
- Laşkov, F. F. (1894). (1596 Maya) - Delo o vıdaçe vıvezjemu iz Krıma Greku Pashaliyu na monastır Salaçenskiy po jalovannoy gramote milostni 15 rub. / (1596 Mayıs) - Kırım'dan Ayrılan Grek Kökenli Pashaliya'nın 15 Ruble Tutarındaki Ücretle Salaçensk Manastırına Gönderilmesine Dair Mahkeme Kararı, *ZOOİD, T.17.*
- Laşkov, F. F. (1895). Moskovskoe otdelenie obşeva arhiva Glavnova Shtaba / 1775 - 1776 tarihleri arasındaki Genelkurmay Arşivi - Moskova Bölümü'nde Kayıtlı Belgelerin Kataloğu, (Kırımskie dela 1775-1776 g.), *ZOOİD, T. 18.*
- Laşkov, F. F. (1916). K vaprosu o koliçestve naseleniya Tavriçeskoı gubernii v naçale XIX stoletiya / 19. Yüzyılın Başlarında Tavriya Guberniyası Nüfusunun Sayısı Meselesi, *İTUAK, T. 55.*
- Laşkov, F. F. (1916). Materialı iz sobraniya dokumentov Tavriçeskoı Uçenoy Arhivnoı Komissii / Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonunun Topladığı Belgelerden Elde Edilen Materyaller, *İTUAK, T. 55.*
- Markeviç, A. İ. (1918). Pamyati F. F. Laşkova / F. F. Laşkov'un Hatırası (Ardından), İzvestiya Tavriçeskoı Uçenoy Arhivnoı Komissii (*İTUAK*), T. 55.

- Nepomnyashiy, A. A. (2005). *Arseniy Markeviç: stranitsı istorii Kırımskovo kraevedeniya / Arseniy Markeviç: Kırım 'ın Yerel Tarihinden Sayfalar, Biznes-İnform.*
- Selivanova, L. L. (2010). Rossiyskie Amazonki na sluzhbe yiyo veličestva / Majestelerinin Hizmetinde Rus Amazonları (Amazon Kadınları), *Dialog so Vremenem*, No: 31.
- Şarapa, V. F. Nepomnyashiy A. A. (1993). Laşkov F. F – Kra'eved Kırma / Kırım Yerel Tarihçisi F. F. Laşkov, *Materialı po arheologii, istorii i etnografii Tavrii*, T. 3.
- Şarapa, V. F., Nepomnyashiy A. A. (1999). Kırmskiy krae'ved F. F. Laşkov (1858 -1917) (*Po novimarhivnım dokumentam*) / Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Kırım Etnografı F. F. Laşkov (1858-1917), *Postijenie istorii.*

Araştırma Makalesi / Research Article

**SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKASINDAN YANSIMALAR:
ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA AŞİRET MEKTEBİ VE ARNAVUT ÖĞRENCİLER***

Mesut YAVAŞ¹

Öz

Aşiret Mektebi, Osmanlı Devleti'ndeki aşiretlere mensup çocukların eğitimi amacıyla Sultan II. Abdülhamid tarafından 1892 yılında İstanbul'da açıldı. Avrupalı Devletlerin XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ni parçalama faaliyetleri çerçevesinde yürüttüğü politikalar, bu mektebin kuruluşunda etkili oldu. Avrupalı büyük güçler, Balkanlardaki gayrimüslimlerden sonra devletin Türk olmayan Müslüman unsurlarını da kışkırtarak onları devletten koparmak istediler. Onların bu yöndeki faaliyetlerinin özellikle Araplar üzerinde yoğunlaşması, Sultan II. Abdülhamid'i harekete geçirdi. O, Avrupalıların bu girişimlerine karşılık aşiret yapısının hâkim olduğu bölgelerde aşiret reisleri ile yönetim arasında somut ve sağlam bir bağın kurulması gerektiğine inanmaktaydı. Böyle bir bağın, aşiret çocuklarının eğitimi için açılacak bir mektep sayesinde mümkün olabileceğini düşündü ve mektebin açılması talimatını verdi. Mektepte ilk olarak yalnızca Arap aşiret reisleri çocuklarının tahsili amaçlandı. Fakat daha sonraki yıllarda Doğu Anadolu'daki ve Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki aşiretlerden de öğrenci kabul edildi. Böylece Arap, Arnavut ve diğer aşiret reisleri çocukları Aşiret Mektebi çatısı altında bir araya getirildi. Bu çalışma, Sultan II. Abdülhamid'in bir projesi olan Aşiret Mektebini arşiv belgelerine dayanarak Arnavutlar üzerinden ele almaktadır. Bu bağlamda Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya vilayetlerinde Arnavut öğrencilerin mektebe kazandırılması esnasında yaşananlar, seçilen öğrencilerin öğrenimleri sürecindeki gelişmeler ve Aşiret Mektebi mezunu Arnavutların istihdamları arşiv belgeleri ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamid, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Eğitim, Osmanlı Devleti'nde Aşiretler, Aşiret Mektebi, Arnavutlar.

**REFLECTIONS FROM THE EDUCATIONAL POLICY IN THE PERIOD OF SULTAN
ABDULHAMID II: IMPERIAL TRIBAL SCHOOL AND THE ALBANIAN STUDENTS
IN LIGHT OF ARCHIVE DOCUMENTS**

Abstract

Imperial Tribal School (*Aşiret Mektebi*) was opened by Sultan Abdulhamid II in Istanbul in 1892 to offer education to children from tribes in the Ottoman Empire. The policies pursued by the European states as of the 19th century as part of their activities to break down the Ottoman Empire triggered the foundation of that school. The European great powers incited non-Turkish Muslim elements of the Empire besides non-Muslims in the Balkans to detach them from the Empire. The concentration of their activities to that end especially on Arabs moved Sultan Abdulhamid II to act. In response to such attempts of the European world, he believed that it was necessary to establish a concrete and strong bond between tribe leaders and the government in the regions dominated by tribes. He thought that such bond could be established through a school to be opened for the education of children from tribes, and he ordered the opening of that school. At first, it was aimed to educate only the children of Arab tribal chiefs in the school. However, in the following years, the school also admitted students from tribes in Eastern Anatolia and regions where the Albanians lived densely. In this way, the children of Arab and Albanian tribe leaders as well as some other tribe leaders were brought together under the roof of Imperial Tribal School. This study addresses Imperial Tribal School, a project of Sultan Abdulhamid II, through the Albanians based on archive documents. In this regard, in the provinces of Kosovo, Shkodër, Manastir and Ioannina where Albanians live intensely, what happened during the enrollment of Albanian students to school, the developments in the education process of the selected students and the employment of Albanians who graduated from school were tried to be revealed in the light of archive documents.

Keywords: Sultan Abdulhamid II, Education in the Period of Sultan Abdulhamid II, Tribes in the Ottoman Empire, Aşiret Mektebi [Imperial Tribal School], Albanians.

* Bu çalışma, 22-24 Ekim 2018 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi"nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, myavas07@gmail.com. ORCID : 0000-0003-3560-2573.

Başvuru Tarihi (Received): 04.12.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2022

Giriş

Osmanlı Devleti'nde aşiret çocuklarının eğitimi için özel bir mektep açılması düşüncesi ilk olarak Sultan II. Abdülhamid'ten gelmiştir². Nitekim Osman Nuri Paşa'ya bu konuda çalışmalar yaparak kendisine bir layiha sunması talimatını vermiştir (Ergin, 1977: 1182). Bu görevin Osman Nuri Paşa'ya verilmesi bir rastlantı değildir, çünkü kendisi Yemen ve Hicaz bölgelerinde vali olarak görev yapmış; görevi esnasında buralarda yapılması gereken işler ve alınması gereken tedbirlerden bahsederken, özellikle eğitim konusu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Bu konularla ilgili olarak hazırladığı ve saraya sunduğu layihasında, bölgedeki Arap aşiretlerinin eğitim yoluyla kazanılabileceğine vurgu yapmış, aşiretlere mensup çocukların babalarından sonra aşiretlerine şeyh olmaları yerine bölgelerine kaymakam, memur, kaza müdürü gibi görevlerle atanarak kullanılmasının bölgedeki kabilelerin daha kolay “*rabı*” altına alınmasına katkı sağlayacağını dile getirmiştir. Dolayısıyla böyle bir konuda layiha hazırlama görevi de Osman Nuri Paşa'ya verilmiştir.

Osman Nuri Paşa tarafından hazırlanan layiha, 22 Haziran 1892 tarihinde Meclis-i Vükelaya sunulmuştur. Layiha, 27 Haziran 1892 tarihinde burada görüşülmüş ve bu konudaki mazbata aynı tarihte Sadarete bildirmiştir. Sadaret Makamı, 27 Haziran 1892 tarihinde yazdığı arz tezkiresiyle konuyu saraya arz etmiş ve konuyla ilgili irâde-i seniyye, 28 Haziran 1892 tarihinde çıkmıştır (Akpınar, 1997: 21-22). Bunun üzerine Sadaret, 6 Temmuz 1892 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda Aşiret Mektebinin açılması için gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiştir (Akpınar ve Rogan, 2001: 25). Mektebin açılması konusunda süratle çalışmalara başlayan Maarif Vekâleti, mektebin 4 Ekim 1892 tarihinde açılacağını bildirmiştir (Akpınar, 1997: 25).

Osman Nuri Paşa hazırladığı layihada, Aşiret Mektebinin açılmasının gerekçelerini sunmuştur. Buna göre Osmanlı Devleti içerisindeki Arap aşiretlerini saltanat ve hilafetten soğutmak için çeşitli propagandalar yapılmaktadır. Arap aşiretlerinde hüküm süren cehalet yüzünden kötü propaganda ve zararlı tesirler etkisini fazlasıyla göstermektedir. Bu tehlikenin önüne geçmek için ise cehaleti yok etmek gerekmektedir, bunun yolu da maariften geçmektedir. Bundan dolayı aşiret ahâlisinin çocuklarının talim ve terbiyesine mahsus olmak üzere mektepler açılmalıdır. Şimdilik bu mekteplere temel oluşturmak üzere İstanbul'da Aşiret Mektebi adıyla bir mektebin tesis edilmesi gerekmektedir (Ergül, 1997: 38). Osman Nuri Paşa'ya göre mektebe Arap aşiretlerin muteber ailelerinden zihnen ve bedenen kabiliyetli, on ikiden on altı yaşına kadar olan çocuklar alınmalıdır. Mektebe atanacak öğretmenler, okulun kuruluş amacına ve programına uygun olarak özenle seçilmelidir. Bu durum tüm vilayetlere iletilerek, aşiretlere mensup çocuklar okula kaydettirilmeli; bunların muteber ailelerden olmalarına dikkat edilmeli ve daha sonra da bu çocuklar İstanbul'a gönderilmelidir. Mektebin kuruluş amacını yerine getirebilmesi için eğitim süresinin dört ya da beş yıl olması yeterli görülmüştür. Mektebin senede yirmi-yirmi beş mezun verebilmesi için yüz-yüz yirmi kadar mevcudunun olması şimdilik kâfi olacaktır. Sonraki yıllarda ise mezun sayısı kırk-kırk beşe çıkarılabilecektir. Ancak mektebin mevcudu meselesi, aşiretlerin sayısı ve ne derecede okula alınacakları tespit edildikten sonra karara bağlanmalıdır. Uygun bir yer bulunana kadar da mektep başlangıçta Beşiktaş Akaretler'de açılacaktır. Okulun öğrencileri yatılı olmalı, kıyafetleri ve okulun genel disiplini Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye dikkate alınarak düzenlenmelidir. Ayrıca öğrencilerin burada alacakları terbiye ve eğitimi ve burada gördükleri iyi muameleyi mahallerine intikal ettirebilmeleri için isteyen öğrenciler her sene tatil zamanında memleketlerine gönderilmelidir (Akpınar, 1997: 23). Fakat

² Aşiret Mektebinin Sultan II. Abdülhamid tarafından tasarlandığı genel bir kanaattir. Konuyla ilgili belgeler incelendiğinde Sultan'ın okulla bizzat ilgilenmiş olduğu görülmektedir. Bkz. Alişan Akpınar ve Eugene L Rogan, *Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 19.

Paşa'nın bu görüşü yılda bir olarak değil de iki yılda bir olarak kabul edilmiştir (Ergin, 1977: 1186).

Diğer yandan mektebin ilk nizamnamesi ve iki yılı kapsayan ders programı da hazırlanmıştır. Aşiretlerden gelecek öğrencilerin seviyeleri bilinmediği için diğer üç senenin derslerinin belirlenmesi ise daha sonraya bırakılmıştır. Mektebin ilk nizamnamesine göre mektep, Arap aşiret halkının “*talim ve terbiyesi*” için açılmıştır. Mektebin toplam eğitim süresi beş yıldır ve her sene okula kırkar öğrenci alınacaktır, ancak ilk seneye mahsus olmak üzere elli talebe kaydedilecektir (Akpınar, 1997: 25-27). Mektebe aşiretler içerisinde muteber ailelerin 12 ila 16 yaş arasındaki, “*cismen ve zihnen*” kabiliyetli ve sağlıklı çocukları alınacaktır. Talebelerin bütün masrafları devletçe karşılanacak, ayrıca her talebeye ayda 30’ar kuruş aylık verilecektir³ (Yelkenci, 2010: 151). Aşiret Mektebinden mezun olanlar kendi aşiretlerine döndüklerinde oralarda açılacak okullarda öğretmenlik ya da diğer görevlerde istihdam edileceklerdir (Kodaman, 1987: 71; 1983: 106). Mektebin ilk nizamnamesine göre Aşiret Mektebine Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Musul, Trablusgarp, Yemen, Hicaz ve Diyarbakır vilayetleri ile Bingazi, Zor ve Kudüs livalarından talebeler alınacaktır. Mektebin bir müdürü ve kâtabi olacak, ayrıca gerektiği kadar da öğretmen, memur ve hademe alınacaktır. Mektep yatılı olacak, yönetim tarzı da mekteb-i idadiye göre düzenlenecektir (Akpınar, 1997: 27). Nizamnamenin dışında mektebin iki yılı kapsayan ilk ders cetveli de şu şekilde düzenlenmiştir:

Birinci Sene: Elifba, Ecza-i Şerife, Kıraat-ı Türkiyye, Hesap, Hatt-ı Rik’a.

İkinci Sene: Kur’an-ı Kerim, İlmihal, Kıraat-ı Türkiyye ve İmla, Hesap, Hatt-ı Rik’a (Kodaman, 2011: 327).

Osman Nuri Paşa'nın layihasının en dikkat çeken kısmı, Arap aşiretlerinin şimdiye kadar ihmal edildiği fikridir. Bundan dolayı da aşiret çocuklarının okutularak gerçekleri öğrenmeleri sağlanmalı ve böylece yabancı devletler tarafından kandırılmalarının önüne geçilmelidir. Sultan II. Abdülhamid'in böyle bir layiha hazırlatmasının temelinde de onun kalkınmamış aşiretlerin çok kolaylıkla devlet aleyhine çevrilebileceğini görmüş olması yatmaktadır (Sivrikaya, 1972: 19). Bu gerçeklerden hareketle Aşiret Mektebinin kuruluş amacı da Arap aşiretlerine medeniyet götürmek, onların saltanat ve hilafet makamına olan bağlılıklarını arttırmak, “şer’an ve kanunen mükellef oldukları sadakat-ı kalbiyye ve vezâif-i diniyyelerini takviye ve te’kid” eylemek olarak belirlenmiştir (Kodaman, 1987: 71; 1983: 106). Kısacası Arap aşiretlerinin devlete bağlılığını tesis etmek ve bunu güçlendirmek amaçlanmıştır (Akpınar, 1997: 27).

1. Aşiret Mektebinin Açılması ve Sonrasında Yaşananlar

Sultan II. Abdülhamid Dönemi eğitim politikasının özgün bir ürünü olan Aşiret Mektebinin açılması için belirlenen tarih, Sadrazam Cevad Paşa tarafından hazırlanan ve Padişah’a sunulan tezkirede 12 Rebülevvel 1310 [4 Ekim 1892] olarak bildirilmiştir (Sivrikaya, 1972: 21). Nitekim tüm hazırlıkların tamamlanmasına müteakip Aşiret Mektebi, belirtilen tarihte yani 4 Ekim 1892’de dönemin Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın da katılmış olduğu bir törenle Akaretler’deki yerinde açılmıştır (Akpınar, 1997: 29). Maarif Nazırı çok az Türkçe bilen topluluğa hitaben Arapça yaptığı konuşmasında (Rogan, 1996: 91), maarife büyük önem verdiklerini, bunun amacının da “teba-i sadıka-i şahane”nin “âli-yi âtıldan, âlim-i câhilden ve hakkı-bâtıldan tefrik etmeye muktedir” olabilmesini sağlamak olduğunu ifade etmiştir (Akpınar, 1997: 30-32). Konuşmasının devamında bazı Arap aşiret ve kabilelerinin eğitim nimetinden uzak kaldığını, oysa Padişah nezdinde tüm tebaasının eşit olduğunu dile getiren Zühtü Paşa, işte bu yüzden de “*Aşiret Mektebi*” adıyla bir mektebin açılacağını belirtmiştir. Sonrasında mektebin özelliklerine

³ Hasan Sıddık Hayderânî ise anılarında, mektepte gündeliklerinin iki kuruş olduğunu bunun da ayda altmış kuruş ettiğini ve her ihtiyaçlarını karşılamak için fazlasıyla yetip arttığını aktarmıştır. Bkz. Hasan Sıddık Hayderani, “Aşiret Mektebi ve Aşiret Alayları”, *Yakın Tarihimiz*, c. 2, Sayı 18 (1963), s. 147.

değinerok okulun Arap kabile ve aşiret çocukları için açıldığını, idaresinin Maarif Nezaretinin elinde olduğunu, Türkçe ve Arapça eğitim yapacağını söylemiştir. Bu sayede öğrencilerin “*umur-ı diniye ve dünyeviyelerinin*” gelişeceğine, “*sanayi ve fûnun*” konusunda da bilgilerinin artacağına dikkat çeken Zühtü Paşa, konuşmasına müteakip Aşiret Mektebinin açılışını gerçekleştirmiştir.

Okulun açılışından bir gün sonra 5 Ekim 1892’de Tercüman-ı Hakikat gazetesinde mektebin açılışıyla ilgili olarak resmi bir tebligat yayımlanmıştır. Bu tebligata göre Aşiret Mektebinin açılması için önceden getirilmiş olan talebe, düzenlenen mevlid-i şerife katılmış, Padişah camiye geldiği sırada vekili Ahmet Efendi aracılığıyla çocuklara selam yollamış ve daha sonra da bizzat öğrencilerin istirahatlerinin sağlanması konusunda talimat vermiştir (Akpınar, 1997: 30-32). Açıldığı ilk yıllarda Akaretler’deki binasında hizmet veren Aşiret Mektebi, 1894 yılında Kabataş’taki Esmâ Sultan Konağı’na taşınmış ve kapandığı 1907 yılına kadar burada eğitim vermiştir (Seçgin, 2013: 139). Bu gelişme Sultan II. Abdülhamid’in tüm kısıtlı imkânlarla rağmen Aşiret Mektebi’ne verdiği ihtimamı göstermesi açısından önem arz etmektedir (Ergül, 1997: 39). Mektep, Maârif Nezâretinin denetiminde olmuş, müdürünü Maârif Nezâreti önermiş, aynı zamanda mektebin manevi başkanı olan Padişah da bu öneriyi onaylamıştır (Somel, 2010: 294). Ancak Maarif Nezaretinin idaresinde olan mektebin yönetimi, 8 Şubat 1895’den itibaren Umum Mekteb-i Askeriye Nezaretine bırakılmıştır. Mektepte eğitimle ilgili konulardaki birinci derece sorumluluk yine Maarif Nezaretinde olsa da mektebin iç idaresi ve güvenliği bu aşamadan sonra Mekteb-i Askeriye Nezaretine devredilmiştir (Akpınar, 1997: 34).

4 Ekim 1892’de eğitim ve öğretime açılan Aşiret Mektebine Halep, Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Diyarbakir, Trablusgarp vilayetleriyle Bingazi, Kudüs ve Zor sancaklarından dörder; Yemen ve Hicaz vilayetlerinden beşer olmak üzere toplam elli öğrenci kabul edilmiştir. Mektebin iki yıllık programı daha sonra beş yıllık hale getirilmiş⁴, okutulan dersler de zaman zaman değişikliğe uğramıştır (Kodaman, 1991: 10; 2011: 329). Mektebe her yıl öğrenci alınarak kapasitesi artırılmış ve beşinci senenin sonunda mektebin öğrenci mevcudu iki yüz elliye ulaşmıştır (Ergin, 1977: 1184). Mektebin açıldığı 1892 yılından 1900 yılına kadar geçen süreçte ise mektebe toplam 324 öğrenci alınmış ve bunlardan 98’i mezun olabilmıştır. 1901 senesinde okul mevcudu 139 iken bu sayı 1902 yılında 120’ye düşmüştür. Mektebin öğrenci sayısında tam olarak istenilen rakama ulaşılmasa da yıllık kırk öğrenci alınması kararlaştırılmışken, genelde bu sayının ortalama 30-35 seviyelerinde kaldığı görülmüştür. Öğrenci kabulünün dalgalı bir seyir izlediği mektebe, kimi zaman çok az sayıda (1899’da on yedi) öğrenci alınmış, kimi zaman da belirlenenden çok daha fazla (1898’de altmışaltı) öğrenci kaydedilmiştir. Fakat mektebe öğrenci kaydında sayısal olarak belirli bir istikrar sağlanamamıştır (Akpınar, 1997: 70-71). Öğrenci sayısının planlanan sayıya hiçbir zaman ulaşamamasında, vilayet yöneticilerinin önemli aşiretlerin önde gelen ailelerini oğullarından birini İstanbul’a gönderme konusunda ikna edememiş olması da etkili olmuştur (Akpınar ve Rogan, 2001: 39).

Aşiret Mektebi öğrencilerinin istihdamı konusunda ise daha mektebin kuruluş aşamasında planlama yapılmıştır. Buna göre muteber ailelere mensup Arap çocuklarına burada Türkçe ile birlikte Osmanlı terbiyesi de verilecektir. En yeni bilgilerle donatılan bu öğrenciler daha sonra bölgelerinde açılacak okullara öğretmen, kazalara kaymakam ve taburlara da zabıt olarak gönderileceklerdir (Ergin, 1977: 1183-1184). Fakat sadece beş yıl genel eğitim alan ve on yedi ila yirmi bir yaşları arasında mezun olan bu öğrenciler, okuldan mezun olur olmaz mülki ve askeri göreve başlamak için yeterli tecrübeye sahip değildiler. Bundan dolayı da Mülkiye ve Harbiyenin bünyesinde Aşiret Mektebi mezunlarını devlet hizmetine hazırlayacak yeni yüksek

⁴ Ancak ilerleyen süreçte mektebin ders programı çocuklara ağır gelecek ve beş yıllık süre dört yıla indirilecektir. Ayrıca okulun benzerlerinin başka yerlerde de açılmasından vazgeçilerek, Aşiret Mektebi Harbiye ve Mülkiye için hazırlık okuluna dönüştürülecektir. Bkz. Kudret Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi, Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 213-214.

eğitim birimlerinin oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur (Rogan, 1996: 95). Nitekim sonraki yıllarda bu konuda yapılan düzenlemeyle, Aşiret Mektebi mezunlarının ikiye ayrılarak Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiyede birer yıl okumaları kararlaştırılmıştır. Aşiret Mektebi ilk mezunlarını da 1896 yılında vermiştir ve mezun olan elli bir kişinin yarısı Harbiye, yarısı da Mülkiye mekteplerine gitmişlerdir (Sivrikaya, 1972: 23). Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Harbiyenin özel sınıflarında eğitim gören kırk beş Aşiret Mektebi öğrencisi, 1897 yılında okullarından mezun olarak diplomalarını almışlardır. Bu öğrencilerden otuz üçü piyade ve süvari birliklerine subay olarak görevlendirilmişler, on ikisi de mülki hizmete atanmışlardır (Akpınar ve Rogan, 2001: 31). Genel anlamda Aşiret Mektebi mezunlarının yapabilecekleri görevler askeri birliklerde yüzbaşılık ve fahri yaverlik, mülkiye memurluğu, nahiye müdürlüğü, kaymakamlık, nüfus memurluğu, polis komiserliği ve jandarma mülazımlığı olarak belirlenmiştir (Akpınar, 1997: 75).

2. Aşiret Mektebine Hamidiye Alaylarına Mensup Aşiretlerden Öğrenci Alınması

Sultan II. Abdülhamid döneminin orijinal müesseselerinden birini teşkil eden ve Padişah'ın himayesinde olan Aşiret Mektebine ilk olarak Arap aşiretlerinin çocukları alınmışsa da sonradan buraya Kürt ve Arnavut aşiretlerinin çocukları da alınmaya başlanmıştır (Yelkenci, 2010: 150; Ergin, 1977: 1186; Somel, 2010: 294). Oysa Aşiret Mektebinin kuruluşundan çok daha öncesinde orduda ıslahat hareketlerine girildiği görülmektedir. Bu arada ordu için yeni asker kaynakları bulma işi de önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa'nın Doğu Anadolu aşiretlerinin *Hamidiye Süvâri Alayları* adıyla teşkilatlandırılmaları için yaptığı teklif kabul görmüş ve alayların kurulmasına başlanmıştır (Kodaman, 1987: 74; 1983: 110). Böylece Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinden teşekkül eden özel atlı birlikler, 20 Ekim 1890 tarihinde çıkarılan 233 sayılı kanun ile resmîyet kazanmış ve *Hamidiye Hafif Süvâri Alayları* adını almıştır. Bununla ilgili ilk matbu kanunname de 1891 yılında *Hatt-ı Hümayûn* olarak hazırlanmıştır (Dabağyan, 2006: 489). Alaylar kısa zamanda kurulmuş ve sayıları artmıştır. Alayların başına da aşiret reisleri ve ağalar maaş, rütbe ve nişan verilmek suretiyle komutan olarak atanmışlardır (Kodaman, 1987: 75; 1983: 111).

Sultan II. Abdülhamid, *Hamidiye Alaylarının* kurulmasında Kürt aşiretlerinden yararlanarak bir yandan Kürtleri güvenilir İslâmi nüfusun içine dâhil etmek istiyor, diğer yandan da Ermeni bağımsızlık hareketlerine karşı kendilerinden yararlanmayı amaçlıyordu (Deringil, 2007: 101). Diğer beklentiler ise Doğu Anadolu'da asayişin bozulmasına sebep olan aşiretlerin bu alaylar sayesinde inzibat altına alınmasıydı. Ayrıca bu alaylar Rus ordularına karşı da kullanılabilirdi. En önemlisi de yabancı devletlerin aşiretler üzerindeki tahrik ve propagandasının önüne geçilmiş olacaktı (Kodaman, 1987: 75; 1983: 110). Sultan II. Abdülhamid'in *Hamidiye Hafif Süvâri Alaylarına* olumlu yaklaşmasının önemli bir sebebi de şuydu: “*Bizzat Padişah'ın adını taşıma şerefine erişecekleri için fevkalade gururlanıp, Padişahları uğruna canlarını vermekten dahi asla geri kalmayacaklardı. Çünkü Osmanlı-Türk Padişah'ı, umum İslam'ın Halifesi, bu mübarek insan, onlara kendi adını vermekle şereflerin en büyüğünü bahşetmişti*” (Dabağyan, 2006: 491).

1892 yılında İstanbul'da Aşiret Mektebi adıyla bir okulun açılması, Doğu Anadolu aşiret reislerinin ve bölgede *Hamidiye Süvâri Alayları* ile yakından ilgilenen paşaların dikkatini çekmiştir. Nitekim okulun resmi açılışından kısa bir süre sonra, Doğu Bayezid sancağındaki aşiretler Yâver-i Ekrem Müşir Şâkir Paşa'ya başvurarak çocuklarının Aşiret Mektebine alınmasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine Şâkir Paşa'nın tezkeresi Bâb-ı âliye sunulmuş ve Sadrazam da 7 Kasım 1308 [19 Kasım 1892] tarihli tezkere ile Maârif Nezâretine, Bayezid bölgesindeki 14 alaydan talebe alınmasının irâde-i senîyyeye uygun olduğunu bildirmiştir (Kodaman, 1987: 75; 1983: 111, 113). Oysaki Aşiret Mektebinin açılmasındaki asıl hedef, Arap aşiretlerinin çocuklarıydı ve bu durum mektebin hazırlanmış olan ilk nizamnamesinin birinci maddesinde de “*Aşar-i urban etfalinin talim ve terbiyesine mahsus olmak üzere*” şeklinde

ifadesini bulmuştu. Bundan dolayı da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki aşiretler, bu mektebin kapsamı içerisine alınmamışlardı (Akpınar, 1997: 38). Fakat aynı yıl [1892] içerisinde *Hamidiye Süvari Alaylarından* da Aşiret Mektebine talebe kayıt ve kabulü hakkında *irade* çıkmıştır. Bunun üzerine IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa'ya dokuz talebenin kabul edildiği bildirilmiş ve her alaydan birer çocuğun İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (Kodaman, 1987: 77; 1983: 115). Nitekim *Hamidiye Alaylarından* gelen öğrencilerden dokuz tanesi ilk yılda okula alınmıştır. Böylece okul Arap aşiretleri için açılmışken bir süre sonra buna Kürt aşiretleri de dâhil olmuştur. Ancak okula Kürt öğrencilerin alınması ilk seneye mahsus bir şey olarak kalmamış, bu konudaki talepler ertesi yıl da devam etmiştir. Mektebin ilk beş yıllık öğrenci listesi incelendiğinde bu sayının ikinci yılda dört, üçüncü yılda üç, dördüncü yılda bir öğrenciye düştüğü; beşinci yılda ise hiç öğrenci alınmadığı görülmüştür (Akpınar, 1997: 40-41, 43). Oysa Aşiret Mektebinin öğrencilerinden Hasan Sıddık Hayderâni anılarında, iki yüz mevcudun yarısından fazlasının Kürt olduğunu geri kalanının Arap ve birkaçının da Çerkeş ve Arnavut olduklarını dile getirmiştir (Hayderani, 1963: 142).

3. Aşiret Mektebine Arnavut Öğrencilerin Alınması

3.1. Aşiret Mektebinin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Arnavutlar

Arnavutlar, kendi lehçelerini konuşan Gegler [Gegalar] ve Tosklar [Toskalar] olmak üzere iki temel gruba ayrılmışlardır. Arnavutluk'un güneyi ile Kuzey Yunanistan'da bulunan Tosklar, yüzyıllardır yerleşik bir hayat sürmüşler ve daha uzun bir süre doğrudan Osmanlı sivil idaresi altında yaşamışlardır. Bundan dolayı da Tosklarda kent hayatı, Geglerin aksine, daha yaygın görülmüştür. Buna karşılık İşkodra'nın kuzeyinde ve Kosova vilayetinin batısında yaşayan Gegler ise Osmanlı hâkimiyetinin sonuna dek düzenli sivil idarenin etki alanından uzak kalmışlardır. Hatta Kosova ve İşkodra vilayetlerinin bazı yörelerinde düzenli bir sivil idarenin olmayışı yüzünden Osmanlılar nüfus sayımı yapamamışlar, vergi kayıtlarını tutamamışlardır (Somel, 2010: 260, 288).

Diğer yandan Tanzimat, feodal bir yapıya sahip olan Güney Arnavutluk ve aşiret halinde yaşayan Kuzey Arnavutluk üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Tanzimat uygulamaları buralarda iyi karşılanmadığı gibi halkın merkezi otoriteye karşı olan güvenini de sarsmıştır. Çünkü bu bölgelerde aşiret reisleri, Padişah'tan daha nüfuzluydular ve devlete karşı olan mükellefiyetlerini şimdiye kadar yerine getirmemiş olan bölge halkına muvazzaf askerliği ve vergi ödemeyi kabul ettirmek de kolay değildi. Geleneklerine ve menfaatlerine sıkı sıkıya bağlı olan derebeylere ve aşiret reislerine yeni hukuk sisteminin ve yeni usullerin geçerli olacağını söylemek ise o zaman için hiç de kolay bir iş değildi. Tımar sistemi kaldırılınca asker toplama, iltizam usulü kaldırılınca da vergi alma kaynakları kurumuş oldu. Bu durumda Arnavutluk mıntakasıyla devletin hiç müşterek tarafı kalmamıştı. Gerek burjuvazi ve gerekse diğer hâkim güçler, Bâb-ı âlînin talimatlarını yerine getirmemeye ve mahallî yönetimi ellerine geçirerek bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamışlardı (Kodaman, 1987: 82; 1983: 125).

Tanzimat'a karşı canlı direnişin ortaya çıktığı Arnavutluk'ta Toptani, Vrioni ve Verlaci gibi beylik aileleri, köylülerle feodal ilişkiler kuran ve Osmanlı Devleti'nin tüm merkeziyetçi politikalarına karşı çıkan beş on bin hektarlık arazi sahipleri haline gelmişlerdi. Diğer yandan şehirlerdeki zanaatkâr ve tüccarlar vergilerin ağırlaşmasından şikâyet ederken, dağ aşiretleri ise geleneksel özerkliklerini korumak peşinde olmuşlardı. Bu dönemde 1843 yılındaki mecburi askeri hizmet düzenlemesine karşı birlik kurulmuş ve temelinde muhafazakâr toplumların modernleşmesini reddetmek bulunan ayaklanmalar baş göstermiştir. Bunlar aynı zamanda ulusal bilinçlenmenin de başlangıcı olmuştur (Castellan, 1995: 373). Fakat Balkan ulusları içinde Arnavut ulusçuluğunun gelişmesi kendine münhasır bir seyir izlemiştir. Her ne kadar Hıristiyan Arnavutların batı kültürüne açık tutumları burada anti-Osmanlı bir hava yaratmışsa da Arnavutlar birbirine düşman kabileler halindeydiler ve feodal beyler Bâb-ı âliyle çıkar birliği

içinde olmuşlardır. Diğer yandan aydın Arnavutların, Arnavutluk kadar Osmanlılığa da yatkınlığı bulunmaktaydı. Ayrıca birçok Arnavut aydınının Osmanlı kültürünü benimsemiş olması da Arnavut milliyetçiliğini diğerlerinden ayıran bir başka özellik olmuştur (Ortaylı, 1985: 1031).

Sultan II. Abdülhamid'in iktidarının ilk yıllarına denk gelen 1878 yılına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki toprakları Kosova'nın bazı bölgeleri, bugünkü Arnavutluk, Epir'in kuzeyi, Makedonya, Batı ve Doğu Trakya ile sınırlanmıştı. Yaşanan toprak kaybı Arnavutları Osmanlı'nın Balkanlardaki en önemli Müslüman etnik grubu haline getirmişti ve bu gelişme, Arnavutların siyasette özel bir yer edinmeleriyle sonuçlanmıştır. 1880 yılında Sadrazam Safvet Paşa'nın Padişah'a bölgedeki Osmanlı varlığının omurgasını Arnavutların oluşturduğunu söylemesi, bu siyasetin en güzel örneklerinden birisidir (Somel, 2010: 260, 263). Nitekim bunun bilincinde olan Sultan II Abdülhamid, özellikle 1881' den sonra, Arnavutların sadakatini yeniden tesis edebilmek için onların dinsel ve geleneksel hassasiyetlerini kullanma yoluna gitmiştir. Ayrıca bazı bölgelerde tepkilere yol açan vergilendirme ve askerlik konularında merkezileştirici uygulamalara bir süreliğine ara verilmiştir (Bozboru, 2008: 120).

Sultan II Abdülhamid, hayata geçirdiği şahsi politikalarıyla Arnavutluk'ta huzuru tesis etmeye; Arnavutları da kendine ve Yıldıza bağlamaya çalışmıştır. İlk olarak Panislamizm sonra da Osmanlılık fikrini benimseyen Arnavut aydınlarına yanaşarak, düşünce alanında muhtariyet veya istiklâl taraftarı Arnavutlara karşı bir denge kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Arnavut aşiret reislerini ve ileri gelen Arnavut ailelerini çeşitli tavizler ve iltimaslarla kendine bağlayarak hem muhtariyet taraftarlarına hem de devlet otoritesini tanımak istemeyen mahalli eşraf ve ayanlara karşı yaptığı mücadelede önemli bir destek ve kuvvet sağlamıştır. Böylece sosyal güçler arasında devlet lehine kazanımlar elde edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in bu politikası bir süre sonra meyvesini vermiş ve Kuzey Arnavutları gönüllü olarak askere yazılarak Padişah'a ve Hükümete hizmet etmeye hazır olduklarını göstermişlerdir. II. Abdülhamid, Arnavutların sadakatlerine karşılık ayrıca Saray Muhafız Bölüğü olan Tüfekçi Bölüğünde Arnavutların en iyi ailelerine mensup gençleri görevlendirmiştir (Kodaman, 1987: 85; 1983: 128-129). Bunda Sultan'ın Arnavutların sadâkatine güvenmesi ve onların *Besa* suretiyle verdikleri söze ihanet etmediklerini bilmesi etkili olmuştur. Hatta kendisi Arnavutçayı da öğrenerek onlarla *Besa*⁵ dahi yapmıştır (Türker, 1996: XIII, XVII). Özenle seçilen ve en güvenilir askerlerden oluşan Tüfekçi Bölüğünün mevcudu başlangıçta 100-200 civarı iken zamanla 500 kişiye kadar yükseltilmiş, birliğin başına da Arnavut asıllı Tahir Paşa getirilmiştir (Dabağyan, 2006: 487).

Sultan II. Abdülhamid'in Arnavutlara yönelik bu siyaseti aşiretlere bağlı Arnavutlar üzerinde etkisini göstermiştir. Sultan'dan gördükleri iltifat ve ikram onları saraya, devlete ve Padişah'a minnettar bırakmıştır (Kodaman, 1987: 85; 1983: 129). Sultan'ın muhafazakâr Arnavut liderlere yönelik politikaları bu kesim ile kendisi arasında özel bir sadakat doğurmuştur (Emiroğlu, 2015: 216). Sultan II. Abdülhamid'in Arnavutlara yönelik bu yumuşak politikası, 1900'lere kadar devam etmiş, bu süreçte Arnavutluk'ta Bâb-ı âliyi meşgul edecek ciddi olaylar yaşanmamıştır (Kodaman, 1987: 85; 1983: 130). Gençliğinden itibaren Arnavutların sadakatini takdir etmiş olan Sultan II. Abdülhamid nezaretlerde, idari ve askeri makamlarda en yüksek ve seçkin makamlara Arnavutları getirmiştir (Story, 2007: 261). Nitekim 1903'te istifa eden Sadrazam Said Paşa'nın yerine bir Arnavut'u, Güney Arnavutluk'un en zengin ve nüfuzlu ailelerinden birinin üyesini, Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'yı Sadrazam atamıştır. Makedonya krizinin en ateşli günlerinde Sultan, Rumeli'yi ve Makedonya'yı savunmak için onun aracılığıyla Arnavutların desteğini seferber edebileceğini ummuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki "*demirden engel*" veya Tahsin Paşa'nın ifadesiyle, Balkanlar'daki Hamid politikasının "*kalelerinden biri*" olmaya

⁵ Kuzey Arnavutların *Besa* verdiklerinde sözlerinden dönmediklerini ifade eden Sultan II Abdülhamid, Gegaların çok mutaassıp olduklarını ve kendisinin de onların dilini konuşabildiğini aktarmıştır. Bkz. Atif Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri*, Yay. Haz. M. Metin Hülâgü, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 165.

devam etmeleri konusunda Müslüman Arnavutlara her zamankinden çok güvenmiştir. Sultan II Abdülhamid, Arnavutlar için “*en sadık askerlerimizdir*” dedikten sonra eklemiştir: “*Avrupa’da bulunan Arnavutlar, her halükârda itimat edebileceğimiz kardeşlerimizdir*” demiştir (Georgeon, 2006: 441-442). Tüm bunlar Sultan II. Abdülhamid’in Arnavutlara yönelik düşüncelerinin ve hayata geçirdiği politikalarının en güzel örnekleri olarak tarihteki yerini almıştır.

3.2. Aşiret Mektebine Arnavut Öğrencilerin Kayıt ve Kabulleri

Aşiret Mektebi her ne kadar Arap aşiretleri çocukları için açılmış olsa da kısa bir süre sonra Kürt çocukları da mektebe alınmıştır. Bu da beraberinde Arnavut çocukların da mektebe alınması konusunu gündeme getirmiştir. Bu dönemde, 12 Temmuz 1898’de, Sultan II. Abdülhamid’e sunulan bir layihada özellikle Kuzey Arnavutluk’un ıslaha ihtiyacı olduğuna dikkat çekilmiş ve yapılacak ıslahat çalışmaları hakkında çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Arnavutluk’tan Aşiret Mektebine öğrenci alınmasında bu ıslahat önerilerinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu öneriler arasında bazı Arnavutların bölgelerinden alınarak İstanbul’a getirilmesi ve buradaki belirli okullara kaydedilmesi yer almıştır. Ayrıca “*kendilerine ikmal-i tahsil-i müteakip ziyadece mükafa ile ilerde büyük rütbelere mazhar olacaklarının ilanıyla berâ-yı tedris Dersaadetteki mekâtib-i muhtelifiyeye celbleri ve elbiseleri üzerine parlak işaret vaz’ı ve senede bir kere lea’s-sıla memleketlerine gönderilmeleri gibi terğibat gösterilmesi pek münasiptir*” denilerek adeta Aşiret Mektebi tarif edilmiştir (Akpınar, 1997: 45). Nitekim bu öneriler göz önüne alınmış olmalıdır ki Arnavut öğrencilerin de Aşiret Mektebine alınmasına karar verilmiştir.

Aşiret Mektebine Arnavut öğrencilerin alınmasıyla ilgili olarak tespit edilebilen en eski belge, 28 Haziran 1902 tarihli Yıldız Saray-ı Hümayûnu Başkitâbet Dâiresinden Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Tahsin Paşa tarafından gönderilen belgede, Padişah’ın fermanıyla Arnavut kabileleri çocuklarının da Aşiret Mektebine kaydının uygun görüldüğü bildirilmiş ve bu senelik 20 öğrencinin alınacağı belirtilmiştir (BOA, İ. HUS. 98/16). Tahsin Paşa’nın bu yazısı, Aşiret Mektebi kapılarının Arnavut çocuklarına da açıldığının müjdecisi olmuştur. Bunun üzerine Sadaret ile Dâhiliye ve Maarif Nezaretleri arasında yazışmaların başladığı görülmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak Sadarettan, Maarif ve Dâhiliye Nezaretlerine gönderilen 29 Haziran 1902 tarihli yazıda, Padişah’ın buyruğu ile bu senelik 20 Arnavut çocuğunun Aşiret Mektebine kaydının uygun olduğu bildirilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, BEO. 1875/140597). Sadrazam Said Paşa tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 9 Temmuz 1902 tarihli bir başka irade-i aliyyede ise, Padişah tarafından Arnavut kabileleri çocuklarının da Aşiret Mektebine kaydının uygun görüldüğü ve bu senelik [1902 yılı için] 20 öğrencinin kaydının yapılacağı bildirilmiş ve durumun Maarif Nezaretine de tebliğ edildiği hatırlatılarak, Padişah’ın buyruğunun yerine getirilmesi istenmiştir (BOA, DH. MKT. 543/51).

Sadaretin tebliğini alan ve Aşiret Mektebinin idaresinden sorumlu olan Maarif Nezareti, süratle harekete geçmiş ve 8 Temmuz 1902 tarihinde Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celîlesine bir yazı göndermiştir. Nezaret yazısında, 16 Haziran 1318 [28 Haziran 1902] tarihli ve 114 numaralı Sadâret tezkeresinde Arnavut kabileleri çocuklarından da Aşiret Mektebine kaydının uygun görüldüğünü ve bu senelik yirmi kadarının Padişah’ın buyruğu ile Aşiret Mektebine kaydının yapılacağını ve bu durumun Dâhiliye Nezaretine de tebliğ edildiğini bildirmiştir. Akabinde ise bu talebelerin elbiseleri, yiyecekleri ve diğer masrafları için gerekli olan ödenek ile bu kabilelerin buldukları vilayetlere göre taksim biçimleri ve celpleri hususunun cevap olarak Sadrazamlık makamına yazı ile bildirilmesini istemiştir (BOA, MF. MKT. 642/37).

Sadrazam Said Paşa’nın bu konudaki tebligatları kısa sürede meyvesini vermiştir. Maarif Nezareti, Aşiret Mektebine kayıt ve kabulleri yapılacak yirmi Arnavut öğrencinin seçim yöntemlerini, celplerini ve harcırah miktarlarını da ihtiva eden çalışmasını 14 Temmuz 1902 tarihinde tamamlayarak ertesi gün Sadarete göndermiştir. Bunun üzerine Sadaret makamı, 19

Temmuz 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir yazı göndererek Maarif Nezareti tarafından kendilerine gönderilen çalışmanın, konunun muhatabı olan vilayetlere tebliğ edilmesini istemiştir (BOA, BEO. 1886/141450). Maarif Nezaretince hazırlanan ve Sadaret makamının yukarıda sözünü ettiği 14 Temmuz 1902 tarihli yazıda, Aşiret Mektebine kaydı yapılacak 20 Arnavut talebenin vilayetlere göre paylaşımına yer verildiği görülmektedir. Buna göre talebe seçimlerinin vilayetlerin büyüklük ve önemine göre onunun Kosova, dördünün İşkodra, dördünün Manastır ve ikisinin de Yanya vilayetlerinden olacak şekilde taksim edildiği bildirilmiştir. Ayrıca Aşiret Mektebine kaydedilecek talebenin her sene Ağustos ayı başında Dersaadet'te hazır bulunmaları gerektiği ifade edilmiştir. Vilayetlerden gelecek talebelerin yol masrafları ile yiyecek ve diğer bütün masraflarına karşılık olarak ise Kosova'dan gelecek talebenin her birine altı yüz seksen beş, İşkodra'dan gelecek talebelere sekiz yüz doksan, Manastır talebesine beş yüz yetmiş ve Yanya talebesine altı yüz elli kuruşun emsallerine uygun olarak ödenmesinin gerektiği belirtilmiştir.

Maarif Nezaretinin yazısında ayrıca seçilecek Arnavut talebelerin niteliklerine de değinilmiştir. Buna göre talebelerin yaşlarının mutlaka on ikiden aşağı, on altıdan yukarı olmaması gerekmektedir. Talebelerin terbiye ve tahsil konularında yatkın, bedenen hava değişimine dayanıklı olmaları, özellikle verem ve bu gibi diğer hastalıklara tutulmadıklarının ve meyilli olmadıklarının mahalli doktorlara muayene ettirilerek tespit edilmesi ve alınacak raporların ekli olarak gönderilmesi istenmiştir. Yazının devamında öğrencilerin güzel ahlak ve terbiye sahibi olmalarının, ananesiyle asil ve soylu, haysiyetçe birinci derece kabile evladından bulunmalarının özel şartlardan olduğu ve bu konulara olağanüstü özen gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yazının son kısmında ise harcırah ve diğer masrafların miktarlarının ödenmesine ve fazlasından kaçınılmasına değinilmiş, gönderilecek talebenin yerel yöneticilerce emniyetli bir şekilde ve güvenilir bir jandarmanın nezaretinde harcırahları ödenerek gönderilmesi istenmiştir (BOA, MF. MKT. 644/11). Maarif Nezaretinin bu şartlarının Aşiret Mektebine alınacak Arap aşiret çocukları için aranan şartlarla benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Sadrazamlık makamının bu emri üzerine Dâhiliye Nezareti de 17 Temmuz 1902 tarihinde Yanya, İşkodra, Manastır ve Kosova vilayetlerine bir yazı göndermiştir. Nezaretin yazısında Padişah'ın buyruğu gereği bu sene 20 Arnavut öğrencinin Aşiret Mektebine alınacağı bildirilmiş ve durumun Maarif Nezaretine de tebliği edildiği hatırlatılarak adı geçen kabile çocuklarının anılan miktar oranında gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH. MKT. 543/51).

Maarif Nezaretinin Aşiret Mektebine kabul edilecek Arnavut öğrenciler için yaptığı bir diğer çalışma da masraflar konusunda olmuştur. Nezaret yaptığı değerlendirme neticesinde Bâb-ı âliye gönderdiği yazıda, 20 Arnavut öğrencinin yıllık maaş ve masrafının altmış dört bin altı yüz elli kuruş olduğunu belirtmiş ve bunun Aşiret Mektebi bütçesinde karşılığının bulunmadığına dikkat çekmiştir. Bundan dolayı da ortaya çıkan bu ilave tutarın merkeze ait inşaat ve tamirat düzenlemesinden Aşiret Mektebi ödeneğine nakledilmesini talep etmiştir (BOA, MF. MKT. 628/57).

3.3. Arnavutlara Ayrılan Kontenjanın Yetersiz Görülmesi ve Arttırılması Yönündeki Talepler

Arşiv belgeleri, Arnavutların Aşiret Mektebine ilgi gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Nitekim Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya vilayetlerinden gelen talepler bunun en güzel göstergesidir. Bu konuda Kosova vilayetinden, Kosova Valisi Reşad imzasıyla Maarif Nezaretine gönderilen 28 Temmuz 1902 tarihli belgede, Mekteb-i Rüşdiye-i Mülkiye ve Askeriyeden mezun olan oğullarının Aşiret Mektebine kaydedilmesi konusunda Üsküplü Mahmud Celaleddin Efendi ile Geylânî Seyfeddin Ağa tarafından taleplerin geldiği bildirilmiş ve durumun Vilayet Maarif Müdürlüğüne sorulduğu aktarılmıştır (BOA, MF. MKT. 644/11). Maarif Nezaretinden Kosova vilayetine gönderilen 14 Ağustos 1902 tarihli cevabi

yazıda ise, içinde bulunulan yıl içinde Aşiret Mektebine kabul edilecek 20 Arnavut talebeden onunun vilayetlerine ayrıldığı bildirilmiştir (BOA, MF. MKT. 653/38).

Aşiret Mektebi için Arnavutlara ayrılan yirmi kişilik kontenjanın vilayetlerce yetersiz görüldüğü ve bu sayının arttırılmasının talep edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Kosova Valisi Reşad imzasıyla 31 Temmuz 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Aşiret Mektebi için vilâyetten on talebenin kabul edileceğinin nezaretçe kendilerine bildirildiği hatırlatılarak, vilayet dâhilinde merkezle beraber altı sancak ve otuz kazanın mevcut olduğu belirtilmiştir. Durumun vilayete bağlı olan yerlere bu şekilde bildirilmesi halinde bunlardan katılım için gösterilecek rağbet ve müracaat üzerine bütün çocukların kayıt ettirmek istenileceği hatırlatılmıştır. Belirlenen miktarın buna uygun olmadığına dikkat çekilen yazıda, fazla sayıda yapılacak başvuruların reddedilmesi durumunda ise bir takım yankılara sebep olacağı vurgulanmış ve mektebe alınacak talebenin her sancağa ikişer kişi olacak şekilde hesaplanması arz edilmiştir (BOA, DH. ŞFR. 289/25).⁶ Aşiret Mektebine Kosova vilayetinden alınacak öğrenci sayısının arttırılması konusunda bir diğer talep de 9 Ağustos 1902 tarihli dilekçeye aittir. Erkân-ı Harbiye Mirlivâsı imzasıyla kaleme alınan yazıda, Arnavut çocuklarından on kişinin Aşiret Mektebine kabul buyrulmasının Arnavutluk'ta fevkalade olumlu etki bıraktığı belirtilmiştir. Akabinde ise mektebe kabul edileceklerin sayısının az, buna karşılık taleplerin ise çok olduğu ve bundan dolayı on kişinin daha alınmasına müsaade buyrulduğu takdirde her tarafın memnun olacağı ve kimsenin mahzun kalmayacağı ifade edilmiştir (BOA, Y. MTV. 233/22).

Bu konuda bir talep de Dâhiliye Nezaretinden gelmiştir. Sadarete gönderilen 24 Ağustos 1902 tarihli yazıda, Manastır vilayetinden gönderilmesi kararlaştırılan dört çocuğun ikisinin Debre, ikisinin de Elbasan sancaklarından istenildiği hatırlatılarak Debre Mutasarrıflığından alınan cevapta, belirlenen iki çocuktan başka mahalli eşrafın çocuklarından on beşinin daha Aşiret Mektebine gönderilmesine müsaade edilmesi konusunda mahallin ileri gelenlerince talepte bulunduğu bildirilmiştir. Yazının devamında, marifet heveslilerin bu taleplerinin Padişah'ın ilme olan düşkünlüğünden kaynaklandığına dikkat çekilerek, yerel taleplerin karşılanabilmesi için izin verilmesi istenmiştir (BOA, DH. MKT. 565/28). Sadrazam Said Paşa'nın Dâhiliye Nezaretinden gelen bu talebi, Aşiret Mektebinin yönetiminden sorumlu olan Maarif Nezaretine ilettiği görülmektedir⁷ (BOA, MF. MKT. 644/11).

Aşiret Mektebine kabul edilecek Arnavut öğrencilerin sayısının arttırılması konusundaki bu taleplere, bu yıl için, son noktayı Sadaret makamı koymuştur. Bu konuyla ilgili olarak Sadrazamlık makamının 3 Eylül 1902 tarihli yazısında, Padişah'ın buyruğunda kabul edilecek talebe sayısının 20 olarak belirlendiği ve sınırlandırıldığı hatırlatılmıştır. Yazının devamında, oturanların çoğunluğu dikkate alınarak bunlardan on adedinin Kosova ve dörder adedinin İşkodra ve Manastır, iki adedinin de Yanya vilayetlerine ayrıldığı belirtilmiştir. Ayrıca birçok giderin karşılıksız kaldığı vurgulanmış ve talebe adedinin arttırılmasının bütçede karşılık bulunmasına bağlı olduğuna dikkat çekilmiştir. Son olarak da alınacak talebenin sayısının irâde-i seniyye ile belirlendiğinden ve sınırlandırıldığından bu talebin kabulünün mümkün olmadığı bildirilmiştir (BOA, MF. MKT. 644/11). Sadrazamlık makamının bu kararı, 5 Ekim 1902 tarihli yazıyla da Dâhiliye Nezaretine iletilmiştir (BOA, BEO. 1930/144700). Arnavutların Aşiret Mektebine olan yoğun talepleri ilerleyen yıllarda da devam edecek ve bu talepler, *alınacak talebe sayısının yirmi olarak irade-i seniyye ile belirlendiği ve sınırlandırıldığı* gerekçesiyle karşılanamayacaktır.

⁶ Kosova Valisi Reşad'ın aynı konuda Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla Maarif Nezaretine gönderdiği 30 Temmuz 1318 tarihli yazı için bkz. BOA, DH. ŞFR. 0289/101. Bu konuda Kosova vilayetinden Vali Reşad imzasıyla Maarif Nezaretine çekilen 30 Temmuz 1318 tarihli telgraf için bkz. BOA, MF. MKT. 653/38.

⁷ Bu konuyla ilgili olarak Sadareten, Maarif Nezaretine gönderilen yazı için ayrıca bkz. BOA, BEO. 1910/143214.

3.4. Aşiret Mektebine Kabul Edilecek Arnavut Öğrencilerin Giderleri

Maarif Nazırı imzasıyla kaleme alınan 6 Eylül 1902 tarihli yazıda, irade-i seniyye gereği Aşiret Mektebine kabul edilecek yirmi Arnavut talebenin yıllık maaş ve masrafının altmış dört bin altı yüz elli kuruş olduğu bildirilmiştir. Bu meblağın merkeze ait inşaat ve tamirat bütçesinden Aşiret Mektebi ödeneğine naklen tahsisine müsaade edilmesi istenmiştir (BOA, İ. MF. 8/32).

Tablo 1: *Maarif Nezaretince Hazırlanan ve Aşiret Mektebine Alınacak Yirmi Arnavut Talebe için Tahsisi İstenen Meblağı Gösterir Çizelge*

Nev'-i masârif	Tahsîsi Lâzım Gelen
Ma'âş	Guruş
Talebe maaşı	7200
Yekûn-ı masarîf	7200
Yemek masrafı	23800
Elbise masrafı	13000
Çamaşırhane masrafı	1400
Odun ve kömür masrafı	500
Aydınlatma masrafı	250
Mefrûşât ve ta'mîrât masrafı	500
İhtiyât	16000
	Talebenin memleketlerinden celbi ve sılaya azimet ve avdetleri masârifine karşılıktır.
Müteferrika [ufak tefek masraflar için ayrılan para]	2000
Yekûn	57450
Cem'an yekûn	64650

3.5. Seçilen Arnavut Öğrencilerin Aşiret Mektebine Gönderilmesi ve Harcırahlarının Karşılanması

Aşiret Mektebine yirmi Arnavut öğrencinin kayıt ve kabulünün yapılacağı yönündeki irade-i seniyyenin çıkmasından yaklaşık üç ay sonra, mektebe seçilen öğrencilerin İstanbul'a doğru yola çıktıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda İşkodra Vali ve Kumandanı Ferik Mehmed Şakir imzasıyla 4 Ekim 1902 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, Aşiret Mektebine İşkodra vilayetinden gönderilecek olan dört kişinin her birine sekiz yüz doksanar kuruştan ibaret olan masraflarının Maarif Sandığından ödendiği ifade edilmiştir. Ayrıca sevklerine memur zaptiye mülazımlarından İhsan Efendi'nin harcırahının da verilerek [Dersaadet'e] gönderildikleri bildirilmiş ve bu kişilerin oraya ulaştıklarında Aşiret Mektebine kayıt ve kabullerinin yapılmasına müsaade edilmesi talep edilmiştir (BOA, MF. MKT. 674/51).

Arnavutluk'tan Aşiret Mektebi'ne gönderilecek talebe sayısı her ne kadar yirmi ile sınırlanmış olsa da yazışmalardan bunun, bir kişi de olsa, aşıldığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Maarif Nezaretince Aşiret Mektebine gönderilen 24 Kasım 1902 tarihli yazıda ilk olarak, Arnavut

çocuklarından yirmi kişinin Aşiret Mekteb-i Hümâyûnuna kabulünün irâde-i seniyye gereği olduğu ifade edilmiştir. Akabinde Kosova vilâyetinden gönderilen on bir, Manastır vilâyetinden gönderilen dört, Yanya vilâyetinden gönderilen iki olmak üzere toplamda on yedi öğrencinin kayıt ve kabulleri konusunda emir ve tebliğ buyrulduğu hatırlanmıştır. Yazının devamında irâde-i seniyye üzerine İşkodra vilâyeti için belirlenen ve daha sonra gelen dört kişi ile birlikte sayının yirmi bir kişiye ulaştığı ve mektep muhasebesince kayıtlarının yapıldığı bildirilmiştir. Yazının son kısmında ise yirmi kişi için verilen ödenekten başka fazladan Kosova'dan gelen ve irade-i seniyye gereği kabulü lazım gelen bir kişi için de gerekli ödeneğin verilmesi konusunda Maarif Nezaretine yazı yazılması istenmiştir (BOA, MF. MKT. 678/18). Bu yazışmadan Aşiret Mektebi muhasebecisinin okula yirmi bir Arnavut öğrenciyi kaydettiği anlaşılmaktadır.

Maarif Nezaretinden Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celîlesine gönderilen 13 Ocak 1903 tarihli bir başka yazıda ise, Aşiret Mektebine irade-i seniyye gereği kaydı yapılan yirmi Arnavut çocuk için verilen ödenekten başka Kosova'dan fazladan gelecek sonradan Padişah'ın iradesiyle okula kabul edilen bir kişi için gerekli tahsisatın yapılabilmesi amacıyla bu kişinin hangi sınıfa kaydedildiği ve mektepten hangi yıl mezun olacağı sorulmuştur. Bunun üzerine Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nazırı Zeki imzasıyla Maarif Nezaretine gönderilen 20 Ocak 1903 tarihli yazıda, Kosova'dan fazladan gelecek sonradan Padişah'ın iradesiyle okula kabul edilen kişinin Senice Evrak Memuru Süleyman Efendi'nin oğlu üç yüz yirmi beş numaralı Kamil Efendi olduğu bildirilmiştir. Öğrencinin mektebin üçüncü sınıfına kaydedildiği ve sınıfta kalmadığı takdirde 320 senesinde Aşiret Mektebinden Mekteb-i Harbiye veyahut Mülkiye-i Şâhâneye nakil olacağı ve orada eğitimini tamamlamaya müteakip 321 senesinde diploma alarak mezun olacağı bildirilmiştir (BOA, MF. MKT. 678/18). Bu yazışmalar, Aşiret Mektebine sınırlı sayıda da olsa Padişah iradesiyle zaman zaman öğrenci kabul edildiğini göstermektedir.

Arşiv belgeleri, Aşiret Mektebine gönderilecek aşiret çocuklarının masraflarının karşılanması konusunda bilgiler de ihtiva etmektedir. Buna göre mektebe kabul edilecek aşiret çocuklarının harcırahlarının ödenmesi konusunda Dâhiliye Nezareti'nden İşkodra vilayetine gönderilen yazıda, Şûrâ-yı Devlet kararını bildiren Sadaret buyrultusuna gönderme yapılmış ve bu buyrultu gereği anılan mektebe gönderilecek çocukların harcırahlarının Maarif Nezareti ödeneğinden karşılanacağı bildirilmiştir (BOA, DH. MKT. 567/1). Aşiret Mektebine kabul edilecek aşiret çocuklarının harcırahlarının ödenmesi konusundaki bir diğer örnek de Dâhiliye Nezaretinden Yanya vilayetine gönderilen 3 Eylül 1902 tarihli yazıdır. Nezaretin yazısında ilk olarak Aşiret Mektebine kabul edilecek aşiret çocukları için vilayetçe ortaya çıkacak bütün masrafların maarif ödeneğinden karşılanması konusunda Şûrâ-yı Devlet kararını bildiren Sadaret buyrultusu olduğu hatırlanmıştır. Akabinde ise ödenmesi gerekli olan iki yüz doksan dokuz buçuk kuruş harcırahın, anılan karar gereği Maarif Nezareti ödeneğinden karşılanması gerektiği bildirilmiştir (BOA, DH. MKT. 567/40).

Aşiret Mektebine gönderilecek çocuklar ile onlara refakat edecek zaptiyelerin yol masraflarının karşılanması konusunda İşkodra Valisi ve Kumandanı Ferik Şakir imzasıyla 11 Eylül 1902 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda ise, bu masrafların kim tarafından ödeneceği konusunun Dâhiliye Nezareti'ne sorulduğu bildirilmiştir. Yazının devamında nezaretçe kendilerine verilen cevapta, aşiret çocukları için ortaya çıkacak masrafın Maarif Nezareti ödeneğinden karşılanması gerektiği bildirildiği halde bu konuda herhangi bir talimat verilmediği ve İşkodra Masarif İdaresi bütçesinde de bunun karşılığının olmadığı ifade edilmiştir. Bu çocukların sevklerinin geciktirilmesinin mümkün olmadığına dikkat çekilen yazıda, bunlar için gerekli olan üç bin sekiz yüz otuz kuruşun Manastır Vilayeti Masarif Sandığına peşin olarak gönderilmesi arz edilmiştir. İşkodra Valisi'nin yukarıdaki yazısına Maarif Nezareti süratle cevap vermiş ve İşkodra vilayetine gönderdiği yazıda, Aşiret Mektebine gönderilecek talebenin her birine verilecek sekiz yüz doksanar kuruş ile kendilerine refakat edecek jandarmanın harcırahları da dâhil olmak üzere toplam 3830 kuruşun İşkodra Maarif İdaresine gönderilmesi konusunda

Manastır Maarif Müdüriyetine talimat verildiği bildirilmiştir. Nitekim Manastır Maarif Müdüriyetine verilen talimatta, bu meblağın ilk vasıta ile İşkodra Maarif İdaresine gönderilmesi emredilmiştir (BOA, MF. MKT. 660/50).

Aşiret Mektebine seçilen ve Dersaadet'e gönderilen talebelerin yanı sıra, onlara refakat eden muhafızların harcırahları da ödenmekteydi. Nitekim bu konuda Kosova Valisi tarafından Maarif Nezaretine gönderilen 28 Şubat 1903 tarihli yazıda, mektebe seçilen Halid Efendi'ye refakat eden Jandarma Fettah Ağa'nın harcırahının Maarif Sandığından ödenmesi konusunda talepte bulunulduğu, buna rağmen ödemenin henüz yapılmadığı bildirilmiştir (BOA, MF. MKT. 692/31). Kosova Valisi'nin yazısı üzerine Maarif Nezareti kaleme aldığı 1 Nisan 1903 tarihli cevabi yazıda, Jandarma Fettah Ağa'nın harcırahının mahalli maarif hasılatından Dersaadet hissesinden ödenmesinin uygun olduğunu bildirmiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir (BOA, MF. MKT. 693/44).

Muhafızların yanı sıra Aşiret Mektebi talebesi olup da rahatsızlanarak hava değişimi için memleketlerine gönderilen Arnavut talebelerin harcırahları da karşılanmaktaydı. Nitekim bu konuda Mekatib-i Askeriye Nazırı Zeki imzasıyla Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, Aşiret Mektebi-i Hümayûnu dördüncü sınıf talebelerinden 345 kayıt numaralı İşkodralı Muharrem Efendi'nin hastalığından dolayı hava değişimi için altı ay süreyle memleketine gönderilmesine Aşiret Mektebi tabibi tarafından düzenlenen raporda yer verildiği aktarılmıştır. Bundan dolayı talebenin İşkodra'ya gönderilmesi için gerekli olan iki yüz yirmi beş kuruşun sarfına izin verilmesinin Aşiret Mektebi Müdüriyetinden talep edildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti de 17 Mart 1906 tarihinde gönderdiği cevapta, şahsın memleketine gönderilmesi için gerekli olan harcırahın mektep ödeneğinden karşılanmasına izin verdiğini bildirmiştir (BOA, MF. MKT. 917/58). Bu yazışmalar 1906 yılında Aşiret Mektebinde öğrenim gören Arnavut öğrenciler olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

3.6. Aşiret Mektebine Kabul Edilmeyen Arnavut Öğrenciler

Aşiret Mektebine kaydedilmek üzere İstanbul'a gönderilen talebelere bir kişinin sağlık gerekçesiyle mektebe kaydının yapılmadığı görülmektedir. Nitekim bu konuda hazırlanan belgede, Aşiret Mektebine kaydedilmek üzere Kosova vilayetinden gönderilen on bir talebeden biri olan Jandarma Mülazımı Hüseyin'in oğlu Mehdi Efendi'nin Aşiret Mektebi tabibince yapılan sağlık muayenesinde, zayıf bir bünyeye sahip olduğunun anlaşıldığı bildirilmiştir. Bu mizaçta bulunanların çoğunun küçük bir hava değişiminden dahi etkilenecek hastalandıkları ve sonunda vereme tutulduklarının görüldüğü ifade edilen yazıda, bundan dolayı Mehdi Efendi'nin hâli hazırda Aşiret Mektebinde tahsile elverişli olmadığı beyan edilmiştir. Aynı konuyla ilgili olarak Kosova vilayetine gönderilen yazıda da Mehdi Efendi hakkında düzenlenen sağlık raporuna değinilmiş, Kosova vilayetinden on talebe gönderilmesi gerekirken on bir talebenin gönderilmiş olduğu hatırlatılarak, adı geçen talebenin kaydının sağlık gerekçesiyle yapılamayacağından geriye aldirılması istenmiştir (BOA, MF. MKT. 668/33).

Aşiret Mektebine kabul edilmeyen öğrenciler meselesi yalnızca bununla sınırlı değildir. Bu konudaki talepler, Aşiret Mektebine Arnavut öğrenci kabulünün yapıldığı 1902 yılından hemen sonra da artarak devam etmiştir. Nitekim Aşiret Mektebine gelecek sene için öğrenci kabul edilip edilmeyeceği konusunda Kosova Valiliğinden Maarif Nezaretine gönderilen 18 Haziran 1903 tarihli yazı bunun en güzel örneklerinden biridir. Kosova Valiliğinin yazısında, Yakova Mektebinde tahsilini tamamlayan ve geçen sene Dersaadet Aşiret Mektebine kayıt için geç kaldığından dolayı kaydını yaptıramayan Yakovalı Selim Hızırzâde Abdullah tarafından bu sene Aşiret Mektebine kayıt ve kabulü için bir dilekçe verildiği bildirilmiştir. Yazının devamında bu ve bunun gibi taleplere bir işlem yapabilmek için gelecek ders yılında Aşiret Mektebine Kosova vilayetinden öğrenci kabul edilip edilmeyeceği, kabul edilecekse bunun sayısının ve şartlarının neler olacağı sorulmuştur. Maarif Nezaretinden 9 Ağustos 1903 tarihinde gönderilen cevabi

yazıda ise, bu konudaki Padişah emrinde Aşiret Mektebine bu senelik 20 öğrencinin kabulünün belirtildiği ve bu sayıdaki talebenin de geçen sene kayıt ve kabul edildiği hatırlatılmıştır. Bundan dolayı da yeni ders yılı için ayrıca talebe kabulüne gidilmeyeceği bildirilmiştir (BOA, MF. MKT. 725/4).

Aşiret Mektebine talebe kabulüyle ilgili olarak Kosova vilayetince Maarif Nezaretine gönderilen 22 Haziran 1903 tarihli bir başka yazıda Gilanlı Şevki Efendi ile Raşid, Tahir ve Mahmud Ağaların çocukları İsmail, Faik, Hayreddin ve Ferid Efendileri Dersaadet'deki mekâtib-i âliyye göndermek arzusunda oldukları ve bu konuda talepte buldukları bildirilmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti 18 Ağustos 1903 tarihinde Kosova vilayetine bir yazı göndermiş ve irâde-i seniyye gereği Arnavutluk çocuklarından bu senelik 20 çocuğun Aşiret Mektebi-i Hümâyûnuna kayıt ve kabullerinin yapıldığı hatırlatılmıştır. Devamında ise bu konuda bir başka irâde-i seniyye buyrulmadıkça mektebe talebe kabulünün mümkün olmadığı bildirilmiştir (BOA, MF. MKT. 728/15).

Aşiret Mektebine öğrenci kabulüyle ilgili olarak talepler yalnızca Kosova vilayetiyle sınırlı kalmamıştır. Bu konuda Manastır Valiliği tarafından 16 Temmuz 1904 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, Elbasan Mektebi-i Rüşdiyesinden mezun Elbasanlı Salih Efendi'nin Aşiret Mektebine gönderilmek üzere Manastır'a gönderildiği bildirilmiştir. Adı geçen mektep için Elbasan ve Debre ahalisinden dört talebenin gönderildiği ifade edilerek, bu talebenin kabulünün mümkün olup olmadığı sorulmuştur. Bunun üzerine Maarif Nezareti, 18 Ağustos 1904 tarihinde Manastır vilayetine bir yazı göndermiş ve irâde-i seniyye gereği Arnavut çocukların mektebe kabullerinin eskiden yapıldığını hatırlatarak, bunun haricinde talebe kabulünün mümkün olmadığını bildirmiştir (BOA, MF. MKT. 797/46). Bu konuda Kosova Valiliği tarafından 10 Eylül 1904 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen bir başka yazıda ise, Dersaadet'deki Aşiret Mektebine kabul edilecek çocuklar için müracaatların olduğu bildirilmiş ve adı geçen mektebe vilayetten bu sene için ne kadar çocuğun kabul edilebileceği ve bunların ne zamana kadar gönderilmesi gerektiği sorulmuştur (BOA, MF. MKT. 809/43). Maarif Nezareti ise 13 Ekim 1904 tarihli cevabi yazısında, Arnavut çocuklarından şimdilik yirmi kişinin mektebe kabulü hakkındaki irâde-i seniyye gereği zamanında Kosova vilayetinden belirlenen sayıda talebenin kabul edildiğini hatırlatmış ve bundan fazla talebenin kabulünün mümkün olmadığını bildirmiştir (BOA, MF. MKT. 809/43).

Aşiret Mektebine öğrenci kabulüyle ilgili olarak Arnavutların taleplerinin her geçen yıl devam ettiği görülmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak Kosova Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Mart 1905 tarihli yazıda, Mitroviçe'nin itibarlı şahsiyetlerinden olup hükümet-i seniyyeye güzel hizmetleri bulunan Hacı Ali Ağa'nın, Dersaadet'e giderek oğlu Ahmed ve torunu Hamza Efendileri Aşiret Mektebi'ne kaydettirmek istediği bildirilmiştir. Bu konuda görüşleri talep edilen Dâhiliye Nezareti ise durumu Maarif Nezaretine bildirmiştir. Nezaret ise verdiği cevapta, irade-i seniyye gereği Mektebi-i Hümâyûna bir defaya mahsus olmak üzere önceden yalnızca yirmi Arnavut çocuğun kaydedilmiş olduğunu hatırlatmıştır. Akabinde, Aşiret Mektebinin aslında "*vilâyât-ı ma'lûme aşâyir-i seyyâre ruesâsı evlâdına*" mahsus olduğundan bunlardan başka ve belirlenen miktardan fazla talebe kabulünün usulen mümkün olmadığını belirtmiştir. Maarif Nezaretinin bu cevabı, Dâhiliye Nezareti tarafından 30 Ağustos 1905 tarihinde Kosova vilayetine gönderilmiştir (BOA, DH. MKT. 983/45; BOA, MF. MKT. 873/61).

Aşiret Mektebine Arnavut öğrencilerin kabulüyle ilgili olarak Üsküp Maarif Müdüriyetinden gönderilen yazıda ise, bir iki kişinin Aşiret Mektebine kayıt olmak istedikleri bildirilmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti 23 Eylül 1905 tarihinde Kosova Vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderdiği yazıda, Aşiret Mektebi-i Hümâyûnuna kabul olunacak Arnavut çocukların irade-i seniyye gereği şimdilik yirmi kişi olduğunu ve bu çocuklar önceden mektebe kabul edildiklerinden dolayı da başka talebe kabul edilemeyeceği bildirilmiştir (BOA, MF. MKT.

884/19). Özellikle Kosova vilayetinden Aşiret Mektebine öğrenci kaydedilmesi konusundaki talepler bunlarla sınırlı kalmamıştır. Nitekim bu konuda Maarif Nezaretine gönderilen bir başka yazıda, Kosova vilayeti dâhilindeki reislerin [aşiret reislerinin] çocuklarından Aşiret Mektebine gönderilmeyi talep edenlerin hiçbirinin -bu sene- mektebe kabul edilmemesinin uygun olamayacağı ifade edilmiş ve bir iki öğrencinin gönderilmesine müsaade edilmesi istenmiştir (BOA, TFR. I. MKM. 13/1242).

Aynı konuyla ilgili olarak Akova Kaymakamı ve İdare Meclisi azalarının mühürlerinin yer aldığı 7 Eylül 1905 tarihli mazbatada ise, tebaasının maarif nimetinden pay alabilmesi için Padişah'ın sayısız mektepler tesis ettiğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Yazının devamında Akova eşraf ve rüesasından Goşmir Hoca'nın, kabile ve reislerin çocuklarına mahsus olan Aşiret Mektebine yeğeni Mahmud Efendizâde Salih Efendi'yi kaydettirmek istediği ifade edilmiştir. Goşmir Kabilesi'nin fertlerinin '*devlet-i ebed-müddete*' asırlarca hüsn-i hizmet etmiş olduğuna dikkat çekilen yazıda, Goşmir Hoca'nın da bizzat birçok savaşta ve geçmiş meselelerde konumu gereği yararlılıklar gösterdiği ve Padişah'ın nişanlarına mazhar olduğu aktarılmıştır. Yazının son kısmında rüesa ve kabile evladından olup, güzel ahlak sahibi olan yeğeni Mahmud Efendizâde Salih Efendi'nin Aşiret Mektebine kaydını isteyen Goşmir Hoca'nın yapılan tahkikatında kabileye mensup rüesadan ve geçmiş meselelerde yiğitlikler gösteren gazilerden olduğunun anlaşıldığı bildirilmiştir.

Bunun üzerine Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nazırı imzasıyla Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Müfettiş-i Umûmîliğine 27 Ekim 1905 tarihinde bir yazı gönderilmiştir. Burada Aşiret Mektebine kabul edilecek talebelerin rüesa oğullarından olmaları, zihnen ve bedenen tahsile elverişli bulunmaları, yaşlarının sekizden küçük ve on ikiden büyük olmamaları gerektiği hatırlatılmıştır. Yazının devamında ancak bu şartları taşıyanların Padişah'ın irâde-i seniyyesine nail olabileceğinin Aşiret Mektebi Müdüriyetinden bildirildiği ifade edilerek bu şartları taşıyanların isim ve künyelerinin gönderilmesi istenmiştir. Aşiret Mektebine kabul edilecek talebelerin taban yaş sınırı on iki iken burada sekiz olarak zikredilmesi dikkat çekicidir. Bunun üzerine Kosova vilayeti, Aşiret Mektebine kayıt ve kabul olmak isteyenlerin isim ve künyelerini gösterir bir çizelge hazırlanarak Aşiret Mektebi Müdüriyetine göndermiştir (BOA, TFR. I. MKM. 13/1242).

Tablo 2: *Aşiret Mekteb-i âlisine Tâlib Olanların İsim ve Künyesini Açıklayan Pusula*

Esâmî	Mahall-i velâdet	Târih-i velâdet	Menşe veyâ derece-i tahsîl	Mülâhazât
Hacı Ali Ağazâde Şevket Efendi	Mitroviça	306	İbtidâ'î	
Mehmed Ağazâde Eyüb Efendi	Üsküb'ün Hacı Balaban Mahallesi	302	İbtidâ'î	
Goşmir Kabilesi'nden Mahmud Efendizâde Salih Efendi	Akova	300	Selanik İ'dâdîsi	

Aşiret Mektebine öğrenci kayıt ve kabulü konusunda Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket imzasıyla 8 Ocak 1907 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, Gosine ve Plave ahalisinden altı kişinin Aşiret Mektebine kabulleri konusunda mahalli meclis idarelerinden talepler geldiği bildirilmiştir. Yazının devamında içinde bulunulan sene içinde Arnavut çocuklarından Aşiret Mektebine talebe kabul edilip edilmeyeceği sorulmuştur. Konuyla ilgili olarak Maarif Nezareti, Kosova vilayetine gönderdiği 27 Haziran 1907 tarihli cevabi yazısında, tıpkı diğer vilayetlere gönderdiği gibi, ilk olarak şimdilik Arnavut çocuklarından yirmi kişinin Aşiret Mekteb-i Hümayûnuna kayıt ve kabulleri hakkında eskiden buyurulan irâde-i seniyyenin

gereğinin o zaman yerine getirildiğini hatırlatmıştır. Devamında bu irade-i seniyyenin bu defa mektebe gönderilmek istenilen talebe için geçerli olamayacağını ortada olduğuna dikkat çekilerek, bu altı kişinin mektebe kayıt ve kabullerinin yapılamayacağı bildirilmiştir (BOA, MF. MKT. 978/50).

Aşiret Mektebine Arnavut öğrenci kaydıyla ilgili olarak talepler yalnızca Kosova ve Manastır vilayetleriyle sınırlı kalmamıştır. Nitekim bu konuda İşkodra vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen 13 Aralık 1905 tarihli yazıda, İşkodra eşrafından Gülbeyzâde Süleyman Bey'in İşkodra Mekteb-i İbtidâisini bitiren oğulları Abdülhamid ve Cevdet için Aşiret Mektebine kabulleri konusunda talepte bulunduğu bildirilmiştir. Buna karşılık Maarif Nezaretinden gönderilen 6 Ocak 1906 tarihli cevabi yazıda ise, Aşiret Mektebine şimdilik yirmi Arnavut çocuğun kayıt ve kabulü hakkında irâde-i seniyye yayınlandığı hatırlatılmış ve bu öğrencilerin de mektebe kabul edildiklerine dikkat çekilerek bunun hâricinde talebe kabulünün mümkün olmadığı bildirilmiştir (BOA, MF. MKT. 906/5).

Aşiret Mektebine Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları vilayetlerden birisi olan Yanya'dan da talep olduğu görülmektedir. Mektebin kapatıldığı burada duyulmamış olsa gerek ki bu konuda Yanya Valisi Birinci Ferik Seyfullah imzasıyla Maarif Nezaretine talep yazısı gönderilmiştir. 17 Haziran 1907 tarihli yazıda, Yanya kasabasının Mehmed Ağa Mahallesi ahalisinden Yahya Beyzade Neşet'in tahsilini merkez vilâyet mekteb-i i'dâdisinde a'lâ dereceyle tamamladığı ve tahsilini bir kat daha ileri götürerek ilim ve irfan elde etmek gayesiyle Dersaadet Aşiret Mektebine kayıt ve kabulünü talep ettiği bildirilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde Neşet'in övülecek karaktere sahip olduğunun ve doğru beyanda bulunduğu ifade edilen yazıda, üç yüz on sekiz [1902] senesinde vilayet ahalisinden Aşiret Mektebine kayıt ve kabul edilen iki kişiden başka talebe gönderilmediğinin kayıtlardan tespit edildiği belirtilmiştir. Vilayet yazısının son kısmında Maarif Nezaretinin bu konudaki talimatının ne olduğu sorulmuştur (BOA, MF. MKT. 1009/98). Maarif Nezareti, Yanya vilayetinin bu yazısına 29 Temmuz 1907 tarihinde cevap vermiştir. Nezaretin cevabi yazısında, Aşiret Mekteb-i Hümâyûnuna önceden bir defaya mahsus olarak Arnavut çocuklarından yirmi çocuğun irade-i seniyye ile kayıt ve kabullerinin yapılmış olduğu hatırlatılmış ve bundan başka talebe kaydının ve kabulünün mümkün olmadığı bildirilmiştir (BOA, MF. MKT. 1020/35).

Aşiret Mektebinin kapatıldığı Yanya vilayetinin yanı sıra Kosova vilayetinde de duyulmamış olmalı ki arşiv belgeleri incelendiğinde 1907 yılı Ekim'inde dahi mektebe kayıt için Debre'den talep geldiği görülmektedir. Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket imzasıyla Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Müfettiş-i Umûmîliğine gönderilen 29 Ekim 1907 tarihli yazıda, Debre-i zîr Jandarma Bölüğünde müstahdem mülâzim-i sâni Şükrü Bey'in oğlu Adil Efendi'nin Aşiret Mektebine kaydının uygun olduğuna dair Priştine Meclis-i İdâresinden ulaşan mazbata ile Debre Mutasarrıflığından gönderilen yazı arz edilerek öğrencinin mektebe kaydı ve kabulü konusundaki emri sorulmuştur (BOA, TFR. I. KV. 183/18223). Arşiv belgelerinde bu talebe nasıl bir cevap yazıldığı tespit edilemese de önceki yıllarda olduğu gibi bunun imkânsız olduğu yönünde bir karar verildiği değerlendirilmektedir. Tüm bu yazışmalar, Arnavutların Aşiret Mektebine öğrenci göndermek konusunda ne kadar istekli olduklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Yazışmalar ayrıca 1902 yılında alınan yirmi kişiden başka Arnavutluk'tan Aşiret Mektebine, irade-i seniyye ile alınan birkaç kişi haricinde, talebe alınmadığının birer göstergesi olarak da önem arz etmektedir.

Arşiv belgeleri, Aşiret Mektebine sınırlı sayıda da olsa irade-i seniyye ile birkaç Arnavut öğrencinin kabul edildiğini göstermektedir. Nitekim bu konuda 11 Mayıs 1904 tarihinde Yıldız Saray-ı Hümâyûnu Başkıtabet Dâiresinden Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Tahsin Paşa tarafından gönderilen tezkirede, Beratlı Yusuf Efendi'nin Aşiret Mektebine kayıt ve kabulü konusunda müsaade buyrulduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti de Umum Mekâtib-i

Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celîlesine gönderdiği 12 Mayıs 1904 tarihli yazısında, Beratlı Şahin Yusuf Efendi'nin Aşiret Mektebine kayıt ve kabulüne müsaade edildiğini iletmiştir (BOA, MF. MKT. 779/28). Bu konudaki diğer bir örnek de Sadrazam Tahsin Paşa imzasıyla 17 Aralık 1906 tarihinde yayımlanan belgedir. Bab-ı âli Sadaret Dâiresinden çıkan belgede, Yanya eşrafından Paşo Bey'in torunları ve Süleyman Bey Buda'nın oğulları Nâki ve Nâim Beylerin yatılı okullardan birine kabullerini talep ettikleri bildirilmiştir. Yazıda, bunların ihtiyaç ve zaruretleri babalarının ve dedelerinin zamanında ortaya koydukları güzel hizmetler ve sadakatleri vesilesiyle de şâyân-ı atıfet ve merhamet-i seniyye olduklarına değinilmiştir. Bu kişilerden birinin baytar, diğerinin de aşiret mektebine kayıt ve kabulleri hususunda her ne suretle irâde-i seniyye buyrulursa gereğinin yerine getirileceği iletmiştir. Sadrazam Tahsin Paşa'nın bu yazısı üzerine Serkâtib-i Hazret-i şehriyârî Tahsin Paşa tarafından gönderilen tezkirede, Sadrazam tarafından beklenen irade-i seniyyenin Padişah tarafından buyrulduğu bildirilmiştir (BOA, İ. MF. 13/9).

Padişah iradesinin yayınlanmasından iki gün sonra 11 Nisan 1907 tarihinde Sadaretten, Maarif Nezareti ile Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezâretine birer yazı gönderilmiştir. Yazıda, Yanya eşrafından Paşo Bey'in torunları ve Süleyman Bey Buda'nın oğulları Nefi ve Naim beylerin birinin Baytar ve diğerinin Aşiret Mektebine kayıt ve kabulleri konusunda irade-i seniyye yayımlandığı bildirilmiş, Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezareti'nin gereğini yapması istenmiştir (BOA, BEO. 3031/227292). Sadrazam'ın bu tebligatının Harbiye Nezaretine değil de Maarif Nezareti ile Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezaretine yapılmış olması, o dönemde Aşiret Mektebinin kapanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Mektebin kapatılması konusundaki genel kanaat ise, öğrencilerin verilen yemekleri beğenmeyerek okul yönetimine karşı isyan etmeleridir. Bunun üzerine mektep 1907 yılı Şubat'ında kapatılmıştır. Okulun kapanmasıyla öğrenciler memleketlerine gönderilmişler, okul binası da Kabataş İdadisi olarak yeniden düzenlenmiştir (Ergin, 1977: 1188).

3.7. Aşiret Mektebinden Kaydı Silinen Arnavut Öğrenciler

Aşiret Mektebinin öğrencilerinden Hasan Sıddık Hayderâni, anılarında okul mevcudunun iki yüz kişi olduğunu bunlardan birkaçının Çerkez ve Arnavut olduklarını ve Arnavutların daha sonra okuldan atıldıklarını aktarmıştır (Hayderani, 1963: 147). Oysa arşiv belgeleri yalnızca iki Arnavut talebenin okuldan kaydının silindiğini göstermektedir. Bunlardan birisi disiplinsizlik nedeniyle, diğeri ise memleket izni sonrası okula dönüş yapmadığı için okuldan atılmışlardır. Bu konuda Mekâtib-i Askeriye Nezareti ile Maarif Nezareti arasındaki yazışmalar önem arz etmektedir. Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'nce Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda, Aşiret Mekteb-i Hümayûnu beşinci sınıf talebelerinden Vulçitrinli İbrahim Efendi'nin defaatle içki kullandığının anlaşıldığı ve ahlâkını düzeltme yönünde bir gayretinin de bulunmadığı ifade edilerek mektepten kaydının silinmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezaretinden Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâretine gönderilen 23 Ocak 1906 tarihli kısa cevabi yazıda, dile getirilen gerekçeler üzerine Vulçitrinli İbrahim Efendi'nin Aşiret Mektebinden kaydının silindiği bildirilmiştir (BOA, MF. MKT. 907/62).

Arşiv yazışmalarından, izinli olarak memleketlerine gidip de iki yılın sonunda geriye dönmeyen Aşiret Mektebi öğrencilerinin de kaydının silindiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda Mekâtib-i Askeriye Nazırı Zeki imzasıyla Maarif Nezaretine gönderilen 26 Ağustos 1907 tarihli yazıda, Aşiret Mektebi talebesi olup da memleket izni ya da hava değişimi için belirli süreliğine memleketlerine gönderilen talebelerden iki sene zarfında mektebe dönmeyenlerin kayıtlarının silinmesi konusunda Aşiret Mektebi Müdürlüğünden kendilerine talep geldiği iletmiştir. Bu talep üzerine Maarif Nezareti, içlerinde Kosova Maarif Müdürlüğü de olmak üzere Suriye, Van ve Diyarbakır Maarif Müdürlüklerine gönderdiği 5 Ekim 1907 tarihli yazıda, Aşiret Mektebi talebesi olup da iki senedir mektebe dönmemiş olan altı talebenin kaydının Mekâtib-i Askeriye

Nezâretinin talebi üzerine silindiğini bildirmiştir. Kaydı silinen bu talebeler arasında, memleketine gitmiş ve iki senedir mektebe dönmemiş olan İpek sancağından 332 kayıt numaralı Numan oğlu Seyfeddin Efendi de yer almıştır (BOA, MF. MKT. 1020/35).

3.8. Aşiret Mektebi Mezunu Arnavut Öğrencilerin İstihdamı

Arşiv belgeleri, Aşiret Mektebi mezunu Arnavut öğrencilerin mezuniyet sonrası tahsillerini nerelerde devam ettirdiklerini ve hangi görevlerde istihdam edildiklerini de göstermektedir. Nitekim Maarif Nezaretince 25 Şubat 1905 tarihinde Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezaret-i Celîlesine gönderilen yazı, bu konudaki önemli örneklerden biridir. Maarif Nezaretinin yazısında, Aşiret Mektebi-i Hümâyûnu talebelerinden olup buradaki tahsilini tamamlayarak Mekteb-i Mülkiye-i Şâhane sınıfı mahsusuna nakledilmiş olan Priştineli Mâlik Paşa torunlarından Derviş Sabri Efendi'nin askerlik mesleğine dâhil olmak üzere Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne sınıfı mahsûsuna naklinin uygun görüldüğü bildirilmiştir. Ayrıca Mekteb-i Mülkiyece de kaydının silindiği aktarılmıştır (BOA, MF. MKT. 834/18). Bu belge, Aşiret Mektebi mezunu talebelerin Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Harbiye sınıfları arasında geçiş yapabildiklerini de göstermektedir.

Diğer belge ise Aşiret Mektebinden mezun olan Arnavutların devletin farklı kadrolarında istihdam edildiklerini göstermektedir. Bu konuda Yıldız Saray-ı Hümâyûnu Başkitâbet Dâiresinden gönderilen 19 Kasım 1907 tarihli tezkirede, Aşiret Mektebinde tahsil gören Debrelî Kenan, Yanyalı Naki ve Elbasanlı Abbas Efendilerin jandarma teğmen göreviyle taşrada uygun jandarma alaylarında istihdamları için Padişah iradesinin Harbiye Nezaretine ve Askeriye-i Şâhane Nezâret-i Celîlesine tebliğ edildiği bildirilmiştir (BOA, İ. HUS. 160/50). Sadâret makamı da Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 20 Kasım 1907 tarihli yazısında, Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet-i Celîlesinden gönderilen tezkireye değinmiş ve irade-i seniyyenin gereğinin yerine getirilmesini istemiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti de Harbiye Nezaretine gönderdiği 26 Kasım 1907 tarihli yazıda Debrelî Kenan, Yanyalı Nâki ve Elbasanlı Abbas Efendilerin hangi vilayetlerde istihdam edileceklerini sormuştur. Harbiye Nezareti Jandarma Dairesinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen Serasker Rıza imzalı 16 Aralık 1907 tarihli yazıda, bu üç kişinin istihdamlarına yer verilmiştir. Aşiret Mektebinde tahsil gören Debrelî Kenan Efendi'nin Konya Jandarma Alayının Merkez Taburuna, Yanyalı Nâki Efendi'nin aynı alayın Niğde Taburuna ve Elbasanlı Abbas Efendi'nin de Ankara Jandarma Alayının Merkez Taburuna misafir suretiyle kaydının yapılması ve istihdamlarının sağlanması konusunda tebligat yapıldığı bildirilmiştir. Bu yazışmaların sonunda Dâhiliye Nezareti de Konya ve Ankara vilayetlerine gönderdiği 5 Ocak 1908 tarihli yazı ile Seraskerlik Makamının talimatının yerine getirilmesini, söz konusu kişilerin istihdamlarının sağlanmasını istemiştir (BOA, DH. MKT. 1213/7).

Tüm bu belgeler Sultan II. Abdülhamid'in siyasi, dini ve idari amaçlarla ilk olarak Arap aşiret çocuklarına mahsus olmak üzere kurduğu Aşiret Mektebine Arnavutların da ilgi gösterdiklerinin birer ispatıdır. II. Abdülhamid'in Aşiret Mektebine verdiği önemi anlamak için ise Aşiret Mektebinin öğrencilerinden Hasan Sıddık Hayderâni'nin anılarına bakmakta fayda vardır. Hayderâni anılarında, Sultan'ın kendilerine verdiği önemi şu sözlerle dile getirmiştir: *"Ramazanlarda, iki defa Yıldız Sarayına iftara davet edilirdik. İftar bittikten sonra, Padişah da balkona çıkar, şöyle bir görünüp, 'nasılsınız evlatlarım?' diye hatırımızı sorar, biz de edilen tenbih gereğince ayağa kalkarak, hep bir ağızdan üç defa 'Padişahım çok yaşa!' diye bağırırdık. Saraydan ayrılırken de birer altın lira ihsan ederlerdi"* (Hayderani, 1963: 147).

4. Sonuç

Sultan II. Abdülhamid'in aşiretler düzeyinde devlete sadakati sağlamayı amaç edinen ve bir toplum mühendisliği deneyimi olarak karşımıza çıkan Aşiret Mektebi, onun devleti kurtarma ve devletin yıkılışını geciktirme çabasının samimi bir göstergesidir. Kendisinin eğitim alanındaki projelerinden biri olan bu mektebin kuruluşunda amaçlanan hedeflere tamamen ulaşıldığı

söylenemese de her şeye rağmen bu proje, Abdülhamid döneminin sonuna doğru Osmanlı kültürünü özümsemiş bir aşiret elitinin ortaya çıkmasına, mezunlarında kalıcı bir hizmet ve sadakat duygusunun oluşmasına katkı sağlamıştır. Sultan II. Abdülhamid'in zekâsının bir ürünü, devleti bir arada tutma çabasının bir göstergesi olan Aşiret Mektebine, Sultan'ın “*her halükârda itimat edebileceğimiz kardeşlerimizdir*” dediği Arnavutlar da duyarsız kalmamışlar ve mektebe ilgi göstermişlerdir. Aşiret Mektebine öğrenci göndermek konusunda çok istekli olan Arnavutlar, mektep için kendilerine ayrılan yirmi kişilik kontenjanı yetersiz görmüşler ve bu sayının arttırılmasını talep etmişlerdir. Padişah'ın, tebaasının maarif nimetinden pay alabilemesi için sayısız mektepler tesis ettiğini dile getiren Arnavutlar, Aşiret Mektebinin kapılarının kendilerine açıldığı 1902 yılından başlayarak, kapandığı 1907 yılına kadar geçen süreçte bu mektepte okuma arzularını her yıl dile getirmişlerdir. Aşiret Mektebinde okumayı bir övünme, iftihar duyma vesilesi olarak görmüşler, mezuniyetleri sonrası mektebin kendilerine kazandırdığı sadakat duygusu ile mezuniyetlerine müteakip devletin değişik kademelerinde hizmet etmişlerdir. Tahsin Paşa'nın ifadesiyle, Balkanlar'daki Hamid politikasının “*kalelerinden biri*” olan Arnavutlar, Aşiret Mektebine gösterdikleri yoğun ilgiyle de Sultan II. Abdülhamid'in samimi projelerinin önemli birer aktörü olmuşlardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA) Belgeleri

Bâb-1 Âlî Evrak Odası (BEO): 1875/140597; 1886/141450; 1910/143214; 1930/144700; 3031/227292.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT): 543/51; 565/28; 567/1; 567/40; 983/45; 1213/7.

İrade Hususi (İ. HUS): 98/16; 160/50.

İrade Maarif (İ. MF): 8/32; 13/9.

Mektubi Kalemi (MF.MKT): 642/37; 644/11; 628/57; 653/38; 674/51; 678/18; 660/50; 692/31; 693/44; 917/58; 668/33; 725/4; 728/15; 797/46; 809/43; 873/61; 884/19; 978/50; 906/5; 1009/98; 1020/35; 779/28; 907/62; 1020/35; 834/18.

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.I.KV): 183/18223.

Rumeli Müfettişliği Makamât Evrakı (TFR.I.MKM): 13/1242.

Şifre Kalemi Belgeleri (DH.ŞFR): 289/25; 0289/101.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV): 233/22.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akpınar, A. (1997). *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*. İstanbul: Göçebe Yayınları.

Akpınar, A. ve Rogan, E. L. (2001). *Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*. İstanbul: Aram Yayıncılık.

Atif Hüseyin Bey. (2010). *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri*. (M. M. Hülagü, Yay. Haz.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Bozbora, N. (2008). Arnavut Milliyetçiliğinin doğuşu, gelişimi ve günümüze etkileri. *Avrasya Dosyası (Balkanlar Özel Sayısı) 14(1)*, 111-158.

Castellan, G. (1995). *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, 2. bs. (A. Y. Başbuğu, Çev.). İstanbul: Milliyet Yayınları.

- Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikasından Yansımalar: Arşiv Belgeleri Işığında Aşiret Mektebi ve Arnavut Öğrenciler
- Dabağyan, L. P. (2006). *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han*. 5. bs. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Deringil, S. (2007). *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emiroğlu, K. (2015). *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi, Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, (C. 3-4). İstanbul: İstanbul Vilayeti Mektupçusu.
- Ergül, C. (1997). *II. Abdülhamid'in Doğu Politikası*. İzmir: Çağlayan Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Hayderani, H. S. (1963). Aşiret mektebi ve aşiret alayları. *Yakın Tarihimiz*, (C. 2, ss. 147-148).
- İsmail Kemal Bey'in Hatıraları* (2007). S. Story (Ed.), (A. İslamoğulları, R. Hoxha, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kodaman, B. (1983) *Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*. İstanbul: Orkun Yayınevi.
- Kodaman, B. (2011). II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi. *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid içinde*, (C.1, ss. 323-337). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Kodaman, B. (1991) Aşiret Mektebi-i Hümayûnu. TDV *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 4, ss. 9-11). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). Balkanlar'da Milliyetçilik. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 4, ss. 1026-1031). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rogan, E. L. (1996). Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907). *International Journal of Middle Eastern Studies*, 28, 83-107.
- Seçgin, N. (2013). II. Abdülhamid'in Aşiret Mektebi'ne ev sahipliği yapan Esmâ Sultan Konağı. *Sosyal Bilimler: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 136-144.
- Sivrikaya, İ. (1972). Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki aşiretlerin eğitimi ve ilk aşiret mektebi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (XI)63, 17-24.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türker, A. S. (1996). *2. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yelkenci, Ö. F. (2010). *Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

KÜTAHYA
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 1 enstitü, 11 fakülte, 1 yüksekokul ve 14 meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen üniversite, kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sem bolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırlandıkları haksızlığa fevran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çeşitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkalas (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azan adlı mitoloji kahramanının su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tespitidir.